

ศัมภีร์
มหาปฎิฐาน

(ปัจจุยโขติกะ สาธิปปายะ สรูปตถนิสสยะ)

รจนาโดย

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

หลักสูตรชั้นมหาอภิธรรมิกะเอก

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

พิมพ์ครั้งที่ ๗

หนังสือมหาปัญญาเล่มนี้ ท่านผู้รจนาคือ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ได้รจนาไว้ เพื่อเป็นหนังสือเรียนในชั้นมหาอภิธรรมิกะเอก ของอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย และเป็นหนังสือคู่มือการศึกษาคัมภีร์ปัญญาในพระไตรปิฎกเป็นอย่างดียิ่ง ในฐานะผู้สนใจในการศึกษาพระพุทธศาสนา มีความรำลึกในพระคุณของท่านผู้รจนาอย่างหาประมาณมิได้

ในการพิมพ์ครั้งนี้ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ได้มอบให้ท่านผู้ทรงคุณวุฒิทางคัมภีร์ปัญญา เพื่อตรวจทานจากหนังสือที่พิมพ์ในครั้งที่ ๕ ให้ถูกต้องยิ่งขึ้น มี ๓ ท่าน คือ ๑. พระครูธรรมธรมุนี นนฺทโก ๒. พระมหาภาณุวัฒน์ ปิยสโร ๓. อาจารย์พรชัย เจริญดำรงเกียรติ กับแพทย์หญิงคุณหญิงสำหรี จิตตินันท์ เป็นผู้ตรวจพิสูจน์อักษรจัดวรรคตอน เพื่อให้รูปเล่มสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หากในการพิมพ์ครั้งนี้ยังมีข้อบกพร่องประการหนึ่งประการใด หวังว่าท่านผู้ทรงคุณค่าทางคัมภีร์ปัญญาได้เสนอแนะเพื่อปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

ในนามอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย ขอนุโมทนาแก่ท่านทั้งมวลที่มีส่วนร่วมในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ จงมีส่วนแห่งบุญกุศลและขอบุญกุศลจงอุดหนุนให้ท่านทั้งมวลจงมีแต่ความสุข ความเจริญในหลักธรรม ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมทั้งมีปัญญาสามารถประหากิเลสเพื่อจะได้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้นี้เทอญ.

พระครูธรรมธรมุนี นนฺทโก

ผู้อำนวยการอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

๑ กันยายน ๒๕๕๘

คำนำ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพทั้งหลาย เป็นผู้ซึ่งเทพยดาและอสูรถวายการบูชาแล้ว ทรงมีพระสังวรอันหมดจด ทรงมีพระวิริยภาพอันยิ่งใหญ่ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงแสวงหาพระสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นองค์ที่ ๗ ทรงระงับดับนามและรูปได้สนิท ครั้นทรงแสดงยมกปกรณจบลงแล้ว จึงทรงแสดงปกรณที่ ๗ ทั้งโดยอรรถและโดยธรรม ชื่อว่า ปฏฐาน อันเป็นพระเทศนาที่ประดับด้วยนัยอันลึกซึ้งยิ่ง

พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ ปกรณนั้น ปฏฐานจัดเป็นปกรณที่มีความวิจิตรพิสดารมากกว่าปกรณอื่น เพราะเป็นการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างธรรม ๖ หมวด คือ

๑. ปฏฐาน ๖
๒. ฐัมมณยะ ๔
๓. มหาวาระ ๗
๔. ปัจจัย ๒๔
๕. สังขยวาระ ๒ และ
๖. ปัจจนยะ ๔

ซึ่งเป็นไปในรูปแบบของคำถามคำตอบ รวมเป็นคำถามทั้งสิ้น ๔๐๔,๕๔๘,๕๓๓,๒๔๘ คำถาม (ตามนัยของท่านอรรถกถาจารย์) นับว่าเป็นอุปสรรคมากในการศึกษาเพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจโดยละเอียด และเพื่อที่จะศึกษาให้ครบถ้วนทุกคำถามคำตอบ

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ปฐมาจารย์ แห่ง อภิธรรมโชติกะวิทยาลัยฯ ผู้มีความเชี่ยวชาญด้านพระอภิธรรมปิฎก จึงได้รจนานำหนังสือที่ใช้เป็นแนวทางหรือคู่มือในการศึกษาปฏฐานปกรณ และใช้เป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในชั้นมหาอภิธรรมิกะเอก ชั้นเล่มหนึ่ง มีชื่อว่า มหาปฏฐานสาธิปปายสรูปัตถนิสสยะ นับว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่ามาก เพราะว่ามีเนื้อหาสาระอย่างละเอียดที่จะใช้เป็นกุญแจไขไปสู่ขุมทรัพย์ทางปัญญา คือปฏฐานปกรณ ได้โดยสะดวกยิ่งขึ้น และหนังสือดังกล่าวนี้ได้ก่อให้เกิดความสนใจในการศึกษาปฏฐานปกรณมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ก็ด้วยความเมตตาเสียสละอย่างสูงของท่านพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ

ต่อจากนั้นอีก ๑๔ ปี คือ ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ ซึ่งการพิมพ์ในครั้งนั้นได้มีการจัดเรียงลำดับของเนื้อหาสาระใหม่ ซึ่งต่างจากการพิมพ์ครั้งแรก และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ก็ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งที่ ๓ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม โดยคง

คัมภีร์มหาปฎิฐาน

(หลักสูตรมหาอาภิธรรมิกะเอก)

จัดทำและจัดพิมพ์โดย
มูลนิธิสืบทอดมรดก
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

คัมภีร์มหาปัญญาฐาน

(หลักสูตรมหาอาภิธรรมิกะเอก)

รจนาโดย : พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ
เจ้าของ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วัดมหาธาตุฯ ถ. महाराज ท่าพระจันทร์
กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
โทร. ๐๒-๒๒๔-๓๘๔๓
โทรสาร. ๐๒-๖๒๓-๖๑๐๑
website : <http://aphidham.mcu.ac.th>
ISBN : 978-616-93302-0-2
พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ : ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๘
จำนวนพิมพ์ : ๕๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ หจก.ทิพย์วิสุทธิ์

๒๔๐/๑๒๗-๑๒๙ ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

โทรศัพท์ : ๐-๒๔๑๒-๓๗๐๗

รูปแบบและเนื้อหาไว้เช่นเดิม รวมเวลาถึงปัจจุบันนี้ได้ ๑๕ ปี หนังสือดังกล่าวได้หมดลง ทางมูลนิธิสัทธรรมโชติกะได้เห็นความสำคัญของการเผยแพร่พระสัทธรรมต่อไป จึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นชุดหนึ่งเพื่อทำหน้าที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ และประชุมปรึกษาหารือเพื่อปรับปรุงข้อความที่ยังไม่ชัดเจน รวมทั้งเพิ่มเติมพระบาลีที่สำคัญ เช่น บาลีสภาวะ บาลีฌฏฐา เป็นต้น ส่วนรูปแบบของหนังสือและเนื้อหาสาระคงเดิมทุกประการ รวมเวลาทั้งสิ้น ๕ เดือนก่อนทำการจัดพิมพ์ ซึ่งนับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๔ หากมีข้อบกพร่องประการใดก็ตาม ในหนังสือเล่มนี้ ขอความอนุเคราะห์จากท่านผู้รู้ทั้งหลายกรุณาแนะนำแก่ทางคณะกรรมการด้วย เพื่อจักได้นำไปปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในการพิมพ์ครั้งต่อไป

สำหรับการพิมพ์ในครั้งนี้ ขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของ พระอาจารย์มหาภาณุวัฒน์ ปิยสีโล และ พ.อ. เสี่ยม จันทรกระจำง ที่ได้กรุณาเสียสละเวลาช่วยพิสูจน์อักษรให้เป็นอย่างดี ขอกราบขอบพระคุณท่านพระครูสุเมธทัฬหาวานุรักษ์ (พระอาจารย์ประสาท สุปณฺฑิโต) เจ้าอาวาสวัดกลาง เจ้าคณะอำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพระอธิการธรรมบัณฑิตรุ่นแรก ที่มีความเมตตาให้คำแนะนำอันมีค่าและเป็นประโยชน์ในการปรับปรุงหนังสือดังกล่าว และขออนุโมทนาในกุศลธรรมทานของท่านที่มีจิตศรัทธาบริจาคปัจจัย เพื่อสร้างหนังสือดังกล่าวนี้ทุกท่าน

ด้วยอำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย และการประกอบมหากุศลกรรมร่วมกันในครั้งนี้ จงเป็นพลวปัจจัยให้ท่านทั้งหลายเจริญด้วย สติ ปัญญา แดกฉานในปัจจัยต่างๆ ยิ่งๆ ขึ้นไป จนสิ้นปัจจัย และบรรลุมรรค ผล นิพพาน โดยทั่วกันเทอญ.

พระครูธรรมธรมุนต์ นนฺทิโก

ผู้อำนวยการอธิการมโหิตะวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำแนะนำการใช้หนังสือ

ในหนังสือเล่มนี้อาจแบ่งแนวทางการศึกษาได้ ๓ วิธี คือ

๑. ศึกษาไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๒๔ บัณฑิต ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ โดยยึดหัวข้อในหนังสือเป็นหลักดังนี้

- ๑) บัณฑิตเทศพระบาลี และคำแปล*
- ๒) บัณฑิตนิเทศพระบาลี และคำแปล
พร้อมทั้งจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม
และบัณฑิตสงเคราะห์ (ภฏนา)
- ๓) สรุปเนื้อความ ๓ ประการ
พร้อมทั้งจำแนกโดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ
- ๔) ปัญหาวารวิภังค์
- ๕) วจนัตถะและคำอธิบาย

เช่น ศึกษาเหตุบัณฑิต จนถึง อภิปรัชชา ในเรื่องของบัณฑิตเทศจนจบ แล้วจึงศึกษาเหตุบัณฑิต จนถึงอภิปรัชชา ในเรื่องของบัณฑิตนิเทศ ฯลฯ ศึกษาเหตุบัณฑิต จนถึงอภิปรัชชา ในเรื่องของวจนัตถะและคำอธิบาย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๑ (เป็นวิธีการศึกษาไปโดยลำดับตามหัวข้อที่มีปรากฏอยู่ในหนังสือ)

๒. ศึกษาครั้งละหนึ่งบัณฑิตตามลำดับหัวข้อที่กำหนดใหม่

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๑ บัณฑิต ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือ ๕ หัวข้อ (เหมือนข้อ ๑) แต่จัดเรียงลำดับใหม่ ดังนี้ :-

- ๑) วจนัตถะและคำอธิบาย
- ๒) บัณฑิตเทศพระบาลี และคำแปล
- ๓) บัณฑิตนิเทศพระบาลี และคำแปล
พร้อมทั้งจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม
(ควรเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับบัณฑิตสงเคราะห์)

* บัณฑิตเทศพระบาลีในหนังสือนี้ ท่านแสดงไว้ ๒ แห่ง คือ บัณฑิตเทศพระบาลีและคำแปลของบัณฑิต ๒๔ และอีกแห่งหนึ่ง ท่านแสดงรวมกันไว้กับบัณฑิตนิเทศ ตอนที่แสดงอารัมภบทของบัณฑิตนิเทศทั้งหมด

๔) สรุปเนื้อความ ๓ ประการ

พร้อมทั้งจำแนกโดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

๕) ปัญหาวารวิงค์

(ควรเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับปัจจัยสงเคราะห์ไว้ก่อน)

๖) ปัจจัยสงเคราะห์

๖.๑ สภาวะ (แสดงไว้ที่ตอนท้ายของปัญหาวารวิงค์ในแต่ละปัจจัย)

๖.๒ ฎฎนา (แสดงไว้ที่ตอนท้ายของปัจจัยนิเทศในแต่ละปัจจัย)

การศึกษาเรื่องปัจจัยสงเคราะห์ (สภาวะ, ฎฎนา) นั้น ควรดูหลักฐานจากพระบาลีในภาคผนวกของหนังสือเล่มนี้ด้วย จะทำให้เกิดความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

เช่น ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของวณัตตะและคำอธิบายจบแล้ว ก็ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของปัจจัยทุเทศต่อไป ฯลฯ ศึกษาเหตุปัจจัยในเรื่องของปัจจัยสงเคราะห์ เป็นอันจบการศึกษาในเรื่องของเหตุปัจจัยทั้งหมด แล้วจึงเริ่มศึกษาอาร์มณปัจจัยต่อไปในทำนองเดียวกับเหตุปัจจัยจนกระทั่งถึง อวิคตปัจจัย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๒

๓. ศึกษาครั้งละหนึ่งชาติ (หรือครั้งละหนึ่งกลุ่ม) ตามลำดับหัวข้อที่กำหนดใหม่

หมายถึง การศึกษาครั้งละ ๑ ชาติ (กลุ่ม) ไปตามลำดับหัวข้อในหนังสือที่กำหนดใหม่ (เหมือนหัวข้อในวิธีที่ ๒) ก็เหมือนกับการศึกษาครั้งละ ๑ ปัจจัย ในวิธีที่ ๒ นั้นเอง แต่แทนที่จะศึกษาดั้งแต่ปัจจัยที่ ๑ เรื่อยไปจนถึงปัจจัยที่ ๒๔ ก็เริ่มศึกษาดั้งแต่ปัจจัยที่อยู่ในสหชาตชาติ ๑๕ ปัจจัยให้จบเสียก่อน แล้วจึงศึกษาปัจจัยที่อยู่ในอาร์มณชาติ ๘ ปัจจัยต่อไปจนกระทั่งถึงปัจจัยที่อยู่ในชาติสุดท้าย คือ นานักขณิกัมมชาติ ๑ ปัจจัย เป็นอันจบการศึกษาวิธีที่ ๓ การศึกษาด้วยวิธีนี้ จะทำให้เกิดความเข้าใจมากขึ้นและง่ายขึ้นในการคิดหาปัจจัยสงเคราะห์

อนึ่ง การศึกษาวิธีที่ ๒ เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการจะทราบรายละเอียดทั้งหมดของแต่ละปัจจัย ซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจที่ต่อเนื่องกันไปไม่ขาดตอน และไม่เกิดความสับสนหรือสงสัยในการคิดหาปัจจัยสงเคราะห์ เพราะว่าจะศึกษาเป็นเรื่องสุดท้ายหลังจากศึกษารายละเอียดเบื้องต้นมาแล้ว ส่วนการศึกษาวิธีที่ ๓ นั้น เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการจะคิดหาปัจจัยสงเคราะห์โดยที่ไม่จำเป็นต้องเรียนจนจบถึง ๒๔ ปัจจัยก่อน และทำให้มองเห็นลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันของปัจจัยต่างๆ ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สารบัญ

เรื่อง

แถลงการณ์

หน้า

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๕	ก
คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๔	ข
คำแนะนำการใช้หนังสือ	ฅ
คำมอบน้อมพระรัตนตรัย	ด
ตารางสหชาติขณนาเล็ก ๒๕๕	๓
องค์ธรรมรวมของสหชาติชาติเล็ก	๔
องค์ธรรมรวมของสุทธูปกัณณกขณนา	๔
ตารางสหชาติขณนาใหญ่-กลาง ๕๗	๕
ตารางสุทธูปกัณณกขณนา ๖๔	๖
ปฏิฐานปกรณ	๗
ในคัมภีร์มหาปฏิฐาน มีปฏิฐาน ๖ หมวด ทรงแสดงหมวดละ ๔ นัย	๑๑
แสดงมาติกาบทในปฏิฐาน ๖ หมวด	๑๑
ในปฏิฐานหมวดหนึ่งๆ ทรงจำแนกเป็น ๔ นัย เรียกว่า รัมนนยะ	๑๒
จำนวนปฏิฐานโดยสังเขปในคัมภีร์ปฏิฐาน	๑๔
การคิดจำนวนปฏิฐานในปฏิฐาน ๖ หมวด และรัมนนยะทั้ง ๔	๑๔
คำชี้แจงตัวอย่างพระบาลีและแนวทางการศึกษา	๑๖
วจนัตถะของคำว่าปัจฉัย ปัจฉยุปบัน และปัจฉนิก	๑๗
ปัจฉยุทเทศพระบาลีและคำแปล	๑๘
ปัจฉยนิทเทศ พระบาลีและคำแปล	๑๙
อนุสนธิ	๑๙

๑. ปัจฉยนิทเทศ

๑๙ ถึง ๑๓๖

๑. เหตุปัจฉยนิทเทศ อารัมภบท	๒๐
พระบาลี และคำแปล จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๒๐
ปัจฉัยสงเคราะห์ (ขณนา) ในเหตุปัจฉัยโดยพิสดาร	๒๑
คำอธิบาย	๒๖
๒. อารัมมณปัจฉยนิทเทศ อารัมภบท	๓๑
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๓๑
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๓๒

เรื่อง	หน้า
อารัมมณปภินณกณฏนา ๕	๓๓
คำอธิบาย	๓๘
๓. อธิปัตติปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๔๔
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๔๔
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๔๕
อธิบายในสหชาตาทิปติ	๕๐
อธิบายในอารัมมณาทิปติ	๕๑
๔. อนันตรปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๕๔
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๕๔
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๕๖
อนันตรปภินณกณฏนา ๓	๖๒
คำอธิบาย	๖๓
๕. สมณันตรปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๖๕
๖. สหชาตปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๖๖
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๖๖
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๖๗
คำอธิบาย	๖๘
๗. อัญญมัญญปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๗๑
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๗๑
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๗๑
คำอธิบาย	๗๒
๘. นิสสยปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๗๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๗๓
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๗๔
คำอธิบาย	๗๖
๙. อุปนิสสยปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๘๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๘๓
จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๘๕
คำอธิบาย	๘๑
๑๐. ปุเรชาตปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท	๘๓
พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๘๓

	เรื่อง	หน้า
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๕๔
	คำอธิบาย	๕๕
๑๑.	ปัจฉาชาตปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๕๖
	พระบาลี และคำแปล	๕๖
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๕๖
	คำอธิบาย	๕๘
๑๒.	อาเสวนปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๕๙
	พระบาลี และคำแปล	๕๙
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๕๙
	คำอธิบาย	๑๐๑
๑๓.	กัมมปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๑๐๓
	พระบาลี และคำแปล	๑๐๓
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๓
	กัมมปกิณณกขณนา ๒	๑๐๕
	สหชาตกัมมขณนา ๙ อวิปากขณนา ๔	๑๐๕
	คำอธิบาย	๑๐๖
๑๔.	วิปากปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๑๐๗
	พระบาลี และคำแปล	๑๐๗
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๗
	คำอธิบาย	๑๐๘
๑๕.	อาหารปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๑๐๙
	พระบาลี และคำแปล	๑๐๙
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๐๙
	นามอาหารขณนา ๓๓	๑๑๐
	คำอธิบาย	๑๑๕
๑๖.	อินทริยปัจจยนิทเทศ อารัมภบท	๑๑๗
	พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ	๑๑๗
	จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม	๑๑๘
	สหชาตอินทริยขณนา ๗๒	๑๑๙
	คำอธิบาย	๑๒๑

เรื่อง	หน้า
๑๓. ฅานป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๒๒
พระบาดี และคำแปล	๑๒๒
จำแนกบท และเนื้อความองศ์ธรรม	๑๒๒
ฅานฃฎนา ๓๖	๑๒๒
คำอธิบาย	๑๒๓
๑๔. มัคคป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๒๔
พระบาดี และคำแปล	๑๒๔
จำแนกบท และเนื้อความองศ์ธรรม	๑๒๔
มัคคฃฎนา ๕๗	๑๒๕
คำอธิบาย	๑๒๖
๑๕. สัมปยุตตป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๒๘
พระบาดี และคำแปล	๑๒๘
จำแนกบท และเนื้อความองศ์ธรรม	๑๒๘
คำอธิบาย	๑๒๘
๒๐. วิปยุตตป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๒๙
พระบาดี และคำแปล	๑๒๙
จำแนกบท และเนื้อความองศ์ธรรม	๑๒๙
คำอธิบาย	๑๓๑
๒๑. อัตติป้จยนิทเทส และ ๒๔. อวิคตป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๓๒
พระบาดี และคำแปลโดยลำดับ	๑๓๒
๒๒. นัตติป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๓๕
พระบาดี และคำแปล	๑๓๕
๒๓. วิคตป้จยนิทเทส อารัมภท	๑๓๖
พระบาดี และคำแปล	๑๓๖
ความหมายของคำว่า ฃฎนา	๑๓๗

๒. .สรุปเนื้อความ ๓ ประการในป้จยัย ๒๔

๑๓๘ ถึง ๑๖๗

๑.	สรุปเนื้อความ ๓ ประการ ของ	เหตุป้จยัย	จำแนก โดยลักษณะ เป็นต้น	๑๓๘
๒.	” ๓ ” ”	อารัมมณป้จยัย	” ” ”	๑๓๙
๓.	” ๓ ” ”	อธิปติป้จยัย	” ” ”	๑๓๙
๔.	” ๓ ” ”	อนันตรป้จยัย	” ” ”	๑๔๓
๕.	” ๓ ” ”	สมนันตรป้จยัย	” ” ”	๑๔๔

เรื่อง	หน้า
๖. สรุปเนื้อความ ๓ ประการ ของ สหชาติปัจจัย จำแนก โดยลักษณะ เป็นต้น	๑๔๔
๗. " ๓ " " อัญญมัญญปัจจัย " " "	๑๔๕
๘. " ๓ " " นิสสยปัจจัย " " "	๑๔๖
๙. " ๓ " " อุปนิสสยปัจจัย " " "	๑๔๙
๑๐. " ๓ " " ปุเรชาติปัจจัย " " "	๑๕๒
๑๑. " ๓ " " ปัจจชาติปัจจัย " " "	๑๕๓
๑๒. " ๓ " " อาเสวนปัจจัย " " "	๑๕๔
๑๓. " ๓ " " กัมมปัจจัย " " "	๑๕๕
๑๔. " ๓ " " วิปากปัจจัย " " "	๑๕๖
๑๕. " ๓ " " อาหารปัจจัย " " "	๑๕๗
๑๖. " ๓ " " อินทริยปัจจัย " " "	๑๕๙
๑๗. " ๓ " " ฌานปัจจัย " " "	๑๖๑
๑๘. " ๓ " " มัคคปัจจัย " " "	๑๖๑
๑๙. " ๓ " " สัมปยุตตปัจจัย " " "	๑๖๒
๒๐. " ๓ " " วิปยุตตปัจจัย " " "	๑๖๓
๒๑. " ๓ " " อัทธิปัจจัย และ " " "	๑๖๔
๒๔. " ๓ " " อวิคตปัจจัย " " "	๑๖๔
๒๒. " ๓ " " นัตติปัจจัย และ " " "	๑๖๗
๒๓. " ๓ " " วิคตปัจจัย " " "	๑๖๗

๓. ปัญหาวารวิงศ์ในปัจจัย ๒๔

๑๖๘ ถึง ๓๗๐

ปัญหาวารวิงศ์ แห่ง เหตุปัจจัย	๑๖๘
" " " อารัมมณปัจจัย	๑๗๙
" " " อารัมมณชาติปัจจัย	๒๒๐
" " " สหชาติปัจจัย	๒๓๖
" " " อนันตรปัจจัย	๒๔๕
" " " สมันตรปัจจัย	๒๕๘
" " " สหชาติปัจจัย	๒๕๙
" " " อัญญมัญญปัจจัย	๒๗๓
" " " สหชาตนิสสยปัจจัย	๒๗๖

เรื่อง		หน้า
ปัญหาวารวิภังค์ แห่ง	วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย	๒๓๖
” ” ”	อุปนิสสยปัจจย	๒๔๓
” ” ”	ปกตูปนิสสยปัจจย	๒๔๗
” ” ”	วัตถุปุเรชาตปัจจย	๓๐๓
” ” ”	อาร์म्मณุปุเรชาตปัจจย	๓๐๓
” ” ”	ปัจฉาชาตปัจจย	๓๐๗
” ” ”	อาเสวนปัจจย	๓๑๑
” ” ”	สหชาตกัมมปัจจย	๓๑๕
” ” ”	น่านกขณิกกัมมปัจจย	๓๒๒
” ” ”	วิปากปัจจย	๓๒๖
” ” ”	รูปอาหารปัจจย	๓๒๘
” ” ”	นามอาหารปัจจย	๓๒๙
” ” ”	สหชาตินทริยปัจจย	๓๓๖
” ” ”	ปุเรชาตินทริยปัจจย	๓๔๒
” ” ”	รูปชีวิตินทริยปัจจย	๓๔๓
” ” ”	ฌานปัจจย	๓๔๕
” ” ”	มัคคปัจจย	๓๕๐
” ” ”	สัมปยุตตปัจจย	๓๕๕
” ” ”	สหชาตวิปปยุตตปัจจย	๓๕๘
” ” ”	วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย	๓๖๐
” ” ”	วัดถารัมมณุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย	๓๖๑
” ” ”	ปัจฉาชาตวิปปยุตตปัจจย	๓๖๒
” ” ”	สหชาตัตติปัจจย	๓๖๓
” ” ”	วัตถุปุเรชาตัตติปัจจย	๓๖๖
” ” ”	อาร์म्मณุปุเรชาตัตติปัจจย	๓๖๗
” ” ”	ปัจฉาชาตัตติปัจจย	๓๖๙
” ” ”	อาหารัตติปัจจย	๓๗๐
” ” ”	อินทริยัตติปัจจย	๓๗๐
” ” ”	นัตติปัจจย	๓๗๐
” ” ”	วิคตปัจจย	๓๗๐
” ” ”	อวิคตปัจจย	๓๗๐

๔. วจนัตถะและคำอธิบายในเหตุปัจจัย			๓๓๐ ถึง ๔๒๐
วจนัตถะและคำอธิบายใน	เหตุปัจจัย		๓๓๐
”	”	”	๓๓๒
”	”	”	๓๓๔
”	”	”	๓๓๖
”	”	”	๓๓๗
”	”	”	๓๔๐
”	”	”	๓๔๑
”	”	”	๓๔๔
”	”	”	๓๔๖
”	”	”	๓๔๕
”	”	”	๓๕๐
”	”	”	๓๕๒
”	”	”	๓๕๔
”	”	”	๓๕๕
”	”	”	๔๐๒
”	”	”	๔๐๓
”	”	”	๔๐๘
”	”	”	๔๑๐
”	”	”	๔๑๒
”	”	”	๔๑๓
”	”	”	๔๑๕
”	”	”	๔๑๗
”	”	”	๔๑๘
”	”	”	๔๒๐

๕. สรูปปัจจัย ๒๔

๔๒๒ ถึง ๔๒๘

สรูปปัจจัย ๒๔ เมื่อแบ่งออกโดยพิสดารได้จำนวน ๔๗ ปัจจัย	๔๒๒
สรูปปัจจัยธรรม และปัจจัยูปันตรมในปัจจัย ๔๗	๔๒๓
สรูปจำนวนชาติในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗	๔๒๔

เรื่อง	หน้า
สรุปจำนวนกาลในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗	๔๒๖
สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗	๔๒๗
สรุปจำนวนภูมิในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗	๔๒๗
ในปัจจัย ๒๔ นี้พระองค์ทรงแสดงโดยความเป็นคู่ๆ กัน ๕ คู่ คือ	๔๒๘
ปัจฉยานุโลม์ สงขยาวาโร	๔๓๐-๔๕๘
ปัจจนีบุตรธำโร	๔๕๘
ภาคผนวก สภาอะ-ฃฃฃ	๔๖๐
รายนามผู้บริจาคพิมพ์หนังสือ	๔๖๒

คำนอบน้อมพระรัตนตรัย

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

อนตํ ชาตฺติชราทินํ อกาสิ ทฺพทฺตฺตโม

อเนกฺสุสาหจิตฺเตน อสุสาเสนตํ นมามิหิ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า ได้ทรงทำแล้วซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ทั้งหลาย มีชาติ ชรา เป็นต้น ด้วยจิตมีความอุทสาหะมิใช่น้อย ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ให้หายใจคล่องอยู่.

นุเทติ รากจิตฺตานิ นุทาเปติ ปรี ชนํ

นุณอตถํ มนุสฺसानํ นุสาสนตํ นมามิหิ.

พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ย่อมบรรเทาเสียซึ่งรากจิตทั้งหลาย ยังชนอื่นให้บรรเทาอยู่ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ตามสอนอยู่ซึ่งอรรธอันสละสลวยแก่นมนุษย์ทั้งหลาย.

วนฺตราคํ วนฺตโทสํ วนฺตโมหํ วนฺตปาปํ

วนฺตพาลา มิจฺจทฺทินํ วนฺตตนฺตํ นมามิหิ.

พระธรรมใดกาย รากะ โทสะ โมหะ และกายบาปออกทิ้งแล้ว กายความพาล ความเห็นผิด ออกทิ้ง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งกายบาปทั้งปวงหมดสิ้นแล้ว.

ตาเรติ สพฺพสฺตฺตานํ ตาเรติ โอรัมตีรํ

ตาเรนตํ โมกฺขสํสาร์ ตาเรนฺตนฺตํ นมามิหิ.

พระธรรมใดยังสรรพสัตว์ให้ข้ามโอฆะ ๔ ให้ข้ามฝั่งนี้ ให้ถึงฝั่งโน้น ให้หลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ให้ข้ามพ้นวัฏสงสาร ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งยังสรรพสัตว์ให้พ้นจากสังสารวัฏตัดตรงเข้าสู่พระนิพพาน.

ลิตฺโต โย สพฺพทฺฤเขสุ

ลิกฺขิตฺเต ปิฎฺกตฺตเย

ลิมฺปิเตปิ สุวณฺเณน

ลิกฺขณฺตนฺตํ นมามิหิ.

พระธรรมใดที่บูรพาจารย์ ได้จารจารึกไว้ในพระไตรปิฎก ยกสรรพสัตว์ให้พ้นจากกองทุกข์ทั้งปวง ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระธรรมนั้น ซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายได้จารึกไว้ในพระไตรปิฎกนั้นๆ ด้วยแผ่นทองคำ เพื่อให้อนุชนได้ศึกษาเล่าเรียน แล้วน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติตาม.

โตะเสนโต เทวมนุสฺสานิ โตะเสนโต ฐมฺมเทสปี
โตะเสติ ทฺวญฺจจิตฺตานิ โตะเสนุตุนฺตํ นมามิหิ.

พระสงฆ์ไฉยเทวดาและมนุษย์ให้ยินดีในกุศล แสดงธรรมทำให้เกิดความชื่นชมยินดี ปิติโสมนัส ในปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ยังผู้ที่มีใจต่ำ มีใจถูกโทษประทุษร้ายแล้ว ให้เป็นผู้มีใจสูง จนสามารถบรรเทาและกำจัดโทษนั้นๆ ได้ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสงฆ์นั้น ผู้ยังพุทธบริษัทให้ร่าเริงบันเทิงอยู่ในไตรสิกขา.

สาสนํ สมฺปฺปิจฺจนํ สาสนนฺตํ ลีวํ รมฺมํ
สาสนํ อนุสาเสยฺยํ สาสนนฺตํ นมามิหิ.

พระสงฆ์ได้น้อมรับไว้ด้วยดีซึ่งพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันเป็นคำสอนที่เป็นนิยานิกรรม นำสรรพสัตว์ให้บริบูรณ์ตรงเข้าไปสู่พระนิพพาน ซึ่งเป็นเอกันตบรมสุขอย่างแท้จริง และได้แนะนำพร่ำสอนศาสนธรรมนั้นอยู่เนืองๆ ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระสงฆ์นั้น ผู้นำพระพุทธศาสนาสืบๆ มา จนเป็นอมตมรดกตกทอดมาถึงอนุชนรุ่นหลัง.

ตารางสหชาตมณนาเล็ก ๒ ๕ ๕

สหชาตมณนา	เห	ริ	กั	หา	อิน	ณา	มัต	รวม	สัพ	สอญ	สอัส	สวิป	สัพ	สอญ	สอัส	สวิป	อวิป
๑. สามีญะ	๕	๐	๐	๕	๕	๕	๕	๔๕	๕-๓	๖-๓	๗-๓	๖-๓	๖-๑	๗-๑	๘-๑	๗-๑	๘-๑
๒. วิริ, สติ, เถ, ป	๐	๐	๐	๐	๕	๐	๕	๑๘	๖-๓	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๙-๑	๘-๑	๙-๑
๓. เว, เถ	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๐	๑๘	๖-๓	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๙-๑	๘-๑	๙-๑
๔. วิตก, เถ	๐	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๑๘	๖-๓	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๙-๑	๘-๑	๙-๑
๕. เถ	๐	๐	๐	๐	๕	๕	๕	๒๗	๗-๓	๘-๓	๙-๓	๘-๓	๘-๑	๙-๑	๑๐-๑	๙-๑	๑๐-๑
๖. เจตนา	๐	๐	๕	๕	๐	๐	๐	๑๘	๖-๓	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๙-๑	๘-๑	๙-๑
๗. วิญญาณ	๐	๐	๐	๕	๕	๐	๐	๑๘	๖-๓	๗-๓	๘-๓	๗-๓	๗-๑	๘-๑	๙-๑	๘-๑	๙-๑
๘. ถันหาธิ	๐	๖	๐	๐	๐	๐	๐	๖	๕-๓	๖-๓	๗-๓	๖-๓	๖-๑	๗-๑	๘-๑	๗-๑	๘-๑
๙. จิตตาริ	๐	๖	๐	๖	๖	๐	๐	๑๘	๗-๓	๘-๓	๙-๓	๘-๓	๘-๑	๙-๑	๑๐-๑	๙-๑	๑๐-๑
๑๐. วิริยาธิ	๐	๖	๐	๐	๖	๐	๖	๑๘	๗-๓	๘-๓	๙-๓	๘-๓	๘-๑	๙-๑	๑๐-๑	๙-๑	๑๐-๑
๑๑. อโหมะ	๕	๐	๐	๐	๕	๐	๕	๒๗	๘-๓	๙-๓	๑๐-๓	๙-๓	๙-๑	๑๐-๑	๑๑-๑	๑๐-๑	๑๑-๑
๑๒. วิมังกาธิ	๖	๖	๐	๐	๖	๐	๖	๒๔	๘-๓	๙-๓	๑๐-๓	๙-๓	๙-๑	๑๐-๑	๑๑-๑	๑๐-๑	๑๑-๑
รวมมณนา	๒๔	๒๔	๕	๓๓	๗๒	๓๖	๕๗	๒๕๕	อวิปакมณนา				สวิปакมณนา				

องค์ธรรมรวมของสหชาตชาติเล็ก

๑. { สห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐ (เห. มัค)
 จิต. ๘๕ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐ (หา. อิน)
 จิต. ๗๕ (๑๖) เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐ (ฉา)
๒. สห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๓. จิต. ๗๕ (ทวิ. ๑๐) เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๔. สห. ๗๑ เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๕. สห. ๗๐ (วิจิ. ๑) เจ. ๕๐ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๖. จิต. ๘๕ เจ. ๕๑ (เจตนา) จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๗. เจ. ๕๒ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๘. ศาธิ. ข. ๕๒ เจ. ๕๐ จิ. ๑๗
๙. เจ. ๕๑ ที่ในศาธิ. ข. ๕๒ จิ. ๑๗
๑๐. ศาธิ. ข. ๕๒ เจ. ๕๐ จิ. ๑๗
๑๑. ติเห. ๔๗ เจ. ๓๗ จิ. ๑๗ ปกั. ๒๐
๑๒. ติเห. ข. ๓๔ เจ. ๓๗ จิ. ๑๗

องค์ธรรมรวมของสุทธปกิณณกมภูนา

๑. ปัจฉา = จิต ๘๕ เจ ๕๒ → เอกชกาย - จตุร ฐิติรูป ๒๘
๒. ปุ = อา. ปุ, วัต. ปุ
๓. วัต. ปุ = วัตตรูป ๖ → จิต ๘๕ เจ ๕๒
๔. ปุ. อิน = ปสาทอิน. ๕ → ทวิ. ๑๐ เจ ๗
๕. อา. ธิ = อัญฐ. ๑๘ จิต ๘๔ เจ ๔๗. นิ → จิต ๒๘ เจ ๔๕
๖. อา. ปุ = นิปผันนรูป ๑๘ → ก. จิต ๕๔ กิ ๒ เจ ๕๐
๗. อา. ปุ. ธิ = อัญฐ. ๑๘ → โลภมุล. ๘ เจ ๒๒
๘. วัตถา. = มรณาสันนททย ๑ → จิต ๔๓ เจ ๔๔
๙. วัตถา. ธิ = อัญฐมรณาสันนททย ๑ → โลภมุล. ๘ เจ ๒๒
๑๐. อนันตระ = จิต ๘๕ เจ ๕๒ → จิต ๘๕ เจ ๕๒
๑๑. อาเสวนะ = โลภีย. ข. ๔๗ เจ. ๕๒ → ขวณะ ๕๑ (ผ. ๔) เจ ๕๒
๑๒. นานัก = กุ. อกุ. เจตนา ๓๓ → วิปาก, ๓๖ เจ. ๓๘
๑๓. อนันตรกัมม = มัคคเจตนา ๔ → ผลจิต ๔ เจ. ๓๖

ตารางสรุปทฤษฎีบททฤษฎีบท ๖๔

สรุปทฤษฎีบททฤษฎีบท ๖๔		๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	๒๐	๒๑	๒๒	๒๓	๒๔
๑. ๖๔ ๒. ๖๔ ๓. ๖๔ ๔. ๖๔	๕																				๖๔
	๖																				๖๔
	๗																				๖๔
	๘																				๖๔
๕. ๖๔ ๖. ๖๔ ๗. ๖๔ ๘. ๖๔ ๙. ๖๔	๕																				๖๔
	๖																				๖๔
	๗																				๖๔
	๘																				๖๔
๑๐. ๖๔ ๑๑. ๖๔ ๑๒. ๖๔ ๑๓. ๖๔	๕																				๖๔
	๖																				๖๔
	๗																				๖๔
	๘																				๖๔
รวมทฤษฎีบท		๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒	๑๓	๑๔	๑๕	๑๖	๑๗	๑๘	๑๙	๒๐	๒๑	๒๒	๒๓	๒๔

ปฏิฐานปกรณ์

เบื้องต้นในปฏิฐานปกรณ์นี้ มีปัญหาที่ควรทำความเข้าใจในคำว่า ปฏิฐาน ปัญหาในคำว่า ปฏิฐาน นี้มีอยู่ ๓ นัย

๑. ปุ. เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า ปฏิฐาน

วิ. ด้วยอรรถว่าเป็นปกรณ์ที่แสดงถึงปัจจัยทั้งหลาย มี เหตุ เป็นต้น โดยประการต่างๆ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน

๒. ปุ. เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า ปฏิฐาน

วิ. ด้วยอรรถว่ามีการจำแนกธรรมทั้งหลาย คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อพยากตธรรม เป็นต้นโดยประเภทแห่ง เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้น ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน

๓. ปุ. เพราะเหตุใดปกรณ์ที่ ๗ จึงชื่อว่า ปฏิฐาน

วิ. ด้วยอรรถว่าเป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน หรือจะวิชันนาคำสั้นๆ เพื่อสะดวกแก่การท่องจำดังนี้ก็ได้

๑. แสดงปัจจัยคือเหตุต่างๆ ถึงจำนวน ๒๔ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน

๒. จำแนกสภาวธรรมทั้งหลายโดยปัจจัย ๒๔ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน

๓. เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ปฏิฐาน

นัยที่หนึ่ง อธิบายว่า ป อักษรที่อยู่ในปฏิฐานนี้แสดงเนื้อความ คือโดยประการต่างๆ (นานาปการ) ฐานที่อยู่ในปฏิฐานนี้แสดงเนื้อความ คือปัจจัยอันเป็นเหตุ (ปัจจัย) ดังที่ปรากฏแล้วในอรรถกล่าว

เกณฐาน ปฏิฐานนติ? นานาปการปัจจัยภูฐาน, ป กาโร หิ นานาปการตูลิเปติ, ฐานสทโท ปัจจัยตูลิ. แปลความว่า ที่ชื่อว่า ปฏิฐาน ด้วยอรรถว่าอะไร? ด้วยอรรถว่าเป็นปกรณ์ที่แสดงถึงปัจจัยทั้งหลาย มี เหตุ เป็นต้นโดยประการต่างๆ จึงชื่อว่า ปฏิฐาน

ข้อนี้ ป อักษรย่อแสดงเนื้อความโดยประการต่างๆ มี เหตุ อารัมมณะ เป็นต้น คำว่า ฐาน ย่อมแสดงเนื้อความคือปัจจัยอันเป็นเหตุ

สรุปความว่า นานาปการปัจจัย ปัจจัยอันเป็นเหตุโดยประการต่างๆ นั้น หมายความว่า ในข้อธรรมหนึ่งๆ เมื่อว่าโดยอำนาจแห่งปัจจัยแล้ว ก็มีหลายๆ ปัจจัยประการหนึ่ง และในปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมต่างๆ การเป็นเช่นนี้แหละจึงกล่าวว่า นานาปการปัจจัย ดังที่แจ้งในปฏิฐานมูลฎีกาว่า

ตตถ เอกสุสาปิ ฐมมสฺส เหตุอาทีหิ อเนกปจฺจยภาวโต เอเกกสฺส ปจฺจยสฺส
อเนกฐมมภาวโต จ นานาปฺปการปจฺจยตา เวทิตพฺพา.

ในที่นี้บัณฑิตทั้งหลายพึงทราบเหตุสองอย่าง ในการที่ปฏิฐาน แสดงเนื้อความว่ามีปัจจัย
อันเป็นเหตุโดยประการต่างๆ (นานาปฺปการปจฺจย) คือเพราะข้อธรรมอันเดียวก็มีอำนาจปัจจัย
ได้หลายอย่างมากกว่าหนึ่ง โดยเป็นเหตุปัจจัยบ้าง อารัมมณปัจจัยบ้าง และในปัจจัยอันหนึ่งๆ นั้น
ก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรม คือมากกว่าหนึ่ง

ดังมี วจนัตถวิคคหะศัพทฺของคำว่า ปฏิฐาน แสดงตามข้อวิชชนานี้ว่า นานาปฺปการานิ
จานานิ ปจฺจยา เอตฺถาติ = ปฏิฐานํ (สตฺตมี พหุพฺพิหิ สมาสวิคฺคห) แปลความว่า
ปัจจัยทั้งหลาย มี เหตุ อารัมมณะ เป็นต้น ที่เป็นไปโดยประการต่างๆ มีอยู่ในปกรณนี้ ฉะนั้น
ปกรณนี้จึงชื่อว่า ปฏิฐาน

เมื่อสรุปแล้วก็คงได้ความว่า เหตุสองอย่างนั้นได้แก่

๑. ข้อธรรมอันเดียวก็มีอำนาจปัจจัยได้หลายอย่างมากกว่าหนึ่ง
๒. ปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรมคือมากกว่าหนึ่ง

ใน ๒ ประการนี้ เหตุ เหตุสมปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย. เป็นข้อธรรม

อำนาจปัจจัยหลายอย่างมากกว่าหนึ่งนั่นคือ เหตุ อธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ
นิสสยะ วิปากะ อินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ วิปยุตตะ อัตถิ อวิคตะ ทั้ง ๑๒
นี้แหละเป็นอำนาจปัจจัยในข้อธรรมนี้

และปัจจัยหนึ่งๆ ก็มีองค์ธรรมได้หลายๆ องค์ธรรมคือมากกว่าหนึ่งนั่น องค์ธรรมใน
ที่นี้นั้นได้แก่ เหตุ ๖

และจะทราบองค์ธรรมโดยถ้อยคำในเมื่อถึงการแสดงปัจจัยนิเทศทั้ง ๒๔

นัยที่สอง อธิบายว่า อุปโร นโย, เกนญฺเฐน ปฏิฐานนฺติ ? วิชฺชชนญฺเฐน.
แปลความว่า อีกนัยหนึ่งที่ชื่อว่า ปฏิฐาน ด้วยอรรถว่าอะไร? ด้วยอรรถว่ามีการจำแนกธรรม
ทั้งหลายคือ กุศลธรรม อกุศลธรรม อพยากตธรรม เป็นต้น โดยประเภทแห่งเหตุปัจจัย
อารัมมณปัจจัย เป็นต้น ชื่อว่า ปฏิฐาน

ดังมี วจนัตถวิคคหะศัพทฺของคำว่า ปฏิฐาน แสดงตามข้อวิชชนานัยที่สองนี้ว่า
กุสลาทโย ฐมฺมา เหตุปจฺจยาทิวเสน ปฏิจฺยิณฺติ วิชฺชยิณฺติ เอตฺถาติ = ปฏิฐานํ.
(อิทธิธรรมาณ กิตติวิคฺคห) แปลความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงจำแนกธรรมทั้งหลาย
มีกุศลเป็นต้น โดยประเภทแห่งเหตุปัจจัยเป็นต้นในปกรณนี้ เพราะเหตุฉนั้น ปกรณนี้ชื่อว่า ปฏิฐาน

สรุปแล้วก็คงได้ความว่า เป็นปรกณที่มีการจำแนกธรรมทั้งหลายในธัมมสังคณีปรกณ คือ ดิग्ฆมาติกา ๒๒ ดิเกะ และทุกมาติกา ๑๐๐ ทุกะ มีกุสลดิเกะเป็นต้น จนถึง ปิฎฐิทุกะ โดยปัจจัย ๒๔ มี เหตุปัจจัย อารัมมณปัจจัย เป็นต้นนั่นเอง

นัยที่สาม อธิบายว่า อปโร นโย, เกนภูเจน ปฏฺฐานนติ ? ปฏฺจิตฺตภูเจน. แปลความว่า อีกนัยหนึ่งที่ชื่อว่า ปฏฺฐาน ด้วยอรรถว่าอะไร ? ด้วยอรรถว่าเป็นที่ดำเนินไปแห่ง พระสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า ปฏฺฐาน

ดังมีวจนัตถวิคคหะศัพท์ของคำว่า ปฏฺฐาน แสดงตามข้อวิสัยนัยที่สามนี้ว่า

ปฏฺฐาติ กจฺจติ สพฺพพญฺญุตญาณํ เอตฺถาติ = ปฏฺฐานํ (อธิกรณกิตติวิคคห) แปลความว่า พระสัพพัญญุตญาณย่อมดำเนินไปในปรกณนี้ เพราะเหตุที่ปรกณนี้ชื่อว่า ปฏฺฐาน

ตามวจนัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ มีธัมมสังคณีเป็นต้น จนถึง ปฏฺฐานนี้ เป็นที่ดำเนินไปแห่งพระสัพพัญญุตญาณด้วยกันก็จริง แต่คัมภีร์ที่ ๑ ถึงที่ ๖ นั้น เมื่อว่าโดยอรรถและพยัญชนะแล้ว ความลึกซึ้งก็ดี ความกว้างขวางก็ดี ยังไม่เป็นที่เพียงพอแก่ พระสัพพัญญุตญาณในการที่พิจารณา ฉะนั้น เมื่อเวลาที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงพิจารณา คัมภีร์ที่ ๑ คือพระธัมมสังคณี พระรัศมีจึงไม่ชานออก แม้เมื่อทรงพิจารณาวิภังคปรกณ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ ยมกปรกณอยู่ พระรัศมีก็ไม่ชานออก ทั้งนี้ก็เพราะพระองค์ทรงพิจารณาเป็นไปอย่างธรรมดา ไม่มีความพิเศษแต่อย่างใดเกิดขึ้นในขณะนั้น ต่อเมื่อหยั่งลงสู่ พิจารณาคัมภีร์ที่ ๗ คือ ปฏฺฐาน นี้ พระฉัพพรรณรังสี ๖ ประการ ซึ่งได้แก่ นีละ สีเขียวเข้ม ปิตะ สีเหลือง โลหิตะ สีแดง โอทาตะ สีขาว มัญชิฎฐะ หงสบาท ปกัสนระ เลื่อมพรายปกัสนระ ก็ชานออกจากพระวรกายของพระองค์ ทั้งนี้ก็เพราะคัมภีร์ปฏฺฐานนี้เป็นคัมภีร์ที่กว้างขวาง มีอรรถรสลึกซึ้ง สุขุมคัมภีร์ภาพกว่าทุกคัมภีร์ ที่พระองค์ทรงพิจารณา และป็นคัมภีร์เดียว เท่านั้นที่เหมาะสมแก่พระสัพพัญญุตญาณ อันเป็นญาณที่กว้างขวางลึกซึ้งพอเหมาะกัน ฉะนั้น ขณะที่ทรงพิจารณาอยู่นั้น จึงทำให้เกิดความปิติในธรรมรสอยู่ตลอดเวลา อุปมาเหมือนปลาใหญ่ ชื่อ ติมิรปิงคละ ได้โอกาสแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทรอันลึกถึง ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ย่อมจะมีความ ร่าเริงบันเทิงใจในการที่ได้แหวกว่ายไปมาในมหาสมุทรนั้นได้โดยสะดวกฉันทใด เมื่อพระศาสดา ทรงพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุมตามสบาย ก็ย่อมทรงมีความปิติร่าเริงในการที่ได้พิจารณาอย่าง กว้างขวางลึกซึ้งในคัมภีร์ปฏฺฐานก็ฉันทนั้น ดังมีอุปมาในอรรถกถาว่า

มหาสมุทรเท จ ติมิ นาม มหามจุโล ทฺวิโยชนสตโก, ติมิงฺคโล, ติโยชนสตโก, ติมิปิงฺคโล จตุโยชนสตโก, ติมิรปิงฺคโล ปญฺจโยชนสตโก, อานนฺโท ติมินนฺโท, อชฺฌมาโรโห มหาติมีติ อิเม จตฺตารโ โยชนสหสฺสุทิกา. (นิทานวคค สยุตตอฏฺฐกถา)

ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิ มีตัวยาว ๒๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิงคะ มีตัวยาว ๓๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิปิงคะ มีตัวยาว ๔๐๐ โยชน์ ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิรปิงคะ มีตัวยาว ๕๐๐ โยชน์ และปลาใหญ่ ๔ ตัวคือ อานันทะ ๑ ตมินันทะ ๑ อัชฌาโรหะ ๑ มหาติมิ ๑ มีตัวยาว ๑,๐๐๐ โยชน์ มีอยู่ในมหาสมุทร

ยถา हि तिमिरपिङ्गलमहामज्जो जटुरาสีติโยชนสหसฺสकมฺภีरे महाสมुत्ते येव โอกาสํ ลภि, เอวเมว สพฺพพลฺลุตถาณํ เอกนตฺโต มหาปกรณํ येव โอกาสํ ลภि.

ปลาใหญ่ชื่อว่าติมิรปิงคะ ย่อมได้โอกาสคือการแหวกว่ายสะดวกสบายในมหาสมุทร ที่ลึก ๘๔,๐๐๐ โยชน์นั้น ฉะนั้น องค์พระสัพพัญญูก็ย่อมทรงได้โอกาสทำการพิจารณา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหาปกรณ คือ ปฏฐานนี้ ก็ฉะนั้นนั้นเทียว

๑. พระรัศมีสีเขียวเข้มนั้น ชำนออกจากพระเกษา พระมัสสุ และจากที่มีสีเขียวเข้ม แห่งพระเนตรทั้งสอง
๒. พระรัศมีสีเหลืองนั้น ชำนออกจากพระฉวีวรรณ และจากที่มีสีเหลืองแห่งพระเนตรทั้งสอง
๓. พระรัศมีสีแดงนั้น ชำนออกจากพระมังสะ พระโลหิต และจากที่มีสีแดงแห่งพระเนตรทั้งสอง
๔. พระรัศมีสีขาวนั้น ชำนออกจากพระอัฐิ พระทนต์ และจากที่มีสีขาวแห่งพระเนตรทั้งสอง
๕. พระรัศมีหงสบาท และ ๖. พระรัศมีเลื่อมปกัสสรนั้น ชำนออกจากพระสรีระประเทศนั้นๆ

พระรัศมีมีวรรณะ* ๖ ประการเหล่านี้ ชำนออกจัมบาปฐพีอันหนาทิบ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนก้อนทองที่เขาไถ่ลอมหินออกแล้ว และพระรัศมีนี้ก็แทรกแผ่นดินไปจับน้ำที่รองรับแผ่นดินอันหนา ๘๔๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนทองคำที่ไหลคว้างออกจากเบ้าทองแล้วแทรกน้ำไปจับลมหนา ๘๖๐,๐๐๐ โยชน์ ได้เป็นเหมือนกองทองที่เขาองสุ่มไว้แล้วแทรกกลมนไปสู่อัชฎากาศในภายใต้ พระรัศมีโดยส่วนเบื่องบนพลุ่งขึ้นไปจับสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช แทรกสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชขึ้นไปจับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากนั้นก็ชั้นยามา ชั้นดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตวสวดี จนถึงพรหมโลก ๕ ชั้น จดเวหัพพะละสุทธาวาส ๕ รูปพรหมทั้ง ๔ พระรัศมีชำแรกอรุปรหมทั้ง ๔ แล่นไปสู่อัชฎากาศ ไปสู่โลกธาตุไม่มีที่ที่สุด ไม่มีสถานที่ใด ๆ ที่พระรัศมี

* พระฉัพพรรณรังสี อรรถกถาอัฐฐสาลินี หน้า ๑๕-๒๑

จะแผ่ไปไม่ถึง ล้วนแต่เป็นสถานที่ที่ปกคลุมไปด้วยพระรัศมีของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น พระรัศมีนี้มิใช่สำเร็จด้วยการอธิษฐาน และมีใช่สำเร็จด้วยภาวนาแต่ประการใด หากแต่เกิดมาจากการพิจารณาธรรมอันละเอียดสุขุม ลึกซึ้ง กว้างขวาง โดยเหตุนี้แหละพระโลหิตจึงใส รูปวัตถุผ่องใส พระฉวีวรรณผ่องใส วรรณชาติ (ชาติ คือ รัศมี) มีจิตเป็นสมุฏฐาน ได้ตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวในประเทศประมาณ ๘๐ สอก โดยรอบ

ดังนั้น คำว่า ปฏฐาน ในคัมภีร์ที่ ๗ นี้ จึงมีความหมายต่างกันกับคำว่า ปฏฐาน ในสติปฏฐาน (หมวดโพธิปักขิยธรรมในปริจเฉท ๗)

ในคัมภีร์มหาปฏฐาน มีปฏฐาน ๖ หมวด ทรงแสดงหมวดละ ๔ นัย

การแสดงคัมภีร์ปฏฐานของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงออกเป็นหมวดๆ คือ

๑. ดิกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ดิกปฏฐาน

๒. ทุกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกปฏฐาน

๓. ทุกดิกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ รวมเข้าในทุกะ ๑๐๐ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของติกะและทุกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกดิกปฏฐาน

๔. ดิกทุกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ รวมเข้าในติกะ ๒๒ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของทุกะและติกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ดิกทุกปฏฐาน

๕. ดิกดิกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกติกะ ๒๒ รวมเข้าในติกะ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของติกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ดิกดิกปฏฐาน

๖. ทุกทุกปฏฐาน หมายความว่า ทรงยกทุกะ ๑๐๐ รวมเข้าในทุกะ ขึ้นแสดงเป็นประธานตามลำดับของทุกะ แล้วทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔ เรียกว่า ทุกทุกปฏฐาน

แสดงมาติกาบทในปฏฐาน ๖ หมวด

๑. มาติกาบทของดิกปฏฐานนั้น ได้แก่ กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยาการุ ธมฺมา. เป็นต้น ที่อยู่ในดิกมาติกานั้นเอง

๒. มาติกาบทของทุกปฏฐานนั้น ได้แก่ เหตุ ธมฺมา, น เหตุ ธมฺมา. เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกานั้นเอง

๓. มาติกาบทของทุกติกปัฏฐานนั้น ได้แก่ เหตุ กุสลา ฐมา, น เหตุ กุสลา ฐมา. เหตุ อกุสลา ฐมา, น เหตุ อกุสลา ฐมา. เหตุ อพฺยากตา ฐมา, น เหตุ อพฺยากตา ฐมา. เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกาและติกมาติกานั้นเอง

๔. มาติกาบทของติกทุกปัฏฐานนั้น ได้แก่ กุสลา เหตุ ฐมา, อกุสลา เหตุ ฐมา, อพฺยากตา เหตุ ฐมา. กุสลา น เหตุ ฐมา, อกุสลา น เหตุ ฐมา, อพฺยากตา น เหตุ ฐมา. เป็นต้น ที่อยู่ในติกมาติกาและทุกมาติกานั้นเอง

๕. มาติกาบทของติกติกปัฏฐานนั้น ได้แก่

กุสลา สุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา. อกุสลา สุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา, อพฺยากตา สุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา.

กุสลา ทุกฺขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา, อกุสลา ทุกฺขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา, อพฺยากตา ทุกฺขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา.

กุสลา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา, อกุสลา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา, อพฺยากตา อทุกฺขมสุขายเวทนายสมปยุตฺตา ฐมา. เป็นต้น ที่อยู่ในติกมาติกานั้นเอง

๖. มาติกาบทของทุกทุกปัฏฐานนั้น ได้แก่

เหตุ สเหตุกา ฐมา, น เหตุ สเหตุกา ฐมา.

เหตุ อเหตุกา ฐมา, น เหตุ อเหตุกา ฐมา. เป็นต้น ที่อยู่ในทุกมาติกานั้นเอง

ในปัฏฐานหมวดหนึ่ง ๆ ทรงจำแนกเป็น ๔ นัย เรียกว่า ฐัมมณยะ

๑. ฐมฺมอนุโลม หมายความว่า พระพุทธร่องค์ทรงแสดงบท และปทาวสานหรือมูลมูลี หรือกัมมบทและกัตตูปท หรือบทต้นและบทปลาย ไม่มีคำว่า น อันเป็นคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สียา กุสฺล ฐมฺมํ ปฏิจฺจ, กุสฺโล ฐมฺโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา.

กุสลธรรมอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยกุสลธรรม, กุสลธรรมอันนั้น พึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้ เป็นต้น

๒. ฐมฺมปจฺจนีย หมายความว่า พระพุทธร่องค์ทรงแสดงบทและปทาวสาน มีคำปฏิเสธ น อักขระอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น

สียา น กุสฺล ฐมฺมํ ปฏิจฺจ, น กุสฺโล ฐมฺโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปจฺจยา.

ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันใด พึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันนั้น พึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้ เป็นต้น

๓. ฌมมอนุโลมปัจจนีย หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นบพต้นนั้น ไม่มีคำปฏิเสธ แต่ธรรมที่เป็นบพปลายมีคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สียา กุสลํ ฌมํ ปฏิจฺจ, น กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปัจจยา.

ธรรมที่มีใช่กุศลอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่เป็นกุศล ธรรมที่ไม่ใช่กุศลอันนั้น พึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้ เป็นต้น

๔. ฌมมปัจจนียานุโลม หมายความว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมที่เป็นบพต้นนั้น มีคำปฏิเสธ, แต่ธรรมที่เป็นบพปลายไม่มีคำปฏิเสธ ตัวอย่างเช่น

สียา น กุสลํ ฌมํ ปฏิจฺจ, กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺชเยยฺย เหตุปัจจยา.

กุศลธรรมอันใดพึงเกิดขึ้นโดยอาศัยธรรมที่ไม่ใช่กุศล, กุศลธรรมอันนั้นพึงเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัยได้หรือเปล่า ? ดังนี้ เป็นต้น

ฉะนั้นเมื่อรวมแล้วจึงมีปฏิฐาน ๒๔ ได้แก่ ดิกปฏิฐานมี ๔ คือ ฌมมอนุโลม, ฌมมปัจจนีย, ฌมมอนุโลมปัจจนีย, ฌมมปัจจนียานุโลม, ส่วนปฏิฐานที่เหลืออีก ๕ หมวดนั้น ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ดังมีคาถาที่พระสังคีติการกมหาเถระทั้งหลายแสดงไว้ใน คัมภีร์ปฏิฐานว่า

๑. ดิกถจ ปฏิฐานวํ ทุกฺขตมํ

ทุกํ ดิกถเจวํ ดิกํ ทุกฺขจ

ดิกํ ดิกถเจวํ ทุกํ ทุกฺขจ

ฉ อนุโลมมฺหิ นยา สุกมภีรา.

๒. ๑ ล ๑

ฉ ปจฺจนียมฺหิ นยา สุกมภีรา.

๓. ๑ ล ๑

ฉ อนุโลมปจฺจนียมฺหิ นยา สุกมภีรา.

๔. ๑ ล ๑

ฉ ปจฺจนียานุโลมมฺหิ นยา สุกมภีรา.

(ทั้ง ๔ คาถานี้ ๓ บาทแรกซ้ำกัน)

แปลความว่า นัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยสุขุมคัมภีรภาพอย่างประเสริฐสูงสุดใน ฌมมอนุโลมกัถิ ใน ฌมมปัจจนียะกัถิ ใน ฌมมอนุโลมปจฺจนียะกัถิ ใน ฌมมปจฺจนียานุโลมกัถิ มีอยู่อย่างละ ๖ ปฏิฐาน คือ ๑. ดิกปฏิฐาน ๒. ทุกปฏิฐาน ๓. ทุกดิกปฏิฐาน ๔. ดิกทุกปฏิฐาน ๕. ดิกดิกปฏิฐาน ๖. ทุกทุกปฏิฐาน (คัมภีร์ปฏิฐาน หน้า ๒๐-๒๑-๒๓-๒๔)

จำนวนปฏิฐานโดยสังเขปในคัมภีร์ปฏิฐาน

ในปฏิฐาน ๒๔ มี ธรรมอนุโลมติกปฏิฐาน ธรรมปัจจนียติกปฏิฐาน เป็นต้นนั้นเฉพาะ

ในธรรมอนุโลมติกปฏิฐานมี ๒๒

ในธรรมอนุโลมทุกปฏิฐานมี ๑๐๐

ในธรรมอนุโลมทุกติกปฏิฐานมี ๖,๖๐๐

ในธรรมอนุโลมติกทุกปฏิฐานมี ๔,๔๐๐

ในธรรมอนุโลมติกติกปฏิฐานมี ๑,๓๘๖

ในธรรมอนุโลมทุกทุกปฏิฐานมี ๑๕,๘๐๐

รวมปฏิฐาน ๖ ปฏิฐานในธรรมอนุโลมมี ๓๒,๓๐๘

ในธรรมปัจจนียะ ธรรมอนุโลมปัจจนียะ และธรรมปัจจนียานุโลม ก็มีปฏิฐานเหมือนกันกับ ธรรมอนุโลม คือ ๓๒,๓๐๘

ฉะนั้นเมื่อรวมปฏิฐาน ๖ ปฏิฐานๆ ละ ๔ นับแล้ว ก็คงได้ ๑๒๕,๒๓๒ ปฏิฐาน

ส่วนการเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าในบรรดาปฏิฐาน ๑๒๕,๒๓๒ ปฏิฐานนั้น ทรงเทศนาอย่างวิจิตรพิสดาร กว้างขวางมากออกไปอีก คือในปฏิฐานหนึ่งๆ ทรงเทศนาแบ่งออกเป็น ๗ วาระ มีปฏิจวาระ เป็นต้น ในวาระหนึ่งๆ ก็ยังทรงแสดงแบ่งออกเป็นปัจจนียะ ๔ คือ ๑. ปัจจยอนุโลม ๒. ปัจจยปัจจนียะ ๓. ปัจจยอนุโลมปัจจนียะ ๔. ปัจจยปัจจนียานุโลม

ในจำนวนปัจจนียะ ๔ อย่างนี้ ในปัจจยอนุโลมและปัจจยปัจจนียะยังทรงจำแนกออกเป็นสังขยวาระ ๒ อย่างคือ สุตตสังขยวาระ ทุกาทิสังขยวาระ สำหรับปัจจยอนุโลม ปัจจนียะ และปัจจยนิยานุโลมนั้น ทรงแสดงแต่ทุกาทิสังขยวาระอย่างเดียว

การแสดงปัจจัย ๒๔ ที่มีติกมาติกาและทุกมาติกาเป็นประธานตามวาระต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ก็จะพึงทราบได้ว่ามีความวิจิตรพิสดารกว้างขวางมาก ถ้าจะนับจำนวนก็เป็นจำนวนถึงหลายโกฏิ จนถึงทำให้นักศึกษาสมัยนี้มีอาจที่จะเล่าเรียนให้ครบหมดโดยละเอียดถี่ถ้วนได้ ดังนั้นคัมภีร์ปฏิฐานนี้ ท่านอรรถกถาจารย์จึงตั้งชื่อว่า อนันตณยสมันตมหาปกรณ์ มหาปกรณ์ที่มีนัยอย่างมากหลาย วิจิตรพิสดารโดยรอบคอบ

การคิดจำนวนปฏิฐานในปฏิฐาน ๖ หมวด และธรรมนยะทั้ง ๔

๑. ติกปฏิฐาน → ๑ ติกะ นับเป็น ๑ ปฏิฐาน

ในติกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๒๒ ติกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๒๒ ปฏิฐาน

๒. ทุกปฏิฐาน → ๑ ทูกะ นับเป็น ๑ ปฏิฐาน
 ในทุกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๑๐๐ ทูกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑๐๐ ปฏิฐาน
๓. ทุกติกปฏิฐาน → ๑ ทูกะ x ๑ ดิกบท นับเป็น ๑ ปฏิฐาน
 ในทุกติกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๖๖ ดิกบท (๒๒ ดิกะ x ๓ ดิกบท)
 รวมเข้ากับ ๑๐๐ ทูกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๖,๖๐๐ ปฏิฐาน
 (๑๐๐ ทูกะ x ๖๖ ดิกบท)
๔. ดิกทุกปฏิฐาน → ๑ ดิกะ x ๑ ทูกบท นับเป็น ๑ ปฏิฐาน
 ในดิกทุกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๒๐๐ ทูกบท (๑๐๐ ทูกะ x ๒ ทูกบท)
 รวมเข้ากับ ๒๒ ดิกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๔,๔๐๐ ปฏิฐาน
 (๒๒ ดิกะ x ๒๐๐ ทูกบท)
๕. ดิกติกปฏิฐาน → ๑ ดิกะ x ๑ ดิกบท (ของดิกะที่เหลือ ๒๑ ดิกะ) นับเป็น ๑ ปฏิฐาน
 ในดิกติกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๖๓ ดิกบท (ดิกะที่เหลือ ๒๑ ดิกะ x ๓ ดิกบท)
 รวมเข้ากับ ๒๒ ดิกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑,๓๘๖ ปฏิฐาน
 (๒๒ ดิกะ x ๖๓ ดิกบท)
๖. ทูกทุกปฏิฐาน → ๑ ทูกะ x ๑ ทูกบท (ของทูกะที่เหลือ ๕๕ ทูกะ) นับเป็น ๑ ปฏิฐาน
 ในทูกทุกปฏิฐานนั้นทรงแสดง ๑๕๘ ทูกบท (ทูกะที่เหลือ ๕๕ ทูกะ x ๒ ทูกบท)
 รวมเข้ากับ ๑๐๐ ทูกะ ฉะนั้น จึงมีจำนวนทั้งหมด ๑๕,๘๐๐ ปฏิฐาน
 (๑๐๐ ทูกะ x ๑๕๘ ทูกบท)

รวมจำนวนปฏิฐาน (ในปฏิฐาน ๖ หมวด และ ๑ รัหมนยะ) ๓๒,๓๐๘ ปฏิฐาน

รวมจำนวนปฏิฐาน (ในปฏิฐาน ๖ หมวด และรัหมนยะทั้ง ๔) ๑๒๕,๒๓๒ ปฏิฐาน

หมายเหตุ จำนวนของปฏิฐานนี้ ยังมีใช้จำนวนของปุจฉาอาระ

คำชี้แจง ตัวอย่างพระบาลีและแนวทางการศึกษา

* * * * *

ตัวอย่างหลักฐานพระบาลีที่ยกมาแสดงในนัยทั้ง ๔ มี สียา กุสลัม ฐมัม ปฏิจจะเป็นต้นนี้ ล้วนแต่เป็นข้อปุจฉาที่พระพุทธองค์ทรงเทศนาในคัมภีร์ปฏฐาน โดยเฉพาะชื่อว่า ปุจฉาวาระ ชนิดปฏิจวาระ ส่วนคำวิสัชนานั้นทรงวิสัชนาเป็นหลายนัย คือทรงวิสัชนาโดยนัยปฏิจวาระ สหชาตวาระ ปัจจยวาระ นิสสยวาระ สังสัฏฐวาระ สัมปยุตตวาระ ปัญหาวาระ คำวิสัชนาวาระทั้ง ๗ นี้ คำวิสัชนาในปัญหาวาระมีความกว้างขวางมากกว่าวาระทั้ง ๖ ฉะนั้น อาตมภาพจึงมิได้รจนาคำวิสัชนาของวาระทั้ง ๖ นั้นไว้ในปรกณนี้แต่อย่างใด คงรณาแต่คำวิสัชนาปัญหาวาระนี้แต่วาระเดียวเท่านั้น

อนึ่ง ในวาระทั้ง ๗ นี้ วาระ ๖ ข้างต้นชื่อว่า จ วาระ ใน จ วาระ นี้มีบท ๒ บท คือ กัมมบท กัตตูปท, กัมมบท แสดงถึงปัจจัย กัตตูปท แสดงถึงปัจจัยุปัน พระองค์ทรงยกปัจจัยุปันธรรมที่เป็นองค์ธรรมของกัตตูปทขึ้นแสดงเป็นประธานในวาระเหล่านี้ ฉะนั้น คำว่า อนุโลม และ ปัจจนียะ ใน จ วาระ นั้น ธรรมใดเป็นปัจจัยุปัน ธรรมนั้นจัดเป็นอนุโลม ส่วนธรรมใดที่นอกจากปัจจัยุปันแล้ว ธรรมนั้นจัดเป็นปัจจนียะ

สำหรับปัญหาวาระนั้นก็มี ๒ บทเช่นกัน หากแต่เป็นกัตตูปทและสัมปทานบท กัตตูปท แสดงถึงปัจจัย สัมปทานบทแสดงถึงปัจจัยุปัน และทรงยกปัจจัยธรรมที่เป็นองค์ธรรมของกัตตูปทขึ้นแสดงเป็นประธานในวาระนี้ ฉะนั้นคำว่า อนุโลม และ ปัจจนียะ ในปัญหาวาระนั้น ธรรมใดเป็นปัจจัยธรรม ธรรมนั้นจัดเป็นอนุโลม ส่วนธรรมใดที่นอกจากปัจจัยธรรมแล้ว ธรรมนั้นจัดเป็นปัจจนียะ

อีกประการหนึ่งใน จ วาระนี้ ปฏิจวาระกับสหชาตวาระ ปัจจยวาระกับนิสสยวาระ สังสัฏฐวาระกับสัมปยุตตวาระ เหล่านี้มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ต่างกันก็แต่ศัพท์เท่านั้น

การเทศนาปัจจัย ๒๔ อันเป็นคัมภีร์ปฏฐานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกปัจจัยหนึ่งๆ มีธรรมเป็น ๓ หมวด เรียกว่า สรุปเนื้อความ ๓ ประการ คือ

๑. ปัจจยธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุ
๒. ปัจจุปปันธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นผล
๓. ปัจจนิกธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีไฉ่ผล ดังมีวจนัตถะต่อไปนี้

วณัตถะของคำว่า ปัจจย

ปฏิจจ ผล อยติ เอตสฺมาติ = ปจฺโย (กิตติวิคฺคหะ อปาทานสาธนะ ปฏิ
ปุพฺพ + อย ธาตุ + อ ปัจจย) ผลธรรมย่อมเกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุนี้
ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุนี้จึงชื่อว่า ปัจจย

อีกนัยหนึ่ง ปฏิจจ ผล เอติ กจฺจติ ปวตฺตติ เอตสฺมาติ = ปจฺโย (กิตติวิคฺคหะ
อปาทานสาธนะ ปฏิ ปุพฺพ + อิ ธาตุ + อ ปัจจย) ผลธรรมย่อมเกิดขึ้น ตั้งอยู่ได้
เพราะอาศัยธรรมที่เป็นเหตุนี้ ฉะนั้นธรรมที่เป็นเหตุนี้ จึงชื่อว่า ปัจจย

วณัตถะของคำว่า ปัจจยุปบัน

ปจฺยโต อุปฺปนฺ = ปจฺยุปฺปนฺ (ปญฺจมีตฺปปริสสฺมาส ปจฺย + อุปฺปนฺ)
ผลธรรมที่เกิดจากเหตุปัจจย ชื่อว่า ปัจจยุปบัน

วณัตถะของคำว่า ปัจจนิก

ปจฺยุปฺปนฺสส ปติวิรุทฺธํ อนิกํ = ปจฺจนิกํ (กัมมธารยสฺมาสฺวิเสสน ปุพฺพบพ
ปฏิ + อนิก) หมวดธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อปัจจยุปบันธรรม เรียกว่า ปัจจนิก

อีกนัยหนึ่ง ปจฺยุปฺปนฺเนน ปจฺจติ วิรุทฺธเตติ = ปจฺจนิกอ (กัตตฺสาธนะ
กิตติวิคฺคหะ ปจฺจ ธาตุ + อนิย ปัจจย ย เปลี่ยนเป็น ก) ธรรมใดเป็นปฏิปักษ์กับ
ปัจจยุปบันธรรม ฉะนั้นธรรมนั้นชื่อว่า ปัจจนิก

ตามวณัตถะนี้ชี้ให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นปัจจนิกนั้นหาได้เป็นธรรมที่นอกเหตุนอกผลได้
ครบทั้ง ๒ ตามที่บางคนเข้าใจกันอยู่นั้นก็หาไม่ได้ หากแต่เป็นธรรมที่นอกผลโดยส่วนเดียวเท่านั้น
สำหรับนอกเหตุคือเป็นปัจจยไม่ได้ ฉะนั้น ตามวณัตถะนี้มิได้กล่าวถึง ทั้งนี้ก็เพราะว่า ปัจจนิกธรรม
นั้น นอกเหตุก็มี มิใช่ นอกเหตุก็มี หมายความว่า เป็นปัจจยได้ก็มี เป็นปัจจยไม่ได้ก็มี

เป็นปัจจยได้นั้น เช่น โมหเจตสิกทีโมหมูลจิต ๒ อันเป็นเหตุปัจจนิกธรรมนี้ เป็น
เหตุปัจจยได้ แต่เป็นเหตุปัจจยุปบันธรรมไม่ได้ และรูป ๒๘ อันเป็นปัจจนิกธรรมเหล่านี้ เป็น
อาร์มมณปัจจยได้ แต่เป็นอาร์มมณปัจจยุปบันธรรมไม่ได้

เป็นปัจจยไม่ได้นั้น เช่น อเหตุกจิตตูปบาท อเหตุกจิตตขรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมขรูป
พาหิรรูป อาหารขรูป อุดฺขรูป อสัณฺณสตัดกัมมขรูป ปวตฺติกัมมขรูป ที่เป็นเหตุปัจจนิกธรรม
เหล่านี้เป็นเหตุปัจจยไม่ได้ ฉะนั้น ปัจจนิกธรรมเหล่านี้ จึงเป็นนอกเหตุ และนอกผลได้ทั้งสอง
ดังนี้ เป็นต้น

นักศึกษาแคมป์พื้นฐานทั้งหลาย เมื่อได้มีการท่องจำ ปัจจนิทเทศ และสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจย ๒๔ โดยถูกต้องอย่างถึถ้วนแล้ว สำหรับคำอธิบายและวิชันนาปัญหาอาระ เป็นต้นเหล่านี้ เพียงแต่อ่านเอาเองก็จะเข้าใจได้

ปัจจยทเทศ พระบาลีและคำแปล

๑. เหตุปจฺจโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุ	
๒. อารมฺมณปจฺจโย	”	” โดยความเป็นอารมณ์
๓. อธิปติปจฺจโย	”	” โดยความเป็นอธิบดี
๔. อนนฺตรปจฺจโย	”	” โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน
๕. สมฺนนฺตรปจฺจโย	”	” โดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกันทีเดียว
๖. สหชาติปจฺจโย	”	” โดยความเกิดพร้อมกัน
๗. อณฺุณมณฺุณปจฺจโย	”	” โดยความแก่กันและกัน
๘. นิสฺสยปจฺจโย	”	” โดยความเป็นที่อาศัย
๙. อุปนิสฺสยปจฺจโย	”	” โดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
๑๐. ปุเรชาติปจฺจโย	”	” โดยความเกิดก่อน
๑๑. ปจฺจชาติปจฺจโย	”	” โดยความเกิดทีหลัง
๑๒. อาเสวนปจฺจโย	”	” โดยความเสพบ่อยๆ
๑๓. กมฺมปจฺจโย	”	” โดยความปรุงแต่งเพื่อให้งิถต่างๆ สำเร็จลง
๑๔. วิปากปจฺจโย	”	” โดยความเป็นวิปาก คือเข้าถึงความสุข และ หมดกำลังลง
๑๕. อาหารปจฺจโย	”	” โดยความเป็นผู้นำ
๑๖. อินฺทฺริยปจฺจโย	”	” โดยความเป็นผู้ปกครอง
๑๗. ฌานปจฺจโย	”	” โดยความเป็นผู้เพ่งอารมณ์
๑๘. มกฺคปจฺจโย	”	” โดยความเป็นหนทาง
๑๙. สมฺปยุตฺตปจฺจโย	”	” โดยความเป็นผู้ประกอบ
๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจโย	”	” โดยความเป็นผู้ไม่ประกอบ

๒๑. อตฺถิปจฺจโย	ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นผู้ยังมีอยู่
๒๒. นตฺถิปจฺจโย	” ” โดยความเป็นผู้ไม่มี
๒๓. วิคตปจฺจโย	” ” โดยความเป็นผู้ปราศจากไป
๒๔. อวิคตปจฺจโย	” ” โดยความเป็นผู้ยังไม่ปราศจากไป

ปัจจัยนิทเทศ

พระบาลีและคำแปล

จำแนกบท พร้อมด้วยเนื้อความองค์ธรรมของบทเหล่านี้ และคำอธิบาย

อนุสนธิ

เมื่อพระองค์ทรงแสดง ปัจจุทเทศ จบลงแล้ว ทรงแสดง ปัจจัยนิทเทศ ต่อไป

ในปัจจัยนิทเทศนี้ ว่าโดยปัจจัยแล้วก็มี ๒๔ คือ เหตุปัจจัยนิทเทศ อารัมมณ-
ปัจจัยนิทเทศ เป็นต้น

การแสดงปัจจัยนิทเทศของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงแสดงอย่างละ ๒ ประการ คือ

๑. นิททิสิตัพพะพระบาลี ๒. นิทฺสสนาการะพระบาลี

พระองค์ทรงแสดงนิททิสิตัพพะพระบาลีก่อน แล้วทรงแสดงนิทฺสสนาการะพระบาลี
ต่อไป

๑. เหตุปัจจัยนิทเทศ

อาร์มภท

ปัจจุยทุเทศ โย ยาทิโส ปจฺจโย เหตุปัจจัยติ ภควตา อุตฺติฏฺโฐ, โส ตาทิโส ปจฺจโย ปัจจนินทเทศ, เหตุ เหตุสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจนเณน ปจฺจโยติ ภควตา นิทฺติฏฺโฐ.

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทุเทศว่า เหตุปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจนินทเทศ ว่า เหตุ เหตุสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจนเณน ปจฺจโย.

อาร์มภทภาษาบาลีในปัจจัยอื่นๆ ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้นจะไม่แสดงจะแสดงแต่อาร์มภทที่เป็นภาษาไทยอย่างเดียวเท่านั้น

พระบาลีและคำแปล

เหตุ เหตุสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจนเณน ปจฺจโย.

เหตุ ๖ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับเหตุ ๖ เหล่านั้น (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) และสเหตุกจิตตรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมรูป ที่มีเหตุ ๖ และสเหตุกจิตตูปาท เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในเหตุปัจจัยนิทเทศพระบาลีนี้ เมื่อจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรมแล้วก็เป็นดังนี้

เหตุปัจจัย แสดงให้รู้ถึง นิทฺติลิตฺตัพพะ (บทที่ยกขึ้นแสดงก่อน)

เหตุ เหตุสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจนเณน ปจฺจโย. แสดงให้รู้ถึง นิทฺตสนาการะ (บทที่แสดงขยายเนื้อความให้เห็นเป็นตัวอย่าง)

ในนิทฺตสนาการะพระบาลีนี้

เหตุ เป็นกัตตูปาท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ เหตุ ๖ มี โลกะ เป็นต้น

เหตุสมปยุตตกานัม ธมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้
รู้ถึง ปัจจุปปันยธรรม คือ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป
(เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ เหตุ สหชาตาริบัติ
สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ มัคคะ สัมปยุตตะ
สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตาม
สมคvernนั้น อำนาจของเหตุอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ปัจจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันยธรรม โดยความ
ปราศจากตัวตน (ปัจจโย = อุปการโก โหติ.) หมายความว่า การเกิดขึ้น และตั้งอยู่
เจริญขึ้นได้ ของปัจจุปปันยธรรมนั้น เนื่องด้วยได้รับการช่วยอุปการะจากปัจจัยธรรมเท่านั้น
หาใช่ปัจจัยธรรมนั้นๆ เป็นตัวตนบุคคล สามารถบังคับบัญชาให้ปัจจุปปันยธรรมเหล่านั้น เกิดขึ้น
ตั้งอยู่ เจริญขึ้นได้ ดังนี้ก็หามิได้ ฉะนั้นแหละพระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่า เหตุปัจจย หรือ
เหตุปัจจเยนปัจจโย มิได้ทรงแสดงว่า เหตุชนโก หรือ เหตุปัจจเยนชนโก

อนึ่ง คำว่า นิททิสัตัพพะ นี้ หมายความว่า พระบาลีที่ทรงชี้แจงข้อธรรมโดยความเป็น
หัวข้อ ด้วยการระบุชื่อของปัจจัยหนึ่งๆ ออกมาให้รู้เสียก่อน

นิทสสนาการะ หมายความว่า พระบาลีที่ทรงแสดงขยายเนื้อความในหัวข้อธรรมนั้นๆ
ออกไปแต่พอประมาณ

อนึ่ง คำว่า เหตุปัจจเยน ที่เป็นกรณบทนี้ แสดงให้รู้ถึงอำนาจของเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ
ยิ่งกว่าในบรรดาปัจจัย ๑๒ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันได้ตามสมควร แล้วแต่ปัจจัย
และปัจจุปปัน ที่กล่าวว่าตามสมควรแก่ปัจจัยและปัจจุปปันนั้น เมื่อจำแนกปัจจัย ปัจจุปปัน
โดยเฉพาะๆ แล้ว ก็จะได้จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ (ขณฺนา) ดังต่อไปนี้

ปัจจัยสงเคราะห์ (ขณฺนา) ในเหตุปัจจยโดยพิสดาร

ในเหตุปัจจยมี ขณฺนา ๒๔ คือ สามณณขณฺนา ๕ สอนิทฺตริยมคฺคขณฺนา ๕
สาธิปติอนิทฺตริยมคฺคขณฺนา ๖

สามณณขณฺนา ๕ คือ อวิปาก ๔ สวิปาก ๕

อวิปาก ๔ คือ ๑. สพฺพภูจฺจานิกขณฺนา ๒. สอนณณมณณขณฺนา ๓. สอนณณมณณ-
สมปยุตตขณฺนา ๔. สวิปยุตตขณฺนา

สวิปาก ๕ คือ ๑. สพฺพภูจฺจานิกขณฺนา ๒. สอนณณมณณขณฺนา ๓. สอนณณมณณ-
สมปยุตตขณฺนา ๔. สวิปยุตตขณฺนา ๕. สอนณณมณณวิปยุตตขณฺนา

สอินทริยมคุณภฏนา ๕ คือ อวิปาก ๔ สวิปาก ๕

อวิปาก ๔ คือ ๑. สอินทริยมคคสพพฏจานิกภฏนา ๒. สอณณมณณภฏนา
๓. สอณณมณณสมปยุตตภฏนา ๔. สวิปยุตตภฏนา

สวิปาก ๕ คือ ๑. สอินทริยมคคสพพฏจานิกภฏนา ๒. สอณณมณณภฏนา
๓. สอณณมณณสมปยุตตภฏนา ๔. สวิปยุตตภฏนา ๕. สอณณมณณวิปยุตตภฏนา

สาธิปติอินทริยมคคภฏนา ๖ คือ อวิปาก ๓ สวิปาก ๓

อวิปาก ๓ คือ ๑. สาธิปติอินทริยมคคสพพฏจานิกภฏนา ๒. สอณณมณณ-
สมปยุตตภฏนา ๓. สวิปยุตตภฏนา

สวิปาก ๓ คือ ๑. สาธิปติอินทริยมคคสพพฏจานิกภฏนา ๒. สอณณมณณ-
สมปยุตตภฏนา ๓. สวิปยุตตภฏนา

รวมภฏนา ๒๔ ในเหตุปัจจัย

สามณณภฏนา ๕ อวิปาก ๔

๑. สพพฏจานิกภฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔
สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตัตติปัจจัย
๕. สหชาตอวิกตปัจจัย

๒. สอณณมณณภฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔
และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. สหชาตัตติปัจจัย ๖. สหชาตอวิกตปัจจัย

๓. สอณณมณณสมปยุตตภฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่
สัมปยุตตนามจันท์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย ๖. สหชาตัตติปัจจัย ๗. สหชาตอวิกตปัจจัย

๔. สวิปยุตตภฏนา ได้แก่ เหตุ ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ สเหตุกจิตตชรูป
สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๕. สหชาตัตติปัจจัย ๖. สหชาตอวิกตปัจจัย

สวิปาก ๕

๑. สัพพัญญานิกขมมูณา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาติตติปัจจัย ๖. สหชาติอวิคตปัจจัย

๒. สอญญมณณมมูณา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาติตติปัจจัย ๗. สหชาติอวิคตปัจจัย

๓. สอญญมณณสมปยุตตมมูณา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สัมปยุตตปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิคตปัจจัย

๔. สวิปปยุตตมมูณา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาติวิปปยุตตปัจจัย ๖. สหชาติตติปัจจัย ๗. สหชาติอวิคตปัจจัย

๕. สอญญมณณวิปปยุตตมมูณา ได้แก่ เหตุ ๓ ที่ในปัญจโวการสเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๓ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่หทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาติวิปปยุตตปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิคตปัจจัย

สอินุทริยมกคขมมูณา ๕ อวิปาก ๔

๑. สอินุทริยมกคสัพพัญญานิกขมมูณา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ขมมูณา) ๗ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๕. มัคคปัจจัย ๖. สหชาติตติปัจจัย ๗. สหชาติอวิคตปัจจัย

๒. สอนุลมณุลมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิคตปัจจัย

๓. สอนุลมณุลมณสมปยุตตมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สัมปยุตตปัจจัย ๘. สหชาติตติปัจจัย ๙. สหชาติอวิคตปัจจัย

๔. สวิปยุตตมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สเหตุกจิตตชรูปสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๕. มัคคปัจจัย ๖. สหชาติวิปยุตตปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิคตปัจจัย

สวิปาก ๕

๑. สอนุทริยมกุกสหพพฐานิกมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิคตปัจจัย

๒. สอนุลมณุลมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิต เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ และหทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาติตติปัจจัย ๙. สหชาติอวิคตปัจจัย

๓. สอนุลมณุลมณสมปยุตตมณณา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (ภฏนา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สัมปยุตตปัจจัย ๙. สหชาติตติปัจจัย ๑๐. สหชาติอวิคตปัจจัย

๔. สวิปยุตตมณฺหา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในวิปากจิตเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. วิปากปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาติวิปยุตตปัจจัย ๘. สหชาติตติปัจจัย ๙. สหชาติอวิกตปัจจัย

๕. สอญมณฺลวิปยุตตมณฺหา ได้แก่ อโมหเหตุ ที่ในปัญจโวการติเหตุกปฏิสนธิจิต ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่หทัยวัตถุ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปัจจัย ๓. อัญญมัญญปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตนิสสยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาติวิปยุตตปัจจัย ๙. สหชาติตติปัจจัย ๑๐. สหชาติอวิกตปัจจัย

สาธิปติอินทริยมกคณฺหา ๖ อวิปาก ๓

๑. สาธิปติอินทริยมกคสพฺพฐานิกมณฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติสัมปยุตตนามจันท์ ๔ และสาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๘ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติธิปติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาติตติปัจจัย ๘. สหชาติอวิกตปัจจัย

๒. สอญมณฺลสมปยุตตมณฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติสัมปยุตตนามจันท์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติธิปติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. สหชาตนิสสยปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สัมปยุตตปัจจัย ๙. สหชาติตติปัจจัย ๑๐. สหชาติอวิกตปัจจัย

๓. สวิปยุตตมณฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติ (อโมหเหตุ) เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติธิปติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย ๕. สหชาตินทริยปัจจัย ๖. มัคคปัจจัย ๗. สหชาติวิปยุตตปัจจัย ๘. สหชาติตติปัจจัย ๙. สหชาติอวิกตปัจจัย

สวิปาก ๓

๑. สาธิปติอินทริยมกคสพฺพฐานิกมณฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่สัมปยุตตนามจันท์ ๔ และสาธิปติจิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มณฺหา) ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติาธิปัตติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาติตติปัจจัย ๙. สหชาติอวิกตปัจจัย

๒. สอญญมญญสมบุยุตตมฏฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วย
อุดหนุนแก่สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มฏฺหา) ๑๑ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติาธิปัตติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย
๕. สหชาตนิสสยปัจจัย ๖. วิปากปัจจัย ๗. สหชาตินทริยปัจจัย ๘. มัคคปัจจัย ๙. สัมปยุตตปัจจัย
๑๐. สหชาติตติปัจจัย ๑๑. สหชาติอวิกตปัจจัย

๓. สวิปยุตตมฏฺหา ได้แก่ วิมังสาธิปติที่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่
จิตตชรูป ได้ปัจจัยสงเคราะห์ (มฏฺหา) ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติาธิปัตติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย ๖. สหชาตินทริยปัจจัย ๗. มัคคปัจจัย ๘. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
๙. สหชาติตติปัจจัย ๑๐. สหชาติอวิกตปัจจัย

คำอธิบาย

ในเหตุปัจจัยนิเทศนี้ ปัจจัยเป็นนามโดยเป็นเจตสิกล้วนๆ ก็เพราะพระองค์ทรงเทศนา
ว่า เหตุ ส่วนปัจจัยูปันธรรมเป็นทั้งนามและรูป นามได้แต่สเหตุจิต ๗๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒
(เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) ก็เพราะพระองค์ทรงเทศนาว่า เหตุสมบุยุตตกาม ธรรมาน
สำหรับอเหตุจิตตูปบาท โมหเจตสิก ที่ในโมหมูลจิต ๒ นั้น มิใช่เป็นเหตุสัมปยุตตธรรม
คือมิใช่เป็นธรรมที่ประกอบกับเหตุ จึงเป็นเหตุปัจจัยูปันธรรมไม่ได้ เมื่อเป็นเหตุปัจจัยูปัน-
ธรรมไม่ได้แล้วก็ต้องเป็นเหตุปัจจนิกธรรมไป

สำหรับรูปที่เป็นปัจจัยูปันธรรม ก็ได้แก่สเหตุจิตตชรูปที่เกิดจากเหตุ ๖ และสเหตุ-
จิตตูปบาท สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับสเหตุวิปากจิตตูปบาท ก็เพราะพระองค์ทรง
เทศนาว่า ตสมฺมญฺจานานญจ รูปานํ ส่วน อเหตุจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหिरูป
(คือ อนินทริยพัทธอชรูป) อาหารรูป อชรูป (คือ อินทริยพัทธอชรูป) อสญฺญสตัดกัมมชรูป
ปวัตติกัมมชรูป ของสัตว์บุคคลทั่วไปเหล่านี้ มิใช่เป็นรูปที่มีเหตุ ๖ และสเหตุจิตตูปบาทเป็น
สมฺมญฺจาน นั้นจึงเป็นเหตุปัจจนิกธรรม

ความเป็นไปแห่งปัจจนิกธรรมดังที่กล่าวนี้ ขอให้นักศึกษาทั้งหลายพึงจำไว้ให้ดีเสียก่อน
เพื่อแก่การเข้าใจในเมื่อถึงตอนแสดงสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔ ว่า ความเป็นไป
แห่งปัจจนิกธรรมนั้น มิใช่อื่นนอกออกไปจากนี้แต่ประการใดเลย และในปัจจัยอื่นๆ ก็คงเป็นไป
เช่นเดียวกันนี้

อนึ่ง ในการที่ **ตัมมฏฐานานนฺจ ฐปานํ** มืองค์ธรรมได้ดังที่กล่าวนี้แล้ว ก็เพราะว่าใน ปฏฐานอรรถกถาท่านแสดงวณัฏของบทนี้ว่า **เต เหตุ เจว เหตุสมปยุตฺตกา จ ฐมา สมฏฐานา เอเตสนฺติ = ตัมมฏฐานานิ** แปลความว่า สมฏฐานทั้งหลายคือ เหตุ ๖ และธรรมที่ ประกอบกับเหตุ ๖ เหล่านี้ ย่อมมีอยู่แก่รูปเหล่านี้ ฉะนั้นรูปเหล่านี้จึงชื่อว่า **ตัมมฏฐาน** ได้แก่ สเหตุกจิตตชรูป คือรูปที่เกิดจากสเหตุกจิตตูปบาท พร้อมด้วยเหตุ ๖ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป คือรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยสเหตุกจิตตูปบาท ๑๓ ดวง

ในการที่ปฏิสนธิกัมมชรูปเป็นองค์ธรรมของ **ตัมมฏฐานานนฺจ ฐปานํ** ได้ ก็เพราะ กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธินั้นต้องอาศัยปฏิสนธิจิตตูปบาทเป็นเหตุใกล้ หรือจะกล่าวว่ เกิดจากปฏิสนธิจิตตูปบาทก็ได้ ดังนั้นปฏิสนธิกัมมชรูปนี้จึงเข้าอยู่ในฐานะเป็นปฏิสนธิจิตตชรูป โดยอนุโลม ซึ่งเป็นการตรงกันข้ามกับการเกิดขึ้นของปวัตติกัมมชรูปที่เกี่ยวกับอดีตกรรม ฝ่ายเดียว

๑. **มุลฺลฺเจน อุปการโก ฐมฺโม เหตุปจฺจโย.** ธรรมที่ช่วยอุดหนุนเพราะอรรถว่าเป็น รากแก้ว ชื่อว่า **เหตุปัจจย**

๒. **ครูปเทสสีโน หิ อุตฺตสาร์ นวนฺทติ อุตฺตสาร์วิหีโน โส สพฺพฐมา ปริหายติ.** จริงอยู่ บุคคลที่ปราศจากอาจารย์ผู้สอนนัยต่างๆ ย่อมไม่เข้าใจซึ่งอรรถसार บุคคลนั้นชื่อว่า ปราศจากอรรถसार ย่อมเสื่อมจากพระสัทธรรม

๓. **เต เหตุ เจว เหตุสมปยุตฺตกา จ ฐมา สมฏฐานา เอเตสนฺติ ตัมมฏฐานานิ.** ธรรมคือเหตุเหล่านั้น และเหตุสมปยุตต์ด้วยเหล่านั้นเป็นสมฏฐานของรูปเหตุเหล่านั้นรูปเหล่านั้นจึง ชื่อว่า **ตัมมฏฐาน** (ได้แก่ เหตุ ๖ และเหตุสมปยุตตธรรม)

๔. **อิมินา จิตฺตสมฏฐานรูปํ กณฺหาติ.** ย่อมถือเอาจิตตสมฏฐานรูป โดยบาลีนี้ว่า **ตัมมฏฐาน**

๕. **สพฺเพปิ หิ จิตฺตเจตสิกกา เอกโต หุตฺวา รูปํ สมฏฺฐาเปณฺติ โลกียธมฺมเทสนายํ ปน จิตฺตสฺส อธิการโต ตถาวีรํ รูปํ จิตฺตสมฏฺฐานนฺติ วุจฺจติ.** จริงอยู่ จิตและเจตสิก ทั้งหลาย แม้ทั้งหมดเป็นธรรมอันเดียวกันยังจิตตชรูปให้เกิดขึ้น แต่ว่าในโลกียธรรมเทสนา เพราะความที่แห่งจิตเป็นธรรมชาติที่สำคัญ อันพระผู้มีพระภาคเจ้าย่อมตรัสเรียกรูปอย่างนั้นว่า **จิตตสมฏฐาน** หรือ **จิตตชรูป**

๖. **ยถิ เอวํ วิธาปี ตัมมฏฐานานนฺติ อวตฺวา จิตฺตสมฏฺฐานานนฺติ กสฺมา น วุตฺตนฺติ อจิตฺตสมฏฺฐานานนฺปิ สงฺกณฺโหติ.** ถ้าอย่างนั้นก็อาจมีความสงสัยต่อไปว่า แม้ว่าใน เหตุปัจจยนิทเทสนี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสว่า **ตัมมฏฐานานํ** แล้วเอนจึงไม่ตรัสว่า

จิตตสมุฏฐานานํ เสียเล่า ข้อนี้ตอบได้ว่า เพราะพระองค์มีพระประสงค์ให้กินความถึงแม้กระทั่งรูปที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน อันได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปนั้นด้วย

๙. กสมมา ปนํยํ เหตุ ปฏิสนธิยเมว กฏตตารูปานํ เหตุปัจจโย โหติ น ปวตเตติ ปฏิสนธิยํ กัมมชรูปานํ จิตตปฏิกพทฐตติตาย ปวตติยํ ปน เตสํ จิตเต วิชขมานเปปี กัมมปฏิกพทฐาวปวตติ น จิตตปฏิกพทฐา. เพราะอะไรเหตุ ๓ นี้จึงเป็นเหตุปัจจัยแก่กัมมชรูปในปฏิสนธิกาลอย่างเดียว ไม่เป็นปัจจัยแก่กัมมชรูปในปวัตติกาลด้วย ข้อนี้ตอบได้ว่า เพราะในปฏิสนธิกาลนั้น กัมมชรูปทั้งหลายย่อมมีพลติการณเเนื่องด้วยปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้นถึงแม้ว่าจิตมีอยู่ก็จริง แต่ว่าเหตุอันเนื่องด้วยกรรมเท่านั้น ย่อมเป็นไปกับกัมมชรูปทั้งหลายเหล่านั้น หาใช่เหตุที่เนื่องด้วยจิตไม่

๑๐. อวิชขมานจาปี จิตเตนิโรธํ สมาปนนํ อุปปชฺชนติ เยว. หรืออีกนัยหนึ่ง จะเห็นได้ในกรณีที่ขณะเข้านิโรธสมาบัติว่า ถึงแม้จิตไม่มีอยู่ กัมมชรูปทั้งหลายก็ย่อมเกิดแก่พระอนาคามีและพระอรหันต์ที่เป็นฌานลาภีในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้นได้

๕. ตตรหิ วตฺตํ รูปมตฺตมปี วินา ปฏิสนธิยํ อรูปชฺชมา ปฏิสนธิจิตฺตลฺลจ วินา กัมมชปาปี รูปชฺชมา นุปปชฺชนติ ยุคฺนชฺชาว รูปารูปานํ อุปปตฺติ. เมื่อจะกล่าวโดยกว้างขวางแล้ว ในปัจจุวัการภพนั้น จำเดิมแต่ในปฏิสนธิกาล หากเวณวัตตรูปเสียแล้ว นามธรรมก็ไม่เกิดและอีกอย่างหนึ่ง ถ้าหากเวณปฏิสนธิจิตเสียแล้ว รูปธรรมทั้งหลายแม้แต่กัมมชรูปก็ไม่เกิด หมายความว่า รูปธรรมและอรูปธรรมคือหทัยวัตตรูปและปฏิสนธิจิตต้องเกิดคู่กันเสมอ

๑๐. กัมมชรูปเมว ปนสฺส จิตตสมุฏฐานรูปฏฺฐานเ ติฏฺฐติ ตลฺลจ กัมมชรูปสฺสเสว พิชฺชานเ ติฏฺฐติ. ก็และกัมมชรูปนั่นเอง ย่อมตั้งอยู่ในฐานะเป็นจิตตสมุฏฐานรูปของปฏิสนธิจิต (ไม่ใช่ปวัตติจิต) ส่วนปฏิสนธิจิตนั้นเล่า ก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพีชของกัมมชรูปนั่นเอง

๑๑. ปวตติยํ กฏตตา รูปาทินํ ปจฺจยภาวปฏิกพาหนโต เหตุสมปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตสมุฏฐานานลฺลจ รูปานนฺติ อิทํ อหิตํ. ตามบาลีที่ว่า เหตุสมปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตสมุฏฐานานลฺลจ รูปานํ นี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำกัดความไว้ ก็เพื่อจะห้ามมิให้นับเอาเหตุ ๖ เป็นปัจจัยแก่รูปทั้งหลายมีกัมมชรูปเป็นต้นในปวัตติกาล (หมายความว่ารูปในปวัตติกาลไม่ถือว่าเป็นปัจจัยุบันของเหตุปัจจัย)

คำว่า ตํ นี้เป็นคำแทนเหตุ ๖ และธรรมที่ประกอบกับเหตุ ๖ คือ เหตุ และ เหตุสมปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ, สมุฏฐานานํ รูปานํ เป็นคำแทนสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูปกับสเหตุกจิตตชรูป

ฉะนั้น ในพระบาลีข้อ ๔ นี้เป็นคำกล่าวค้านขึ้นว่า ตสมุฏฐาน นํ ได้แก่ จิตตสมุฏฐานิกรูป มิใช่หรือ ? ตอบว่าใช่ ทั้งนี้ก็เพราะว่าในโลกียธรรมเทศนานั้นเคยทรงใช้ว่า จิตตสมุฏ-

ฐาน หรือ จิตตชรูป แต่พอมาแสดงในปัญฐานนี้กลับมาใช้คำว่า **ตัมมภูฐานานัน** เพราะเหตุไร ? ทำไมจึงไม่ใช่คำว่า **จิตตตัมมภูฐานานัน** เล่า ? ตอบว่าไม่ได้ เพราะพระองค์มีพระประสงค์ให้กินความถึง แม้กระทั่งรูปที่ไม่มีจิตเป็นสมภูฐานอันได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป นั้นด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าการแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามสภาวะนั้นจะทรงแสดงตามความพอใจของตนมิได้ มิว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ไหน เช่นนี้แหละจะทรงตรัสว่า **จิตตตัมมภูฐานานัน** มิได้จำเป็นจะต้องตรัสว่า **ตัมมภูฐานานัน** ซึ่งเป็นคำที่หมายถึง สเหตุกปฏิสนธิด้วย สเหตุกจิตตชรูปด้วย ทั้งเป็นการห้าม อเหตุกปฏิสนธิ และ อเหตุกจิตตชรูป มิให้เข้ามาเกี่ยวข้อง และถ้าใช้คำว่า **เหตุ สหชาตานิ รูปานิ** แล้วก็ต้องเป็นรูปทั้งหมด แต่ในที่นี้พระองค์จำกัดรูปที่เกิดจากเหตุ ๖ ลงไปจึงทรงแสดงว่า **ตัมมภูฐานานนญจ รูปานิ**

อนึ่ง ที่มีการจำแนกบทในพระบาลีทั้ง ๒๔ ปัจจัยนั้น ก็เพื่อจะได้ทราบถึงหน้าที่ของคำบาลีที่เป็นหลักในประโยคภาษา ให้ถูกต้องตามที่พระองค์ทรงแสดง ถ้าจำแนกบทไม่ถูกต้องก็ผิดความมุ่งหมายของพระองค์ที่ทรงแสดงประโยคภาษา เหตุนี้จึงได้มีการจำแนกบท

การทราบหน้าที่ของคำบาลีที่เป็นหลักของประโยคภาษานี้เรียกว่านิรุกติศาสตร์ หรือจะเรียกในระดับสูงกว่า นิรุกติปฏิบัติสัมภิทา ก็ได้

ดังนั้นประโยคภาษาบาลีในเหตุปัจจัยนี้ก็แสดงให้เห็นทราบ ว่า **เหตุ** ที่เป็นกัตตูปทานัน เป็นตัวการ เป็นประธาน และเป็นปัจจัย **เหตุสมุปยุตตกานัน ฐมมานัน ตัมมภูฐานานนญจ รูปานิ** ที่เป็นสัมปทานบทนั้นเป็นตัวยุคเป็นปัจจัยูปัน **เหตุปัจจุเณน** ที่เป็นกรรมบทนั้นแสดงให้เห็นทราบถึงอำนาจของ **เหตุ** ที่เป็นตัวการ เป็นประธานในประโยคนี้ ว่ามีอำนาจเป็นพิเศษยิ่งกว่าปัจจัยอื่นๆ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันกับตน **ปัจจโย** ที่เป็นนามกิริยาบทนั้น แสดงให้เห็นทราบถึงความแตกต่างในระหว่างคำทั้งสอง มี **เหตุปัจจโย** หรือ **เหตุปัจจุเณน** **ปัจจโย** กับ **เหตุชนโก** หรือ **เหตุปัจจุเณน ชนโก** ว่า

เหตุปัจจโย หรือ **เหตุปัจจุเณน** **ปัจจโย** นี้ เพียงแต่ทำการอุปการะจนเจือ สนับสนุน อุดหนุน แวดล้อม ดังเช่น ปุ๋ยทำการอุปการะ จนเจือ แวดล้อม สนับสนุน อุดหนุนต้นไม้เท่านั้น หาใช่เป็นตัวการทำให้เกิดโดยตรง เหมือนมารดาให้เกิดบุตรดังนี้ไม่ เหตุนี้พระองค์จึงไม่ทรงแสดงว่า **เหตุชนโก** หรือ **เหตุปัจจุเณน ชนโก**

คำว่า **เหตุ** และคำว่า **ปัจจัย** ความหมายไม่เหมือนกัน **เหตุ** เป็นมูลรากอย่างสำคัญ **ปัจจัย** เป็นเหตุที่ช่วยเหลือ ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง **เหตุ**เหมือนเมล็ด **ปัจจัย**เหมือนดินกับน้ำ **ปัจจโย** **อุปการโก** แปลว่า เป็นเหตุช่วยอุปการะ เพราะฉะนั้นจึงทรงใช้คำว่า **เหตุปัจจุเณน**

อีกประการหนึ่ง คำว่า **ปจฺจโย** ที่เป็นนามกิริยาบทนั้น เป็นนามภาษาที่เป็นไปตามหลักไวยากรณ์ มิใช่เป็นนามปรกติ เพราะกิริยาบทนี้มีหลายอย่าง เช่นคำว่า โหติ ก็เป็นอาขยตกิริยาบท ถ้าคำว่า กโต ก็เป็นกิตกิริยาบท ถ้าคำว่า ปจฺจโย ก็เป็นนามกิริยาบท ดังนั้นในปัจจัยทั้ง ๒๔ ปัจจัยนี้ ปัจจัยจะเป็นรูปหรือนามก็ตาม แต่คำว่า **ปจฺจโย** นี้ต้องใช้ว่านามกิริยาบททั้งหมด เพราะมุ่งหมายถึงนามตามภาษาหลักไวยากรณ์ มิได้มุ่งหมายถึงนามปรกติแต่ประการใด

กัตตฺวบท แสดงถึงผู้ทำ

กัมมบท แสดงถึงผู้ถูกทำ

กรณบท แสดงถึงเหตุให้สำเร็จการกระทำ

สัมปทานบท แสดงถึงผู้รับมอบการกระทำ

อปาทานบท แสดงถึงสถานที่ที่จากไป

สามีสัมพันธบท แสดงถึงผู้เป็นเจ้าของ

กาลาธารบท แสดงถึงกาลเวลา

กิริยาวิเสสนบท แสดงถึงการทำให้ (พระไตรลักษณ์) ปรากฏชัดเจนขึ้น

กิริยาอาขยตบท แสดงการรวมเรื่องในประโยคนั้นๆ ไว้ทุกอย่าง (เปรียบได้กับพระเจ้าแผ่นดิน)

อนิยมบท แสดงถึงการไม่แน่นอน

นิยมบท แสดงถึงการแน่นอน

ลักษณะบท แสดงถึงการสังเกต (หรือจำหน่าย)

ลักษณะวันตกัตตฺวบท แสดงถึงการมีความสังเกตไว้ (หรือมีการจำหน่ายไว้) เป็นบทแทรก วันตะ แปลว่า มี

๒. อารัมมณปัจจยนิทเทศ

อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุทเทศว่า อารัมมณปัจจโย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารใน ปัจจยนิทเทศ ว่า

๑. รูปายตนํ จกขุวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อารมฺมณ-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๘. ยํ ยํ ฐมฺมํ อารพฺภ เย เย ฐมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา
เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ อารมฺมณปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. รูปายตนํ จกขุวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อารมฺมณ-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

รูปารมณฺที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จักขุวิญญานชาตฺ และ
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับจักขุวิญญานชาตฺ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๒. สทฺทายตนํ โสตฺวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อารมฺมณ-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

สัททารมณฺที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่โสตวิญญานชาตฺ และ
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับโสตวิญญานชาตฺ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๓. กฺขนฺธายตนํ มานวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อารมฺมณ-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

กัณฺธารมณฺที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ฆานวิญญานชาตฺ และ
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับฆานวิญญานชาตฺ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๔. รสายตนํ ชิวฺหาวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อารมฺมณ-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

รสารมณฺที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ชีวหาวิญญานชาตฺ และ
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับชีวหาวิญญานชาตฺ ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

๕. โผฏฺฐพฺพายตนํ กายวิญญานชาตฺตยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ
อารมฺมณปัจจเยน ปจฺจโย.

โผฏฐัพพารมณฺที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่กายวิญญูณธาตุ และ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๙ ดวง ที่ประกอบกับกายวิญญูณธาตุ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

๖. รูปายตนํ สทฺทหายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฐัพพายตนํ มโนธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานลฺยจ ฐมฺมานํ อารมฺมณปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

รูปารมณฺ์ สทฺทการมณฺ์ คณฺธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ คือปัญจารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มนธาตุ และอัญญสมานาเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบกับมนธาตุ (เวณ วิริยะ ปีติ ฉันทะ) ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

๗. สพฺเพ ฐมฺมา มโนวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานลฺยจ ฐมฺมานํ อารมฺมณปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

อารมณฺ์ ๖ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มนวิญญูณธาตุ และเจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมนวิญญูณธาตุ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

๘. ยํ ยํ ฐมฺมํ อารพฺภ ยํ ยํ ฐมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกํ ฐมฺมา เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ อารมฺมณปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลายใดๆ คือจิตและเจตสิก ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอารมณฺ์อันใดอันหนึ่งใน บรรดาอารมณฺ์ ๖ อันใดอันหนึ่งเหล่านั้น เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิตเจตสิกทั้งหลายนั้นๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าใน อารัมมณปจฺจยนิทเทส พระบาลีนี้ เมื่อจำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรมแล้ว ก็เป็นดังนี้

อารมฺมณปจฺจโย แสดงให้รู้ถึง นิททิสิตัพพะ

รูปายตนํ จกฺขุวิญญูณธาตุยา เป็นต้นจนถึง เต เต ฐมฺมา เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเจยน ปจฺจโย แสดงให้รู้ถึง นิทฺตสนาการะ

ในบรรดานิทฺตสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ รูปายตนํ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือปัจจุบันรูปารมณฺ์ จกฺขุวิญญูณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานลฺยจ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบทแสดงให้รู้ถึง ปัจจุปัันธรรม คือ จกฺขุวิญญูณจิต ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๙ ดวงที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่า ในบรรดาปัจจัย ๔ คือ อารัมมณะ ปุเรชาตะ อตฺถิ อวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอาร์มมณฺ์อย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก้ปัจจุပ္ปันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

การจำแนกบท เนื้อความ องค์ธรรม ในพระบาลีข้อที่ ๒ เป็นต้น จนถึงพระบาลีข้อที่ ๕ ก็คงเป็นไปเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๑ นี้เอง

พระบาลีข้อที่ ๖ **รูปายตนํ สพุทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพุทฺทายตนํ** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือปัญจารมณที่ในปัจจุบัน

มโนธาคฺคยา **ตํสมฺปยุตฺตกานฺถจ ฐมฺมานํ** เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุပ္ปันธรรม คือมโนธาค ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๔ คืออารัมมณะ ปุเรชาตะ อตฺถิ อวิกตะ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก้ปัจจุပ္ปันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

พระบาลีข้อที่ ๗ **สพุเพ ฐมฺมา** เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คืออารมณ ๖ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต อันเป็นปรมัตถ์และบัญญัติทั้งหมด

มโนวิญฺญาณธาคฺคยา **ตํสมฺปยุตฺตกานฺถจ ฐมฺมานํ** เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุပ္ปันธรรม คือมโนวิญญานธาค ๗๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๘ คืออารัมมณะ อารัมมณชิปติ ปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณฺณนิสสยะ ปุเรชาตะ วิปยุตตะ อตฺถิ อวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย เป็นนามกิริยาบท แสดงการช่วยอุปการะแก้ปัจจุပ္ปันธรรม โดยความปราศจากตัวตน

อีกนัยหนึ่ง **สพุเพ ฐมฺมา** ที่เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม และ **มโนวิญฺญาณธาคฺคยา** **ตํสมฺปยุตฺตกานฺถจ ฐมฺมานํ** ที่เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุပ္ปันธรรมนี้ เมื่อจะแสดงโดยความเป็นปัจจัยและปัจจุပ္ปันโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็คงเป็นไปดังนี้

๑. อารมณ ๖ คือ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ เกิดขึ้นในกาลทั้ง ๓ เป็นอารัมมณปัจจัย, ตทารัมมณจิต ๑๑ หลิตุปปาตจิต ๑ เจตสิก ๓๓ เป็นอารัมมณปัจจุပ္ปัน

๒. อารมณ ๖ คือ โลเกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และบัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหาภิรยาญาณ-วิปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นปัญญา) เป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๓. อารมณ ๖ คือ จิต ๘๗ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, มหากุศลญาณ-สัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๘ เป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๔. อารมณ ๖ คือ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็นอารัมมณปัจจัย, มหาภิรยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เจตสิก ๓๕ เป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๕. ปัจจุบันรูปารมณที่เป็น **ทฺหุ**, **ปฏิจฺจนฺ**, **สณฺห**, **สุขุม** กล่าวคือรูปารมณที่อยู่ในที่ไกล รูปารมณที่มีสิ่งปกปิดลึกลับ รูปารมณที่เล็กที่สุด รูปารมณที่ละเอียดเป็นอารัมมณปัจจัย, ทิพพจักขุกุศล กิริยาอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๖. ปัจจุบันสัททารมณที่เป็น **ทฺหุ**, **ปฏิจฺจนฺ**, **สณฺห**, **สุขุม** กล่าวคือเสียงที่อยู่ในที่ไกล เสียงที่มีสิ่งป้องกันปกปิด เสียงที่เบาที่สุด เสียงที่ละเอียด เป็นอารัมมณปัจจัย, ทิพพโสตกุศล กิริยาอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๗. อารมณ ๖ ที่เป็นรูปนิรมิตตั้ง ร้อย พัน เป็นต้น และรูปาวจรปาทกมานกุศล กิริยาเจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัย, อิททวิชกุศล กิริยาอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๘. ธรรมารมณ คือ จิต ๘๗ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) ของผู้อื่นที่เป็นอดีต ๗ วัน อนาคต ๗ วัน และที่กำลังเกิด อันเป็นเตกาลิกะ เป็นอารัมมณปัจจัย, เจโตปริยกุศลอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๙. ธรรมารมณ คือ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ของผู้อื่นที่เป็นอดีต ๗ วัน อนาคต ๗ วัน และที่กำลังเกิด อันเป็นเตกาลิกะ เป็นอารัมมณปัจจัย, เจโตปริยกิริยาอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๑๐. อารมณ ๖ คือ **ขันธ ๕** ได้แก่ จิต ๘๗ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) รูป ๒๘ ที่เป็นของผู้อื่นและของตนที่เป็นไปแล้วในอดีตชาติ (**ปฺพเพณิฏฺฐ**) และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื้อชาติ สกฺล รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่ อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ ๕ เป็นอารัมมณปัจจัย, ปุพเพนิวาสานุสสติกุศลอภิญา เจตสิกที่ประกอบเป็นอารัมมณปัจจัยอุปบัน

๑๑. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นของผู้อื่นและของคนที่เกินไปแล้วในอดีตชาติ (บุพเพนิวาส) และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื่อชาติ สกฺข รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ปัจจัย, บุพเพนิวาสานุสสติภิกขุญาณ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๒. ธรรมารมณ์ คือ โลภียกุศล อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่มีเจตนาเป็นประธานของผู้อื่นที่เกิดขึ้นในขณะที่ทำความดี ความชั่ว แต่เมื่อครั้งภพก่อนๆ เป็นอารมณ์ปัจจัย, ยถากัมมูป-กุศล ภิกขุญาณ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๓. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) รูป ๒๘ ที่เป็นของตนและของผู้อื่นที่จะเกิดในชาตินี้และในชาติหน้าต่อไป และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื่อชาติ สกฺข รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ปัจจัย, อนาคตังสกุสลภิกขุญาณ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๔. อารมณ์ ๖ คือ ขันธ์ ๕ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นของตนและของผู้อื่น ที่จะเกิดในชาตินี้และในชาติต่อไป และนิพพาน บัญญัติ กล่าวคือ เชื่อชาติ สกฺข รูปร่างสัณฐาน ชื่อ ที่อยู่อาศัย อันพึงรู้ได้โดยอาการที่เกี่ยวกับขันธ์ ๕ เป็นอารมณ์ปัจจัย, อนาคตังสภิกขุญาณ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๕. บัญญัติธรรมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัญฐาน ๒๕ มี กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐ โภจนาบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ทุกจิตตวบัญญัติ สุกจิตตวบัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของ เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ เป็นอารมณ์ปัจจัย, รูปาวจรปฐมฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๖. บัญญัติธรรมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัญฐาน ๑๔ มี กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ทุกจิตตวบัญญัติ สุกจิตตวบัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของ เมตตา กรุณา มุทิตา ทั้ง ๓ เป็นอารมณ์ปัจจัย, รูปาวจรทุติยฌาน ๓ ตติยฌาน ๓ จตุตถฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๗. บัญญัติธรรมารมณ์ คืออารมณ์กัมมัญฐาน ๑๒ มีกสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑ มัชฌัตตสวบัญญัติ อันเป็นอารมณ์ของอุเบกขา ๑ เป็นอารมณ์ปัจจัย, รูปาวจรปัญจฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๘. บัญญัติธรรมารมณ์ คืออากาศบัญญัติ อันพึงได้มาด้วยการเพิกจากกสิณอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดากสิณ ๕ (เว้นอากาศกสิณ) เป็นอารมณ์ปัจจัย, อากาสนัญญาตนฌาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอารมณ์ปัจจัยปัจจุบัน

๑๕. มหัคคตัมมารมณฺ คืออาภาสานัญญาตณฺณานุกุสล ที่เคยเกิดในสันดานของตน ในภพนี้หรือในภพก่อน เป็นอาร์มมณปัจจย, วิญญาณัญญาตณฺณานุกุสล เจตสิกที่ประกอบเป็น อาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๐. มหัคคตัมมารมณฺ คืออาภาสานัญญาตณฺณานุกุสลที่เคยเกิดมาแล้วในสันดาน ของตนในภพก่อน เป็นอาร์มมณปัจจย, วิญญาณัญญาตณฺณานวิปาก เจตสิกที่ประกอบเป็น อาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๑. มหัคคตัมมารมณฺ คืออาภาสานัญญาตณฺณานุกุสล ที่เคยเกิดในสันดานของตน ในภพนี้และในภพก่อน อาภาสานัญญาตณฺณานกิริยา ที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้ เป็น อาร์มมณปัจจย, วิญญาณัญญาตณฺณานกิริยา เจตสิกที่ประกอบเป็นอาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๒. นัตถิภาวบัญญัติมัมารมณฺ คือความไม่มีเหลืออยู่แห่งอาภาสานัญญาตณฺณาน- กุสลกิริยา เป็นอาร์มมณปัจจย, อากิญจัญญาตณฺณาน ๓ เจตสิกที่ประกอบเป็นอาร์มมณ- ปัจจยุปบัน

๒๓. มหัคคตัมมารมณฺ คืออากิญจัญญาตณฺณานุกุสล ที่เคยเกิดในสันดานของตนใน ภพนี้หรือในภพก่อน เป็นอาร์มมณปัจจย, เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานุกุสล เจตสิกที่ประกอบ เป็นอาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๔. มหัคคตัมมารมณฺ คืออากิญจัญญาตณฺณานุกุสล ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดาน ของตนในภพก่อน เป็นอาร์มมณปัจจย, เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานวิปาก เจตสิกที่ประกอบ เป็นอาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๕. มหัคคตัมมารมณฺ คืออากิญจัญญาตณฺณานุกุสล ที่เคยเกิดในสันดานของตน ในภพนี้และในภพก่อน อากิญจัญญาตณฺณานกิริยาที่เคยเกิดในสันดานของตนในภพนี้ เป็น อาร์มมณปัจจย, เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานกิริยา เจตสิกที่ประกอบเป็นอาร์มมณปัจจยุปบัน

๒๖. รัมมารมณฺ คือนิพพาน เป็นอาร์มมณปัจจย, โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เจตสิกที่ ประกอบเป็นอาร์มมณปัจจยุปบัน

พระบาลีข้อที่ ๘ ยํ ยํ รัมมํ เป็นอนิยมกัมมบท บทที่ยังมิได้บ่งเนื้อความลงไปโดย แน่ชัด เพียงแต่ให้ทราบว่าเป็นอาร์มมณปัจจย ฉะนั้นจึงได้อารมณฺ ๖ ทั้งหมด ว่าโดยองค์ธรรม ก็ได้แก่ปรมาตฺถและบัญญัติ

อรพุก เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอาร์มมณิกปัจจยุปบันธรรม ว่ามีการปรารภเกิดขึ้น

เย เย รัมมา เป็นอนิยมกัตตบท บทที่ยังมิได้บ่งเนื้อความลงไปโดยแน่ชัด เพียง แต่ให้ทราบว่าเป็นอาร์มมณิกปัจจยุปบัน

อุปฺปชฺชนฺติ เป็นอาชยาตกิริยาบทกัตตฺวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอาร์มมณิก-
ปัจจัยุပ္บัน

จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวตฺถ แสดงเนื้อความให้รู้ถึงตัวอาร์มมณิกปัจจัยุ-
บันธรรม อันเป็นองค์ธรรมของ **เย เย ฐมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตฺวตฺถนั้นเอง ทั้งนี้ก็เพราะว่า รูป
นิพพาน บัญญัติ เหล่านี้ แม้ว่าจะเข้าอยู่ในคำว่า **เย เย ฐมฺมา** ก็จริง แต่ธรรมเหล่านี้เป็น
ปัจจัยุပ္บันธรรมของอาร์มมณิกปัจจัยุไม่ได้ เพราะ รูป นิพพาน บัญญัติ เป็นอนารมมณธรรม
ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงว่า **จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา**

เต เต ฐมฺมา เป็นนิยมกัตตฺวตฺถ บทที่บ่งถึงอาร์มมณิกปัจจัยุธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้
แสดงไว้ว่า **ยํ ยํ ฐมฺมํ** ที่เป็นอนิยมกัมมบทนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้อาร์มมณิกทั้ง ๖ ทั้งที่เป็น
ปรมาตฺถและบัญญัติ

เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ เป็นนิยมสัมปทานบท แสดงถึงอาร์มมณิกปัจจัยุပ္บันธรรมโดย
แน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า **เย เย ฐมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตฺวตฺถนั้นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้
จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒

อาร์มมณฺปะจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัยุที่ทำการช่วยอุปการะ
ในคราวเดียวกันตามที่จะเป็นได้นั้น คือ

อาร์มมณิกิณณกมฺภนา ๕

๑. ถ้าอาร์มมณิก ๖ ที่น่ารักน่ายินดี คือ อิฏฐุณีปณฺณรูป ๑๘ จิต ๘๔ (เวทนาสมุตฺต โมหมฺล
ทุกขสหคตกายวิญญูณจิต ๑) เจตสิก ๔๗ ที่ประกอบ (เวทนาทุกฺกเก วิจิกิฉา) ที่เป็นเตกาลิกะ
นิพพาน เป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลภมฺลจิต ๘ มหากุสฺลจิต ๘
มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เวทนาทุกฺกเก วิจิกิฉา
อัปฺปมัญญา) เป็นปัจจัยุပ္บันแล้ว ปัจจัยุที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๓ คือ อาร์มมณะ
อาร์มมณชิปฺติ อาร์มมณฺูปนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้ อำนาจของอาร์มมณะอย่างเดียวก่อนเป็น
พิเศษ

๒. ถ้าอาร์มมณิก ๖ คือ นิปณฺณรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ได้แก่
กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ (เวทนาอัปฺปมัญญา) ขณะที่เกิดในปัญจโวการภูมิเป็น
ปัจจัยุပ္บันแล้ว ปัจจัยุที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๔ ปัจจัยุ คืออาร์มมณะ อาร์มมณฺปุเรชาตะ
อตฺถิ อวิคตะ ใน ๔ อย่างนี้ อำนาจของอาร์มมณะอย่างเดียวก่อนเป็นพิเศษ

๓. ถ้าธมฺมารมณฺ์ คือ หทัยวตฺถุ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกฺขณะของจิตดวงที่ ๑๗
ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นปัจจัย, นามขันธ์ ๔ ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑

มรณาสันนิกามชวนะ ๕ ครั้ง ตทาร์มมณจิต ๑๑ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เว้นอิสตา มัจฉริยะ กุลกัจจะ วิรติ อัมปมัญญา) เป็นปัจจุပ္บันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ คือ อารัมมณะ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัดถารัมมณปุเรชาตะ วัดถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อตติ อวิกตะ ใน ๖ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๔. ถ้าอารมณ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี คือ นิพผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย, นามขันธ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลกมุลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นปัจจุပ္บันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ คือ อารัมมณะ อารัมมณชิปติ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ อตติ อวิกตะ ใน ๖ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๕. ถ้าธัมมามรณที่น่ารักน่ายินดี คือ หทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของ จิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปเป็นปัจจัย, นามขันธ ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ได้แก่ โลกมุลมรณาสันนชวนะ ๕ ครั้ง เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นปัจจุပ္บันแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๘ คือ อารัมมณะ อารัมมณชิปติ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ วัดถารัมมณปุเรชาตะ วัดถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อตติ อวิกตะ ใน ๘ อย่างนี้อำนาจของอารัมมณะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

นอกจากนี้แล้วยังมี รูปารมณ เป็นต้น จนถึงปัญจารมณ และอารมณ ๖ เป็นปัจจัย, นามขันธ ๔ ได้แก่ จักขุวิญญาณธาตุจิตตูปบาท เป็นต้น จนถึงโมธาตุ มโนวิญญาณธาตุจิตตูปบาท เป็นปัจจุပ္บันเหล่านั้นนั้น จะต้องแสดงในที่นี้อีก แต่ก็หาได้แสดงไม่ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงที่ ๗ ได้แสดงไปแล้ว

ปัจจุโย เป็นนามกิริยาบท ก็คงแสดงความเป็นไปเช่นเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว

คำอธิบาย

ใน **อารัมมณปัจจนินิเทศ** นี้ พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงที่ ๖ นั้น ปัจจัย เป็นรูป ปัจจุပ္บัน เป็นนาม การที่ปัญจารมณเป็นปัจจัยให้แก่ปัญจวิญญาณธาตุจิตตูปบาทเกิดขึ้นนี้ รูปารมณที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่จักขุวิญญาณธาตุจิตตูปบาทไม่ได้ กล่าวคือจะเห็นรูปารมณที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวมิได้นั่นเอง จะเห็นได้ก็แต่รูปารมณที่อยู่ในรูปกลาปหลายๆ กลาปรวมกัน สัททวารมณก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันนี้ ส่วนคันธารมณ รสารมณ โภฏฐัพพารมณ นั้น แม้จะอยู่ในรูปกลาปอันเดียวก็สามารถเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้แก่ ฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตูปบาทได้ กล่าวคือ คันธารมณ รสารมณ โภฏฐัพพารมณ ที่อยู่ในรูปกลาปอันเดียวนี้นี้สามารถทำให้ รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส เกิดขึ้น ดังนั้น ท่านภูิกายารยจึงได้แสดงว่า

อนกกถาปคตานิ พหุนิ เยว รูปายตนานิ สมุทิตานิ สัมมิจจาริตตตาย
สวีกุพพพณยาเยน จกขุวิญญาณสสุ อารมมณปจโย น เอกกติปยานิว.

(อัฐรสาลินีอนุฎีกา)

รูปารมณที่ต้งอยู่ในรูปกถาปหลายๆ อย่างมีจำนวนมากรวมกันเข้า แล้วเป็นอาร์มมณ-
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก้จักขุวิญญาณธาตุ เพราะได้กระทบซึ่งกันและกัน โดยนัยแห่งดุจดั่งการยก
กันห้าม หาใช่ว่ารูปารมณที่ต้งอยู่ในกถาป ๑-๒ เท่านั้นจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้จักขุวิญ-
ญาณธาตุก็หาไม่ได้

เสธานี ปน ฆานาทีนิสสุเยสุ อตุลีนาเนว วิญญาณูปปตติ การณานีติ
เอกกถาปคตานิปี. (วิภาวณิฎีกา)

ส่วน คันธารมณ รสธารมณ โผฏฐัพพารมณ ที่เหลือเหล่านี้ เมื่อเข้าถึงที่อาศัย คือ ฆานะ
ชีวหา กายปสาท แล้ว ก็เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของ ฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตูปบาท
ได้ เพราะฉะนั้น คันธารมณ รสธารมณ โผฏฐัพพารมณที่ต้งอยู่ในรูปกถาปอย่างใดอย่างหนึ่งนี้
ก็ย่อมเข้าถึงความเป็นปัจจัยแห่งฆานะ ชิวหา กายวิญญาณธาตุจิตตูปบาท

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๑ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า ตทารัมมณจิต ๑๑ เกิดขึ้นมี
อารมณ์ ๖ เป็นกามธรรมเป็นปัจจัยนั้น มิได้อธิบายขยายความ จะอธิบายขยายความเฉพาะแต่
หสิตูปปาตจิตของพระอรหันต์จำพวกเดียวที่เกิดขึ้น มีอารมณ์ ๖ เป็นกามธรรมเป็นปัจจัย
ดังต่อไปนี้

พระอรหันต์เมื่อได้เห็นสถานที่ที่เหมาะสม สะดวก สบาย แก่การปฏิบัติของตนก็มี
ความชื่นชมโสมนัส

พระอรหันต์เมื่อได้ยินเสียงพูดจาปราศรัยแก่กันและกัน ระหว่างพระภิกษุปุณฺณชนที่มีการ
จับสลากอย่างอื้ออึงเอิกเกริกอยู่ ก็รู้สึกมีความอึดใจเป็นที่ยิ่ง ในการที่ตนได้ละโลอุปปัตถนา
อันทำให้จิตใจตื่นเต้นจนถึงกายวาจาหวั่นไหวนี้ออกได้แล้ว

พระอรหันต์เมื่อได้บูชาพระรัตนตรัยด้วยของหอมนานา หรือดอกไม้ที่มีกลิ่นหอมก็มี
ความปลาบปลื้มใจ เมื่อได้จัดสรรแบ่งปันอาหารที่มีรสดีให้แก่เพื่อนสหรัชมิกด้วยกันแล้วก็เกิด
ความปลื้มใจ เมื่อได้ใช้อัฐฐบริวารอันสะดวกสบายเหมาะแก่ตน หรือเมื่อได้ทำการประพฤติ
ปฏิบัติอธิสมาจาริกวัตร คือกิจวัตรที่ดัดงามเป็นพิเศษนอกเหนือไปจากพระวินัย มีการปิดกวาด
เช็ดถูทำความสะอาดสถานที่ที่เกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ ปุชณียสถาน และครูอาจารย์ ทำการ
ซักฟอกซ่อมจีวร นวดพั้นครูอาจารย์ พระเถระผู้ใหญ่ หรือพระภิกษุที่ป่วยไข้ ด้วยความอึดใจ
แล้วก็มีความปลื้มใจ

พระอรหันต์เมื่อพิจารณาเห็นอสังขยใจของคนหรือของผู้อื่นที่เป็นไปแล้วในภพก่อนๆ โดยบุพเพนิวาสานุสสติภิญญา หรือด้วยสัพพัญญุตญาณก็ดี หรือรู้เห็นอสังขยใจของคนอื่นที่ดีหรือไม่ดีในข้างหน้า โดยอนาคตังสอภิญญา หรือด้วยสัพพัญญุตญาณก็ดี ถ้าเป็นฝ่ายดีก็มีความปลื้มใจ ถ้าเป็นฝ่ายไม่ดีก็มีความปลอดโปร่งโล่งใจ เพราะได้พิจารณาเห็นว่า บัดนี้เราได้พ้นแล้วจากสิ่งทั้งหลายเหล่านี้

ตามที่ได้กล่าวแล้วนี้ นักศึกษาทั้งหลายพึงสันนิษฐานให้รู้ในเรื่องนี้ว่า หลัอุปาทกขณะนี้ ถึงแม้จะเกิดทางมโนทวารก็ตาม เพียงแต่ทำให้เกิดความปีติโสมนัสอยู่ภายในไม่ถึงกับทำให้การยิ้มออกมาก็มี

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๒ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่าอกุสลจิต ๑๒ มหากุสลญาณ-วิปยุตตจิต ๔ มหาภิรียาญาณวิปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๕๑ (เว้นปัญญา) เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะและบัญญัติ (เว้นโลกุตตรธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน)

ในข้อนี้ การที่อกุสลจิตเกิดขึ้นโดยมีโลกุตตรธรรมเป็นอารมณ์มิได้นั้น ก็เพราะว่าอกุสลจิต ๑๒ นี้ประกอบด้วยโมหะ สำหรับมหากุสลและมหาภิรียาญาณวิปยุตตจิต เกิดขึ้นโดยมีโลกุตตรธรรมเป็นอารมณ์มิได้นั้นก็เพราะขาดปัญญา

ตามธรรมดาสภาวะธรรมทั้งหลายนี้ ย่อมเป็นไปตามเหตุตามปัจจัย เรียกว่าอนัตตะ หาใช่ถือเอาบุคคลใดบุคคลหนึ่งมาเป็นใหญ่ แล้วบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจโดยปราศจากเหตุปัจจัยนั้นหามิได้ไม่ ดังนั้นมหาภิรียาญาณวิปยุตตจิตนี้ แม้ว่าจะเป็นจิตที่เกิดแก่พระอรหันต์ก็ตาม แต่ก็ไม่มีเหตุปัจจัยที่จะทำให้โลกุตตรธรรมมาเป็นอารมณ์ได้ เหตุปัจจัยนั้นก็ให้แก่ ปัญญา นั้นเอง

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๓ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า มหากุสลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๘ เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็นโลกียะ โลกุตระ บัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล)

ในข้อนี้หมายเอาเฉพาะแต่มหากุสลญาณสัมปยุตตจิตของพระอนาคามี บุคคลที่ได้สมบัติ ๘ หรือ ๙ เท่านั้น แต่แล้วก็ยังต้องเว้นบัญญัติบางอย่างที่ตนมีอาจที่จะรู้ได้อีกด้วย

ส่วนมหากุสลญาณสัมปยุตตจิตของปุชชน โสตาบัน สกทาคามี นั้นก็ต้องเว้นมหัคคตธรรม โลกุตตรธรรม ที่ตนยังมีได้และบรรลุถึง พร้อมกับบัญญัติบางประการ ที่ตนมีอาจที่จะรู้ได้ สมดังที่แสดงไว้ในอภิธัมมวาทารอรรถกถา ว่า

ปุชฺชโณ นขานาติ

โสตาปนโน นขานาติ

สกทาคามี นขานาติ

อนาคามี นขานาติ

เหฏฺฐิโม เหฏฺฐิโม เหว

อุปฺปรี ฆานาติ

โสตาปนุสฺส มานสํ

สกทาคามิสฺส มานสํ,

อนาคามิสฺส มานสํ

อรหุตฺส มานสํ,

ฆานาติ อุปฺปรี

เหฏฺฐิมสฺส จ มานสํ.

แปลความว่า ๑. ปุณฺณยอมไม่รู้	จิตของพระโศดาบัน
พระโศดาบันยอมไม่รู้	จิตของพระสกทาคามี
๒. พระสกทาคามียอมไม่รู้	จิตของพระอนาคามี
พระอนาคามียอมไม่รู้	จิตของพระอรหันต์
๓. บุคคลชั้นต่ำๆ ยอมไม่รู้	จิตของบุคคลชั้นสูงๆ
บุคคลชั้นสูงๆ นั้นยอมรู้	จิตของบุคคลชั้นต่ำๆ

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๔ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เจตสิก ๓๕ เกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็น โลภียะ โลกุตตระ บัญญัติ โดยไม่มีเหลือ

ในข้อนี้ หมายถึงเฉพาะแต่จิตของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น สำหรับจิตของพระอรหันต์อื่นๆ มีพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น ถ้าไม่ได้มานอภิญญาที่เว้นมหัคคตธรรม ถ้าได้เพียงแต่รูปฌานก็จะรู้ถึงเรื่องอุปฌานไม่ได้ ส่วนการรู้โลกุตตรธรรมได้ทั้งหมด และการรู้บัญญัติธรรมไม่หมดนั้นเป็นการแน่นอนอยู่แล้ว

อนึ่ง มโนทวาราวชชนจิตรู้อารมณ์หมดได้โดยไม่มีเหลือนั้น ก็คงเป็นไปแต่ในขณะที่ทำหน้าที่ไวภูรัพพนกิจ อาวัชชนกิจ ที่เกิดก่อนมหาภิรียาญาณสัมปยุตตชวณะเท่านั้น แต่ถึงกระนั้น เมื่อจะว่ากันโดยธัมมาธิฐานแล้วก็กล่าวได้ว่า มโนทวาราวชชนจิตรับอารมณ์ได้ทั้งหมด จึงเรียกจิตดวงนี้ว่า มหาคหจิต จิตที่เป็นไปเหมือนกับช้างใหญ่ ฉะนั้น พระมหาพุทธโฆษาจารย์ จึงกล่าวว่า จิตที่มีใช้สัพพัญญุตญาณแต่เป็นไปเหมือนกันกับสัพพัญญุตญาณนั้นได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ดังที่แจ้งอยู่ในอัฐฐสาลินีอรรถกถาว่า

มหาคหฺ นามเต จิตฺตํ อิมสฺส อนารมฺมณํ นาม นตฺถิ อสพฺพญฺญุตญาณํ สพฺพญฺญุตญาณคตฺถิ กํ นาม กตมฺนตฺติ ? วุตฺเต อิทนฺติ วตฺตพฺพํ. แปลความว่า มโนทวาราวชชนจิต จิตที่เกิดก่อนสัพพัญญุตญาณ และปุพเพนิวาสานุสสติ อนาคตังสอภิญญา ชื่อว่า มหาคหจิต จิตที่มีกำลังมากเหมือนช้างใหญ่ ธรรมที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิตไม่ได้นั้น ไม่มีเลย ถ้ามีคำถามว่า จิตที่มีใช้สัพพัญญุตญาณแต่เป็นไปเหมือนกันกับสัพพัญญุตญาณนั้นชื่อว่าอะไร ? พึงตอบว่า จิตนั้นชื่อว่ามโนทวาราวชชนจิต

การแสดงองค์ธรรมลำดับที่ ๕ เป็นต้นจนถึง ๑๔ ในพระบาลีข้อ ๗ ที่ว่า รูปาวจรกุสลอภิญญาเกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็น โลภียะ โลกุตตระ บัญญัติ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) นั้น การอธิบายก็คงเป็นไปอย่างเดียวกันกับมหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ นั้นเอง

รูปาวจรกิริยาอภิญญาเกิดขึ้นมีอารมณ์ ๖ ที่เป็น โลภียะ โลกุตตระ บัญญัติ ไม่มีเหลือนั้น การอธิบายก็คงเป็นไปอย่างเดียวกันกับมหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ นั้นเอง

อธิบายในพระบาลีข้อ ๘ พระบาลีข้อนี้ วากยะมีเป็น ๒ แต่เนื้อความนั้นเนื่องกันคือ ยัม ยัม ธมฺมํ อารพฺภ, เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตฺติกา ธมฺมา เป็นอนิยมวากยะ เต เต ธมฺมา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย เป็นนิยมวากยะ เป็นพระบาลีที่ทรงแสดงสรุปชี้แจงใจความพระบาลีข้อ ๑ ถึงข้อ ๗ เพื่อจะได้เข้าใจในเรื่องการช่วยอุปการะของ อารมณ ๖ แก่วิญญานธาตุ ๗ ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในปฏฐานอรรถกถาว่า

ยัม ยัม ธมฺมํ อารพฺภภาติ อิมินา เย เอเต เอตาสํ สุตตฺถนํ วิญญานธาตุํ อารมฺมณธมฺมา วุตฺตา, เต ตาสํ ธาตุํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชนกฺขเนเยว อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตฺติ ทิเปติ, เอวํ โหนฺตาปิ จ น เอกโต โหนฺติ, ยัม ยัม อารพฺภ เย เย อุปฺปชฺชนฺติ เตสํ เตสํ เต เต วิสฺสุ วิสฺสุ อารมฺมณปจฺจโย โหนฺตฺติปิ ทิเปติ.

ความว่า โดยพระบาลีที่มี ยัม ยัม ธมฺมํ อารพฺภ เป็นต้นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าธรรมที่เป็น อารมณของวิญญานธาตุ ๗ เหล่าใด พระองค์ได้ทรงแสดงแล้วตั้งแต่ข้อ ๑ ถึงข้อ ๗ ธรรมที่เป็น อารมณของวิญญานธาตุ ๗ เหล่านี้ เมื่อวิญญานธาตุ ๗ ได้กระทำกรรมเหล่านี้ให้เป็นอารมณแล้ว ก็ย่อมเกิดขึ้นในขณะนั้นเท่านั้น (กรรมเหล่านี้จึงจะเป็นอารัมมณปัจจัยของวิญญานธาตุ ๗ ได้)

และแสดงให้เห็นต่อไปอีกว่า ถึงแม้จะเป็นอารัมมณปัจจัยก็ตาม แต่ก็หาได้เป็นไปพร้อมๆ กันไม่ กล่าวคือ อารัมมณิกกรรมเหล่าใดๆ กระทำกรรมใดๆ ให้เป็นอารมณแล้วย่อมเกิดขึ้น ธรรมทั้งหลายนั้นๆ เป็นอารัมมณปัจจัยของอารัมมณิกกรรมนั้นๆ โดยเฉพาะๆ

คำว่า อุปฺปชฺชนฺติ ที่อยู่ในพระบาลีข้อ ๘ นี้ แม้จะเป็นอันตวิวัตตมานาวักตีกก็ตาม แต่ พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเอาการเกิดขึ้นแห่งปัจจัยอุปบันธรรมที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เช่นเดียวกับการกล่าวว่า นิรุโฆ สนฺทฺทฺติ แม่น้ำทั้งหลายไหลไปอยู่ ปพฺพตา ติฏฺฐนฺติ ภูเขาทั้งหลายตั้งอยู่ การเป็นไปดังนี้ก็เพราะว่าในอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ข้อนี้ มิใช่หมายถึงแต่ปัจจัยบันกาลอย่างเดียว หากแต่ได้หมายถึงถึงอดีต อนาคต ด้วย ฉะนั้นความหมายในบทอุทาหรณ์ทั้ง ๒ ข้อนี้ ก็คงได้ ความว่า แม่น้ำทั้งหลายได้ไหลไปแล้ว กำลังไหลอยู่ และจะไหลต่อไป ภูเขาทั้งหลายได้ตั้งมาแล้ว กำลังตั้งอยู่ และจะตั้งต่อไป ดังที่แจ้งอยู่ในปฏฐานอรรถกถาว่า

๑. อุปฺปชฺชนฺตฺติ อิทํ ยถา นิรุโฆ สนฺทฺทฺติ ปพฺพตา ติฏฺฐนฺตฺติ สพฺพกาล-
สงฺคหฺวเสน เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพ.

๒. เตนฺ เยปิ อารพฺภ เย อุปฺปชฺชิสฺสุ เย ปิ อุปฺปชฺชิสฺสฺสนฺติ เต สพฺเพ อารมฺมณ-
ปจฺจเยเนว อุปฺปชฺชิสฺสุ จ อุปฺปชฺชิสฺสฺสนฺติ จาติ ลิตฺถํ โหติ.

ความว่า ๑. พระพุทธองค์ทรงแสดง อุปฺปชฺชนฺติ กิริยาบท ด้วยการรวมแห่งกาล ๓ ทั้งหมด จึงทรงแสดงว่า อุปฺปชฺชนฺติ เหมือนกับในบทอุทาหรณ์ที่ว่า นิรุโฆ สนฺทฺทฺติ แม่น้ำทั้งหลายไหลไปอยู่ ปพฺพตา ติฏฺฐนฺติ ภูเขาทั้งหลายตั้งอยู่ ท่านทั้งหลายพึงทราบดังนี้

๒. อารัมมณิกธรรมเหล่าใด แม้ได้กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้เป็นอารมณ์ได้เกิดขึ้นแล้ว แม้ อารัมมณิกธรรมเหล่าอื่นก็จักเกิด เนื้อความ ๒ อย่างที่เกี่ยวกับอดีต อนาคต ได้สำเร็จด้วยบท **อุปุปฺพชฺชติ** กิริยาว่าอารัมมณิกธรรมทั้งหมดเหล่านี้ เกิดขึ้นแล้วก็ดี จักเกิดต่อไปก็ดี ก็เพราะอำนาจอารัมมณปัจจัยนี้เอง

ความหมายของบทที่อยู่ใน อนิยมะ และ นิยมะ วากยะ

ยํ ยํ ฐมฺมํ	แสดงถึงปัจจัย ได้แก่ อารมณฺ ๖
เย เย ฐมฺมา	แสดงถึงปัจจัยูปบันธธรรม ได้แก่ อารัมมณิกธรรม
จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา	แสดงจำกัดองค์ธรรมในอารัมมณิกธรรม ที่ว่า เย เย ฐมฺมา
อารพฺภ	เป็น กิตกิริยา ที่เกี่ยวกับเหตุปัจจัย
อุปุปฺพชฺชติ	เป็น อาชยตกิริยา ที่เกี่ยวกับผลปัจจัยูปบัน
เต เต ฐมฺมา	แสดงถึงปัจจัย คืออารมณฺ ๖ ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า ยํ ยํ ฐมฺมํ นั้นเอง
เตสํ เตสํ ฐมฺมานํ	แสดงถึงปัจจัยูปบันธธรรม คือจิต เจตสิก ตามที่ได้แสดงมาแล้วว่า เย เย ฐมฺมา นั้นเอง
อารมฺมณปฺจฺเจยน	แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นแห่งปัจจัยูปบันธธรรมเหล่านี้ว่าเกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งอารมณฺ
ปจฺจโย	แสดงให้รู้ว่าการเกิดขึ้นแห่งปัจจัยูปบันธธรรมด้วยอำนาจแห่งอารมณฺเหล่านั้นนั้น เพียงแต่เกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นอุปการะดังที่ได้อธิบายมาแล้วในเหตุปัจจัยนิทเทส

จบ อารัมมณปัจจัยนิทเทส

๓. อธิปติปัจจัยนิทเทศ

อาร์มภพ

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยทเทศว่า อธิปติปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิทเทศ ว่า

๑. ฉันทาธิปติ ฉันทสมุပ္ปัตตกานัม ฌมมานัม ตัมมัญญานานนญจ รูปานัม อธิปติ-
ปัจจัยเณน ปัจจัยโย

ฯลฯ

๕. ยัม ยัม ฌมมัม กรัง กตฺวา เย เย ฌมมา อุปปทฺหนติ จิตฺตเจตสิกกา ฌมมา เต เต ฌมมา เตสํ เตสํ ฌมมานัม อธิปติปัจจัยเณน ปัจจัยโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. ฉันทาธิปติ ฉันทสมุပ္ปัตตกานัม ฌมมานัม ตัมมัญญานานนญจ รูปานัม
อธิปติปัจจัยเณน ปัจจัยโย.

ฉันทาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบ
กับฉันทาธิปติ (เว้นโมหมูล หสิตุปปาต, ฉันทะ วิจิกิจฉนา) และสาธิปติจิตตชรูป ที่มีสาธิปติชว-
นจิตตูปปาตพร้อมด้วยฉันทาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจัย

๒. วิริยาธิปติ วิริยสมุပ္ปัตตกานัม ฌมมานัม ตัมมัญญานานนญจ รูปานัม
อธิปติปัจจัยเณน ปัจจัยโย.

วิริยาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่สาธิปติชวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับ
วิริยาธิปติ (เว้นโมหมูล หสิตุปปาต, วิริยะ วิจิกิจฉนา) และสาธิปติจิตตชรูป ที่มีสาธิปติชว-
นจิตตูปปาต พร้อมด้วยวิริยาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจัย

๓. จิตฺตาทิปปติ จิตฺตสมุပ္ปัตตกานัม ฌมมานัม ตัมมัญญานานนญจ รูปานัม อธิปติ-
ปัจจัยเณน ปัจจัยโย.

จิตตาทิปปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับจิตตาทิปปติ (เว้น
วิจิกิจฉนา) และสาธิปติจิตตชรูปที่มีสาธิปติชว-
นจิตตูปปาตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาต-
าทิปปัจจัย

๔. วิมฺสาธิปติ วิมฺสสมุပ္ปัตตกานัม ฌมมานัม ตัมมัญญานานนญจ รูปานัม อธิปติ-
ปัจจัยเณน ปัจจัยโย.

วิมังสาธิปติ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ติเหตุกขวนะ ๓๔ เจตสิก ๓๗ ที่ประกอบกับวิมังสาธิปติ (เวณปัญญา) และสาธิปติจิตตชรูปที่มีติเหตุกขวนจิตตูปาทพร้อมด้วยวิมังสาธิปติเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

๕. ยัม ยัม ธมมัม คัม กตฺวา เย เย ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตฺติกา ธมฺมา เต เต ธมฺมา เตสฺส เตสฺส ธมฺมานํ อธิปฺติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

อาร์มมณิกกรรมเหล่าใด ๆ คือจิต เจตสิกทั้งหลายกระทำสิ่งใด ๆ ให้เป็นอารมณ์ด้วยความฝักใฝ่หนักแน่นแล้วเกิดขึ้น สิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อาร์มมณิกกรรม คือจิต เจตสิกทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณธาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน อธิปติปัจจัยนิทเทส พระบาลีนี้ นิททิสิตัพพะ และนิทสสนากะระ ทั้ง ๒ นี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจัยนิทเทส

ในบรรดานิทสสนากะระพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ ฉนฺทาธิปฺติ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือฉันทะ ที่อยู่ในสาธิปติขวนะ ๕๒

ฉนฺทสมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตํสมฺมุฏฺฐานานญจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันธกรรม คือสาธิปติขวนะ ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับฉันทาธิปติ และสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ฉันทาธิปติขุณา* ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตขันธ คือนามขันธ ๔ ที่ประกอบและสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ

* ขุณา แปลว่า แสดงรวมอำนาจปัจจัย อวิปาก แปลว่า ไม่กล่าวถึงวิปากปัจจัย เมื่อรวมแล้วก็คงได้ความว่า การแสดงรวมอำนาจปัจจัยโดยการที่สภาพวิปากมีอยู่ในธรรมที่เป็นปัจจัยและปัจจัยอุปบัน แต่ก็มีได้นำวิปากปัจจัยนั้นมาแสดงไว้ ณ ที่นี้ การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าการช่วยอุปการะด้วยอำนาจวิปากปัจจัยนั้นปรากฏไม่ชัด ส่วนอำนาจปัจจัยอื่นๆ มีสหชาตาธิปติ สหชาตะ เป็นต้นเหล่านี้ปรากฏชัด

สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของสหชาติาธิปติ อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ กือนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อฉันทาธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ สหชาตนิสสยะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของสหชาติาธิปติ อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ วิปากะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อฉันทาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูป โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **วิริยาธิปติ** เป็นกัตตบุท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือวิริยเจตสิก ที่ในสาธิปติขวันะ ๕๒

วิริยสมปยุตตกานัม ฐมมานัม ตัมมฏฺฐานานนญจ รูปานัม เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันทรกรรม คือสาธิปติขวันจิต ๕๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบกับวิริยาธิปติและสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปจฺจเยน เป็น กรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาติาธิปติ สหชาติะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น อำนาจของสหชาติาธิปติอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

วิริยาธิปติขุณา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามจันท์และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามจันท์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิริยาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามจันท์และสาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามจันท์โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิริยาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ จิตตาธิปติ เป็นกัตตุบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือสาธิปติชวณจิต ๕๒

จิตตสมปยุตตกานัม ธมฺมามันํ ตสมฺมฏฺฐานานนฺจ รูปามันํ เป็นสัมปทานบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันธกรรม คือ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับจิตตาธิปติและสาธิปติจิตตชรูป

อธิปติปัจจุเณน เป็นกรณบถ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร นั้น อำนาจของสหชาตาธิปติอย่างเดียวก็นั้นเป็นพิเศษ

จิตตาริปีติมภูนา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อจิตตาริปีติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ และสาริปีติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อจิตตาริปีติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อจิตตาริปีติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาริปีติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อจิตตาริปีติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ และสาริปีติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อจิตตาริปีติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สัมปยุตตนามขันธ์ คือ เจตสิกขันธ์ ๓ โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อจิตตาริปีติ คือผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่สาริปีติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ วิมฺสสาริปีติ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือปัญญา ที่อยู่ใน ติเหตูกขวนะ ๓๔

วิมฺสสมฺปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปันนธรรม คือ ติเหตูกขวนะ ๓๔ เจตสิก ๓๗ ที่ประกอบกับวิมฺงสาริปีติ และ สาริปีติจิตตชรูป

อริปีติปฺจุยฺเณน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ สหชาตาริปีติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาต-

วิปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนั้น
อำนาจของสหชาตธิปติอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

วิมังสาธิปติขมฺนา ๖ อวิปาก ๓

๑. เมื่อวิมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สัมปยุตตนามขันธ และสาธิปติจิตตชรูป
แล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ
สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สัมปยุตตนามขันธโดยเฉพาะแล้ว ได้
อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ
มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิมังสาธิปติ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สาธิปติจิตตชรูปโดยเฉพาะแล้ว ได้
อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ
สหชาตวิปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

สวิปาก ๓

๑. เมื่อวิมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สัมปยุตตนามขันธ และ
สาธิปติจิตตชรูปแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ
สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๒. เมื่อวิมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สัมปยุตตนามขันธ
โดยเฉพาะ แล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๑ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ
สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการ
ช่วยอุปการะ ฯลฯ เป็นพิเศษ

๓. เมื่อวิมังสาธิปติ ที่อยู่ในผลจิต ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก้สาธิปติจิตตชรูป
โดยเฉพาะแล้ว ได้อำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตธิปติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ
สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะ
 ฯลฯ เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๕ ยัม ยัม ฐมฺมํ เป็นอนิยมกัมมบพ บทที่แสดงถึงอารมณ์ ๖ ที่น่ารักน่ายินดี
ได้แก่ อิกฺขณฺนิปผันนรูป ๑๘ จิต ๘๔ (เว้นโทสมุล โมหมุล ทุกขสทคตกายวิญญาณจิต ๑) เจตสิก
๔๖ ที่ประกอบ (เว้นโทจตุกกะ วิจิกิจฉา) ที่เป็นเตกาลิกะ นิพพาน อันเป็นปัจจัยที่ยังมิได้ระบุ
ลงไปโดยแน่ชัด

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของอารมณ์ปัจจุบันที่มี
การฝึกฝนต่ออารมณ์อย่างหนักแน่น

เย เย ธมฺมา เป็นอนิยมกัตตูปท บทที่แสดงถึงนามขั้นที่ ๔ ที่มีความยินดี พอใจ ได้แก่ โลกมุลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นโทกตูกะ วิจิกิจจา อัปปมัญญา) อันเป็นปัจจัยบุบบันธรรมที่ยังมิได้ระงับไปโดยแน่ชัด

อุปสรรค เป็นอาชยตกรรยบทกัตุวจาก แสดงให้รู้ถึงการเกดขึ้นของอาร์มมณก-
ปจยปบันที่เกดขึ้นในกาลท้ง ๓

จิตตเจตสิก ฐมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงตัวอารมณ์ปัจจุปปันธรรมอันเป็น
องค์ธรรมของ เย เย ฐมา ที่เป็นอนิยมกัตตูปทนั่นเอง

เต เต ธมฺมา เป็นนิมิต্তตูปท บทที่บ่งถึงอาร์มณปัจฉัยธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้
แสดงไว้ว่า ยัม ยัม ธมฺมัม ที่เป็นอนิยัมกัมมบทนั่นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้อาร์มณ ๖ ที่น่ารัก
น่ายินดี คือ อิฏฺฐนิปผันนรูป ๑๘ ฯลฯ นิพพาน

เต๋สั เต๋สั ฐมฺหานั เป็นนิยัมสัฎปะทานบถ แสคงถึงอารัम्मณิกัจฉายุปันนัธรรมโดย
แนัซัด ตามที่ไ้แสดงไว้ว่า เย เย ฐมฺมา ที่เป็นนิยัมกัตตูปทานันั้นเอง อังคัธรรม ไ้แกั
นามันนั ๔ ที่มีความยินดีพอใจ ไ้แกั โลกมฺลจิต ๘ ฯลฯ เจตสิกที่ปะระกอบ

อธิปติปจฺเจย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัย ๘ คืออรัम्मณาธิปติ อรัम्मณะ วัดถารัम्मณปุเรชาตนิสสยะ อรัम्मณฺณนิสสยะ อรัम्मณปุเรชาตะ วัดถารัम्मณ- ปุเรชาตวิปปยุตตะ อรัम्मณปุเรชาตตติ อรัम्मณปุเรชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราว เดียวกันนั้น อำนาจของอรัम्मณาธิปติอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ปจฺจโย ในอริยปตฺติปัจจัยนี้ มีเนื้อความเป็นอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้ว ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องกล่าวซ้ำ ในปัจจัยอื่นๆ นักศึกษาทั้งหลายก็พึงทราบโดยนัยเดียวกันนี้

อธิบายในสหชาตาริปีติ

ใน เหตุปัจจัยนิเทศ พระพุทธองค์ทรงแสดงเหตุ ๖ รวมกันทั้ง ๖ ดังมีพระบาลีว่า เหตุ เหตุสมปยุตตกาม ฌมฺมานํ เมื่อเป็นเช่นนี้ในอธิปติปัจจัยนิเทศนี้ ก็ควรจะแสดงว่า อธิปติ อธิปติสมปยุตตกาม ฌมฺมานํ แต่แล้วก็หาได้ทรงแสดงดังนี้ไม่ กลับทรงแสดงแยกออกเป็นข้อๆ ไป ดังมีพระบาลีว่า จนฺหาธิปติ จนฺทสมปยุตตกาม ฌมฺมานํ, วิริยาธิปติ วิริยสมปยุตตกาม ฌมฺมานํ ดังนี้ เป็นต้น การเป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ฉันทะ วิริยะ จิตตะ ปัญญา ทั้ง ๔ นี้ เป็นอธิปติปัจจัยพร้อมๆ กันในคราวเดียวกัน มิได้นั้นเอง ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์ แสดงไว้ในปฏิจจานอรรคกล่าว

กสฺมา ปน ยถา เหตุปัจจัยนิทเทส เหตุ เหตุสมปยุตฺตกานลฺลิตี วุตฺตํ, เอว
เอวมิธ อธิปติ อธิปติสมปยุตฺตกานลฺลิตี อวตฺตทา, นนฺทาทิปติ นนฺทสมปยุตฺตกานลฺลิตี
อาทินาเนน กตาทิ ? เอกกฺคณเณ อภาวโต.

ในเหตุปัจจัยนิทเทส พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงว่า เหตุ เหตุสมปยุตฺตกานํ ฉนฺได
ในอธิปติปัจจัยนิทเทสไม่ทรงแสดงในทำนองเดียวกันว่า อธิปติ อธิปติสมปยุตฺตกานํ แต่กลับ
ทรงแสดงโดยนัยเป็นต้นว่า นนฺทาทิปติ นนฺทสมปยุตฺตกานํ เป็นดังนี้เพราะเหตุใด ? แก้วว่า
เพราะความเป็นอธิปติปัจจัยของ ฉนฺตหะ วิริยะ จิตตะ ปญฺญา ในขณะที่เดียวกันมิได้นั่นเอง

ดังมีตัวอย่างที่จะพึงทราบได้ว่า ในสมัยพุทธกาล พระอรหันต์ ๔ รูปได้บรรลุโลกุตตร-
ธรรมโดยอาศัยอธิปติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ตามที่มีเรื่องแจ้งอยู่ในมหาวคคสังยุตตอรรถกถาว่า

ตตฺถ รณฺฐปาลตฺเถโร นนฺทํ ฐํ กตฺวา, โลกุตฺตรธมฺมํ นิพฺพตฺเตสิ, โสณตฺเถโร
วิริยํ ฐํ กตฺวา, สมฺมุตฺตตฺเถโร จิตฺตํ ฐํ กตฺวา, อายสฺมา โมฆราชา วิมฺลํ ฐํ กตฺวาติ.

ในบรรดาพระอรหันต์ ๔ องค์นี้ ท่านรณฺฐปาลเถระได้อาศัยฉนฺตหะเป็นหัวหน้า เป็น
ประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านโสณเถระได้อาศัยวิริยะเป็นหัวหน้า เป็น
ประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านสมฺมุตฺตเถระได้อาศัยจิตตะเป็นหัวหน้า เป็น
ประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ ท่านโมฆราชเถระได้อาศัยปญฺญาเป็นหัวหน้า เป็น
ประธาน แล้วก็กระทำโลกุตตรธรรมให้สำเร็จ

อธิบายในอารัมมณาธิปติ

คำว่า อิกฺขณฺนิปผันนรูป นั้น หมายถึงสภาวะอิฏฐะและปรักกัปปอิฏฐะ นิปผันนรูป ที่เป็น
สภาวะอิฏฐะนั้น ได้แก่ อารมณฺ ๖ มีรูปารมณฺเป็นต้น ที่นํารักนํายินดีตามสภาพที่เป็นอยู่
นิปผันนรูปที่เป็นปรักกัปปอิฏฐะนั้น ได้แก่ อารมณฺ ๖ มีรูปารมณฺ เป็นต้น ที่นํารักนํายินดีตาม
ความพอใจของบุคคลนั้นๆ

ในอารมณฺทั้ง ๒ ประการนี้ ถ้าสภาวะอิฏฐารมณฺกลับเป็นปรักกัปปอนิฏฐารมณฺในสายตา
ของบุคคลบางจำพวกแล้ว ก็เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยของบุคคลจำพวกนั้นมิได้ เช่น พระผู้มี
พระภาคเจ้าเป็นสภาวะอิฏฐารมณฺก็จริง แต่เมื่อพวกเขาเถรเถยทั้งหลายได้พบเห็นแล้วก็ไม่ชอบใจ
ฉะนั้นในสายตาของพวกเขาเถรเถยนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ากลับเป็นปรักกัปปอนิฏฐารมณฺดังนี้แหละ
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงไม่เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยของพวกเขาเถรเถย เพียงแต่เป็นอารัมมณปัจจัย
สามัญเท่านั้น

ถ้าสภาวะอนิฏฐารมณฺ กลับเป็นปรักกัปปอิฏฐารมณฺในสายตาของบุคคลบางจำพวกแล้ว
ก็เป็นอารัมมณาธิปติปัจจัยได้ เช่น สุนัขเฒ่า แม้จะเป็นสภาวะอนิฏฐารมณฺก็ตาม ครั้นนกแร้ง
ทั้งหลายได้เห็นเข้าแล้วก็ชอบใจ ฉะนั้นในสายตาของพวกเขาเหล่านั้น สุนัขเฒ่าเป็นปรักกัปปอิฏฐา-

รณณ์ ดังนั้น สุนัขเฝ้าจึงเป็นอรัณมณชิปติปัจจัยของพวกนกแร้งทั้งหลาย มิใช่เป็นเพียงแต่ อรัณมณปัจจัยสามัญแต่อย่างใด

เหตุที่ไม่กล่าวถึงอนิปันนรูป และวันโทสมูล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาน

ในการที่อรัณมณชิปติปัจจัยมิได้กล่าวถึงอนิปันนรูปนั้น ก็เพราะว่ารูปเหล่านี้มิได้มี องค์ธรรมโดยเฉพาะที่นอกเหนือจากนิปันนรูปแต่อย่างใด หากแต่เป็นกิริยาอาการของ นิปันนรูปที่เป็นไปชั่วขณะๆ เท่านั้นเอง คือเมื่อนิปันนรูปมีสภาพอย่างนี้ก็เรียกว่า ปริจเจทรูป อุปปัจจัยรูป ครั้นมีกิริยาอาการต่างๆ เกิดขึ้น ก็เรียกไปตามกิริยาอาการนั้นๆ ว่า กายวิญญุตติ วจิวิญญุตติ ลหุตตา มุทุตา กัมมัณญุตตา โดยเหตุนี้จึงมีจำเป็นที่จะต้องนำมากล่าว

สำหรับการเว้นโทสมูลจิตเป็นต้นนั้น ก็เพราะว่าจิตเหล่านี้ไม่เป็นสภาพที่จะให้ อรัณมณิกรรมทั้งหลายมีการฝักใฝ่หนักแน่นแต่อย่างใด เพียงแต่เป็นอรัณมณปัจจัยอย่างสามัญ การเป็นไปดังนี้ก็เพราะว่า โทสมูลจิตนี้เป็นสภาพดูร้าย เนื่องด้วยประกอบกับโทมนัสสเวทนาและ โทสเจตสิก สำหรับโมหมูลจิตนั้นเล่าก็เป็นสภาพหลงเนื่องมาจากประกอบกับโมหเจตสิกที่ไม่มี เหตุอื่นมาขัดขวาง ส่วนทุกขสหคตกายวิญญานจิตก็เป็นสภาพลำบากที่ทนได้ยาก เนื่องมาจาก ประกอบกับทุกขเวทนา อาศัยเหตุนี้จึงได้เว้นเสีย เมื่อจิตเว้นแล้วเจตสิกที่ประกอบกับจิตพวกนี้ โดยเฉพาะก็ถูกเว้นไปในตัว

กาตาที่แสดงถึงอรัณมณชิปติปัจจัย และปัจจัยอุปันนกรรมโดยเฉพาะๆ

เสขฺ ติปากํ ติกิริยํ	จตุรูปฺลฺลจฺ เสชินํ
ติปฺลฺลํ กามปฺลฺลญฺสฺส	เสขฺสฺสาชิปฺตี ภเว
อฺตุตฺตรํ ธิยฺตุตฺตญฺจนํ	นิพฺพานํ อฺตุตฺตรสฺส ตฺว.
	(มาใน ปฏฺฐานสารวิภาณี)

แปลความว่า โลกมูลจิต ๘ ก็ดี, วิบาก ๓ อย่างคือ กามวิบาก ๒๒ (เว้นทุกขสหคต-กายวิญญาน) รูปวิบาก ๕ อรูปวิบาก ๔ ก็ดี, กิริยา ๓ อย่างคือ กามกิริยา ๑๑ รูปกิริยา ๕ อรูปกิริยา ๔ ก็ดี, อิฏฐนิปันนรูป ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี, เป็นอรัณมณชิปติปัจจัยช่วย อุปการะแก่โลกมูลจิต ๘

กุศล ๓ อย่างคือ กามกุศล ๘ รูปกุศล ๕ อรูปกุศล ๔ เป็นอรัณมณชิปติปัจจัย ช่วยอุปการะแก้มหากุศลจิต ๘ โลกมูลจิต ๘, โลกุตตรจิต ๘ เป็นอรัณมณชิปติปัจจัย ช่วยอุปการะแก้มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘, ส่วน นิพพานเป็นอรัณมณชิปติปัจจัย ช่วยอุปการะแก้มหากุศล มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๘ และโลกุตตรจิต ๘

จบ อธิปติปัจจัยนิทเทส

หมายเหตุ

โลกมูลจิต ๘ ก็ดี

วิบาก ๓ อย่างคือ กามวิบาก รูปวิบาก อรูปวิบาก ก็ดี

กิริยา ๓ อย่างคือ กามกิริยา ๑๑ รูปกิริยา ๕ อรูปกิริยา ๔ ก็ดี

อวิชฌนิพัตถนรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ก็ดี

เป็น อารัมมณาริบัติปัจจัยช่วยอุปการะ

แกโลกมูลจิต ๘

กุศล ๓ อย่างคือ กามกุศล ๘ รูปกุศล ๕ อรูปกุศล ๔

เป็น อารัมมณาริบัติปัจจัยช่วยอุปการะ

แก้มหากุศลจิต ๘ โลกมูลจิต ๘

โลกุตตรจิต ๘

เป็น อารัมมณาริบัติปัจจัยช่วยอุปการะ

แก้มหากุศล มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๘

ส่วน

นิพพาน

เป็น อารัมมณาริบัติปัจจัยช่วยอุปการะ

แก้มหากุศล มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๘

โลกุตตรจิต ๘

เสข จ

ติปาก จ

ติกริย จ

จตุรูปณ จ

อริปติ ภเว

เสชิน

ติปุลณ

อริปติ ภเว

กามปุลณสูตร เสขสูตร

อตุตถ

อริปติ ภเว

ธียตุตถฐานัน

ตุ

นิพพาน

อริปติ ภเว

ธียตุตถฐานัน

อตุตถสูตร

๔. อนันตรปัจจัยนิทเทศ อาร์มภบท

ปัจจัยเช่นใดพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า อนนฺตรปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจนิทเทศ ว่า

๑. จกฺขุวิญญานธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

ฯลฯ

๑๘. เยสํ เยสํ ฐมานํ อนนฺตรยา เย เย ฐมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตสิกกา ฐมา เต เต ฐมา เตสํ เตสํ ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขุวิญญานธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

จักขุวิญญานธาตุก็ดี สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจักขุวิญญานธาตุก็ดี เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ คือสัมปฏิจจนิจิต ๒ และอัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบกับสัมปฏิจจนิจิต ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. มโนธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนวิญญานธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

มโนธาตุ คือสัมปฏิจจนิจิต ๒ ก็ดี อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบกับสัมปฏิจจนิจิตก็ดี เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่มโนวิญญานธาตุ คือสันตிரณจิต ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ ที่ประกอบกับสันตிரณจิต ๓ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. โสทวิญญานธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

๔. มโนธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนวิญญานธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

๕. ฆานวิญญานธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

๖. มโนธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฐมา มโนวิญญานธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺย ฐมานํ อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย.

๗. ชิวหาวิญญานธาตุ ตัมบุปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตัมบุปยุตฺตกานญจ
ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

๘. มโนธาตุ ตัมบุปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญญานธาตุยา ตัมบุปยุตฺตกานญจ
ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

๙. กายวิญญานธาตุ ตัมบุปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนธาตุยา ตัมบุปยุตฺตกานญจ
ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

๑๐. มโนธาตุ ตัมบุปยุตฺตกา จ ธมฺมา มโนวิญญานธาตุยา ตัมบุปยุตฺตกานญจ
ธมฺมานํ อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย. (คำแปลเช่นเดียวกัน)

๑๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อนนฺตร-
ปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

โลกียกุศลขวนะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นขวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ
แก่กุศลขวนะ ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นขวนะดวงที่หนึ่ง) ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาคตานํ ธมฺมานํ
อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

กุศลขวนะ ๒๑ ดวงสุดท้ายที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยาคตธรรม
คือสันติริณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ผลจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจ
อนันตรปัจจัย

๑๓. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ
อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

อกุศลขวนะ ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นขวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ
แก่อกุศลขวนะ ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นขวนะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาคตานํ ธมฺมานํ
อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

อกุศลขวนะ ๑๒ ดวงสุดท้ายที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยาคตธรรม
คือสันติริณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๑๕. ปุริมา ปุริมา อพฺยาคตา ธมฺมา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาคตานํ ธมฺมานํ
อนนฺตรปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

อพยาคตธรรม คือวิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์)
เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อพยาคตธรรม คือ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิต
ของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

**๑๖. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฌมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสฺลानํ ฌมฺมานํ
อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.**

อพฺยากตธรรม คือ โวฏฐัพพนจิต หรือมนทวาราวชชนจิตที่เกิดขึ้นก่อนๆ เป็นปัจจัย คือ
ช่วยอุปการะ แก่มหากุศลชวณะดวงที่ ๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

**๑๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฌมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสฺลानํ ฌมฺมานํ
อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.**

อพฺยากตธรรม คือ โวฏฐัพพนจิต หรือมนทวาราวชชนจิตที่เกิดขึ้นก่อนๆ เป็นปัจจัย คือ
ช่วยอุปการะ แก่อกุศลชวณะดวงที่ ๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

**๑๘. เยสํ เยสํ ฌมฺมานํ อนนฺตรรา เย เย ฌมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ จิตฺตเจตฺติกา
ฌมฺมา เต เต ฌมฺมา เตสํ เตสํ ฌมฺมานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย.**

ธรรมทั้งหลายคือ จิต เจตสิก พร้อมด้วยจิตติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นหลังๆ ใดๆ ย่อม
เกิดขึ้นติดต่อกันในลำดับแห่งนามชั้นทั้งหลายใดๆ (เว้นจิตติจิตของพระอรหันต์) นามชั้น
ทั้งหลาย (เว้นจิตติจิตของพระอรหันต์) นั้นๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิตเจตสิก พร้อม
ด้วยจิตติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นหลังๆ นั้นๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอนันตรปัจจัยนิทเทสพระบาลีนี้ นิททิลิตัพพะ
และนิทสสนาการะ ทั้ง ๒ นี้ ก็คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจัยนิทเทส

ในบรรดานิทสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ จกฺขุวิญญฺณธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฌมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้
รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ จกฺขุวิญญฺณจิต ๒ สัพฺพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบ

มโนธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญจ ฌมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน-
ธรรม คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตระ สมันตระ
อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระ
อย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ มโนธาตุ ตํสมฺปยุตฺตกา จ ฌมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยธรรม คือ สัมปฏิจฉนจิต ๒ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวงที่ประกอบ

มโนวิญญานชาตยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยุบันธรรม คือ สันติริณจิต ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ ดวงที่ประกอบ

อนนฺตรปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมณันตระ
อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระ
อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

การจำแนกบทเนื้อความองค์ธรรม ในพระบาลีข้อที่ ๓ เป็นต้น จนถึงพระบาลีข้อที่ ๑๐
ก็คงเป็นไปเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๑ และที่ ๒ นี้เอง

พระบาลีข้อที่ ๑๑ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม
คือ มหากุสลชวณะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุสลชวณะดวงที่ ๒ ถึง
ดวงที่ ๗ โดยเฉพาะๆ ตามลำดับ

และมหากุสลชวณะคู่ที่ ๑ โดยฐานะที่เป็นโคตรภูหรือโวทาน ทำการอุปการะแก่
โสมนัสสมหัคคตกุสล ๔ โสมนัสสมรรค ๑๖

มหากุสลชวณะคู่ที่ ๓ โดยฐานะที่เป็นโคตรภูหรือโวทานที่ทำการช่วยอุปการะแก่
อุเบกขามหัคคตกุสล ๕ อุเบกขามรรค ๔

มหัคคตกุสลชวณะ ๕ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น
ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกุสลชวณะ ๕ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกัน
เป็นต้นในสมาปัชชนวิถิ

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบันธรรม
คือ มหากุสลชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗ มหัคคตกุสลชวณะ ๕ มรรคชวณะ ๒๐

อนนฺตรปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมณันตระ
อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจ
ของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๒ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม
คือ มหากุสลชวณะดวงที่ ๗ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ตถารัมมณจิต ๑๑ ในตถารัมมณวาระ
หรือภวังคจิต ๑๕ ในชวันวาระ

มหากุสลชวณะคู่ที่ ๑ โดยฐานะที่เป็นอนุโลม ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสสหคจิต
๑๒ ของผลจิตเบื้องต่ำ

มหากุสลชวณะคู่ที่ ๓ โดยฐานะที่เป็นอนุโลม ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขาสหคจิต
๓ ของผลจิตเบื้องต่ำ

รูปาวจรกุศลชวณะ ๕ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้เหตุปัญญโวการภวังค์ ๕
 อากาสนัญญาตกุศลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้เหตุปัญญโวการ-
 ภวังค์ ๕ และอากาสนัญญาตภวังค์ ๑

วิญญาณัญญาตกุศลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้เหตุปัญญโวการ-
 ภวังค์ ๕ และอรุปภวังค์เบื้องต้น ๒

อาภิญญัญญาตกุศลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้เหตุปัญญโวการ-
 ภวังค์ ๕ และอรุปภวังค์เบื้องต้น ๓

เนวสัณญานาสัณญายตกุศลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้เหตุภวังค์
 ๑๓ กับอนาคามีผลจิต ๑ ในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ

มรรคชวณะ ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ผลจิต ๔ ที่เป็นของตนๆ

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาगतํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุป-
 บันธธรรม คือ สันตிரณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕ ผลจิต ๔

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมณันตระ
 อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ส่วนมรรคเจตนาทั้ง ๔ ที่ทำการอุปการะแก้ผลจิต ๔ นั้น ได้
 อำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ
 ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๓ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม
 คือ อกุศลชวณะดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อกุศลชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗
 โดยเฉพาะๆ ตามลำดับ

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสลา ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุป-
 บันธธรรม คือ อกุศลชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗

อนนฺตรปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมณันตระ
 อนันตรูปนิสสยะ อาเสวณะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ
 อนันตระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๔ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม
 คือโลกมุต โมหมูลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ตารัมมณจิต ๑๑ ในตารัมมณ-
 วาระ หรือภวังคจิต ๑๕ ในชวณวาระและโทสมูลชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้
 อุเบกขาตารัมมณะ ๖ ในตารัมมณวาระ หรือกามอุเบกขาภวังค์ ๖ ในชวณวาระ

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาगतํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุป-
 บันธธรรม คือ สันตிரณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕

อนนตรปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระ อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๕ ปริมา ปุริมา อพฺยากตา ธมฺมา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยธรรม คือ ปฏิสนธิจิต ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ปฐมภวังก์ และปฐมภวังก์เป็นต้น จนถึงภวังก์ที่ ๑๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ทุติยภวังก์เป็นต้นจนถึงภวังก์ที่ ๑๖ ในวิถีมุตตจิต (ปฏิสนธิจิต, ภวังก์จิต) ที่เกิดต่อจากจุติจิตในภพก่อน

ปัญจโวการภวังก์ ๑๕ โดยฐานะที่เป็นภวังก์ปัจเจกเถะ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อาวชชนจิต ๒,

อรุปภวังก์ ๔ โดยฐานะที่เป็นภวังก์ปัจเจกเถะ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มโนทวาราวชชนจิต,

ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐,

ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่สัมปฏิจฉนจิต ๒,

สัมปฏิจฉนจิต ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่สันตிரณจิต ๓,

สันตிரณจิต ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ไวภูฐัพพนจิต ไวภูฐัพพนจิตดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ไวภูฐัพพนจิตดวงที่ ๒ และไวภูฐัพพนจิตดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ไวภูฐัพพนจิตดวงที่ ๓ ในปริตตารมณวิถิ,

ไวภูฐัพพนจิต ที่ทำการช่วยอุปการะแก่งามกิริยาชวณะ ๕ ดวงที่ ๑ ในอติมหันตารมณมหันตารมณ และวิภูตารมณ อวิภูตารมณวิถิ,

งามกิริยาชวณะ ๕ ดวงที่ ๑ ถึงดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่งามกิริยาชวณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๗,

หสิตุปปาทชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสทธารัมมณะ ๕ ในตทารัมมณวาระหรือติเหตุกปัญจโวการภวังก์ ๕ ในชวณวาระ

มหากิริยาโสมนัสสชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่โสมนัสสทธารัมมณะ ๕ ในตทารัมมณวาระ หรือติเหตุกภวังก์ ๑๓ ในชวณวาระ

มหากิริยาอุเบกขาชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก่อุเบกขาตทารัมมณะ ๖ ในตทารัมมณวาระ หรือติเหตุกภวังก์ ๑๓ ในชวณวาระ

ตทารัมมณะดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะดวงที่ ๒

ตทารัมมณะดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่งามภวังก์ ๑๐

มหากิริยาชวณะคู่ที่ ๑ โดยฐานะเป็นโคตรภูหรืออนุโลม ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาโสมนัสส์ ๔ อรหัตตผลโสมนัสส์ ๔

มหากิริยาชวณะคู่ที่ ๓ โดยฐานะเป็นโคตรภูหรืออนุโลม ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาอุเบกขา ๕ อรหัตตผลอุเบกขา ๑

มหัคคตกิริยาชวณะ ๕ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหัคคตกิริยาชวณะ ๕ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นปฐมฌาน ทุติยฌาน ด้วยกันเป็นต้น ในสมาปัชชนวิถิ

รูปาวจรกิริยาชวณะ ๕ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกปัญจโวการภวังก์ ๕

อากาसानัญจายตนกิริยาชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกปัญจโวการภวังก์ ๕ และอากาसानัญจายตนภวังก์ ๑

วิญญานัญจายตนกิริยาชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกปัญจโวการภวังก์ ๕ และอรูปภวังก์เบื้องต้น ๒

อาภิกขัญญายตนกิริยาชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกปัญจโวการภวังก์ ๕ และอรูปภวังก์เบื้องต้น ๓

เนวสัณญานาสัณญายตนกิริยาชวณะดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกภวังก์จิต ๑๓ กับอรหัตตผลจิต ๑ ในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถิ

ผลชวณะ ๔ ที่เกิดก่อนๆ ซึ่งเป็นโสดาปัตติผล สกทาคามีผล ด้วยกันเป็นต้น ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มผลชวณะ ๔ ที่เกิดหลังๆ ซึ่งเป็นโสดาปัตติผล สกทาคามีผล ด้วยกันเป็นต้น ในผลสมาบัติวิถิ

ผลชวณะ ๔ ดวงสุดท้าย ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกภวังก์จิต ๑๓

ตทารัมมณจิตดวงที่ ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้กามจุติจิต ๑๐ ในมรณาสันนวิถิที่เป็นตทารัมมณวาระ

มหากิริยาชวณะดวงที่ ๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกจุติจิต ๑๓ ในมรณาสันนวิถิที่เป็นชวณวาระ

ภวังก์จิต ๑๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้จุติจิต ๑๕ ในมรณาสันนวิถิที่เป็นตทารัมมณวาระหรือชวณวาระ

ทวิเหตุกจุติจิต ๔ และอเหตุกจุติจิต ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้กามปฏิสนธิจิต ๑๐

ติเหตุกกามจุติจิต ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธิจิต ๑๕

รูปาวจรจุติจิต ๕ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้สเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๓

อากาสนัญญาตนจตุตติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-
ปฏิสนธิจิต ๔

วิญญานัญญาตนจตุตติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-
ปฏิสนธิจิตเบื้องต้น ๓

อาภิญญัญญาตนจตุตติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกามปฏิสนธิจิต ๔ อรูป-
ปฏิสนธิจิตเบื้องต้น ๒

เนวสัญญานาสัญญาตนจตุตติจิต ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้ติเหตุกามปฏิสนธิจิต ๔
และเนวสัญญานาสัญญาตนปฏิสนธิจิต ๑

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาคตานํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย-
บันธธรรม คือ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ พร้อมด้วยจตุตติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ

อนนฺตรปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นวิปากและกิริยาที่
เกิดก่อนๆ (เว้นจตุตติจิตของพระอรหันต์) ทำการช่วยอุปการะแก้วิปากและกิริยาที่เกิดหลังๆ แล้ว
ก็ได้ปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน
คราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ ถ้าเป็นกิริยาชวณะ ๑๘ ที่เกิด
ก่อนๆ ทำการช่วยอุปการะแก้กิริยาชวณะ ๑๘ ที่เกิดหลังๆ แล้วก็ได้ปัจจัย ๖ คือ อนันตระ
สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้
อำนาจของอนันตระอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๖ **ปฺริมา ปฺริมา อพฺยาคตา ฐมฺมา** เป็นกัตตฺตบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยธรรม คือ ไภฏฐัพพะในปัญจทวารวิถี หรือมนทวาราวชชนะในมนทวารวิถี

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสฺสลาณํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย-
บันธธรรม คือ ชวณะดวงที่ ๑ ของมหากุศลชวณะ ๘

อนนฺตรปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมณันตระ
อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระ
อย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๗ **ปฺริมา ปฺริมา อพฺยาคตา ฐมฺมา** เป็นกัตตฺตบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยธรรม คือ ไภฏฐัพพะในปัญจทวารวิถี หรือมนทวาราวชชนะ ในมนทวารวิถี

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสฺสลาณํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย-
บันธธรรม คือ ชวณะดวงที่ ๑ ของอกุศลชวณะ ๑๒

อนนุตรปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตระ อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๑๘ เยสฺ เยสฺ ฐมฺมานํ เป็นสามีสัมพันธอนิยมบท บทที่แสดงถึงจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจิตฺติจิตของพระอรหันต์) อันเป็นปัจจัยที่ยังมิได้ระบุงไปโดยแน่ชัด

อนนุตรา เป็นกาลาชาตบท แสดงให้รู้ถึงการช่วยอุปการะของปัจจัยธรรมแก่ปัจจัยอุป-
บันธรรมนั้นติดต่อกันโดยลำดับไม่มีระหว่างกัน

เย เย ฐมฺมา เป็นอนิยมกัตตฺวบท บทที่แสดงถึงจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ พร้อมด้วยจิตฺติจิต
ของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ อันเป็นปัจจัยอุปบันธรรมที่ยังมิได้ระบุงไปโดยแน่ชัด

อุปฺปชฺชนฺติ เป็นอาชยาตกิริยาบทกัตตฺวาจาก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจัยอุป-
บันธรรมเหล่านั้น

จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันธรรมอันเป็นองค์ธรรมของ
เย เย ฐมฺมา ที่เป็นอนิยมกัตตฺวบทนั่นเอง

เต เต ฐมฺมา เป็นนิยมกัตตฺวบท บทที่บ่งถึงปัจจัยธรรมโดยแน่ชัดตามที่ได้แสดงไว้ว่า
เยสฺ เยสฺ ฐมฺมานํ ที่เป็นสามีสัมพันธอนิยมบทนั่นเอง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒
ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจิตฺติจิตของพระอรหันต์)

เตสฺ เตสฺ ฐมฺมานํ เป็นนิยมสัมปทานบท แสดงถึงปัจจัยอุปบันธรรมโดยแน่ชัดตามที่
แสดงไว้ว่า **เย เย ฐมฺมา** ที่เป็นอนิยมกัตตฺวบทนั่นเอง องค์ธรรมได้แก่จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒
พร้อมด้วยจิตฺติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ

อนนุตรปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยและปัจจัยอุปบันโดยเฉพาะๆ
แล้ว ก็จะได้จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ (ขุณฺนา) ดังต่อไปนี้

อนันตรปิกณณกมฺภานา ๓

๑. ถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจิตฺติจิตของพระอรหันต์) ทำการช่วยอุปการะ
แก่นามขันธ์ ๔ ที่เกิดหลังๆ พร้อมด้วยจิตฺติจิตของพระอรหันต์แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๕ คือ อนันตระ
สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของ
อนันตระอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าเป็นโลเกียชวนะ ๔๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนะดวงสุดท้าย) ทำการช่วยอุปการะ
แก่ชวนะ ๕๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนะดวงที่ ๑ และผลชวนะ ๔) แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ

อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๓. ถ้าเป็นมรรคเจตนา ทำการช่วยอุปการะแก่มัคคานันตรผล (ผลที่เกิดขึ้นในลำดับแห่งมรรคโดยไม่มีระหว่างกัน) แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอนันตระอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปบันธรรมของอนันตรปัจจัยนี้มีความสำคัญยิ่ง การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่า ในการเห็น การได้ยิน เป็นต้น จนถึงการคิดนึกติดต่อกันไม่ขาดสายก็ดี ที่สัตว์ทั้งหลายมีกายกับใจแยกออกจากกันไม่ได้ก็ดี ตายแล้วเกิดใหม่ ๆ โดยไม่ขาดสายวนเวียนไปมาอยู่ดังนี้ก็ดี เหล่านี้ล้วนแล้วแต่ได้รับการช่วยอุปการะจากธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัย กล่าวคือ นามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อน ๆ แล้วดับไปนั่นเอง เหมือนกันกับวันเวลาที่ปรากฏขึ้นใหม่ ๆ โดยไม่ขาดสายได้นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากวันเวลาก่อน ๆ ที่ล่วงไปแล้วนั่นเอง หรือจะกล่าวว่าวันเวลาก่อน ๆ ก็ล่วงดับไปแล้วนั่นเอง ทำการช่วยอุปการะให้แก่วันเวลาใหม่ ๆ ปรากฏขึ้นโดยไม่ขาดสายดังนี้ก็ได้ ฉะนั้น นามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อน ๆ ทำการช่วยอุปการะแก่มัคคานันตรขันธ์ ๔ ที่เกิดหลัง ๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้นี้ ถ้ามีความเข้าใจดีในความ เป็นไปแห่งปัญจทวารวิถิและมโนทวารวิถิเป็นอย่างดีแล้ว ก็จะเข้าใจได้ง่ายที่สุด

อนึ่ง ข้อที่ ๑๘ มี เยสฺ เยสฺ ฐมฺมานํ อนนฺตรํ เป็นต้นนี้ เป็นการแสดงสรุปเนื้อความย่อของข้อธรรมตั้งแต่ ๑ ถึง ๑๗ รวมลงในข้อนี้ข้อเดียว หรือจะกล่าวว่า การแสดงอนันตรปัจจัย ปัจจัยปบัน ของข้อ ๑๘ ข้อเดียวนี้ เท่ากับการแสดงอนันตรปัจจัย ปัจจัยปบัน ของข้อที่ ๑ ถึง ๑๗ ทั้งนี้ก็เพราะว่าข้อ ๑ ถึง ๑๗ นั้นทรงแสดงเพื่อมันนบุคคล สำหรับข้อ ๑๘ ทรงแสดงเพื่อตักขบุคคล ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปฏิฐานอรรถกถาว่า

เยสฺ เยสฺ นติ อิทํ สพุเพสฺมปิ อนนฺตรปจฺจยฐมฺมานํ สงฺเขปลกฺขณํ ความว่า คำบาลีที่ว่า เยสฺ เยสฺ เป็นต้นนี้ เป็นเรื่องสังเกตการแสดงเนื้อความย่อแห่งธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัยแม้ทั้งหมด

อีกประการหนึ่งนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ โดยลำดับไม่ก้าวก่ายแก่กันและกันได้นั้น ก็เพราะเนื่องมาจากนามขันธ์ ๔ ที่ดับไปแล้วนั้น ทำการช่วยอุปการะด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย ตามธรรมเนียมของจิตตนิยามนั่นเอง กล่าวคือ เมื่อปัญจทวารวิชชนจิตดับลงแล้ว จักขุวิญญาณจิตก็เกิดต่อ จิตอื่น ๆ จะมาเกิดต่อไม่ได้ ครั้นจักขุวิญญาณจิตดับลงแล้ว สัมปฏิจจนจิตก็เกิดต่อ

จิตอื่นๆ จะมาเกิดต่อไม่ได้เช่นกัน เป็นไปตามลำดับดังนี้เป็นต้นได้โดยไม่ต้องรอเวลา การเป็นไปตามลำดับดังนี้ ก็เพราะเนื่องมาจากอำนาจของนามขันธ์ ๕ ที่ดับไปแล้วนั้น ทำการช่วยอุปการะโดยเป็นอนันตรปัจจัยให้เกิดเป็นลำดับมิให้ก้าวก่ายกันได้นั่นเอง อุปมาเหมือนกับการเปลี่ยนฤดูกาลทั้ง ๓ คือ ฤดูหนาวจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูฝน ฤดูร้อนจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูหนาว ฤดูฝนจะผ่านเข้ามา ก็เพราะได้รับการอุปการะจากฤดูร้อน ข้อนี้นั้นใด นามขันธ์ ๕ ที่เกิดขึ้นใหม่ๆ ที่ได้รับการอุปการะจากนามขันธ์ ๕ ที่เกิดก่อนๆ แล้วดับไปก็ฉับนั้น สมดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปฏิฐานอรรถกถาว่า

**อตตโน อตตโน อนนตรํ อนุรูปสฺส จิตฺตูปปาตสฺส อุปฺปาทสมโธ ธมฺโม
อนนตรปจฺจโย.**

ความว่า นามขันธ์ ๕ ที่ดับไป ที่มีความสามารถทำให้จิตตูปบาทอันสมควรแก่จิตตนิยามในลำดับแห่งตนๆ โดยไม่มีระหว่างกัน ชื่อว่าอนันตรปัจจัย

จบ อนันตรปัจจัยนิทเทส

๕. สมณันตรปัจจัยนิทเทศ อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยทเทศว่า สมณันตรปัจจัย
ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิทเทศว่า

๑. จักขุวิญญูญาณธาตุ ตัมมปุญุตตกา จ ฐมา มโนธาตุยา ตัมมปุญุตตกานญจ
ฐมานิ สมณันตรปัจจัยเณ ปจโย.

ฯลฯ

๑๘. เยสึ เยสึ ฐมานิ สมณันตรรา เย เย ฐมา อุปปชุนติ จิตฺตเจตฺติกา ฐมา
เต เต ฐมา เตสึ เตสึ ฐมานิ สมณันตรปัจจัยเณ ปจโย.

พระบาลี คำแปล จำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม คำอธิบาย ในสมณันตรปัจจัยนิทเทศนี้
คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับอนันตรปัจจัยนิทเทศทุกประการ จะต่างกันก็แต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น
สำหรับเนื้อความนั้นเหมือนกันทุกอย่างไม่แตกต่างกันเลย ดังเช่น อุปปัจจัยรูป และสันตติรูป
อริวจนทูกะ และนิรุตติทูกะ ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงไว้ในปฏิฐานอรรถกถาว่า

โย อนนฺตรปัจจัย เสว สมณันตรปัจจัย พยฺยชนมตฺตเมว เหตุถ นานํ
อุปฺจยสนฺตติอาทิสฺวีย อริวจนฺนิรุตติทูกาทิสฺวีย จ อตฺถโต ปน นานํ นตฺถิ.

ธรรมใดเป็นอนันตรปัจจัย ธรรมนั้นแหละเป็นสมณันตรปัจจัยด้วย แท้จริงปัจจัยทั้ง ๒ นี้
คงต่างกันก็แต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น ส่วนเนื้อความนั้นไม่มีการต่างกัน เป็นไปเหมือนกับใน
อุปปัจจัยรูปและสันตติรูป เป็นต้น หรืออริวจนทูกะและนิรุตติทูกะ เป็นต้น

จบ สมณันตรปัจจัยนิทเทศ

๖. สหชาติปัจฉยนิทเทศ อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจฉยทเทศว่า สหชาติปัจฉโย ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจฉยนิทเทศว่า

๑. จตุตตาริ ขนฺธา อรูปิโน อณฺณมณฺณํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๖. รูปิโน ฐมฺมา อรูปิโน ฐมฺมานํ กิลฺลิจิ กาเล สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย กิลฺลิจิ กาเล น สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตุตตาริ ขนฺธา อรูปิโน อณฺณมณฺณํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจ สหชาติปัจจัย

๒. จตุตตาริ มหาภูตา อณฺณมณฺณํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจ สหชาติปัจจัย

๓. โอกุณฺติกุขณฺเณ นามรูปิ อณฺณมณฺณํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุในขณะปฏิสนธิกาลในปัจจุโวการภูมิ เป็นปัจจัย คือช่วย อุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๔. จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

ธรรมทั้งหลายคือ จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่รูป ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาติปัจจัย

๕. มหาภูตา อุปาหารูปานํ สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

มหาภูตรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่อุปาหารูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๖. รูปิโน ฐมฺมา อรูปิโน ฐมฺมานํ กิลฺลิจิ กาเล สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย กิลฺลิจิ กาเล น สหชาติปัจฉเยน ปจฺจโย.

ในขณะปฏิสนธิกาลหทัยวัตถุรูปทั้งหลาย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่ปัจจุโวการ ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย แต่ในปวัตติกาลเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่นามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยไม่ได้

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในสหชาตปัจฉยนิเทศพระบาลีนี้ นิททิตัพพะ และนิทสสนากะทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจฉยนิเทศ

ในบรรดานิทสสนากะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ จตุตาโร ขนฺธา อรูปิโน เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อnulomมณฺณํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันธรรม คือจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

สหชาตปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ คือจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ถ้าเป็นวิปากนามขันธ์ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ก็ได้ปัจจัย ๗ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของ สหชาตะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ จตุตาโร มหาภูตา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหาภูตรูป ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๓ มหาภูตรูป ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๑ มหาภูตรูป ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๒

อnulomมณฺณํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันธรรม คือ มหาภูตรูป ๓-๑-๒

สหชาตปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของ สหชาตะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ โอภกนฺติกฺขณ นามรูปิ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ ปัจจุโวการปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อnulomมณฺณํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันธรรม คือ ปัจจุโวการปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

สหชาติปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นปฏิสนธิหทัยวัตถุ ทำการช่วยอุปการะแก้ปัญญะไวยาการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ แล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาติอะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ, ถ้าเป็นปัญญะไวยาการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ทำการช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธิหทัยวัตถุแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๗ มี สหชาติอะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาติอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ จิตฺตเจตสิกกา ฐมฺมา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดในปัญญะไวยาการภูมิ (เว้นทวีปัญญะวิญญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุตฺติจิตของพระอรหันต์)

จิตตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือจิตตขรูป

สหชาติปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าปัญญะไวยาการนามขันธ์ ๔ ในอดีตกาล ทำการช่วยอุปการะแก้จิตตขรูปแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๕ คือ สหชาติอะ สหชาตนิสสยะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ ถ้าปัญญะไวยาการวิปากนามขันธ์ ๔ ในอดีตกาล ทำการช่วยอุปการะแก้จิตตขรูปแล้ว ก็ได้ปัจจัย ๖ คือ สหชาติอะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาติอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ (และเว้นจิตตามคำแปลของข้อนี้)

พระบาลีข้อที่ ๕ มหาภูตา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มหาภูตรูป ๔

อุปาหารูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือ อุปาหารูป ๒๔

สหชาติปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาติอะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาติอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๖ รูปิโน ฐมฺมา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือหทัยวัตถุรูป

อรุปีนํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ที่ในปัญญะไวยาการภูมิ

กิลฺลิจิ กาเล สหชาติปัจจุเณน ปจฺจโย ในบทนี้ กิลฺลิจิ กาเล* เป็นกาลาธารบท แสดงให้รู้ถึงปฏิสนธิกาล คืออุปปาตักขณะของปฏิสนธิจิต

สหชาติปัจจุเณน ปจฺจโย เป็นกรณบท และนามกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงการช่วยอุปการะด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

* พระบาลีในพระไตรปิฎกท่านใช้ว่า กิลฺลิจิ กาลํ แต่ท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ใช้ว่า กิลฺลิจิ กาเล

กิลฺยจิ กาเล น สหชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย ในบทนี้ กิลฺยจิ กาเล เป็นกาลาธารบท แสดงให้รู้ถึงปวัตติกาล คือตั้งแต่ฐิติขณะของปฏิสนธิจิต เป็นต้น จนถึงจิตที่เกิดก่อนจุติจิต

น สหชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย เป็นกรณบท และนามกิริยาบท ที่มีคำปฏิเสธอยู่ข้างหน้า แสดงให้รู้ว่าหทัยวัตถุรูปที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้น ไม่ได้ทำการช่วยอุปการะแก่ปวัตตินามขันธ ๔ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัยแต่ประการใด

คำอธิบาย

คำว่า อลฺยฺมมฺลฺลํ ในสหชาติปัจจัยนิเทศนี้ ถ้ามิได้พิจารณาถึงปัญฐานอรรถกถาแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นกัมมบท แปลว่า ซึ่งกันและกัน ครั้นพิจารณาในปัญฐานอรรถกถาแล้ว ก็กล่าวได้ว่าเป็นสัมปทานบท เพราะในปัญฐานอรรถกถาแก้คำนี้ว่า อลฺยฺมมฺลฺลนฺติ อลฺโย อลฺยฺสฺส แปลว่า แก่กันและกัน

ในสหชาติปัจจัยนิเทศทั้ง ๖ ข้อนี้ ข้อ ๑-๒-๓ มีคำว่า อลฺยฺมมฺลฺลํ อยู่ด้วยนั้น หมายถึงให้รู้ว่าธรรมที่เป็นปัจจัยธรรมนี้ก็เป็นปัจจัยอุปบันธกรรมไปในคราวเดียวกันนั้นด้วย และธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบันธกรรมนี้เล่าก็เป็นปัจจัยธรรมไปในคราวเดียวกันนั้นเอง

ส่วนข้อ ๔-๕-๖ ไม่มีคำว่า อลฺยฺมมฺลฺลํ นั้น หมายถึงให้รู้ว่า ธรรมที่เป็นปัจจัยก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยอย่างเดียว ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบันธกรรมก็ตั้งอยู่ในฐานะเป็นปัจจัยอุปบันธกรรมอย่างเดียว ข้อนี้หมายเอาเฉพาะแต่ในสหชาติปัจจัยและปัจจัยอุปบันธนี้เท่านั้น มิได้หมายถึงปัจจัยอื่นๆ

คำว่า จิตฺตเจตฺติกา ธมฺมา และ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ ที่อยู่ในพระบาลีข้อที่ ๔ นี้ ว่าโดยมุขยนัยแล้ว จิตฺตเจตฺติกา ธมฺมา องค์ธรรมได้แก่ นามขันธ ๔ คือจิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ องค์ธรรมได้แก่ จิตตขรูป แต่ที่กล่าวว่าปฏิสนธิกัมมขรูปด้วยนั้น ก็เพราะว่ากัมมขรูปที่เกิดในขณะปฏิสนธิกาลนั้นย่อมอาศัยปฏิสนธินามขันธ ๔ เกิด จึงตั้งอยู่ในฐานะแทนจิตตขรูป

อีกอย่างหนึ่ง พระองค์ก็ได้ทรงแสดงบ่งลงไปให้เป็นที่แน่ชัดว่า เป็นกาลอะไร ทรงแสดงแต่ว่า จิตฺตเจตฺติกา ธมฺมา ฉะฯ นอกจากนี้ยังทรงแสดงในปัญหาว่า ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนํ ขนฺธานํ กญฺจฺตา จ รูปานํ สหชาติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. ในปฏิสนธิขณะนั้น วิปากอพยากตขันธ ๑ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิปากอพยากตขันธ ๓ ที่เหลือและกัมมขรูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย ฉะนั้นในบท จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ จึงได้ปฏิสนธิกัมมขรูปเข้าเป็นองค์ธรรมอยู่ด้วยโดยอนุโลม

เมื่อพิจารณาดูในสหชาตปัจจุยนิเทศนี้แล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่าธรรมที่เป็นปัจจนิกไม่มี เพราะ จิต เจตสิก รูป ทั้งหมดเป็นสหชาตปัจจุยูปัน สำหรับนิพพานและบัญญัตินั้นไม่ได้เข้าร่วมอยู่ในสหชาตปัจจุยูปันธรรมก็ตาม แต่ก็ไม่ได้กล่าวว่าเป็นสหชาตปัจจนิก การเป็นดังนี้ก็ เพราะว่านิพพานและบัญญัตินี้มีใช่เพียงแต่จะเป็นสหชาตปัจจุยูปันไม่ได้อย่างเดียว ดังนี้ก็หาไม่ได้ หากแต่เป็นธรรมที่เป็นปัจจุยูปันของปัจจุยใด ๆ ไม่ได้ทั้ง ๒๔ ปัจยุยนั้นเอง ฉะนั้นความสำเร็จ เป็นปัจจนิกธรรมของปัจจุยทั้ง ๒๔ โดยปริยายได้ปรากฏชัดอยู่แล้ว

ธรรมคาธรรมที่จะเป็นปัจจุยูปันธรรมได้นั้น ธรรมนั้นต้องมีจริง คือเป็นปรมัตถ์ด้วย มีความเกิดดับด้วย นิพพานถึงแม้จะมีสภาพเป็นปรมัตถ์ก็จริง แต่ก็ไม่มีว่ความเกิดดับ ส่วน บัญญัตินั้นมิใช่เป็นปรมัตถ์ด้วย ว่ความเกิดดับก็ไม่มีด้วย เหตุนี้จึงไม่เข้าอยู่ในความเป็นปัจจุยูปัน ของปัจจุยใด ๆ ทั้งสิ้น

จบ สหชาตปัจจุยนิเทศ

๗. อัญญมัญญปัจจัยนิทเทศ

อาร์มภพ

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยทเทศว่า อญฺญมญฺญ-
ปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิทเทศว่า

๑. จตฺตารอ ขนฺธอ อรูปิโน อญฺญมญฺญปัจจัยเณ ปัจจโย.

ฯลฯ

๓. โอกุณฺติกขณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปัจจัยเณ ปัจจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตารอ ขนฺธอ อรูปิโน อญฺญมญฺญปัจจัยเณ ปัจจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ (อญฺญมญฺญํ) ซึ่งกันและกันหรือแก่กันและกัน
ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๒. จตฺตารอ มหาภูตา อญฺญมญฺญปัจจัยเณ ปัจจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ (อญฺญมญฺญํ) ซึ่งกันและกันหรือแก่กัน
และกัน ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๓. โอกุณฺติกขณ นามรูปํ อญฺญมญฺญปัจจัยเณ ปัจจโย.

ในขณะปฏิสนธิกาล ปัญจไวการนามขันธ์ และหทัยวัตถุรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ
(อญฺญมญฺญํ) ซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในอัญญมัญญปัจจัยนิทเทศพระบาลีนี้
นิททิสัตัพพะและนิทสสนาการะทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจัยนิทเทศ

ในบรรดานิทสสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ จตฺตารอ ขนฺธอ อรูปิโน เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม
คือจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓
ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อญฺญมญฺญํ ที่เป็นบทเหล่านั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุป-
บันธรรม คือจิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

อญฺญมญฺญปัจจัยเณ เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย คือถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ ที่
ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ได้ปัจจัย ๖ เหมือนกันกับ

สหชาตปัจจย ถ้าเป็นวิบากนามขันธ์ ๔ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจย ๗ เหมือนกันกับสหชาตปัจจย ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอัญญมัญญะเท่านั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ จตุตถาโร มหาภูตา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจยธรรม คือมหาภูตรูป ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๓ มหาภูตรูป ๓ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๑ มหาภูตรูป ๒ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภูตรูป ๒

อnulมมุลล์ ที่เป็นบทเหื่อนั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยูป-
บันธม คือมหาภูตรูป ๓-๑-๒

อnulมมุลลปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจย ๕ เหมือนกันกับสหชาต-
ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของอัญญมัญญะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ โอภกนตักขณ นามรูป เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจยธรรม คือ
ปัญจโวการปฏิสนธิจิตตูปาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อnulมมุลล์ ที่เป็นบทเหื่อนั้น เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจยูป-
บันธม คือปัญจโวการปฏิสนธิจิตตูปาท ๑๕ ที่เป็นนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ

อnulมมุลลปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจย คือถ้าเป็นปฏิสนธิหทัย-
วัตถุ ทำการช่วยอุปการะแก่ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ แล้ว ก็ได้ปัจจย ๖ เหมือนกันกับ
สหชาตปัจจย ถ้าเป็นปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ทำการช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ
แล้ว ก็ได้ปัจจย ๗ เหมือนกันกับสหชาตปัจจย ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้
อำนาจของอัญญมัญญะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

คำว่า อัญญมัญญปัจจย นี้ แปลว่า ธรรมที่ช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ดังนั้นธรรมที่
ช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้นั้น จะต้องเป็นธรรมที่เกิดพร้อมกัน จึงจะช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน
ได้ เหตุนี้เมื่อได้พิจารณาดูทั่วไปในธรรมทั้งปวงแล้ว ก็จะพึงเห็นได้ว่าธรรมที่มีลักษณะครบทั้ง ๒
อย่างได้ ก็มีอยู่แต่เพียง ๓ จำพวกเท่านั้น คือ ๑. นามขันธ์ ๔ ๒. มหาภูตรูป ๔ ทั่วไป
๓. หทัยวัตถุกับนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิกาล เพราะธรรมทั้ง ๓ จำพวกนี้เกิด
พร้อมกันด้วย ช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้ด้วย สำหรับธรรมอื่นๆ นอกจาก ๓ จำพวกนี้นั้น
แม้ธรรมบางอย่างจะเกิดพร้อมกันได้บ้างก็จริง แต่ก็ไม่มี การช่วยอุปการะซึ่งกันและกันได้แต่
อย่างใด คงได้แต่ฝ่ายหนึ่งทำการช่วยอุปการะ อีกฝ่ายหนึ่งได้รับการช่วยอุปการะ อันเป็น
สหชาต สหชาตนิสสยะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ

จบ อัญญมัญญปัจจยนิทเทส

๘. นิสสัยปัจจยนิทเทศ

อาร์มภบท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า นิสสัยปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศ ว่า

๑. จตตารโ ขนฺธา อรูปิโน อลฺลณฺมณฺลํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๑. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา
จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมปฺยุตฺตกานฺนจ ฐมฺมานํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตตารโ ขนฺธา อรูปิโน อลฺลณฺมณฺลํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

๒. จตตารโ มหาภูตา อลฺลณฺมณฺลํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

๓. โอกฺกนฺติกฺขณ นามรูปํ อลฺลณฺมณฺลํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

๔. จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปานํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

๕. มหาภูตา อุปาหารูปานํ นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๕ ข้อนี้ แสดงถึงสหชาตนิสสัยปัจจย ฉะนั้นการแปล การจำแนกบท และ
เนื้อความองค์ธรรมเหล่านี้ ก็คงเป็นไปเหมือนกับสหชาตปัจจยนิทเทศนั่นเอง

๖. จกฺขายตฺนํ จกฺขวิญฺญาณธาตุยา ตํสมปฺยุตฺตกานฺนจ ฐมฺมานํ
นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมาฎกะจักขายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตจัก-
ขายตนะ ๔๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่จักขวิญญูณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก
๗ ดวง ที่ประกอบกับจักขวิญญูณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสัยปัจจย

๗. โสตายตฺนํ โสทวิญฺญาณธาตุยา ตํสมปฺยุตฺตกานฺนจ ฐมฺมานํ
นิสสัยปัจจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมาฎกโสตายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตโสตายตนะ
๔๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่โสทวิญญูณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่
ประกอบกับโสทวิญญูณธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสัยปัจจย

**๘. ฆานายตนํ ฆานวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณจ ฐมฺมานํ นิสฺสย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.**

มัชฌิมายุกฆานายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอติตถวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตฆานายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ฆานวิญญานธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับฆานวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

**๙. ชิวฺหายตนํ ชิวฺหาวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณจ ฐมฺมานํ นิสฺสย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.**

มัชฌิมายุกชิวหายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอติตถวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตชิวหายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญานธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับชิวหาวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

**๑๐. กายายตนํ กายวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณจ ฐมฺมานํ นิสฺสย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.**

มัชฌิมายุกกายายตนะที่เกิดพร้อมกันกับอติตถวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตกายายตนะ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญานธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับกายวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

**๑๑. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุํ จ มโนวิญญานธาตุํ จ วตฺตณฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา
จ มโนวิญญานธาตุยา จ ตัมมปยุตฺตกานณจ ฐมฺมานํ นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.**

มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรูปรวิปากจิต ๔) อาศัย หทัยวัตถุใดเกิดขึ้น หทัยวัตถุนั้นเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ ๗๒ (เว้นอรูปรวิปากจิต ๔) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนธาตุและมโนวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย และวัตถุอารมณ์ปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในนิสสยปัจจัยนิตเทสพระบาลีนี้ นิตทิสิตัพพะ และนิตัสสนากะรัง ๒ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจัยนิตเทส

ในบรรดานิตัสสนากะระพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๖ จกฺขายตนํ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ มัชฌิมายุก-
จักขุปสาท (ตามมติของท่านโบราณจารย์) หรือฐิติปัตตจักขุปสาท ๔๕ (ตามมติของท่าน
อาจารย์ภายหลัง)

จกขุวิญญานธาตุยา **ตัมมปยุตตกานนจ ฌมมานํ** เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปบันธรรม คือจกขุวิญญานธาตุ ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบ

นิสสยปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือวัดอุปัชฌาตนิสสยะ วัดอุปัชฌาตอะ วัดอุปัชฌาตนิทริยะ วัดอุปัชฌาตวิปยุตตะ วัดอุปัชฌาตตถิ วัดอุปัชฌาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัดอุปัชฌาตนิสสยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓-๘-๕-๑๐ จำแนกบทและองค์ธรรมเหมือนกันกับพระบาลีข้อที่ ๖ ทุกประการ คงเปลี่ยนแต่ชื่อเท่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑๑ ยํ รูปํ เป็นอนิยมกัมมบท บทที่ยังมิได้บ่งลงไปว่าเป็นรูปชนิดไหน เพียงแต่ให้ทราบว่าเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปบันธรรม โดยฐานะเป็นที่อาศัยเกิด แต่จะอย่างไรก็ตาม อาจพิจารณาได้จากกัตตฺวบท คือ **มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ** ที่เป็นผู้อาศัยเกิด ฟังทราบได้ว่า ยํ รูปํ นี้ก็คือหทัยวัตถุรูปนั่นเอง ได้แก่ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น (ตามมติของท่านโบราณจารย์) หรือฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง)

นิสสาย เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจัยปบันธรรมว่ามีการอาศัยเกิด

มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงธรรมที่อาศัยหทัยวัตถุเกิดนี้ เป็นมโนธาตุและมโนวิญญานธาตุ

วตฺตุนฺติ เป็นอาชยตกิริยาบท กัตตฺวาจก แสดงให้รู้ถึงการเกิดขึ้นของปัจจัยปบันธรรม

ตํ รูปํ เป็นนิยมกัตตฺวบท บทที่บ่งถึงปัจจัยธรรมโดยแน่ชัด ตามที่ได้แสดงไว้ว่า ยํ รูปํ ที่เป็อนิยมกัมมบทนั้นเอง องค์ธรรมได้แก่ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น หรือฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕

มโนธาตุยา จ มโนวิญญานธาตุยา จ ตัมมปยุตตกานนจ ฌมมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปบันธรรม คือมโนธาตุ ๓ มโนวิญญานธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรุปวิบากจิต ๔)

นิสสยปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ว่าในบรรดาปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามที่จะเป็นไปได้นั้น

๑. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ หรือฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ ที่ทำการช่วยอุปการะ แก่มโนธาตุ และมโนวิญญานธาตุ ๗๒ มีปฐมภวังก์เป็นต้น ที่ใน

ปัจจัยไวยากรณ์กิติ หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไป กิติ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้จิตอุปบาท ๑๖ ดวง นับตั้งแต่จิตจิตขึ้นไปแล้ว ปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๕ ปัจจัย คือ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ วัตถุปุเรชาตะ วัตถุปุเรชาตวิปยุตตะ วัตถุปุเรชาตัตถิ วัตถุปุเรชาตอวิกตะ

๒. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไปเป็น อารัมมณปัจจัย ทำการช่วยอุปการะแก้โนทวาราวชชนะ มรณสันนชชนะ ๕ ครั้ง ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง (ตามมติของท่านโบราณจารย์) หรือฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง) เป็นอารัมมณปัจจัย ทำการช่วยอุปการะแก้โนทวาราวชชนะ ชชนะ ๗ ครั้งในปวัตติกาล และชชนะ ๕ ครั้งในมรณสันนกาล ตทารัมมณะแล้ว ปัจจัยที่ช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๖ ปัจจัย คือวัตถุอารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถุอารัมมณปุเรชาตวิปยุตตะ วัตถุอารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถุอารัมมณปุเรชาตอวิกตะ

๓. ถ้าหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจิตจิตขึ้นไป หรือ ฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ ที่ได้รับการใส่ใจเป็นวัตถุอารัมมณปัจจัย คือทำการช่วยอุปการะแก้ โลกมุลมรณสันนชชนะ ๕ หรือโลกมุลชชนะ ๗ ในปวัตติกาลแล้ว ปัจจัยที่ทำการช่วยอุปการะในขณะนั้นก็มี ๘ ปัจจัย คือวัตถุอารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณชิปติ อารัมมณุปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตะ วัตถุอารัมมณปุเรชาตวิปยุตตะ วัตถุอารัมมณปุเรชาตัตถิ วัตถุอารัมมณปุเรชาตอวิกตะ

คำอธิบาย

พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงข้อ ๕ ที่แสดงถึงสหชาตนิสสยปัจจัยนี้ มีข้อความอย่างเดียวกันกับ สหชาตปัจจัย

สำหรับพระบาลีข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐ ที่แสดงถึงวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น มีข้อความดังต่อไปนี้

การที่ท่านโบราณจารย์เลือกเอาเฉพาะแต่ัมชฌิมายุกจักขุ โสตะ ฌานะ ชิวหา กายะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น ก็เพราะท่านถือว่าัมชฌิมายุกปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ เกิดพร้อมกันกับปัจจัยารมณที่มากกระทบ เมื่อจะดับก็ดับพร้อมกัน ส่วนปสาทรูปอื่นๆ อีก ๔๘ นั้น แม้ว่าในเมื่ออารมณมากกระทบนั้นจะยังปรากฏตั้งอยู่ก็ตาม แต่เมื่อว่าโดยอายุแล้ว ปสาทรูปบางอันที่เรียกว่า มันทายุกปสาทรูปได้ดับไปก่อนอารมณ ที่เรียกว่าอมันทายุกปสาทรูปดับทีหลังอารมณ ดังนั้นท่านจึงมิได้จัดเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ส่วนท่านอาจารย์ภายหลังนั้นมีความเห็นว่า การเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่แห่งปสาทรูปเหล่านี้ มิได้เกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นแถวๆ แต่ประการใด หากแต่เกิดขึ้นตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่มๆ ฉะนั้น

ทวิปัญญาญาณธาตุจิตตูปบาทที่ต้องอาศัยปสาทรูปเหล่านี้เกิดขึ้นนั้น มีอาทิจะเจาะจงเลือกเอาอันใดอันหนึ่งที่มีอยู่ในกลุ่มนั้นเป็นที่อาศัยเกิดได้ คงอาศัยฐิติปัตตปสาทรูปทั้ง ๔๕ นั้นเองเกิดขึ้น อุปมาเหมือนกับการขีดไม้ขีดขึ้นจุดบุหรื ไฟที่ลุกติดอยู่กับหัวไม้ขีด เมื่อจะว่าโดยรูปกลาปหรือปรมาณูแล้ว ก็จะมีรูปกลาปหลายหมื่นกลาป หรือปรมาณูหลายหมื่นปรมาณู ฉะนั้นในขณะที่จุดบุหรืนั้นจะถือเอาว่า ในบรรดาจำนวนรูปกลาปหลายหมื่นหรือปรมาณูหลายหมื่นนั้นมีไฟกลาปอันหนึ่งหรือปรมาณูอันหนึ่งในจำนวนทั้งหมดนั้นเท่านั้น ที่จะทำให้อุณหภูมิติด ส่วนอันอื่นๆ มีอาทิจะทำให้บุหรืติดดังนี้ก็หาไม่ได้ คงเป็นไฟทั้งหมดหรือปรมาณูทั้งหมดนั้นเองที่ทำให้บุหรืติดขึ้นได้ ฉะนั้น ท่านอาจารย์ภายหลังจึงได้เอาฐิติปัตตปสาทรูป ๔๕ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยของปัญญาญาณธาตุจิตตูปบาท

พระบาลีข้อที่ ๑๑ ยัม รุปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ วตฺตุนติ เป็นต้น ที่แสดงถึงวัตถุปุเรชาตนิสสยะและวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะนี้ องค์ธรรมมีอยู่ ๒ นัย คือ

ตามนัยท่านโบราณจารย์กล่าวว่า หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย จิตที่เกิดขึ้นหลังๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ตามนัยท่านอาจารย์ภายหลังกล่าวว่า ฐิติปัตตหทัยวัตถุรูป ๔๕ นั้นแหละเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย จิตที่เกิดขึ้นหลังๆ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ดังนั้นในขณะที่มโนทวารวิถีจิตเกิด ความเป็นไปแห่งปัจจัยและปัจจัยุบันตามนัยทั้งสองก็จะมีต่างกัน คือ

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ท่านโบราณจารย์หมายเอาหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของอดีตภวังค์ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคจลนะเป็นปัจจัยุบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของภวังคจลนะเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคบุ้งเฉทะเป็นปัจจัยุบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของภวังคบุ้งเฉทะเป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มโนทวารวิชชนจิตเป็นปัจจัยุบัน, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของมโนทวารวิชชนจิต เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ชวนจิตดวงที่หนึ่งเป็นปัจจัยุบัน

ท่านอาจารย์ภายหลังหมายเอาหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนอดีตภวังค์ ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย อดีตภวังค์เป็นปัจจัยุบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนภวังคจลนะ ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ภวังคจลนะเป็นปัจจัยุบัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุที่เกิด

พร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนภวังคุปัจเฉทะ ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย ภวังคุปัจเฉทะเป็นปัจจุปปัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนมโนทวาราวชชนจิต ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย มโนทวาราวชชนจิตเป็นปัจจุปปัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด, หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ก่อนชวนจิตดวงที่หนึ่ง ๔๕ รูปที่กำลังตั้งอยู่เป็นฐิติปัตตะ เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย ชวนะดวงที่หนึ่งเป็นปัจจุปปัน คืออาศัยหทัยวัตถุ ๔๕ เหล่านี้เกิด ดังนี้เรื่อยๆ ไป

ดังที่กล่าวแล้วนี้ ความเป็นไปแห่งหทัยวัตถุรูปตามมติของท่านโบราณจารย์นั้น เกิดขึ้น ตั้งอยู่ติดต่อกันเป็นแถวๆ ซึ่งเป็นการผิดจากสภาวะ สำหรับมติท่านอาจารย์ภายหลังนั้น เกิดขึ้น ตั้งอยู่เป็นกลุ่มๆ เหมือนกันกับดวงไฟหลายหมื่นหลายแสนกลาป หรือหลายหมื่นหลายแสนปรมาณู ดังที่ได้อุปมาไว้ข้างต้นนี้

สำหรับวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย ท่านโบราณจารย์ก็กล่าวเฉพาะแต่หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจตุตถจิตขึ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะท่านมีความเห็นว่า หทัยวัตถุรูปที่จะมีลักษณะครบทั้ง ๔ คือ วัตถุ อารัมมณะ ปุเรชาตะ นิสสยะ นั้น จะต้องเป็นหทัยวัตถุรูปอันนี้อันเดียว เพราะในระหว่างนี้ก็มีมชรูปทุกอย่างไม่เกิดอีก ดังนั้นวิธิจิตที่เกิดขึ้นในระยะนี้ที่นอกจากทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ จะต้องอาศัยหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗

ส่วนหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ เหล่านั้นมีลักษณะทั้ง ๔ ไม่ได้ คงมีได้อย่างเดียวคือปุเรชาตะของวิธิจิตหลังๆ ทั่วไป สำหรับวัตถุและนิสสยะทั้งสองนี้ คงเป็นได้เฉพาะของตนๆ ทั่วไปไม่ได้ ส่วนอารมณ์นั้นเล่า หทัยวัตถุรูปอันใดเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิตแล้ว ชวนะ ตถารัมมณะ ที่เกิดต่อก็มีหทัยวัตถุอันนั้นแหละเป็นอารมณ์ หทัยวัตถุรูปอื่นๆ จะมาเป็นอารมณ์ไม่ได้ เป็นอันว่ามีได้แต่ลักษณะอย่างเดียวคือปุเรชาตะ ฉะนั้นหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจตุตถจิตขึ้นไป จึงจัดเป็นวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย มโนทวาราวชชนะ กามชวนะ ตถารัมมณะ อิทธิวิธอกิวิญญาณจิต ๒ ที่เกิดในมรณาสันนวิธิตเป็นปัจจุปปัน

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นการอธิบายในความคิดเห็นของท่านโบราณจารย์ โดยท่านเห็นว่า หทัยวัตถุรูปที่จะเป็นอารมณ์ด้วย วัตถุด้วยนั้น คงเป็นได้แต่หทัยวัตถุรูปที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาลเท่านั้น สำหรับหทัยวัตถุรูปที่เกิดในยามปกติจะเป็นวัตถุด้วย อารมณ์ด้วย คือวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยไม่ได้

สำหรับท่านอาจารย์ภายหลังนั้นมีความเห็นว่า หทัยวัตถุรูปที่จะเป็นอารมณ์ด้วย วัตถุด้วยนั้น มิใช่เป็นเพียงแต่ในมรณาสันนกาล และมิใช่เพียงแต่หทัยวัตถุรูปอันเดียวที่เกิด

โดยเฉพาะพร้อมกันกับจิตดวงแรก หากแต่ในยามปกติก็มี และหทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ ที่กำลังตั้งอยู่ ๔๕ รูป ที่เป็นฐิติปัตตะก็เป็นวัตถุด้วย อารมณ์ด้วย คือวฏธรรมมณุปุเรชาตนิสสยปัจจยได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าชนทั้งหลายจำนวนหนึ่งในพันคนในยามปกติก็ดี ในเวลาใกล้จะตายก็ดี อาจมีการพิจารณาหทัยวัตถุรูปด้วยสติสัมปชัญญะ หรือมีการคิดนึกด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ ก็ได้ เพราะมีอยู่ในหมวดโกฏฐาส ส่วนฐิติปัตตะหทัยวัตถุรูป ๔๕ เป็นอารมณ์ด้วย เป็นวัตถุด้วยนั้น ก็เพราะมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นกลุ่มๆ หาได้เกิดขึ้นตั้งอยู่เป็นแถวเหมือนเครื่องกล้าย หรือเป็นชั้นๆ เหมือนกลีบบัวดังนี้ก็หามิได้ เหตุนี้จะมาเลือกเอาว่าหทัยวัตถุรูปอันนี้เป็นอารมณ์ เป็นวัตถุของจิตดวงนี้ และจิตดวงนั้นมีหทัยวัตถุรูปอันอื่นเป็นอารมณ์ เป็นวัตถุนั้นหาเป็นไปได้ไม คงเป็นอารมณ์ เป็นวัตถุได้ทั้ง ๔๕

ท่านโบราณจารย์แสดงไว้ว่า **วฏธรรมมณุปุเรชาตนิสสยปัจจย** นี้เป็นได้ แต่เฉพาะในมรณาสันนวิธียของอภิญญาลาภีนุคคล ๕ (ติ. ๑ ผล ๔) ที่เกิดขึ้นต่อจากการแสดงอิทธิวิธ-อภิญญา หรือในอิทธิวิธอภิญญาวิธิแล้วจุติ และในมรณาสันนวิธียของบุคลลธรรมดา ๘ (ป. ๔ ผล ๔) ที่มีใช่อภิญญาลาภี

สำหรับอิทธิวิธอภิญญาที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล และมโนทวารวิธี่ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้นเป็น **วฏธรรมมณุปุเรชาตนิสสยปัจจย** ไม่ได้ เพราะหทัยวัตถุที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้นเป็นทั้งวัตถุเป็นทั้งอารมณ์ในคราวเดียวกันไม่ได้ เช่นขณะนึกถึงหทัยวัตถุแล้วเจริญวิปัสสนา หรือนึกถึงหทัยวัตถุแล้วมีความยินดีเปลิดเพลิน หรือมีความกลุ้มใจเสียใจเหล่านี้ หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกับอุปาทกขณะของภวังคุปัจเจตนะนั้น เป็นวัตถุ และเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนะได้ แต่ว่าจะเป็นวัตถุและเป็นอารมณ์ของชชนะ ตทารัมมณะ ไม่ได้ คงได้แต่เพียงเป็นอารมณ์ของชชนะและตทารัมมณะเท่านั้น เพราะหทัยวัตถุที่เป็นวัตถุของชชนะดวงที่ ๑ คือหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของมโนทวาราวชชนจิต มิใช่หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของภวังคุปัจเจตนะ ฉะนั้นจึงเป็นวัตถุปุเรชาตปัจจยของชชนะดวงที่ ๑ ไม่ได้ เป็นได้แต่อาธรรมมณุปุเรชาตปัจจยเท่านั้น ในปัจจยนี้ต้องหมายถึง เป็นวัตถุด้วย เป็นอารมณ์ด้วย จึงจะเรียกว่า **วฏธรรมมณุปุเรชาตนิสสยปัจจย**

อีกนัยหนึ่ง มโนทวารวิธี่และอภิญญาวิธี่ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลนั้น หทัยวัตถุรูปเดียวเป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของวิธิจิตตลอดทั้งวิธี่ไม่ได้ เป็นได้แต่เฉพาะกับจิตที่ละดวงเท่านั้น เช่นในมโนทวารวิธี่ หทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิตนั้น ได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับภวังคุปัจเจตนะ และหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของชชนะดวงที่ ๑ นั้น ได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับมโนทวาราวชชนจิต เป็นดังนี้ตลอดไปจนถึงหทัยวัตถุที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของตทารัมมณะ ดวงที่ ๒ นั้นได้แก่ หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับตทารัมมณะ

ดวงที่ ๑ เมื่อเป็นเช่นนี้หทัยวัตตที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิตกับชวนจิต ตทารัมมจิต ก็เป็นคนละหทัยวัตตไป ในอภิญาญวาทิตก็เป็นเช่นเดียวกัน คือหทัยวัตตที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิต กับหทัยวัตตที่เป็นที่ตั้งและเป็นอารมณ์ของอภิญาญจิต หาใช่หทัยวัตตอันเดียวกันไม่

ดังนั้นหทัยวัตตที่เป็นอารมณ์ของมโนทวาราวชชนจิต กับหทัยวัตตที่เป็นอารมณ์ของอภิญาญก็ย่อมต่างกันไปในทำนองเดียวกันกับมโนทวารวาทิตที่แสดงมาแล้ว ธรรมดาวิถิจิตต่าง ๆ นั้น อารมณ์ของอวชชนจิต ได้อารมณ์ใด ชวนจิต ตทารัมมจิตก็ต้องได้อารมณ์นั้นตามกัน ที่จะแตกต่างกันย่อมไม่มี เว้นไว้เสียแต่ในมรรควิธีและผลสมาบัติวิธีเท่านั้นที่อารมณ์แตกต่างกันได้ เพราะเหตุนี้วัตรารัมมปุระชาตนิสสยปัจฉัยจึงเป็นไม่ได้ในปวัตติกาล

ส่วนในมรณาสันนิวตินั้น กัมมชรูปคือหทัยวัตตที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทกขณะของจิต ดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตมาแล้วไม่เกิดอีก ฉะนั้นในระหว่างจิต ๑๖ ดวงก่อนจะถึงจุติจิต จึงไม่มีหทัยวัตตที่เป็นที่ตั้ง และเป็นอารมณ์เกิดขึ้นโดยเฉพาะๆ อีกเลย คงมีแต่หทัยวัตตที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตมาเท่านั้น ที่เป็นที่ตั้งและเป็นทั้งอารมณ์ของมรณาสันนิวตินจิตที่เหลือทั้งหมด เพราะฉะนั้นนิวตินจิตที่จะเป็น วัตรารัมมปุระชาตนิสสยปัจฉัย จึงเป็นได้เฉพาะในมรณาสันนิวตินเท่านั้น

ข้อความที่ได้แสดงมาแล้วนี้ เป็นวาตะของท่านโบราณจารย์ แต่ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกและมีความเข้าใจสภาวะ มีท่านอาจารย์เลื่อมหาเถระและอาจารย์มัญฐานสาระ-ปทีปนี เป็นต้น วินิจัยตัดสินว่า วาตะของท่านโบราณจารย์ที่แสดงไว้นั้น ก็เพราะเข้าใจว่า หทัยวัตตที่เป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังนั้นต้องเป็นหทัยวัตตอันเดียว คือหทัยวัตตที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับอุปาทกขณะของจิตดวงก่อนๆ เท่านั้น ข้อนี้ท่านกล่าวแย้งว่า หทัยวัตตที่จะเป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังๆ นั้น มิใช่ได้แก่หทัยวัตตที่เกิดพร้อมกับจิตดวงก่อนๆ อันเดียว แต่เป็นหทัยวัตตที่เกิดก่อนยังไม่ดับไปคือฐิติปัตตะ หทัยวัตตทั้งหมดก็เป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังได้ทั้งนั้น ในพระบาลีและอรรถกถาต่างๆ ก็ไม่ปรากฏว่าท่านแสดงจำกัดไว้อย่างนั้น

เพราะฉะนั้นขอให้พึงเข้าใจว่า หทัยวัตตที่เกิดก่อนแล้วยังไม่ดับไป กำลังตั้งอยู่มีจำนวน ๔๕ รูปนั้นแหละเป็นที่ตั้งของจิตดวงหลังๆ ได้

ว่าโดยอารมณ์ก็เช่นเดียวกัน ตามที่ท่านโบราณจารย์เข้าใจว่า หทัยวัตตที่เป็นอารมณ์ของอวชชนจิต กับหทัยวัตตที่เป็นอารมณ์ของชวนะ ตทารัมมจะต้องเป็นหทัยวัตตอันเดียวกัน จะเป็นคนละหทัยวัตตไม่ได้นั้น ความเข้าใจเช่นนี้ยังไม่ถูกต้อง

ท่านจึงวินิจฉัยว่า บุคคลใดนึกถึงหทัยวัตตแล้วเจริญวิปัสสนากัมมัตติ หรือนึกถึงหทัยวัตตแล้วมีความยินดี เพลิดเพลิน หรือเสียใจ กลุ้มใจ เป็นต้นกัมมัตติ หรือในขณะที่แสดงอิทธิวิธอภิญญา โดยการนึกถึง กรขกาย พร้อมด้วยหทัยวัตต กัมมัตติ มโนทวารวิถิจิต หรืออภิญญาวิถิจิตเกิดขึ้น อาวัชชนจิตก็ย่อมพิจารณาอารมณ์คือหทัยวัตต จิตที่เกิดขึ้นดวงหลังๆ คือชวณะ ตทารัมมณะกัมมัตติ หรือปริกัมมะ อุปจาระ อนุโลม โคตรกุกัมมัตติ อภิญญากัมมัตติ ก็ย่อมรับเอาหทัยวัตตเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน

วิถิจิตเหล่านี้ไม่สามารถจะเลือกเอาหทัยวัตตโดยเฉพาะๆ มาเป็นอารมณ์ได้ เพราะหทัยวัตตที่เกิดขึ้นกับจิตทุก ๆ ขณะนั้นเป็นสันตติคณะ คือเป็นกอนติดกันอยู่ไม่ขาดสาย ฉะนั้น บรรดาจิตเหล่านั้นจึงไม่สามารถจะเลือกเอาตามชอบใจว่า อาวัชชนจิตเอาหทัยวัตตนี้เป็นอารมณ์ ชวณจิตเอาหทัยวัตตอันนั้นเป็นอารมณ์ และตทารัมมณจิตเอาหทัยวัตตอันนั้นเป็นอารมณ์ดังนี้ได้ คงได้แต่เพียงว่าจิตเหล่านี้เอาหทัยวัตตเป็นอารมณ์เหมือนกันหมด

อุปมาเหมือนคนที่กำลังดูกลุ่มมดแดงอยู่ มดแดงเหล่านั้นกำลังเดินตามกันเป็นทิว มีจำนวนหลายร้อยหลายพันตัว ในขณะที่กำลังดูมดแดงนั้น จักขุทวารวิถิและตทณวัตติกมโนทวารวิถีย่อมเกิดขึ้น โดยมีมดแดงนั้นเป็นอารมณ์ ในขณะที่นั้นอาวัชชนะกัมมัตติ ชวณะกัมมัตติ และตทารัมมณะกัมมัตติ ไม่สามารถจะรับเอาอารมณ์โดยเฉพาะๆ ได้ กล่าวคืออาวัชชนจิตรับเอามดแดงตัวนี้เป็นอารมณ์ ชวณจิตรับเอามดแดงตัวนั้นเป็นอารมณ์ และตทารัมมณจิตรับเอามดแดงตัวโน้นเป็นอารมณ์ เช่นนี้ย่อมเป็นไปไม่ได้ เมื่อเป็นดังนี้จะเรียกว่าอารมณ์ของอาวัชชนะกับอารมณ์ของชวณะและตทารัมมณะต่างกันก็เรียกไม่ได้ เพราะอารมณ์ของวิถิจิตเหล่านี้ก็กำลังพิจารณาและรับอารมณ์เดียวกัน คือมดแดงนั่นเอง หาได้รับอารมณ์กันคนละอย่างไม่

หรืออีกนัยหนึ่ง ในขณะที่เรากำลังดูดวงไฟอยู่ แสงไฟที่ปรากฏขึ้นนั้นก็ย่อมมีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา คือแสงไฟเก่าดับไป แสงไฟใหม่เกิดขึ้นเป็นอยู่ดังนี้เรื่อยไป แต่ขณะที่ดูนั้นเราก็ไม่สามารถจะรู้ได้ว่า แสงไฟไหนเป็นแสงไฟเก่า และแสงไฟไหนเป็นแสงไฟใหม่ เพราะความเป็นสันตติคณะของแสงไฟนั่นเอง

ฉะนั้น เมื่อจักขุทวารวิถิและตทณวัตติกมโนทวารวิถิเกิดขึ้น โดยการเอาดวงไฟเป็นอารมณ์นั้น อาวัชชนจิตกัมมัตติ ชวณจิตกัมมัตติ ตทารัมมณจิตกัมมัตติ ก็ย่อมไม่สามารถจะรับอารมณ์โดยเฉพาะๆ เช่นเดียวกัน และจะพูดว่าอารมณ์ต่างกันก็พูดไม่ได้ เพราะอารมณ์ก็จะเป็นอารมณ์เดียวกัน คือดวงไฟนั่นเอง

เพราะฉะนั้น วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยัย นี้ จึงเป็นไปได้ในวิภูตารมณ มโนทวารวิถิที่เกิดในปวัตติกาล และอิทธิวิธอภิญญาวิถิที่เกิดในปวัตติกาล

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจฉัย ที่เป็นได้เฉพาะแต่ในมรณสันนิวติของอภิญญา-
ลาภีบุคคล ๕ ได้แก่ ติ. ๑ ผลบุคคล ๔ นั้น มีสันตติอามาศย์ พระสารีบุตร พระโมคคัลลาน์ ๓
ท่านนี้ขัดแย้งมาก และพระอภิญญาโกณฑัญญะ พระอานนท์ ทั้งสองท่านนี้มีค้อยขัดแย้ง และใน
มรณสันนิวติของบุคคลธรรมดา ๘ (ป. ๔ ผล ๔) ที่มีใช้อภิญญาลาภนั้น ได้แก่ บุคคลหนึ่งใน
จำนวนพันคน ในเวลาใกล้จะตายอาจมีการเจริญวิปัสสนาพิจารณาหทัยวัตถุรูปด้วยสติสัมป-
ชัญญะ หรือมีการคิดนึกด้วย ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ ก็ได้ เพราะมีอยู่ในหมวดโกฏฐาส

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจฉัย ที่เป็นไปในปวัตติกาลนั้น ถ้าเป็นปุถุชนก็มี
พระเทวทัตต์ที่นฤมิตเพศเป็นกุมารน้อย พันอสรพิษ ๔ ตัว ที่มีมือและเท้าทั้ง ๔ ตัวหนึ่งที่คอ
ตัวหนึ่งทำเป็นเทริดบนศีรษะ ตัวหนึ่งทำเอวียงว่า ลงจากอากาศด้วยสังวาลย์งูนั้นนั่งบนพระเพลา
ของพระเจ้าอชาตศัตรูกุมาร ชฎิล ๓ ฟีน้อง ท่านกาลเทวินดาบสเป็นผู้มีมานแก่กล้าได้อภิญญา
๕ สมบัติ ๘ มีฤทธิ์มาก ตามปกติได้เหาะขึ้นไปสู่เทวจาริกสถิตทิรวาวิหารพักผ่อนเป็นที่สบาย
ในกลางวัน ณ สรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เสมอๆ ท้าวพกาพรหมผู้ทรงฤทธิ์มาก

พระอรหันต์ก็มี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ พระจูฬปันถกแสดง
พหูภาวปาฏิหาริย์ พระโมคคัลลาน์ทรมานพระยานาคนั้นโทปนันทะ พระปิลโกลการทวาชะตอน
เหาะขึ้นไปเอาบาตรของพวกเขาเฉียงเป็นต้น

กรรกาย หมายความว่า กายอันบังเกิดด้วยธาตุที่มีในสรีระ หรือกายมีธาตุอันน่ารังเกียจ
หรือกายอันบังเกิดด้วยสันถะ อันมารดาบิดากระทำแล้ว

รช แปลว่า ธูลี

เรื่องอภิญญาต่างๆ นี้ก็ได้มีแจ้งอยู่แล้วในหนังสือสมถกรรมฐานที่ปนี ปริจเฉทที่ ๕
ตอนสุดท้าย

จบ นิสสยปัจฉัยนิทเทศ

๘. อุปนิสสยปัจจนินิเทศ อารัมภบท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจนินิเทศว่า อุปนิสสยปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจนินิเทศว่า

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฌมมา ปจฺนิมานํ ปจฺนิมานํ กุสลาณํ ฌมมาณํ อุปนิสสย-
ปัจจนินิเทศ โปะ.

๑๑๑

๑๒. เสนาสนํ ปี อุปนิสสยปัจจนินิเทศ โปะ.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฌมมา ปจฺนิมานํ ปจฺนิมานํ กุสลาณํ ฌมมาณํ
อุปนิสสยปัจจนินิเทศ โปะ.

นามขันธ์ คือ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เวไนยธรรม) เป็นปัจจย คือ
ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ
อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจย

๒. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฌมมา ปจฺนิมานํ ปจฺนิมานํ อกุสลาณํ ฌมมาณํ
เกสณฺณิ อุปนิสสยปัจจนินิเทศ โปะ.

นามขันธ์ คือ โลภียกุสลจิตตูปบาท ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือ อกุสลจิตตูปบาท ๑๘ บางอย่างที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจย

๓. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฌมมา ปจฺนิมานํ ปจฺนิมานํ อพฺยาทกานํ ฌมมาณํ
อุปนิสสยปัจจนินิเทศ โปะ.

นามขันธ์ คือ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คือ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอารัมมณูปนิสสยะ
อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยปัจจย

๔. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฌมมา ปจฺนิมานํ ปจฺนิมานํ อกุสลาณํ ฌมมาณํ
อุปนิสสยปัจจนินิเทศ โปะ.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺณุปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะปัจจัย

๕. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ ฐมาณํ เกสลฺลิจิ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตูปบาท ๒๑ บางอย่างที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยะปัจจัย

๖. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาคตาณํ ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ คือ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตนามขันธ์ คือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะปัจจัย

๗. ปุริมา ปุริมา อพฺยาคตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาคตาณํ ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพฺยาคตขันธ์ ๕ คือ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ และนิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตนามขันธ์ คือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺณุปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะปัจจัย

๘. ปุริมา ปุริมา อพฺยาคตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพฺยาคตขันธ์ ๕ คือ วิบาก ๓๕ จิตตูปบาทภายในของตน (เว้นอรหัตตผลจิต) หรือ วิบาก ๓๖ จิตตูปบาทที่เป็นของคนอื่น กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ และนิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺณุปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะปัจจัย

๙. ปุริมา ปุริมา อพฺยาคตา ฐมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลาณํ ฐมาณํ อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.

อพฺยาคตขันธ์ ๕ คือ โลเกียวิบาก ๓๒ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท (เว้นวิรติ) รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ คืออกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺณุปนิสสยะ อนันตรูปนิสสยะ และปกตูปนิสสยะปัจจัย

๑๐. อุตุโภชนัม ปี อุปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย.

อุตุ คือ เย็น ร้อน และโภชนาหารต่างๆ อันเป็นที่สบาย เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กาย ใจ คือรูปขันธ์ กุศล อกุศลนามขันธ์ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๑. ปุคฺคโล ปี อุปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย.

บุคคล คือ กัลยาณมิตร ปาปมิตร บิดา มารดา บุตร ธิดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ สัทธวิहारิก และอันเตวาสิก เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ใจ คือกุศล อกุศลนามขันธ์ ปกตูปนิสสยปัจจัยูปัน โดยอภิรัชมนัย หรือกาย ใจ ปกตูปนิสสยปัจจัยูปัน โดยสุดตันตนัย ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๑๒. เสนาสนัม ปี อุปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย.

เสนาสนะ คือ วัด บ้าน ที่นอน ที่นั่ง กัณฐิ ป่า ภูเขา ต้นไม้ เครื่องนุ่งห่ม กัณฐิ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ใจ คือกุศล อกุศลนามขันธ์ ปกตูปนิสสยปัจจัยูปัน โดยอภิรัชมนัย หรือกาย ใจ ปกตูปนิสสยปัจจัยูปัน โดยสุดตันตนัย ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

การแสดงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอุปนิสสยปัจจัยนิเทศพระบาลีนี้ นิททิลิตัพพะ และนิทตสนาการะ ทั้ง ๒ นี้ คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับเหตุปัจจัยนิเทศ

ในบรรดานิทตสนาการะพระบาลีเหล่านั้น

พระบาลีข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือ ถ้าเป็นอาร์มมณฺเฐนูปนิสสยะ ก็ได้แก่ โลเกียกุสลจิตตูปาท ๑๗ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นผู้ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ, และกุสลจิตตูปาท ๒๐ (เวณอรหัตตมรรค) ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนักที่เกิดก่อนๆ เป็นผู้ช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลาณํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันธรรม คือมหากุสลจิตตูปาท ๘ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์เป็นปัจจัยูปัน

อุปนิสสยปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออาร์มมณฺเฐนูปนิสสยะ อาร์มมณฺเฐน อารัมมณฺเฐน ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาร์มมณฺเฐนูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา ก็ได้แก่โลกียกุศลขวนะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสฺลํ ฐมฺมานํ ก็ได้แก่มหากุสลชวณะดวงที่ ๒ เป็นต้น
มหัคคตกุสลชวณะ ๕ มรรคชวณะ ๔ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจุบุปฺบัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสสยะ
อนันตระ สมนันตระ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจ
ของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสฺลา ฐมฺมา ก็ได้แก่กุสลจิตตูปบาท ๒๐
(เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสฺลํ ฐมฺมานํ ก็ได้แก่กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ
เป็นปัจจุบุปฺบัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-
ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๒ ถ้าเป็นอาร์มมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสฺลา ฐมฺมา เป็นกัตตูปท
องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุสลจิตตูปบาท ๑๗ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสฺลํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมูล-
จิตตูปบาท ๘ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจุบุปฺบัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออาร์มมณูปนิสสยะ
อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาร์มมณูปนิสสยะ
อย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสฺลา ฐมฺมา องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุสล-
จิตตูปบาท ๑๗ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อกุสฺลํ ฐมฺมานํ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒
ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจุบุปฺบัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-
ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๓ ถ้าเป็นอาร์มมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา กุสฺลา ฐมฺมา เป็น
กัตตูปท องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิตตูปบาท ๑ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ อพฺยาगतํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่
มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็น
ปัจจุบุปฺบัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออาร์มมณฺณปนิสฺสยะ อาร์มมณะ อาร์มมณฺณชิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาร์มมณฺณ-ปนิสฺสยะอย่างเดียวก่อนเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสฺสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี, ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาगतํ ฐมฺมานํ ที่แสดงถึงปัจจัยุปันนธรรมก็ดี เหมือนกันกับ อนันตรปัจจัยนิทเทส ข้อ ๑๒

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสฺสยะ อนันตระ สมณันตระ นัตถิ วิคตะ ส่วนมรรคเจตนาทั้ง ๔ ที่ทำการช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ นั้น ได้อำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสฺสยะ อนันตระ สมณันตระ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น ยกอนันตรูปนิสฺสยปัจจัยเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสฺสยะ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาगतํ ฐมฺมานํ องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัยุปันน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือปกตูปนิสฺสยะ อนันตระ สมณันตระ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันได้ ตามสมควรแก่ปัจจัย ปัจจัยุปันนนัน ยกปกตูปนิสฺสยะเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๔ ถ้าเป็นอาร์มมณฺณปนิสฺสยะ คำว่า ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมุตจิตตูปบาท ๘ ที่น่าใฝ่ใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมุตจิตตูปบาท ๘ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดขึ้นหลังๆ เป็นปัจจัยุปันน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออาร์มมณฺณปนิสฺสยะ อาร์มมณะ อาร์มมณฺณชิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาร์มมณฺณ-ปนิสฺสยะอย่างเดียวก่อนเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสฺสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลํ ฐมฺมานํ ที่แสดงถึงปัจจัยุปันนธรรมก็ดี เหมือนกันกับ อนันตรปัจจัยนิทเทส ข้อ ๑๓

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมันตระ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อกุสลาํ ฐมฺมาํ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัย

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยะปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๕ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา** เป็นกัตตูปบาท องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อกุสลาํ ฐมฺมาํ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัย

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยะปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๖ **ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา** แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี **ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อพฺยาทธานํ ฐมฺมาํ** ที่แสดงถึงปัจจัยปัจจุบันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยนิเทศข้อ ๑๔

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อพฺยาทธานํ ฐมฺมาํ องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัย

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๒ คือปกตูปนิสสยะ นานักขณิกัมมะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของปกตูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๗ ถ้าเป็นอรัณมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยาจตา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวาท อังคัสมมได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ ที่เกิดก่อนๆ กับนิพพาน ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ และนิพพาน ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มรรคจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาจตานํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท อังคัสมมได้แก่มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ และผลจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์เป็นปัจจุปปัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คืออรัณมณูปนิสสยะ อรัณมณะ อรัณมณาธิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอรัณมณูปนิสสยะอย่างเดียวกันเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยาจตา ฐมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาจตานํ ฐมฺมานํ ที่แสดงถึงปัจจุปปันธรรมก็ดี เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยนิเทศ ข้อ ๑๕

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวกันเท่านั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยาจตา ฐมฺมา อังคัสมมได้แก่ วิปาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท รูป ๒๘ ที่เป็นพลละมีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อพฺยาจตานํ ฐมฺมานํ อังคัสมมได้แก่ วิปาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาทที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจุปปัน

อุปนิสฺสยปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสยะปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๘ ถ้าเป็นอรัณมณูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยาจตา ฐมฺมา เป็นกัตตฺวาท อังคัสมมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ ที่เกิดก่อนๆ กับนิพพาน ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ที่เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ และนิพพาน ที่ทำการช่วยอุปการะแก่มรรคจิต ๔ ที่เกิดหลังๆ

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท อังคัสมมได้แก่มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มรรคจิต ๔ เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจุปปัน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัย ๓ คืออาร์มมณฺเณ-
ปนิสสยะ อาร์มมณะ อาร์มมณาชิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ
อาร์มมณฺเณปนิสสยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฐมฺมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี
ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสฺลानํ ฐมฺมานํ ที่แสดงถึงปัจจัยบุปฺนธรรมก็ดี เหมือนกันกับ
อนันตรปัจจัยนิเทศ ข้อ ๑๖

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ
อนันตระ สมณันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ
อนันตรูปนิสสยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฐมฺมา องค์ธรรมได้แก่ วิบาก ๓๕
(เวณฺหฺรหัตตผลจิต ๑) ที่เป็นพลละมีกำลังมาก หรือวิบาก ๓๖ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท รูป ๒๘
ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสฺลानํ ฐมฺมานํ องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิด
หลังๆ เป็นปัจจัยบุปฺน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียว คือปกตูปนิสสย-
ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๕ ถ้าเป็นอาร์มมณฺเณปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฐมฺมา เป็น
กัตตูปท องค์ธรรมได้แก่ อิฏฐุณีปฬันนรูป ๑๘ คือ สี เสียง กลิ่น รส สัมผัส และประสาทตา หู
จมูก ลิ้น กาย เพศชาย หญิง หัวใจ ชีวิต อาหาร ที่น่ารักน่ายินดี และโลกียวิบาก ๓๑ กิริยาจิต
๒๐ จิตตูปบาท (เวณฺหฺรทุกขสทคตกายวิญญานจิต ๑) ที่น่าไฟใจยิ่งนัก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสฺลानํ ฐมฺมานํ เป็นสัมปทานบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมุล-
จิตตูปบาท ๘ เป็นผู้แผ่ไฟหนักแน่นในการรับอารมณ์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัยบุปฺน

อุปนิสฺสยปจฺเจยฺน เป็นกรณบทนั้น ถ้าในระหว่างอิฏฐุณีปฬันนรูป ๑๘ โลกียวิบาก ๓๑
กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท (เวณฺหฺรทุกขสทคตกายวิญญานจิต) กับโลกมุลจิตตูปบาท ๘ โดยเฉพาะ
แล้วในอำนาจปัจจัย ๓ คือ อาร์มมณฺเณปนิสสยะ อาร์มมณะ อาร์มมณาชิปติ ที่ทำการช่วยอุปการะ
ในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอาร์มมณฺเณปนิสสยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างปัจจัยบุปฺนอิฏฐุณีปฬันนรูป ๑๘ กับโลกมุลจิตตูปบาท ๘ โดยเฉพาะแล้ว
ในอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาร์มมณฺเณปนิสสยะ อาร์มมณะ อาร์มมณาชิปติ อาร์มมณฺเณปุเรชาตะ
อาร์มมณฺเณปุเรชาตัตถิ อาร์มมณฺเณปุเรชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจ
ของอาร์มมณฺเณปนิสสยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัตตรูปในมรณาสันนกาล กับโลกมูลในมรณาสันนขณะ (ตามมติของท่านโบราณจารย์) หรือหทัยวัตตรูปที่เป็นไปในปวัตติกาล และมรณาสันนกาลกับโลกขณะ (ตามมติของท่านอาจารย์ภายหลัง) ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ วัตถารัมมณปุเรชาตะ วัตถารัมมณปุเรชาต-วิปยุตตะ วัตถารัมมณปุเรชาตตถิ วัตถารัมมณปุเรชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของอารัมมณูปนิสสยะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นอนันตรูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฐมา ที่แสดงถึงปัจจัยธรรมก็ดี ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสฺสํ ฐมานํ ที่แสดงถึงปัจจัยูปันตรมกัฏฐิ เหมือนกันกับ อนันตรปัจจัยนิเทศ ข้อ ๑๖

อุปนิสสยปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๕ คืออนันตรูปนิสสยะ อนันตระ สมันตระ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น ยกอนันตรูปนิสสยะ เป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปกตูปนิสสยะ ปุริมา ปุริมา อพฺยากตา ฐมา องค์ธรรมได้แก่ โลเกยวิปาก ๓๒ กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท (เวณวิรติ ๓) รูป ๒๘ ที่เป็นพละมีกำลังมาก ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสฺสํ ฐมานํ องค์ธรรมได้แก่ อกุสฺสจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัยูปัน

อุปนิสสยปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยอย่างเดียวกัน คือปกตูปนิสสย-ปัจจัย

พระบาลีข้อที่ ๑๐	}	ธรรมที่เป็นปัจจัยก็ดี ธรรมที่เป็นปัจจัยูปันก็ดี มีอยู่ใน คำแปลปรากฏชัดเจนอยู่แล้ว มิจำเป็นที่จะต้องแสดงซ้ำ ณ ที่นี้อีก
พระบาลีข้อที่ ๑๑		
พระบาลีข้อที่ ๑๒		

คำอธิบาย

ในอุปนิสสยปัจจัยนี้ พระบาลีข้อ ๒ กับข้อ ๕ มีคำว่า เกสฺสญฺจิ นั้น หมายถึงการช่วยอุปการะของปัจจัยธรรมต่อปัจจัยูปันตรมกัฏฐิ เว้นอนันตรูปนิสสยะ การที่เป็นไปดังนี้ ก็เพราะว่า กุศลขณะกับอกุศลขณะเกิดในวิถีเดียวกันมิได้นั่นเอง

อนึ่ง การที่กล่าวว่า “อารัมมณูปนิสสยปัจจัยเหมือนกันกับอารัมมณาธิปติปัจจัยก็ดี อนันตรูปนิสสยะเหมือนกันกับอนันตระก็ดี” ข้อนี้เมื่อว่าโดยที่แท้แล้วก็มีความต่างกันอยู่บ้าง คือ สภาพที่น่าใฝ่ใจยิ่งนักของปัจจัยูปันตรมกัฏฐิ นั้นชื่อว่า อารัมมณาธิปติ สภาพที่เป็นเหตุเป็นพละมีกำลังมากในการช่วยอุปการะแก่ปัจจัยูปันตรมกัฏฐิ นั้น สภาพนั้นชื่อว่า อารัมมณ-

ปนิสสยะ อำนาจที่สามารถยังจิตอันสมควรให้เกิดขึ้นในลำดับแห่งตนนั้น อำนาจนั้นชื่อว่า **อนันตระ** สภาพที่เป็นเหตุเป็นพละมีกำลังมาก เพื่อแก่การกระทำให้จิตหลังๆ เกิดขึ้นได้นั้น สภาพนั้นชื่อว่า **อนันตรูปนิสสยะ** ดังที่ท่านพระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปฏิฐานอรรถกถาว่า

๑. ครูกาตพุมตตตเถน อารมมณาริปีติ, พลวการณตเถน อารมมณูปนิสสโยติ เอว เม เตสํ นานตตํ เวทิตพพํ.

สภาพเนื้อความที่เป็นเพียงแต่นำไฟใจยังนักชื่อว่า **อารัมมณาริปีติ** สภาพเนื้อความอันเป็นเหตุเป็นพละมีกำลังมาก ชื่อว่า **อารัมมณูปนิสสยะ** พึงทราบความต่างกันแห่งปัจจัยทั้งสองดังนี้แหละ

๒. อตฺตโน อตฺตโน อนนฺตรํ อนรูปจิตฺตูปาทวเสน อนนฺตรปจฺจโย, พลวการณวเสน อนนฺตรูปนิสสโยติ เอว เม เตสํ นานตตํ เวทิตพพํ.

สภาพที่มีอำนาจสามารถยังจิตอันสมควรให้เกิดขึ้นในลำดับของตนๆ โดยไม่มีระหว่างกัน ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย** สภาพที่เป็นเหตุเป็นพละมีกำลังมาก เพื่อแก่การทำให้จิตอันสมควรเกิดขึ้นในลำดับของตนๆ โดยไม่มีระหว่างกัน ชื่อว่า **อนันตรูปนิสสยะ** พึงทราบความต่างกันแห่งปัจจัยทั้งสองดังนี้แหละ

จบ อุปนิสสยปัจจัยนิตเทศ

๑๐. ปุเรชาตปัจจยนิทเทศ

อาร์มภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า ปุเรชาตปัจจโย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศ ว่า

๑. จกฺขายตํ จกฺขุวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑๓. มโนวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ กิณฺณจิ กาเล ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย กิณฺณจิกาเล น ปุเรชาตปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขายตํ จกฺขุวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๒. โสตายตํ โสตวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๓. ฆานายตํ ฆานวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๔. ชิวฺหายตํ ชิวฺหาวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๕. กายายตํ กายวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๕ ข้อนี้ การแปล การจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คงเป็นไป
เช่นเดียวกันกับนิสสยปัจจยนิทเทศ ข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐

๖. รูปายตํ จกฺขุวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๗. สทฺทายตํ โสตวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๘. กนฺธายตํ ฆานวิญญานธาดุยา ตํสมฺปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

๕. รสายตนํ ชิวหาวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณฺจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๐. โผฏฐพฺพายตนํ กายวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณฺจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

๑๑. รูปายตนํ สทฺททายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฐพฺพายตนํ มโนธาตุยา ตัม-
มปยุตฺตกานณฺจ ฐมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลีทั้ง ๖ ข้อนี้ การแปล การจำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คงเป็นไปเช่นเดียว
กันกับอาร์มมปัจจยนิทเทศข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๖

๑๒. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ วตฺตุนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา
ตัมมปยุตฺตกานณฺจ ฐมฺมานํ ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

มโนธาตุ ๓ มโนวิญญานธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) อาศัยหทัยวัตต
ใดเกิดขึ้น หทัยวัตตุนั้นเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก้มโนธาตุ ๓ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่
ประกอบกับมโนธาตุ ด้วยอำนาจวัตตปุเรชาตปัจจัย

๑๓. มโนวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานณฺจ ฐมฺมานํ กิณฺณิกาเล ปุเรชาต-
ปจฺจเยน ปจฺจโย กิณฺณิ กาเล น ปุเรชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ในปวัตติกาลหทัยวัตตรูปนี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก้มโนวิญญานธาตุ ๗๒
เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตตปุเรชาตปัจจัยและวัดถารัมมณ-
ปุเรชาตปัจจัย

สำหรับในปฏิสนธิกาลนั้น หทัยวัตตรูปนี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิวิญญาน
๑๕ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบกับปฏิสนธิวิญญาน (เว้นอรุปปฏิสนธิวิญญาน) ด้วยอำนาจวัตต-
ปุเรชาตปัจจัยและวัดถารัมมณปุเรชาตปัจจัยไม่ได้

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะ และนิทสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย-
นิทเทศ

ข้อที่ ๑๒ ที่แสดงถึงหทัยวัตตรูปเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก้มโนธาตุ ๓ อัญญ-
สมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจวัตตปุเรชาตปัจจัยนี้ การจำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม
ตลอดจนคำอธิบาย คงเป็นไปเช่นเดียวกันกับข้อที่ ๑๑ ระหว่างหทัยวัตตรูปกับมโนธาตุแห่ง
นิสสยปัจจยนิทเทศ

ข้อที่ ๑๓ นี้ การจำแนกบท เนื้อความองค์ธรรม ก็คงเหมือนกันกับข้อที่ ๑๑ ระหว่าง
หทัยวัตตรูปกับมโนวิญญูณธาตุ แห่งนิสสยปัจจัยนิเทศ

คำอธิบาย

คำว่า กิณฺณิ กาเล ในปวัตติกาลนั้น นับตั้งแต่รู้ดิษณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้น จนถึงจิต
ที่เกิดก่อนจุติจิต ในระหว่างนี้แหละชื่อว่าปวัตติกาล ส่วนคำว่า กิณฺณิ กาเล ในปฏิสนธิกาลนั้น
คงได้เฉพาะแต่อุปาทักดิษณะของปฏิสนธิจิตเท่านั้น

อนึ่ง ฐปายตนํ จกฺขุวิญญูณธาตุยา เป็นต้น จนถึง โผฏฐพฺพายตนํ กายวิญญูณ-
ธาตุยา นี้ คงเป็นอาร์มมณฺเฐชาตปัจจัย ในระหว่างปัญจารมณฺกับปัญจวิญญูณที่เกิดทาง
ปัญจทวารเท่านั้น สำหรับการเป็นอาร์มมณฺเฐชาตปัจจัยในระหว่างปัญจารมณฺกับมโนวิญญูณที่
เกิดทางมโนทวารก็คงเป็นได้เช่นกัน ดังมีข้อความปรากฏอยู่ในปัญหาว่า

ฐเป สทฺเท คนฺธเ รเส โผฏฐพฺเพ อนิจฺจโต ทกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนติ ทิพฺเพน
จกฺขุณา ฐปํ ปสฺสนติ, ทิพฺพาย โสตธาตฺตยา สทฺทํ สฺสนติ. ดังนี้ แต่สำหรับในที่นี้พระองค์
มิได้ทรงแสดง การเป็นดังนี้ก็เพราะว่าการแสดงปุเรชาตปัจจัยนิเทศนี้ ยังทรงแสดงโดยย่ออยู่
เป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย คือเทศนานัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ ปุเรชาตปัจจัยนิเทศ

๑๑. ปัจจาทปัจจยนิทเทส

อาร์มภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทสว่า ปัจจาทปัจจโย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

ปัจจาทตา จิตตเจตสิก ฐมมา ปุเรชาติสส อิมสส กายสส ปัจจาทปัจจเยน ปัจจโย.

พระบาลี และคำแปล

ปัจจาทตา จิตตเจตสิก ฐมมา ปุเรชาติสส อิมสส กายสส ปัจจาทปัจจเยน ปัจจโย.

นามขันธ์ ๔ ในปัญจโวการภูมิ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ (เวณธูปวิปากจิต ๔) ที่เกิดขึ้นภายหลังเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ เอกสมภูฐานิกรูป ทวิสมภูฐานิกรูป ติสสมภูฐานิกรูป จตุสมภูฐานิกรูป ที่เกิดขึ้นก่อน ด้วยอำนาจ ปัจจาทปัจจย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะ และนิทสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ ปัจจาทตา เป็นวิเสสนบทของ จิตตเจตสิก ฐมมา แสดงให้รู้ถึงจิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นภายหลัง ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้แก่ จิต เจตสิก นามขันธ์ ๔ นั้นเอง

จิตตเจตสิก ฐมมา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือนามขันธ์ ๔ ในปัญจโวการภูมิ ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ (เวณธูปวิปากจิต ๔)

ปุเรชาติสส เป็นวิเสสนบทของ อิมสส กายสส แสดงให้รู้ถึงเอกชกาย เป็นต้นที่เกิดขึ้นก่อน ฉะนั้นองค์ธรรมจึงได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชกาย จตุชกาย

อิมสส กายสส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุยูปันธรรม คือกัมมชกลาป ๓-๗-๔ ที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิกาลที่เป็นเอกชกาย, กัมมชกลาป อุตฺตชกลาป ที่เกิดขึ้นในระหว่างสูติขณะและภักกขณะของปฏิสนธิจิตที่เป็นทวิชกาย, กัมมชกลาป อุตฺตชกลาป จิตตชกลาป ที่เกิดขึ้นในระหว่างอุปาทกขณะของปฐมภวัก เป็นต้น ก่อนอาหารชรูปเกิดที่เป็นติชกาย, กัมมชกลาป อุตฺตชกลาป จิตตชกลาป อาหารชกลาป ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อาหารภายนอกซึมซาบเข้าไปในร่างกาย เป็นต้น จนถึงจุติจิตที่เป็นจตุชกาย, หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของ อิมสส กายสส นั้นก็ได้แก่ร่างกายพร้อมด้วยลมหายใจ การเคลื่อนไหวอริยาบถใหญ่น้อย และวาจาที่เกิดขึ้นในระหว่างปฏิสนธิ เป็นต้น จนถึงตายนั่นเอง

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจัยุบันในคำว่า ปจฺจชาตา จิตฺตเจตสิกาทมฺมา ที่เป็นกัตตูปาท และในคำว่า ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ที่เป็นสัมปทานนทโดยละเอียด เป็นคู่ๆ มีดังนี้

๑. นามขันธ์ ๔ คือ ปัญจโวการปฐมภวํสํ ๑๕ เป็นปจฺจชาตปัจจัย เอกชกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะ ที่เกิดพร้อมกันกับอุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต หรือทวิชกาย (นับเอาภกัมมปัจจัย-อุตฺตชรูปด้วย) เป็นปัจจัยุบัน

๒. ทุตติยภวํสํนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ทวิชกาย (หมายถึงภกัมมชรูป จิตตชรูป) หรือติชกาย (หมายถึงภกัมมปัจจัยอุตฺตชรูปด้วย) เป็นปัจจัยุบัน

๓. ตติยภวํสํนามขันธ์ ๔ เป็นต้น จนถึงปฐมมโนทวารวิธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย คือภกัมมชรูป อุตฺตชรูป จิตตชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่อุปาทัก-ขณะของทุตติยภวํสํ เป็นต้น เป็นปัจจัยุบัน

๔. มโนทวาราวชชนะนามขันธ์ ๔ เป็นต้น ที่ในทุตติยมโนทวารวิธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย (หมายถึงรูปพรหมกับคัพภเสยยกะ) หรือจตุชกาย (หมายถึงสังเสทชะและโอปปาติกกามบุคคล) ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่ภวํสํปัจเจกะ เป็นต้น ที่เกิดต่อจากปฐมมโนทวารวิธิดับลงแล้ว เป็นปัจจัยุบัน

๕. ปัญจทวาราวชชนะ ปัญจวิญญาน สัมปฏิจชนะนามขันธ์ ๔ เป็นต้น จนถึงชวนะหรือตถารัมมณะนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย (หมายถึงเอารูปพรหม) จตุชกาย (หมายถึงเอากามบุคคล) ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ นับตั้งแต่ ปัญจโวการภวํสํปัจเจกะ ๑๕ มโนทวาราวชชนะ (คือโฏฐัพพะ) เป็นต้น เป็นปัจจัยุบัน

๖. อนาคามีผล หรืออรหัตตผลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ เป็นปัจจัย ทวิชกาย คือภกัมมชรูป อุตฺตชรูป (หมายถึงเอารูปพรหม) ติชกาย คือภกัมมชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป (หมายถึงเอาพระอนาคามีหรือพระอรหันต์ในกามภูมิ) ที่เกิดก่อน ขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติ เป็นปัจจัยุบัน

๗. โสดาปัตติผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับโสดาปัตติมรรคจิตเป็นปัจจัยุบัน ฯลฯ อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับอรหัตตมรรคจิต เป็นปัจจัยุบัน

๘. ผลชวนะ ๔ ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับผลชวนะ ๔ ชนิดเดียวกันที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยุบัน

๙. ติเหตุกปัญจโวการภวํสํ ๕ เป็นปัจจัย ติชกาย หรือจตุชกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะ ที่เกิดพร้อมกันกับผลชวนะ ๔ ดวงสุดท้ายก่อนที่จะออกจากผลสมาบัติ เป็นปัจจัยุบัน

๑๐. ปัญจโวการภวํสํ ๑๕ อาวชชนจิต ๒ ปัญจวิญญาน สัมปฏิจชนะ สันตிரณะ โฏฐัพพะ มรณาสันนชวนะ ๕ ตถารัมมณะ ๒ ดวง ภวํสํ จุติ นามขันธ์ ๔ ในมรณาสันนกาล

เป็นปัจจัย ดิขกาย หรือจตุรกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป เป็นปัจจัยยุบัน

อีกนัยหนึ่ง ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากขวณะแล้ว ปัญญโวการจุติจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ดิขกาย คือจิตตชะ อาหารชะ อุตุชะ (หมายเอาภามบุคคล) ทวิขกาย คือจิตตชะ อุตุชะ (หมายเอารูปบุคคล) ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับมรณาสันขวณะดวงที่ ๕ เป็นปัจจัยยุบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากขวณภวังค์แล้ว ปัญญโวการจุติจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ดิขกาย หรือทวิขกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับปัญญโวการภวังค์ดวงสุดท้าย เป็นปัจจัยยุบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากขวณะ ตทารัมมณะ แล้ว กามจุติจิต ๑๐ เป็นปัจจัย ดิขกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับตทารัมมณะดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยยุบัน

ถ้าจุติจิตเกิดต่อจากตทารัมมณะ ภวังค์ แล้ว กามจุติจิต ๑๐ เป็นปัจจัย ดิขกาย ซึ่งเป็นฐิติปัตตะที่เกิดพร้อมกันกับกามภวังค์ดวงสุดท้าย เป็นปัจจัยยุบัน

***ปัจฉาชาตปัจจุเณน** เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๔ คือปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตวิปปยุตตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของปัจฉาชาตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

คำว่า **ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส** นี้ หมายเอารูปที่กำลังตั้งอยู่ที่เป็นฐิติปัตตะ หาใช้รูปที่กำลังเกิดอยู่ที่เป็นอุปาทกขณะไม่ เพราะจิตเจตสิกที่เป็นตัวปัจฉาชาตปัจจัยนี้ ช่วยอุปการะเฉพาะแต่รูปที่กำลังตั้งอยู่เท่านั้น ไม่มีหน้าที่ที่จะไปช่วยอุปการะให้แก่รูปที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพราะรูปเหล่านี้เกิดขึ้นก่อน เนื่องมาจากอำนาจกรรมบ้าง จิตบ้าง อุตุบ้าง อาหารบ้าง ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงมิได้ทรงแสดงปัจฉาชาตปัจจัยนี้ไว้ในวาระทั้ง ๖ (ฉ วาระ) มี ปฏิจจวาระ สหชาตวาระ เป็นต้น คงแสดงไว้แต่ในปัญหาวาระนี้เท่านั้น ดังที่พระมหาพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในปฏิฐานอรรถกถาว่า

ปุเรชาตสฺสาติ เตสํ อุปฺปาทโต ปฐมตรํ ชาตสฺส ชาติกุณฺณํ อติกุณฺมิตฺวา จิตฺตูปฺปตฺตสฺส.

คำว่า **ปุเรชาตสฺส** นั้น หมายเอารูปที่เกิดก่อนการอุบัติขึ้นแห่งปัจจัยธรรม และมีการก้าวล่วงขณะเกิดแล้วตั้งอยู่

จบ ปัจฉาชาตปัจจุณินทเทส

* การแสดงองค์ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจุยุบันในปัจฉาชาตปัจจัยนี้ หลักสำคัญอิงก็อยู่ที่ความเป็นไปแห่งนามวิติ รูปวิติ นี้เอง ฉะนั้นขอให้นักศึกษาทั้งหลายจงพิจารณาให้ดีถ้วนในนามวิติ รูปวิติ ให้จงดี

๑๒. อาเสวนปัจจนินิเทศ

อาร์มภบท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า อาเสวนปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจนินิเทศว่า

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ ฐมฺมานํ อาเสวน-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๓. ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ฐมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กิริยาพฺยากตานํ
ฐมฺมานํ อาเสวนปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลานํ ฐมฺมานํ อาเสวน-
ปัจจเยน ปจฺจโย.

โลกียกุศลชวณะ ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ
แก่กุศลชวณะ ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจย

๒. ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสลานํ ฐมฺมานํ
อาเสวนปัจจเยน ปจฺจโย

อกุศลชวณะ ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ
แก่อกุศลชวณะ ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจย

๓. ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ฐมฺมา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กิริยาพฺยากตานํ
ฐมฺมานํ อาเสวนปัจจเยน ปจฺจโย.

กิริยาชวณะ ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ
แก่กิริยาชวณะ ๑๘ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะดวงที่ ๑) ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะและนิทตสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-
นิเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา กุสลา ฐมฺมา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจยธรรม
คือโลกียกุศลชวณะ ๑๗ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ กุสลาํ ฐมาํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัันธรรม คืออกุศลขนะ ๒๑ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นขนะดวงที่ ๑)

อีกนัยหนึ่ง แสดงองค์ธรรมเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยนิเทศข้อที่ ๑๑

อาเสวนปจฺเจย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ อาเสวนะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ **ปุริมา ปุริมา อกุสลา ฐมา** เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คืออกุศลขนะ ๑๒ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นขนะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อกุสลาํ ฐมาํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปััน- ธรรม คืออกุศลขนะ ๑๒ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นขนะดวงที่ ๑)

อาเสวนปจฺเจย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ อาเสวนะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๓ **ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยากตา ฐมา** เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยธรรม คือกิริยาขนะ ๑๘ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดก่อนๆ (เว้นขนะดวงสุดท้าย)

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ กิริยาพฺยากตาํ ฐมาํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยปัันธรรม คือกิริยาขนะ ๑๘ เจตสิกที่ประกอบที่เกิดหลังๆ (เว้นขนะดวงที่ ๑)

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตูปท ได้แก่

๑. หลิตุปปาต หรือ มหากิริยาขนะดวงที่ ๑ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้หลิตุปปาต หรือ มหากิริยาขนะดวงที่ ๒

ฯลฯ

๖. หลิตุปปาต หรือ มหากิริยาขนะดวงที่ ๖ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้หลิตุปปาต หรือ มหากิริยาขนะดวงที่ ๗

๗. มหากิริยาขนะคู่ที่ ๑ ขณะที่ทำหน้าที่โคตรภู ที่ทำการช่วยอุปการะแก้หคคต- กิริยาโสมนัสส ๔

๘. มหากิริยาขนะคู่ที่ ๓ ขณะที่ทำหน้าที่โคตรภู ที่ทำการช่วยอุปการะแก้หคคต- กิริยาอุเบกขา ๕

๙. มหคคตกิริยาขนะ ๙ ที่เกิดก่อนๆ ที่ทำการช่วยอุปการะแก้หคคตกิริยาขนะ ๙ ที่เกิดขึ้นหลังๆ ในสมาปัชชนวิถิ

องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ หลีตุปปาทหรือมหาภิรชาชวณะดวงที่ ๒ เป็นต้น และมหัคคตภิรชาชวณะ ๕

อาเสวนปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๖ คือ อาเสวนะ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของ อาเสวนะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนั้น ว่าโดยจิตแล้ว อกุศลจิตอุปบาททั้งหมด โลภียกุศลจิต-อุปบาททั้งหมด ภริยาจิตอุปบาทที่ทำหน้าที่ชวณะทั้งหมด เป็นปัจจัย แต่เมื่อจะว่าโดยการเกิดขึ้น สืบต่อแห่งชวณะแล้ว ก็จะต้องยกเว้นชวณะดวงสุดท้าย

ในด้านอาเสวนปัจจัยอุปบันว่าโดยจิต อกุศลจิตอุปบาททั้งหมด โลภียะ และโลกุตตร-กุศลจิตอุปบาททั้งหมด ภริยาจิตอุปบาทที่ทำหน้าที่ชวณะทั้งหมดเป็นปัจจัยอุปบัน แต่เมื่อจะว่า โดยการเกิดขึ้นสืบต่อแห่งชวณะแล้ว ก็จะต้องยกเว้นชวณะดวงที่ ๑

อนึ่ง ในการที่มรรคจิตเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้นั้น ก็เพราะว่าการเกิดขึ้นครั้งเดียว ฉะนั้น จึงเป็นได้แต่อาเสวนปัจจัยอุปบัน ส่วนผลจิตที่เป็นปัจจัยและปัจจัยอุปบันไม่ได้ทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็เพราะจิตเหล่านี้มีสภาพเป็นวิบาก มิใช่มีสภาพเป็นกุศล อกุศล ภริยา

แต่วิสุทธิมรรคมหาฎีกา แสดงโดยอรรถโนมิตว่า มรรคจิต ผลจิต ก็เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจัยอุปบันได้ พร้อมกับยกเหตุผลขึ้นมาอ้าง ซึ่งไม่ตรงกับสภาวะ คือความเป็นจริง ที่ถูกที่จริง แล้วก็ต้องเป็นไปตามพระบาลีและอรรถกถาดังที่ได้แสดงมาแล้ว ณ ข้างต้นนี้เท่านั้น

ต่อไปนี้จะได้นำปฏฐานอรรถกถาที่แสดงถึงเหตุ-ผล ระหว่าง กุศล อกุศล กับ วิบาก ภริยา เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจัยอุปบัน ไม่ได้ และวิปากจิตซึ่งกันและกันก็เป็นอาเสวนปัจจัย ปัจจัยอุปบัน ไม่ได้

๑. ภินนชาตिका हि भिननचटकानं อรูปมฺมมานํ อาเสวนคฺคฺเคน ปคฺคฺนพลวภาวํ สาธยมานา อตฺตโน กุสลาภิภาวสงฺขาตํ กตฺตี คาหาเปตฺตํ น สกฺโกภนฺติ.

จริงอยู่ ธรรมที่มีชาติต่างกันคือระหว่างกุศล อกุศล กับ วิบาก ภริยา เหล่านี้ จะทำให้นามธรรมที่มีชาติต่างกันให้สำเร็จเข้าถึงการมีกำลัง การชำนาญ ในการรับอารมณ์ด้วยอำนาจ อาเสวนปัจจัย แล้วให้กลับมาถือเอาโดยความเป็นชาติของตน คือเป็นกุศล อกุศล ไม่ได้ ฉะนั้น จึงไม่ทรงแสดง กุศล อกุศล เป็นอาเสวนปัจจัยให้แก่ วิบาก ภริยา

๒. อถ วิปากาพฺยาการํ กสมฺมา น คหิตนฺติ ? อาเสวนาภาเวน วิปากํ हि กมฺมวเสน วิปากภาวปฺปตฺตํ กมฺมปรินามิตํ หุตฺวา วตฺตติ นิรุสฺสาหํ ทพฺพผลนฺติ อาเสวนคฺคฺเคน

อุตตโน สภาว คหาเปตฺวา ปริภาเวตฺวา เนว อณฺณํ วิปากํ อุปฺปาเทตฺถ สกฺโกติ น
 ปุริมวิปากนฺนาวั คเหตฺวา อุปฺปชฺชิตฺติ กมฺมเวกฺขจิตฺ ปน ปตฺติตฺวีย หุตฺวา อุปฺปชฺชิตฺติ
 สพุทฺธาปี วิปากे आसन्नं ननु तद्धित आसन्नाभावो विपाके न कश्चित्.

ถ้าถามว่า เพราะเหตุใดไม่ถือเอาวิปากเป็นอาเสวนปัจจัย ? แก้วว่าเพราะไม่มีสภาพเป็น
 อาเสวนะ คือการเสพอารมณ์บ่อยๆ

อธิบายว่า สภาพที่เป็นวิปากที่เข้าถึงความเป็นวิปากได้นั้น ก็เนื่องด้วยอำนาจกรรม
 กรรมเป็นผู้ทำให้สุกแล้วเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ ไม่มีอุตสาหวิริยะ ทั้งมีกำลังอ่อนในการรับอารมณ์
 ฉะนั้นวิปากนี้จะทำให้วิปากอื่นๆ ด้วยกันเกิดขึ้นให้ถือเอาสภาพของตน แล้วมีกำลังด้วยอำนาจ
 การเสพอารมณ์บ่อยๆ มีอาจที่จะทำดังนี้ได้ และวิปากที่เกิดหลังๆ จะถือเอาอนุภาพ วิปากที่
 เกิดก่อนๆ ก็มีอาจที่จะทำได้เหมือนกัน อันที่จริงวิปากนี้คล้ายกับตกลงมาด้วยกำลังแรงของ
 กรรมเป็นผู้โยนทิ้งแล้วเกิดขึ้นอยู่ เพราะเหตุฉะนั้นในวิปากชาติจึงไม่มีสภาพเป็นอาเสวนะแม้
 ประการใดทั้งหมด เพราะเหตุที่ไม่มีสภาพเป็นอาเสวนะ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงวิปากใน
 อาเสวนปัจจัย.

จบ อาเสวนปัจจัยนิทเทส

๑๓. กัมมปัจจัยนิทเทส อาร์มภพ

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยุทเทสว่า กัมมปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิทเทสว่า

๑. กุสลากุศล กัมม วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ กัมมปัจจัยเณ ปัจจัยโย.

๒. เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูฐานานนฺจ รูปานํ กัมมปัจจัยเณ ปัจจัยโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. กุสลากุศล กัมม วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ กัมมปัจจัยเณ ปัจจัยโย.

กุศล อกุศลกรรม คือ กุศล อกุศลนันทกขณิกเจตนา เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่วิปากนามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิกัมมรูป ปวัตติกัมมรูป อสังฺยุตฺตกัมมรูป ด้วยอำนาจ นันทกขณิกกัมมปัจจัย

๒. เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูฐานานนฺจ รูปานํ กัมมปัจจัยเณ ปัจจัยโย.

เจตนาเจตสิก ๘๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะ แก่จิต ๘๕ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบกับตน และ ตํสมฺภูฐานิกรูป คือจิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมรูป ด้วยอำนาจสหชาติกัมมปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิลิตัพพะ และนิทตสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย- นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ กุสลากุศล กัมม เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือกุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เกิดขึ้นมีขณะต่างกันกับปัจจัยูปันธรรม คือเป็นอดีต

วิปากานํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันธรรม คือวิปากจิต ๓๖ นามขันธ์ ๔ ปฏิสนธิกัมมรูป ปวัตติกัมมรูป อสังฺยุตฺตกัมมรูป

หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตูปท ได้แก่

๑. อกุศลนันทกขณิกเจตนา ๑๒ เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ อกุศลวิปากจิต ๑ นามขันธ์ ๔ อปายปฏิสนธิกัมมรูป ปวัตตือนิฏฐกัมมรูป เป็นปัจจัยูปัน

๒. ตีเหตุกอกักัฏฐมหากุสณนัถกณิกเจตนา ๔ เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิปากจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ นามขันธ์ ๔ กามสุคติปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๓. ตีเหตุกโอมกะ และทวิเหตุกอกักัฏฐมหากุสณนัถกณิกเจตนา ๘ เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิปากจิต ๘ มหาวิปากญาณวิปยุตตจิต ๔ นามขันธ์ ๔ กามสุคติปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๔. ทวิเหตุกโอมกมหากุสณนัถกณิกเจตนา ๔ เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิปากจิต ๘ นามขันธ์ ๔ กามสุคติอเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๕. รุปปฐมฌานกุสณนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย ปฐมฌานวิปากนามขันธ์ ๔ ปฐมฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๖. รุปทุติยฌาน และตติยฌานกุสณนัถกณิกเจตนา ๒ เป็นปัจจัย ทุติยฌานวิปากตติยวิปากนามขันธ์ ๔ ทุติยฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๗. รุปจตุตถฌานกุสณนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย จตุตถฌานวิปากนามขันธ์ ๔ ตติยฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๘. รุปปัญจฌานกุสณนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย ปัญจฌานวิปากนามขันธ์ ๔ จตุตถฌานภูมิปฏิสนธิกัมมชรูป ปวัตติอิฏฐกัมมชรูป อสัณฺณสัตตกัมมชรูป เป็นปัจจัยูปัน

๙. อากาสาณฺญาตณณานกุสณนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย อากาสาณฺญาตณณานวิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยูปัน

ฯลฯ

๑๒. เนวสัณฺณานาสัณฺญาตณณานกุสณนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย เนวสัณฺณานาสัณฺญาตณณานวิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยูปัน

๑๓. โสดาปัตติมรรคานนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย โสดาปัตติผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยูปัน

ฯลฯ

๑๖. อรหัตตมรรคานนัถกณิกเจตนา ๑ เป็นปัจจัย อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยูปัน

กมุขปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือนานนัถกณิกกัมมะ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตติ วิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของนานนัถกณิกกัมมะอย่างเดียวก่อนนั้นเป็นพิเศษ

กัมมปกิณณกมฺภนา ๒

๑. ถ้าระหว่างกุศล อกุศลพลวเจตนา ๓๓ เป็นปัจจัย วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๒ อย่างคือ นานักขณิกกัมมะ ปกตูปนิสสยะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนานักขณิกกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าระหว่างมรรคเจตนา* ๔ เป็นปัจจัย มัคคานันตรผลเป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นานักขณิกกัมมะ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนานักขณิกกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ เจตนา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือ เจตนาเจตสิก ๘๕

สมปยุตตกานัน ฐมฺมานัน ตสมฺมุจฺจานานนฺจ รุปานัน เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันธรรม คือจิต ๘๕ เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

กมฺมปจฺเจยน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๐ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

สหชาตกัมมกมฺภนา ๕ อวิปากกมฺภนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๕ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๕ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบและปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

* มรรคเจตนาเป็นปัจจัยแก่มัคคานันตรผลที่ได้อำนาจปัจจัย ๗ นั้น การที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะ ฐมฺมาจริยะ ได้แบ่งปกตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยในกลุ่มอนันตรชาตินั้นออกเป็น ๒ ปัจจัยคือ ปกตูปนิสสยปัจจัย และนานักขณิกกัมมปัจจัย แต่ถ้าไม่แบ่งปัจจัยนี้ออกเป็น ๒ ปัจจัยแล้ว ก็คงได้อำนาจปัจจัยสงเคราะห์ ๖ ปัจจัย

๓. ถ้าในระหว่างเจตนา ๘๕ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบเป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปัตตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

๔. ถ้าในระหว่างเจตนา ๗๕ (เว้นทวิปัญญาวิญาณจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจัย จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปัตตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

สวิปากขมฺมนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราว เดียวกันนี้ อำนาจของสหชาตกัมมะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

๖. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบและ หทัยวัตถุ เป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

๗. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๓๖ เป็นปัจจัย นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบเป็น ปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปัตตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

๘. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในวิปากจิต ๒๒ เป็นปัจจัย จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตวิปัตตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

๙. ถ้าในระหว่างเจตนาที่อยู่ในปัญญาโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เป็นปัจจัย ปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นปัจจัยุပ္ปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตวิปัตตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

คำอธิบาย

ในกัมมปัจจัยนี้ ในนันทกขณิกกัมมะ ธรรมที่เป็นปัจจัยเป็นอดีต ธรรมที่เป็นปัจจัยุပ္ปัน เป็นปัจจัยุบัน คือกำลังเป็นไปอยู่ ส่วนในสหชาตกัมมะ ธรรมที่เป็นปัจจัยกิติ ธรรมที่เป็นปัจจัยุပ္บัน กิติ เป็นไปในจิตตูปบาทดวงเดียวกัน

จบ กัมมปัจจัยนิเทศ

๑๔. วิปากปัจจัยนิเทศ อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยุทเทศว่า วิปากปัจจัย
ปัจจัยเช่นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิเทศว่า

วิปาก จตุตถาโร ขนฺธา อรูปิโน อลฺยณมณฺเฑ วิปากปจฺจุเณน ปจฺจุโย.

พระบาลี และคำแปล

วิปาก จตุตถาโร ขนฺธา อรูปิโน อลฺยณมณฺเฑ วิปากปจฺจุเณน ปจฺจุโย.

นามขันธ์ ๔ ที่เป็นวิปาก เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน
ด้วยอำนาจวิปากปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะและนิทสสนากะระนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย-
นิเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ วิปาก จตุตถาโร ขนฺธา อรูปิโน เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยธรรม คือวิปากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘

อลฺยณมณฺเฑ อลฺยณมณฺเฑสุส เป็นกัมมบทหรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน-
ธรรม คือวิปากนามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘

แสดงความปรากฏชัดของวิปากนามขันธ์ ๔ นี้ เช่น ในขณะนาม-รูปทั้งสองปรากฏเป็นมด ปลวก สุนัข มนุษย์ เทวดา พรหมอยู่
เห็นดี ได้ยินดี หรือเห็นไม่ดี ได้ยินไม่ดี ตามวิถีที่ได้เรียนมาแล้วนั้น นี่เป็นความปรากฏชัดของวิปากนามขันธ์ ๔ คำว่าวิปากๆ นี้ว่าโดย
คำพูดก็เหมือนกัน แต่สภาวะปรากฏขึ้นไม่เหมือนกัน เช่น มีคนสองคนไปขุดดินอยู่ คนหนึ่งขุดไปพบทองคำ แต่คนหนึ่งขุดไปพบหิน นี้
เรียกว่าได้รับผลด้วยกันทั้งคู่ แต่ฝ่ายดีคือเห็นทองคำ สำหรับเรื่องทองคำ สันติระพิจารณาทองคำเป็นสภาวะฝ่ายดีปรากฏขึ้น แต่ขณะ
กำลังขุดดินอยู่นั้น ว่าโดยโศภฐัพพะพรมณ์ก็เหมือนกันทั้งสองคนคือ แจ้ แต่เมื่อผลปรากฏขึ้นแตกต่างกัน โดยฝ่ายได้ทองคำเป็น
โสภณสันติระ และฝ่ายได้แผ่นหินนั้นเป็นอุเบกขาสันติระ

วิปากนามขันธ์ ๔ นั้น ถ้าพูดว่าวิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ก็เข้าใจแล้ว แต่ต้องการทราบว่ วิปากนามขันธ์ ๔ นั้นไปปรากฏที่ไหน
ขอให้อธิบายให้ชัดแจ้ง วิปากนามขันธ์ ๔ นี้จะปรากฏชัดในวิถี ตามที่ขีดไว้ข้างใต้ คือ ดี-น-ท-ป-จ-ส-ณ-วุ-ชวนะ ๗ ครั้ง-ด-ค-ก
วิปากนามขันธ์ ๔ ปรากฏเช่นนี้

ในตอนแรกนี้ พระองค์ทรงแสดงปัจจัยุปันธรรมยังไม่หมด ฉะนั้นถ้าไปสอนเขาว่า อุกุสลจิต ๑๒ มหากุสลจิต ๘ เช่นนั้นแล้ว ก็
ต้องเข้าใจว่าสอนยังไม่หมด ถ้าถูกถามว่าทำไมไม่สอนให้หมด ก็ต้องตอบว่า แม้พระองค์ก็ยังทรงแสดงธรรมมีหลายนัย นัยนี้เรียกว่า นัย
ที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่ (สาวเสสนัย) เช่น ทรงแสดงว่า

วิปาก จตุตถาโร ขนฺธา อรูปิโน อลฺยณมณฺเฑ วิปากปจฺจุเณน ปจฺจุโย.

ดังนั้น เป็นการแสดงธรรมที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่ ทรงแสดงปัจจัยุปัน ธรรมที่เป็นนามฝ่ายเดียว หาได้แสดงถึงรูป มิจิตตขรูป
ปฏิสนธิกัมมขรูป เข้าด้วยในตอนแรกนี้แต่อย่างใดไม่

วิปากปจฺเจยเนน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือวิปากะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวิปากะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในวิปากปัจจัยนิทเทสนี้ ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจจุบันมีแต่นามอย่างเดียว ซึ่งความจริงแล้ว จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป ก็เป็นปัจจัยปัจจุบันได้ ดังที่ปรากฏอยู่ในปัญหาวาระว่า

วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
วิปากปจฺเจยเนน ปจฺจโย.

ปฏิสนธิกขณฺเณ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนํ ขนฺธานํ กฺกตฺตา จ รูปานํ
วิปากปจฺเจยเนน ปจฺจโย.

แต่ก็ได้ทรงแสดงไว้ใน วิปากปัจจัยนิทเทส นั้น ก็เพราะว่าเป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย คือเทศนानัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ วิปากปัจจัยนิทเทส

๑๕. อาหารปัจจัยนิทเทส อาร์มภพ

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทสว่า อาหารปัจจัย ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิทเทสว่า

๑. กพพีการโ อาหาโร อิมสุส กายสุส อาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

๒. อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ อาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. กพพีการโ อาหาโร อิมสุส กายสุส อาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

อาหารที่คล้ายกับนั้นให้เป็นคำๆ หรืออาหารที่กระทำเป็นของกิน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ร่างกายที่มี กรรม จิต อุดฺ อาหาร เป็นสมฺภูจฺจาน ซึ่งตั้งอยู่ในกลาปอันเดียวกันและตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจัย

๒. อรูปิโน อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ อาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

นามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญูณ เหล่านี้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบและจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีนามอาหาร ๓ และสัมปยุตตธรรม เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

จำแนกภพ และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะ และนิทตสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย-นิทเทส

พระบาลีข้อที่ ๑ กพพีการโ อาหาโร เป็นกัตตฺวต แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรมคือ จตุสมฺภูจฺจานิกโอาชา ได้แก่ โอาชาที่เกิดจาก กรรม จิต อุดฺ อาหาร และอุดฺชโอาชาที่เป็นพหิทฺธะ (คือโอาชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ)

อิมสุส กายสุส เป็นสัมปทานภท แสดงให้รู้ถึงปัจจุยูปบันธรรมคือ จตุสมฺภูจฺจานิกรูป ได้แก่ รูปกาย

อีกนัยหนึ่ง ก. องค์ธรรมของกัตตูปท ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในจกขุทสกกลาป เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบพ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๕ ใน จกขุทสกกลาป และรูปกลาป อื่นๆ มี กัมมชกลาปที่เหลือ ๗ จิตตชกลาป ๘ อุตฺตชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ เป็นปัจจัยุปัน

ข. องค์ธรรมของกัตตูปท ได้แก่ โอชา ที่อยู่ในจกขุทสกกลาป เป็นต้น จนถึงชีวิตนวกกลาป และโอชาที่อยู่ในจิตตชกลาป ๘ อุตฺตชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ เป็นปัจจัย องค์ธรรมของสัมปทานบพ ได้แก่ รูปที่เหลือในกลาปอันเดียวกัน และรูปกลาปอื่นๆ เป็น ปัจจัยุปัน

อาหารปจฺเจยน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คือ รูปอาหาระ อาหารัตถิ อาหารอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้น อำนาจของรูปอาหาระอย่างเดียวเท่านั้น เป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ อรูปิโน อาหารา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือนามอาหาร ๓ ได้แก่ ผัสสะ ๘๕ เจตนา ๘๕ วิญญาณ ๘๕

สมฺปยุตฺตกานํ ธมฺมานํ ตสมฺมุจฺจานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยุปันธรรม คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

อาหารปจฺเจยน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๒ คือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ตามสมควรนั้น อำนาจของนามอาหาระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

นามอาหารมฺภูนา ๓๓

๑. สามัญญมฺภูนา ๕ อวิปากมฺภูนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของนามอาหาระอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ ปฏิสนธิททยัตถุรูป เป็น ปัจจัยุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ เป็นปัจจัยุพบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๓ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตตถิ สหชาตอวิตตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน แล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตตถิ สหชาตอวิตตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวปាកฆฎุณา ๕

๕. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหารระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๖. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัย สัมปยุตตฉันธ์ ปฏิสนธิหทย-
วัตถุรูป เป็นปัจจัยขึ้นแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๓ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ
สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๗. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ เป็นปัจจัยอุปบัน แล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๘. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัย จิตตรูป ปฏิสนธิกัมมรูป เป็นปัจจัยอุปนันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปปยตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๕. ถ้าในระหว่างนามอาหาร ๓ ที่อยู่ในปัจจุโวการปฏิสนธิจิตเป็นปัจจัย ปฏิสนธิ-
หทัยวัตถุเป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ
สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน
คราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒. สักมมชญา ๕ อวิปากชญา ๕

๑๐. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๑. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ ปฏิสนธิหทัยวัตตรูป เป็นปัจจัยุบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๒. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สัมปยุตตะ สหชาตตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๓. ถ้าในระหว่างเจตนาหารเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยุบันแล้ว ในอานาปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฎนา ๕

๑๔. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตฉันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิ-
กัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
สหชาตกัมมะ วิปาเกะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๕. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ ปฏิสนธิหทัยัตถรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน คราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๖. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๓. ถ้าในระหว่างเจตนาหารในวิบากเป็นปัจจัย จิตตรูป ปฏิสนธิกัมมรูป เป็นปัจจัยอุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๑๘. ถ้าในระหว่างเจตนาหาร ที่อยู่ในปัญจโวการปฏิสนธิจิตเป็นปัจจัย ปฏิสนธิทัญวัดดู เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาต-
นิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วย
อุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. สอนทฤษฎีบท ๕ อธิบายทฤษฎีบท ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างวิญญานาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตารูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตนิทริยะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๐. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ ปฏิสนธิทथยัตถรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๑. ถ้าในระหว่างวิญญูณาหารเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๒. ถ้าในระหว่างวิญญานาหารเป็นปัจจัย จิตตรูป ปฏิสนธิกัมมรูป เป็นปัจจัยอุปบัน แล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตนิทริยะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากขมภูนา ๕

๒๓. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน คราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๔. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ ปฏิสันธิหทัย-
 วัตถุรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอานาขปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ
 สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน
 คราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๕. ถ้าในระหว่างวิญญูณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์เป็นปัจจัยอุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๖. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เป็นวิบากเป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยพบกันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๗. ถ้าในระหว่างวิญญานาหารที่เป็นวิบากปฏิสนธิ ที่ในปัจจุโวการภูมิเป็นปัจจัย ปฏิสนธิหทัยัตถรูป เป็นปัจจัยุปันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตะ

อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. สาริปตอินทริยฆณา ๖ อวิปากฆณา ๓

๒๘. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจฉิม สัมปยุตตฉนัธ สาริปติจิตตชรูป เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๗ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๒๙. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจฉิม สัมปยุตตฉนัธ เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๐. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารที่เข้าถึงความเป็นอธิบดีเป็นปัจฉิม สาริปติจิตตชรูป เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆณา ๓

๓๑. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจฉิม สัมปยุตตฉนัธ สาริปติจิตตชรูป เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๘ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๒. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจฉิม สัมปยุตตฉนัธ เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๑๐ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓๓. ถ้าในระหว่างวิญญาณาหารคือผลจิต ๔ เป็นปัจฉิม สาริปติจิตตชรูป เป็นปัจฉิมุปนัณแล้ว ในอานาถปัจฉิม ๙ อย่างคือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

คำอธิบาย

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า กฬพิการโ อหาโร มิได้ทรงแสดงว่า อหาโร นั้น ก็เพราะว่าบรรดาโอชาทั้ง ๔ คือ กัมมชะ จิตตชะ อุตฺตชะ อาหารชโอชาที่ทำการช่วยอุปการะแก่ร่างกายนั้น อาหารชโอชามีความสำคัญมาก จึงทรงยกเป็นใหญ่เป็นประธาน แล้วทรงแสดงว่า กฬพิการโ อหาโร ความจริงนั้นสัตว์ทั้งหลายขณะที่เกิดเป็นตัวสัตว์ ตัวคน แม้วกัมมชะ จิตตชะ อุตฺตชโอชาทั้ง ๓ จะเป็นตัวตั้งตัวดีที่สำคัญสักเท่าใดก็ตาม แต่ทว่าร่างกายของสัตว์ทั้งหลายหลังจากที่เกิดมาจนกระทั่งตาย จะตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยอาหารชโอชาที่เกิดมาจากการบริโภค ดังที่เห็นประจักษ์กันอยู่แล้ว

รูปอาหารปัจจัยนี้ รูปทำการช่วยอุปการะก็มี ๔ รูปคือร่างกายที่ได้รับการช่วยอุปการะก็มี ๔ ปัจจัยที่เป็นผู้ช่วยในการอุปการะ ๔ และปัจจัยุบันนั้นคือผู้ได้รับการช่วยอุปการะ ๔ เหล่านี้

ในระหว่างอุตฺตชโอชาที่อยู่ภายนอก คืออาหารต่างๆ เครื่องดื่มต่างๆ ช่วยอุปการะแก่อาหารชรูปภายในด้วยอำนาจชนกสัตติ และช่วยอุปการะแก่ดิชรูปที่เหลือน้อยภายในด้วยอำนาจอุปถัมภกสัตติ

จิตฺตชโอชา คือกัมมชะ จิตตชะ อุตฺตชะ อาหารชโอชาทั้ง ๔ ที่อยู่ภายในร่างกายช่วยอุปการะแก่จิตฺตสมุฏฐานิกรูปกลาป คือกัมมชะ จิตตชะ อุตฺตชะ อาหารชกลาป ที่เกิดอยู่ภายในด้วยอำนาจชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ กล่าวคือ โอชาที่อยู่ในกลาปอันหนึ่งๆ ช่วยอุปการะแก่รูปที่อยู่ในกลาปอันเดียวกัน ด้วยอำนาจชนกสัตติ และช่วยอุปการะแก่รูปที่อยู่ในกลาปอื่นๆ ด้วยอำนาจอุปถัมภกสัตติ

ในโอชาทั้ง ๔ นี้ กัมมชโอชาหมายเอาโอชาที่อยู่ในกัมมชกลาป ที่เกิดจากกุศล อกุศล

จิตตชโอชา หมายเอาโอชาที่อยู่ในจิตตชกลาปที่เกิดจากจิต

อุตฺตชโอชา ที่อยู่ภายในร่างกาย หมายเอาโอชาที่อยู่ในอุตฺตชกลาป ที่เกิดจากกัมมชกลาป จิตตชกลาป และอาหารชกลาปเป็นสมุฏฐาน ซึ่งได้แก่ กัมมปัจจัยอุตฺตชกลาป จิตตปัจจัยอุตฺตชกลาป และอาหารปัจจัยอุตฺตชกลาปนั่นเอง

อาหารชโอชา หมายเอาโอชาที่อยู่ในอาหารชกลาป ที่เกิดจากอาหารที่บริโภคเข้าไป

ในที่นี้ชี้ให้เห็นว่า อุตฺตชโอชา กับ อาหารชโอชา ทั้ง ๒ นี้เกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นเหตุเป็นผล คืออุตฺตชโอชาเป็นเหตุ เป็นสมุฏฐานเหมือนพ่อแม่ อาหารชโอชา เป็นผลเหมือนลูก

อีกประการหนึ่ง โอชาที่อยู่ในอาหารและเครื่องดื่มต่างๆ นั้น ถึงแม้จะเป็นอาหารก็จริง แต่ก็ยังเป็นเพียงแต่อุตฺตชโอชาอยู่ ยังมิได้เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ร่างกาย คือรูปภายในเกิดขึ้นได้แต่อย่างใดไม่ ต่อเมื่อได้นำมาทำเป็นของกินของดื่ม บั่นเป็นคำๆ บริโภคกลืนเข้าไป แล้วนั้นแหละ จึงจะเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ร่างกายได้ ดังมีวจนัตถะว่า

กพพ์ กรียตีติ = กพพีการโ อาหารใดได้กระทำเป็นของกิน หรือได้ปั้นทำเป็น
คำๆ ฉะนั้น อาหารนั้นชื่อว่า **กพพีการะ**

ในที่นี้ คำว่า **กพพ** หาใช่เพียงแต่แสดงเนื้อความว่า ปั้นเป็นคำแต่อย่างเดียวไม่ หากแต่
ได้แสดงอาหารของกินอีกด้วย ฉะนั้นคำว่า **กพพ** แปลว่าปั้นเป็นคำหรือของกิน

ในเสถียะพระบาลีมี **น สกพเพน มุเขน** เป็นต้นนั้น คำว่า **กพพ** แสดงเนื้อความถึง
อาหารที่เข้าปาก ส่วนคำว่า **กพพ** ในสันสกฤตอภิธานปกรณ์ แสดงถึงอาหารทั้งหมดที่กินได้
ดังนั้น ฟังทราบได้ว่าอาหารของกินทั้งหมดชื่อว่า **กพพีการะ (กพพสทูปปท กร ธาตุ ฌ
ปจฺจย)**

อนึ่ง อี ปัจจัยที่อยู่ใน **กพพี** นี้ สามารถแสดงเนื้อความที่มิใช่ **อัพภูตัตัพโพ** ก็ได้
อัพภูตัตัพพะ แปลว่า บทที่ไม่เคยมีเนื้อความปรากฏ

อาหริยตีติ = อาหาโร โภชนะใดบุคคลพึงใส่ปากหรือพึงกลืน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า
อาหาร

กพพีการโ จ โส อาหาโร จาติ = กพพีการาหาโร โภชนะใดได้กระทำเป็นของกิน
หรือปั้นเป็นคำด้วย พึงใส่ปากหรือพึงกลืนกินด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **กพพีการาหาร**

คำอธิบายนามอาหารนี้ มีในหลักสูตรจุฬาริกขรรมิกะโทแล้ว

จบ อาหารปัจจัยนิทเทศ

๑๖. อินทริยปัจจยนิทเทศ

อาร์มภท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยทเทศว่า อินทริยปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

๑. จกฺขุณฺทริยํ จกฺขุวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

ฯลฯ

๑. อรุปีโน อินฺทริยา สมปยุตฺตกานํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
อินฺทริยปจฺจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จกฺขุณฺทริยํ จกฺขุวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกจกฺขุณฺทริยํ คือจกฺขุปสาทที่มีอายุเท่ากับรูปารมณฺที่มากะทบ ได้แก่
จกฺขุปสาทที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวํกัถวแรก หรือฐิติปัตตจกฺขุณฺทริยํ ๔๕ เป็นปัจจย
คือช่วยอุปการะแก่จกฺขุวิญญฺณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจกฺขุ-
วิญญฺณธาตุ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทริยปัจจย

๒. โสติณฺทริยํ โสติวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกโสติณฺทริยํ ฯลฯ หรือฐิติปัตตโสติณฺทริยํ ๔๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๓. มานินฺทริยํ มานวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกมานินฺทริยํ ฯลฯ หรือฐิติปัตตมานินฺทริยํ ๔๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๔. ชิวฺหินฺทริยํ ชิวฺหาวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกชิวฺหินฺทริยํ ฯลฯ หรือฐิติปัตตชิวฺหินฺทริยํ ๔๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ ฯลฯ

๕. กายินฺทริยํ กายวิญญฺณธาตุยา ตํสมปยุตฺตกานนฺจ ฐมฺมานํ อินฺทริย-
ปจฺจเยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกกายอินทรีย์ คือกายปสาทที่มีอายุเท่ากันกับโผฏฐัพพารมณ์ที่มากกระทบได้แก่ กายปสาทที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตกายอินทรีย์ ๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญาณธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบกับกายวิญญาณธาตุ ด้วยอำนาจปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย

๖. รูปชีวิตินทรีย์ กณฺฐคตา รูปานํ อินทรียปจฺเจยน ปจฺจโย.

รูปชีวิตินทรีย์ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กัมมชรูปที่เหลือ ๕ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับตน ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย

๗. อรูปิโน อินทรียา สมฺปยุตฺตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ อินทรียปจฺเจยน ปจฺจโย.

นามอินทรีย์ ๘ คือชีวิตินทรีย์ จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับนามอินทรีย์ ๘ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ซึ่งมีนามอินทรีย์ ๘ และสัมปยุตตธรรมเป็นสมภูฐาน ด้วยอำนาจสหชาตินทรีย์ปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะ และนิทตสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย-นิทเทศ

จำแนกบทและเนื้อความองค์ธรรม พระบาลีข้อที่ ๑ ถึงข้อที่ ๕ ที่แสดงถึงวัตถุปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยนี้ เหมือนกันกับวัตถุปุเรชาตนิสสยะ ข้อที่ ๖ ถึงข้อที่ ๑๐

พระบาลีข้อที่ ๖ **รูปชีวิตินทรีย์** เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือชีวิตรูปที่อยู่ในกัมมชกลาป ๕

กณฺฐคตา รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือกัมมชรูปที่เหลือ ๕ และ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับชีวิตรูปซึ่งเป็นปัจจัย

อินทรียปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๓ คือรูปชีวิตินทรียะ รูปชีวิตินทรียัตถิ รูปชีวิตินทรียอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของรูปชีวิตินทรียะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๗ **อรูปิโน อินทรียา** เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือนามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ คือชีวิตินทรีย์ จิตทั้งหมด เวทนาทั้งหมด สัทธาทั้งหมด วิริยะทั้งหมด สติทั้งหมด เอกัคคตา ๗๒ (เว้น ๑๗) ปัญญาทั้งหมด

สมฺปยุตฺตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือจิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับนามอินทรีย์ ๘ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

อินทริยปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๔ คือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาริบัติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตินทริยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

สหชาตินทริยฆฏนา ๗๒

๑. สามัญญฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างนามอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของ สหชาตินทริยะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

๒. ถ้าในระหว่างนามอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ ปฏิสนธิหทัย- วัตตรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๓. ถ้าในระหว่างนามอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ เป็นปัจจัยอุปบัน แล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

๔. ถ้าในระหว่างนามอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากฆฏนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างนามอินทริยองค์ธรรม ๘ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัยแล้ว สวิปากฆฏนา ทั้ง ๕ ประการนี้ จำนวนปัจจัยสงเคราะห์ต่างๆ คงเป็นไปได้เหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๒. สมัคคฆฏนา ๕ อวิปากฆฏนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างวิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏนาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๓. สมานมณณา ๕ อวิปากมณณา ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างเวทนา เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิ-
กัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะะ สหชาตะ
สหชาตนิสสยะ ฆานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณณาที่เหลือ ๓ และสวิปากมณณาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สมานมคคมณณา ๕ อวิปากมณณา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป
เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ ฆานะ
มคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณณาที่เหลือ ๓ และสวิปากมณณาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๕. สอาหารมณณา ๕ อวิปากมณณา ๔

๓๓. ถ้าในระหว่างมณินทริย เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป
เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ สหชาตินทริยะะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณณาที่เหลือ ๓ และสวิปากมณณาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๖. สาทิปติอาหารมณณา ๖ อวิปากมณณา ๓

๔๖. ถ้าในระหว่างมณินทริยที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์
สาทิปติจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะะ สหชาตาทิปติ
สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราว
เดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณณาที่เหลือ ๒ และสวิปากมณณา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๗. สาทิปติมคคมณณา ๖ อวิปากมณณา ๓

๕๒. ถ้าในระหว่างวิริยะที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สาทิปติ-
จิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ สหชาตินทริยะะ สหชาตาทิปติ สหชาตะ
สหชาตนิสสยะ มคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณณาที่เหลือ ๒ และสวิปากมณณา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๘. สเหตุมัคคฆฏณา ๕ อวิปากฆฏณา ๔

๕๘. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๑ อย่างคือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏณาที่เหลือ ๓ และสวิปากฆฏณาทั้ง ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๙. สเหตุอริปติมัคคฆฏณา ๖ อวิปากฆฏณา ๓

๖๑. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา ที่เข้าถึงความเป็นอริปติ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากฆฏณาที่เหลือ ๒ และสวิปากฆฏณา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจัย ๒๔

จบ อินทริยปัจจัยนิทเทส

๑๗. ฌานปัจจยนิทเทศ

อาร์มภท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยทเทศว่า ฌานปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

ฌานงุคานิ ฌานสมปยุตตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน
ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

ฌานงุคานิ ฌานสมปยุตตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ ฌานปจฺจเยน
ปจฺจโย.

องค์ฌาน ๕ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่จิต ๗๕ (เวทนาวิญญูวิญญาณจิต ๑๐)
เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์ฌาน และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีองค์ฌาน ๕ และ
สัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะและนิทสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจย-
นิทเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ ฌานงุคานิ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจยธรรม คือองค์ฌาน ๕
คือวิตก วิจารณ์ ปีติ เวทนา เอกัคคตาที่ในจิต ๗๕ (เวทนาวิญญูวิญญาณจิต ๑๐)

ฌานสมปยุตตกานํ ฌมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้
ถึงปัจจยูปันทรธรรม คือจิต ๗๕ (เวทนาวิญญูวิญญาณจิต ๑๐) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับ
องค์ฌาน ๕ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

ฌานปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจย ๑๑ คือ ฌานะ สหชาตะ
อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ
สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของฌานะ
อย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ฌานขมฺภูนา ๓๖

๑. สามัญญขมฺภูนา ๕ อวิปากขมฺภูนา ๔

๑. ถ้าในระหว่างองค์ฌาน ๕ เป็นปัจจย สัมปยุตตจันท์ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป
เป็นปัจจยูปันแล้ว ในอำนาจปัจจย ๕ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ

สหชาตอภิกขะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของฌานะอย่างเดียวกันนั้นเป็น พิเศษ

อวิปากกณนาที่เหลือ ๓ และสววิปากกณนา ๕ แสดงเหมือนกันกับนามอาหารปัจจัย

๒. สอนทริยฌณนา ๕ อวิปากกณนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างเวทนา เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ สหชาตัตถิ สหชาตอภิกขะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกณนาที่เหลือ ๓ และสววิปากกณนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๓. สัมคคณนา ๕ อวิปากกณนา ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างวิตก เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอภิกขะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกณนาที่เหลือ ๓ และสววิปากกณนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สอนทริยมัคคณนา ๕ อวิปากกณนา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตขันธ์ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอภิกขะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกณนาที่เหลือ ๓ และสววิปากกณนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจัย ๒๔

จบ ฌานปัจจัยนิทเทส

๑๘. มัคคปัจจัยนิตเทศ อารัมภบท

ปัจจัยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจัยนิตเทศว่า มัคคปัจจัย
ปัจจัยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจัยนิตเทศว่า

มคฺคกฺขณานิ มคฺคสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน
ปัจจัย.

พระบาลี และคำแปล

มคฺคกฺขณานิ มคฺคสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน
ปัจจัย.

องค์มรรค ๘ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก
๕๒ ที่ประกอบกับองค์มรรค ๘ และสเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ที่มีองค์มรรค ๘
และสัมปยุตตธรรมเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิตทิสัตัพพะ และนิตัสสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุปัจจัย-
นิตเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ มคฺคกฺขณานิ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยธรรม คือองค์มรรค ๘
คือปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิฏฐิ ที่อยู่ใน
สเหตุกจิต ๗๑

มคฺคสมปยุตฺตกาณํ ฐมฺมานํ ตํสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้
รู้ถึงปัจจัยูปันทรธรรม คือสเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับองค์มรรค ๘ และ
สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป

มคฺคปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๑๓ คือ มัคคะ เหตุ
สหชาตาทิปปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ ฆานะ
สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราว
เดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของมัคคะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

มัลลิกมณฺฑนา ๕๗

๑. สามัญญมณฺฑนา ๕ อวิปากมณฺฑนา ๔

ถ้าในระหว่าง ๑ องค์มรรค ๕ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุก-
ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๕ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาต-
นิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของมัคคะ
อย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

อวิปากมณฺฑนาที่เหลือ ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

สวิปากมณฺฑนา ๕

๕. ถ้าในระหว่างองค์มรรค ๘ ที่อยู่ในวิปากเป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุกจิตตชรูป
สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ
สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

สวิปากมณฺฑนาที่เหลือ ๔ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๒. สอนิทธิยมณฺฑนา ๕ อวิปากมณฺฑนา ๔

๑๐. ถ้าในระหว่างวิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุก-
จิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ
สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตนิทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน
คราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณฺฑนาที่เหลือ ๓ และสวิปากมณฺฑนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๓. สณฺมานมณฺฑนา ๕ อวิปากมณฺฑนา ๔

๑๕. ถ้าในระหว่างวิตก เอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุก-
ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๖ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
ณานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากมณฺฑนาที่เหลือ ๓ และสวิปากมณฺฑนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๔. สอนิทธิยณฺณมณฺฑนา ๕ อวิปากมณฺฑนา ๔

๒๘. ถ้าในระหว่างเอกัคคตา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิ-
กัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ

สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากกฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๕. สาธิปติอินทริยกฏนา ๖ อวิปากกฏนา ๓

๓๗. ถ้าในระหว่างวิริยะที่เข้าถึงความเป็นอธิบดี เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ สหชาตาริบัติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากกฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๖. สเหตุอินทริยกฏนา ๕ อวิปากกฏนา ๔

๔๓. ถ้าในระหว่างอโมหะ คือปัญญา เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สเหตุจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๗ อย่างคือ มัคคะ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกฏนาที่เหลือ ๓ และสวิปากกฏนา ๕ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

๗. สเหตุอธิปติอินทริยกฏนา ๖ อวิปากกฏนา ๓

๕๒. ถ้าในระหว่างปัญญาที่เข้าถึงความเป็นวิมังสาธิปติ เป็นปัจจัย สัมปยุตตจันท์ สาธิปติจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในอำนาจปัจจัย ๘ อย่างคือ มัคคะ เหตุ สหชาตาริบัติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ ฯลฯ

อวิปากกฏนาที่เหลือ ๒ และสวิปากกฏนา ๓ แสดงเหมือนกันกับที่กล่าวแล้ว

คำอธิบาย

คำว่า มัคคะ แปลว่า หนทาง คำแปลที่ว่าหนทางนี้ เมื่อว่าโดยสุดตันตนัยแล้วก็ได้แก่องค์มรรค ๘ ที่ในกุศล อกุศล เท่านั้น ทั้งนี้ก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่ในกุศล อกุศล เหล่านี้ สามารถนำสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงทุกคติภูมิ สุกคติภูมิ และพระนิพพานได้ เมื่อว่าโดยยอกิธรรมนัยก็ได้แก่องค์มรรค ๘ ที่อยู่ในกุศล อกุศล วิบาก กิริยา ทั้งหมด เพราะองค์มรรค ๘ เหล่านี้ สามารถนำ

สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตน ให้เข้าถึงอารมณ์และการงานที่ต้องกระทำ เช่นเดียวกันกับหนทางที่ช่วยทำให้บุคคลผู้ดำเนินไปบนหนทางนั้นไปถึงที่หมาย ฉะนั้นการแสดง องค์ธรรมในมรรคปัจจุบันนี้ องค์ธรรมตามนัยอภิธรรมเป็นองค์ธรรมโดยตรง ตามสูตรต้นต้นัยเป็น องค์ธรรมโดยอ้อม ที่ว่าโดยอ้อมนั้นก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่อยู่ในวิบาก กิริยา เหล่านี้ มีอาจที่จะ ทำสัตว์ทั้งหลายให้เข้าถึงสุคติภูมิและพระนิพพานได้ ที่ว่าโดยตรงนั้นก็เพราะองค์มรรค ๘ ที่อยู่ ในวิบาก กิริยา เหล่านั้น เป็นหนทางที่ทำให้สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรมเข้าถึงอารมณ์ และการงานที่เป็นไปในทางกาย วาจา ใจ ได้ เหตุนี้พระองค์จึงทรงจัดเข้าเป็นมคคปัจจัยด้วย

อนึ่ง การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมนี้เป็นไปได้ ๒ นัยคือ ตามสูตรต้นต้นัย อย่างหนึ่ง ตามอภิธรรมนัยอย่างหนึ่ง ตามสูตรต้นต้นัยนั้น แม้ว่าจะพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ จะถูกต้องอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่จัดว่าประเสริฐ เพราะเป็นการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ยังไม่ ลึกซึ้ง เนื่องด้วยสักกายทิฏฐิ สำหรับการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมตามอภิธรรมนัยนั้น จัดว่าประเสริฐถูกต้องตามพุทธประสงค์ เพราะเป็นการพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ที่ลึกซึ้งทะลุ บัญญัติเข้าถึงสภาวะได้ การเป็นไปดังนี้ก็เนื่องด้วยอนัตตสัมมาทิฏฐินั่นเอง

สรุปแล้วก็ได้ความว่า การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ในธรรมตามสูตรต้นต้นัยนี้ เป็นนัยที่ เนื่องมาจากสักกายทิฏฐิ ตามอภิธรรมนัยเป็นนัยที่เนื่องมาจากอนัตตสัมมาทิฏฐิ ฉะนั้นผู้ที่ แสวงหาความรู้วิชาในทางพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ควรพยายามให้การพิจารณา คิดเห็น เข้าใจ ของตนในธรรมที่เป็นไปตามอภิธรรมนัยให้มากที่สุดที่จะทำได้ เพื่อจะได้รับผลจากการศึกษา ธรรมะเต็มที่

จบ มคคปัจจัยนิตเทศ

๑๕. สัมปยุตตปัจจยนิทเทศ

อาร์มภท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า สัมปยุตตปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

จตุตถาโร ขนฺธา อรูปีโน อลฺลภณณฺณํ สัมปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

จตุตถาโร ขนฺธา อรูปีโน อลฺลภณณฺณํ สัมปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจ
สัมปยุตตปัจจย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิลิตัพพะ และนิทสสนากาเรนั้น เหมือนกันกับในเหตุ-
ปัจจยนิทเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ จตุตถาโร ขนฺธา อรูปีโน เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจยธรรม คือ
จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๑ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๓ นามขันธ์ ๓ ทำการ
ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๑ นามขันธ์ ๒ ทำการช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๒

อลฺลภณณฺณํ เป็นกัมมบท หรือสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุยูปันธรรม คือจิต ๘๕
เจตสิก ๕๒ ที่เป็นนามขันธ์ ๓-๑-๒

สัมปยุตตปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจย ถ้าเป็นนามขันธ์ ๔ คือ
จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน ก็ได้
ปัจจย ๖ คือ สัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ
ถ้าเป็นวิปากนามขันธ์ ๔ คือวิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล
ทำการช่วยอุปการะซึ่งกันและกันนั้น ก็ได้ปัจจย ๗ คือสัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ
สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้
อำนาจของสัมปยุตตะอย่างเดียวเท่านั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในที่นี้จะไม่แสดง จะแสดงในภาคคำอธิบายโดยพิสดารของปัจจย ๒๔

จบ สัมปยุตตปัจจยนิทเทศ

๒๐. วิปยุตตปัจจยนิทเทศ

อาร์มภท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยทเทศว่า วิปยุตตปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

๑. รูปิโน ฌมมา อรูปิโน ฌมมานํ วิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

๒. อรูปิโน ฌมมา รูปิโน ฌมมานํ วิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

๑. รูปิโน ฌมมา อรูปิโน ฌมมานํ วิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ แก้วัญญาณธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ (เว้น
อรุปวิปากจิต ๔) ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตะและปุเรชาติวิปยุตตปัจจย

๒. อรูปิโน ฌมมา รูปิโน ฌมมานํ วิปยุตตปัจจเยน ปจฺจโย.

นามจันทร์ ๔ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะ แก่จตุสมุฏฐานิกรุป
ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตะ และปัจจนาชาติวิปยุตตปัจจย

จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม

จำแนกพระบาลีโดยนิททิสัตัพพะ และนิทตสนาการะนั้น เหมือนกันกับในเหตุ-
ปัจจยนิทเทศ

พระบาลีข้อที่ ๑ ถ้าเป็นสหชาติวิปยุตตะ รูปิโน ฌมมา เป็นกัตตบุท ได้แก่
หทัยวัตถุรูปที่เกิดพร้อมกันกับปฏิสนธิจิต

อรุปิโน ฌมมานํ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ ปัจจโวการปฏิสนธินามจันทร์ ๔

วิปยุตตปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจย ๖ คือ สหชาติวิปยุตตะ
สหชาติ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะใน
คราวเดียวกันนี้ อำนาจของสหชาติวิปยุตตะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปุเรชาติวิปยุตตะ รูปิโน ฌมมา เป็นกัตตบุท ได้แก่ วัตถุรูป ๖

อรุปิโน ฌมมานํ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ วิญญานธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ
(เว้นอรุปวิปากจิต ๔)

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตบุทและสัมปทานบทนี้ จงแสดงตามวัตถุปุเรชาตนิสสยะ
และวัตถารัมณปุเรชาตนิสสยปัจจย ตั้งแต่ข้อ ๖ เป็นต้น

วิปยุตฺตปจฺเจยน เป็นกรณบท ถ้าในระหว่างวัดรูป ๖ เป็นปัจจัย วิญญานธาตุ ๗ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๕ คือ วัดรูปเรชาต-วิปยุตตะ วัดรูปเรชาตนิสสยะ วัดรูปเรชาตะ วัดรูปเรชาตัตถิ วัดรูปเรชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของวัดรูปเรชาตวิปยุตตะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัดรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป หรือฐิติปัตตหทัยวัดรูป ๔๕ เป็นปัจจัย มโนทวาราวชชนะ มรณาสันนชวนะ ๕ ตทาร์म्मณจิต ๑๑ หรือมโนทวาราวชชนะ กามชวนะ ๒๕ ตทาร์म्मณจิต ๑๑ อิทธิวิธอกิญา-จิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ อัมปมัญญา) เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๖ คือ วัดถารัมมณฺเฐชาตวิปยุตตะ อารัมมณะ วัดถารัมมณฺเฐชาตนิสสยะ วัดถารัมมณฺเฐชาตะ วัดถารัมมณฺเฐชาตัตถิ วัดถารัมมณฺเฐชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัดถารัมมณฺเฐชาตวิปยุตตะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างหทัยวัดรูป ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป หรือฐิติปัตตหทัยวัดรูป ๔๕ ที่ได้รับการใส่ใจเป็นปัจจัย โภกมุลมรณาสันนชวนะ ๕ หรือ โภกมุลชวนะ ๗ ในปวัตติกาลที่เป็นผู้มีความฝักใฝ่หนักแน่น เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัย ๘ คือ วัดถารัมมณฺเฐชาตวิปยุตตะ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ วัดถารัมมณฺเฐชาตนิสสยะ อารัมมณฺเฐนิสสยะ วัดถารัมมณฺเฐชาตะ วัดถารัมมณฺเฐชาตัตถิ วัดถารัมมณฺเฐชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัดถารัมมณฺเฐชาตวิปยุตตะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าในระหว่างปัญจวัตถุ เป็นปัจจัย ปัญจวิญญานธาตุ เป็นปัจจัยอุปบันแล้ว ในบรรดาปัจจัยทั้ง ๖ คือ วัดรูปเรชาตวิปยุตตะ วัดรูปเรชาตนิสสยะ วัดรูปเรชาตะ วัดรูปเรชาตนิหริยะ วัดรูปเรชาตัตถิ วัดรูปเรชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของวัดรูปเรชาตวิปยุตตะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

พระบาลีข้อที่ ๒ ถ้าเป็นสหชาตวิปยุตตะ อรูปิโน ธมฺมา เป็นกัตตูปท ได้แก่ ปัญจโวการปวัตติปฏิสนธินามจันท์ ๔ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ และจุติจิตของพระอรหันต์)

รูปิโน ธมฺมานิ เป็นสัมปทานบท ได้แก่ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

วิปยุตฺตปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัย ๗ คือ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควรนี้ อำนาจของสหชาตวิปยุตตะอย่างเดียวนั้นเป็นพิเศษ

ถ้าเป็นปัจฉาชาตวิปยุตตะ อรูปิโน ฐมา เป็นกัตตูปท ได้แก่ ปัญจโวการนามขันธ ๔ มีปฐมภวักเป็นต้นที่เกิดหลังๆ

รูปิโน ฐมานิ เป็นสัมปทานบพ ได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชชกาย จตุชกาย ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้นแล้วเข้าถึงรู้ติ

วิปยุตตปัจจุเณน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ ปัจฉาชาตวิปยุตตะ ปัจฉาชาตะ ปัจฉาชาตัตถิ ปัจฉาชาตอวิคตะ ที่ทำการช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนี้ อำนาจของปัจฉาชาตวิปยุตตะอย่างเดียวกันนั้นเป็นพิเศษ

คำอธิบาย

ในวิปยุตตปัจจัยนี้ เมื่อพิจารณาแล้วก็จะพึงเห็นได้ว่า รูปอารมณ์ ๖ แม้จะช่วยอุปการะแก่อาร์มมณิกธรรม ๖ อย่าง มีจักขุทวาริกจิตเป็นต้นก็ตาม แต่พระพุทธรองค์ก็หาได้ทรงจัดเข้าในวิปยุตตปัจจัย ปัจจุปปัน ในที่นี้แต่อย่างใดไม่ คงจัดอยู่ในพวกอาร์มมณปัจจัยเป็นต้นจำพวกเดียว ซึ่งรูปอารมณ์ ๖ และอาร์มมณิกธรรม ๖ อย่างเหล่านี้ก็เป็นวิปยุตตะอยู่

เรื่องนี้ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ความเป็นวิปยุตตะแห่งรูปอารมณ์ ๖ กับอาร์มมณิกธรรม ๖ อย่างนี้ ปรากฏชัด ไม่มีข้อที่ควรสงสัย แต่ในระหว่าง จ วัตถุ กับ วิญญาณธาตุ ๗ ที่เป็นปัจจัยปัจจุปปันเหล่านี้ มีข้อที่ควรจะสงสัยว่า เมื่อวิญญาณธาตุ ๗ เกิดขึ้นจาก จ วัตถุ นั้นคล้ายๆ กันกับว่าวิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้มีอยู่แล้วในวัตถุรูปทั้ง ๖ โดยความประกอบเป็นเนื้อเดียวกัน ซึ่งที่แท้นั้นหาได้มีอยู่แล้วไม่ ต่อเมื่อได้รับเหตุปัจจัยอันสมควรแล้ว วิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้จึงจะเกิด อาศัยข้อที่ควรจะสงสัยดังนี้แหละ พระองค์จึงทรงถือเอาวัตถุรูป ๖ กับ วิญญาณธาตุ ๗ เหล่านี้เท่านั้นว่าเป็นธรรมที่เป็นไปโดยความเป็นวิปยุตตปัจจัย และปัจจุปปัน

ส่วนนามขันธ ๔ ที่ช่วยอุปการะแก่จตุชกายที่เกิดก่อนนั้น แม้ว่าจะเกิดอยู่ภายในร่างกายด้วยกันก็จริง แต่การช่วยอุปการะของนามขันธ ๔ แก่จตุชกายนี้ โดยความเป็นวิปยุตตะ หาใช่เป็นสัมปยุตตะไม่ ฉะนั้นพระองค์จึงทรงแสดงในวิปยุตตปัจจัยนี้

จบ วิปยุตตปัจจุณินทเทศ

๒๑. อัทธิปัจจยนิทเทส และ ๒๔. อวิกตปัจจยนิทเทส อารัมภบท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยทเทสว่า อตฺถิปัจจโย หรือ อวิกตปัจจโย ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทสว่า

๑. จตฺตาริ ขนฺธา อรูปิโน อลฺลสมมฺลํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

ฯลฯ

๑๗. ยํ รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญฺญาณธาตุ จ วตฺตุนฺติ ตํ รูปํ มโนธาตุยา จ มโนวิญฺญาณธาตุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกานฺนํ ฐมฺมานํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

พระบาลี และคำแปลโดยลำดับ

๑. จตฺตาริ ขนฺธา อรูปิโน อลฺลสมมฺลํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

นามขันธ์ ๔ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจ สหชาตัตติปัจจย และสหชาตอวิกตปัจจย

๒. จตฺตาริ มหาภูตา อลฺลสมมฺลํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจ สหชาตัตติ และสหชาตอวิกตปัจจย

๓. โอกฺกนฺติกฺขณ นามรูปํ อลฺลสมมฺลํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

นามขันธ์ ๔ และหทัยวัตถุในขณะปฏิสนธิกาลในปัจจุโวการภูมิ เป็นปัจจย คือช่วย อุปการะซึ่งกันและกัน หรือแก่กันและกัน ด้วยอำนาจสหชาตัตติและสหชาตอวิกตปัจจย

๔. จิตฺตเจตฺติกา ฐมฺมา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

ธรรมทั้งหลาย คือจิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ (เว้นทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และจุตจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่รูป ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาตัตติ และสหชาตอวิกตปัจจย

๕. มหาภูตา อุปาหารูปานํ อตฺถิปัจจเยน ปัจจโย อวิกตปัจจเยน ปัจจโย.

มหาภูตรูป เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่อุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตัตติ และ สหชาตอวิกตปัจจย

๖. จกขายตนํ จกขุวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกจกขายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตจกขายตนะ
๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จกขุวิญญานธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่
ประกอบกับจกขุวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย และวัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๗. โสตายตนํ โสทวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกโสตายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๘. ฆานายตนํ ฆานวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกฆานายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๙. ชิวหายตนํ ชิวหาวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกชิวหายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือ ฯลฯ

๑๐. กายายตนํ กายวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

มัชฌิมายุกกายายตนะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังก์ดวงแรก หรือฐิติปัตตกายายตนะ
๔๕ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญานธาตุ และสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่
ประกอบกับกายวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจวัตถุปุเรชาตัตถิ และวัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๑. รูปายตนํ จกขุวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

รูปารมณฺ์ที่เป็นปัจจุบันเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จกขุวิญญานธาตุ และสัพพจิตต-
สาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับจกขุวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจอาร์มณปุเรชาตัตถิปัจจัย
และอาร์มณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

๑๒. สทฺทายตนํ โสทวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

สัททารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๓. กณฺธายตนํ ฆานวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานลฺลจ ฐมฺมานํ อตฺถิปจฺเจยน
ปจฺจโย อวิคตปจฺเจยน ปจฺจโย.

คันธารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๔. รสายนํ ชิวหาวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานนฺจ ฌมฺมานํ อตฺติปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย อวิกตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

รสารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือ ฯลฯ

๑๕. โภฏฐพฺพายตํ กายวิญญานธาตุยา ตัมมปยุตฺตกานนฺจ ฌมฺมานํ อตฺติ-
ปฺจฺจเจยน ปฺจฺจโย อวิกตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

โภฏฐพฺพารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กายวิญญานธาตุและ
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบกับกายวิญญานธาตุ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺปุเร-
ชาตตติปัจจัย และอาร์มมณฺปุเรชาตอวิกตปัจจัย

๑๖. รูปายตํ สทฺทายตํ กนฺธายตํ รสายนํ โภฏฐพฺพายตํ มโนธาตุยา
ตัมมปยุตฺตกานนฺจ ฌมฺมานํ อตฺติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย อวิกตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

รูปรามณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โภฏฐพฺพารมณฺ์ คือปัญจารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน
เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ และอัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปีติ ฉันทะ)
ที่ประกอบกับมโนธาตุ ด้วยอำนาจอาร์มมณฺปุเรชาตตติปัจจัย และอาร์มมณฺปุเรชาตอวิกตปัจจัย

๑๗. ยํ รูปี นิสฺสาย มโนธาตุ จ มโนวิญญานธาตุ จ วตฺตุนฺติ ตํ รูปี มโนธาตุยา
จ มโนวิญญานธาตุยา จ ตัมมปยุตฺตกานนฺจ ฌมฺมานํ อตฺติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย
อวิกตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ ๗๒ เจตสิก ๕๒ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) อาศัย
หทัยวัตถุใดเกิดขึ้น หทัยวัตถุนั้นเป็ปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่มโนธาตุ ๓ และมโนวิญญานธาตุ
๗๒ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกับมโนธาตุ และมโนวิญญานธาตุ ด้วย
อำนาจวัตถุปุเรชาตตติปัจจัย วัตถุอาร์มมณฺปุเรชาตตติปัจจัย และวัตถุปุเรชาตอวิกตปัจจัย
วัตถุอาร์มมณฺปุเรชาตอวิกตปัจจัย

คำแปล จำแนกบท และเนื้อความองค์ธรรม คำอธิบายเหล่านี้เหมือนกันกับสหชาตปัจจัย
ปุเรชาตปัจจัย

อตฺติปัจจัยนี้ มีอยู่ ๕ อย่างด้วยกันคือ สหชาตตติ ปุเรชาตตติ ปัจจชาตตติ อาหารตติ
อินทริยตติ แต่ในปัจจัยนิเทศนี้ทรงแสดงไว้เพียง ๒ ปัจจัยเท่านั้น คือสหชาตตติ ปุเรชาตตติ
ส่วนในปัญหาวาระนั้นทรงแสดงครบทั้ง ๕ ที่เป็นดังนี้ก็เพราะในที่นี้เป็นการแสดงโดยสาวเสสนัย
คือเทศนานัยที่ยังมีเนื้อความเหลืออยู่

จบ อตฺติปัจจัยนิเทศ และอวิกตปัจจัยนิเทศ

๒๒. นัตติปัจจยนิทเทศ

อาร์มภบท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจยทเทศว่า นัตติปัจจโย
 ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

สมนนุตรนิรุทธา จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนํ จิตฺตเจตสิกํ ธมฺมํ
 นัตติปัจจเยน ปัจจโย.

พระบาลี และคำแปล

สมนนุตรนิรุทธา จิตฺตเจตสิกกา ธมฺมา ปฏุปฺปนฺนํ จิตฺตเจตสิกํ ธมฺมํ
 นัตติปัจจเยน ปัจจโย.

จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย ที่นอกจากจิตจิตของพระอรหันต์ที่ดับไปแล้ว โดยไม่มี
 เหลือในลำดับของตนที่เป็นปัจจย เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหลาย
 พร้อมด้วยจิตจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากตน ด้วยอำนาจนัตติปัจจย

จบ นัตติปัจจยนิทเทศ

๒๓. วิคตปัจจยนิทเทศ อาร์มภท

ปัจจยเช่นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้โดยย่อในปัจจุยทเทศว่า วิคตปัจจโย
ปัจจยเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงโดยพิสดารในปัจจยนิทเทศว่า

สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกกา รมฺมา ปญฺญปฺปนฺนํ จิตฺตเจตสิกานํ รมฺมานํ
วิคตปัจจเยน ปจฺจโย.

พระบาลี และคำแปล

สมนนฺตรวิคตา จิตฺตเจตสิกกา รมฺมา ปญฺญปฺปนฺนํ จิตฺตเจตสิกานํ รมฺมานํ
วิคตปัจจเยน ปจฺจโย.

จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔ ทั้งหมด ที่นอกจากจุดจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากไปแล้ว
โดยไม่มีเหลือในลำดับของตนที่เป็นปัจจย เป็นปัจจย คือช่วยอุปการะแก่จิตเจตสิกนามขันธ์ ๔
ทั้งหมด พร้อมด้วยจุดจิตของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นต่อจากตน ด้วยอำนาจวิคตปัจจย

จำแนกภท และเนื้อความองค์ธรรม คำอธิบายเหล่านี้เหมือนกันกับอนันตรปัจจย

จบ นัตติปัจจยนิทเทศ และวิคตปัจจยนิทเทศ

ปัจจยนิทเทโส นิฏฺฐิโต

จบ ปัจจยนิทเทศ

ความหมายของคำว่า ฃฏนา

คำว่า ฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมปัจจัย ดังมีวจนัตถะ วิคคหสัพท์ ว่า

ฃฏียเต = ฃฏัน (วา) ฃฏียเต อนเณนติ = ฃฏัน การรวบรวมชื่อว่า ฃฏนา (หรืออีกนัยหนึ่ง) การรวบรวมปัจจัยด้วยอำนาจของปัจจัยนั้นๆ ฉะนั้น อำนาจของปัจจัยนั้นๆ ชื่อว่า ฃฏนา

๑. สามณุลฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่ยังมิได้กล่าวถึงอริปติ อินทริยะ และมัคคะเป็นต้นเข้าด้วย

๒. สอนุทริยมคคฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอินทริยะ และมัคคะเข้าด้วย

๓. สาทิปติอินุทริยมคคฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอริปติ อินทริยะ และมัคคะเข้าด้วย

๔. สพุพภูจันนิกฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีปัจจัยทั้ง ๔ คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตัตถิ และสหชาตอวิคตะ อันเป็นปัจจัยที่เข้าร่วมในฃฏนา ทุกอย่าง

๕. สอนุลมณุลฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะ เข้าด้วย

๖. สอนุลมณุลสมปยุตตฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะ และสัมปยุตตะเข้าด้วย

๗. สวิปปยุตตฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีวิปปยุตตะเข้าด้วย

๘. สอนุลมณุลวิปปยุตตฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอัญญมัญญะ และวิปปยุตตะเข้าด้วย

๙. สอนุทริยมคคสพุพภูจันนิกฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มีอินทริยะ และมัคคะเข้าร่วมในสัพพัญญานิกปัจจัย

๑๐. สาทิปติอินุทริยมคคสพุพภูจันนิกฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่มี อริปติ อินทริยะ และมัคคะเข้าร่วมในสัพพัญญานิกปัจจัย

๑๑. อวิปากฃฏนา หมายความว่า การรวบรวมอำนาจปัจจัยที่ยังมิได้กล่าวถึงวิปากะ

ณ ข้างต้นได้กล่าวแล้วว่า การทรงเทศนาปัจจัย ๒๔ อันเป็นคัมภีร์ปฏิฐานนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกปัจจัยหนึ่งๆ มีธรรมเป็น ๓ หมวด เรียกว่า สรุปรูปเนื้อความ ๓ ประการ คือ ปัจจัยธรรม ปัจจุปปันยธรรม ปัจจนิกธรรม ณ บัดนี้จะได้กล่าวถึงการสรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔ โดยถี่ถ้วน ดังต่อไปนี้

ด้วยเหตุนี้ ในเหตุการณ์ ๒๕ นั้น จึงนับประเภทของฆฏนาที่มีชื่อไม่ซ้ำกันได้ ๑๒ ประเภท ดังที่ปรากฏแล้วนี้

๒. อารัมมณปัจจัย

ในอารัมมณปัจจุทเทศนี้ สรุปรเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

อารมณ์ ๖ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน บัญญัติที่เป็นกาลวิมุต เป็น อารัมมณปัจจัย

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ เป็น อารัมมณปัจจุပ္ปัน

รูปทั้งหมด คือ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป พาหิรรูป อาหารขรูป อุดุขรูป อสัณฺณ-
สตัดกัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูป เป็น อารัมมณปัจจนิก

จำแนก อารัมมณปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอารัมมณปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุပ္ปันธรรม ของธรรมที่เป็นอารัมมณปัจจัย
นั้น มีลักษณะอย่างเดียวกันคือ เป็นที่ยินดีและยึดหน่วง (อารมณ์) แห่งปัจจุပ္ปันธรรม

เมื่อว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

เมื่อว่าโดย กาล เป็นทั้งปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต

เมื่อว่าโดย สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจุပ္ปันธรรม
เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจุပ္ปันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

* * * * *

๓. อธิปติปัจจัย

ในอธิปติปัจจุทเทศนี้ อธิปติปัจจัยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. อารัมมณาธิปติ
๒. สหชาตาธิปติ ใน ๒ อย่างนี้

อารัมมณาธิปติปัจจัย สรุปรเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

อารมณ์ ๖ คืออิฏฐนิพันนรูป ๑๘ จิต ๘๔ เจตสิกที่ประกอบ ๔๗ (เว้นโทสมูล
โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญานจิต) ที่นำฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็นเตกาลิกะ และนิพพาน
ที่เป็นกาลวิมุต เป็น อารัมมณาธิปติปัจจัย

โลกมูลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ (เว้นอัปมัณฺญา) เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น อารัมมณา-
ธิปติปัจจุပ္ปัน

โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ ที่มีได้เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง โดยแน่นอนและไม่แน่นอน รูปทั้งหมด คือ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป พาหิรรูป อาหารขรูป อุดุขรูป อสัณฺณุตต-
กัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูป เป็น อารัมมณาริบัติปัจจย

สหขาริบัติปัจจย สรุปรูปเนื้อความมียู่ ๓ ประการคือ

อริบติอรรถธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอริบติ ๓ หรือ ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ วิมังสา
ที่ในสขาริบัติขวันะ ๕๒ และสขาริบัติขวันะ ๕๒ ในขณะที่เป็นอริบติ เป็น สหขาริบัติปัจจย

สขาริบัติขวันะ ๕๒ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ สขาริบัติจิตตขรูปในขณะที่กำลังได้รับการช่วย
อุปการะจากอริบติปัจจย โดยแน่นอนและไม่แน่นอน (เว้นอริบติอรรถธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง)
เป็น สหขาริบัติปัจจย

กามจิต ๕๔ มหัคคตวิปาก ๘ เจตสิก ๕๒ ที่มีได้รับการช่วยอุปการะจากอริบติปัจจย
โดยแน่นอนและไม่แน่นอน อริบติอรรถธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งในขณะที่เป็นอริบติปัจจย
นิริขาริบัติจิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป พาหิรรูป อาหารขรูป อุดุขรูป อสัณฺณุตตกัมมขรูป
ปวัตติกัมมขรูป เป็น สหขาริบัติปัจจย

จำแนก อารัมมณาริบัติปัจจย และปัจจยรูปโดยเฉพาะๆ

ในอารัมมณาริบัติปัจจยนี้ เมื่อจำแนกโดยเฉพาะๆ แล้ว ก็มีอยู่ด้วยกัน ๑๐ คู่ ดังต่อไปนี้

๑. อารมณ ๖ คือ จตุชนิพนันรูป ๑๘ ที่เป็นสภาวะอริขฐะและปริกัปปอริขฐะ โลกียจิต
๗๖ เจตสิก ๔๗ ที่ประกอบ (เว้นโทสมุล โมหมูล ทุกขสหคตกายวิญญาน) มีสภาพที่น่าฝึกฝ
หนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น อารัมมณาริบัติปัจจย

โลกมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ ที่ประกอบเป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น อารัมมณา-
ริบัติปัจจย

๒. โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบมีสภาพที่น่าฝึกฝหนักแน่นอย่างยิ่ง
เป็น อารัมมณาริบัติปัจจย

มหากุศลจิต ๘ เจตสิก ๓๓ ที่ประกอบ (เว้นวิริติ อัปปมัญญา) เป็นผู้ฝึกฝหนักแน่น
อย่างยิ่ง เป็น อารัมมณาริบัติปัจจย

๓. โสดาปัตติมรรคจิตตูปบาท โสดาปัตติผลจิตตูปบาท นิพพาน ของพระโสดาบัน-
นุคค มีสภาพที่น่าฝึกฝหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น อารัมมณาริบัติปัจจย

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ของพระโสดาบันนุคคล เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๔. สกทาคามิมรรคจิตตูปบาท สกทาคามิผลจิตตูปบาท นิพพาน ของพระสกทาคามี-นุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ของพระสกทาคามีนุคคล เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๕. อนาคามิมรรคจิตตูปบาท อนาคามิผลจิตตูปบาท นิพพาน ของพระอนาคามีนุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ของพระอนาคามีนุคคล เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๖. อรหัตตมรรคจิตตูปบาท อรหัตตผลจิตตูปบาท นิพพานของพระอรหันตบุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณอัมปมัญญา) ของพระอรหันตบุคคลเป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๗. นิพพานของพระโสดาบันนุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

โสดาปัตติมรรคจิตตูปบาท โสดาปัตติผลจิตตูปบาท เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๘. นิพพานของพระสกทาคามีนุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

สกทาคามิมรรคจิตตูปบาท สกทาคามิผลจิตตูปบาท เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๙. นิพพานของพระอนาคามีนุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

อนาคามิมรรคจิตตูปบาท อนาคามิผลจิตตูปบาท เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจยูปัน**

๑๐. นิพพานของพระอรหันตบุคคล มีสภาพที่น่าฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น **อาร์มมณาริทธิปัจจย**

อรหัตตมรรคจิตตูปบาท อรหัตตผลจิตตูปบาท เป็นผู้ฝึกฝนหนักแน่นอย่างยิ่ง เป็น
อรัณมณาริบัติปัจฉยูปบัน

ธรรมที่เป็น **ปัจฉยูปบัน** และ **ปัจฉนิก** ของอรัณมณาริบัติปัจฉยนี้มี ๒ อย่างคือ
 แน่นอน และไม่แน่นอน

อรัณมณาริบัติปัจฉยูปบันแน่นอน ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ **ไม่แน่นอน**
 ได้แก่ โลกมุลจิต ๘ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๔๕ ที่ประกอบ
 (เว้นอัปปมัญญา)

อรัณมณาริบัติปัจฉนิกแน่นอน ได้แก่ โทสมุลจิต ๒ โมหมุลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘
 มหาวิปากจิต ๘ มหาภิรยาญาณวิปยุตตจิต ๔ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบรูป
 ทั้งหมดมี จิตตชรูป เป็นต้น **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๒๐ ดวง มีโลกมุลจิต ๘ เป็นต้น เจตสิก ๔๕
 ที่ประกอบ ที่เป็นปัจฉยูปบันธรรมไม่แน่นอนนั่นเอง

ธรรมที่เป็น **ปัจฉย** **ปัจฉยูปบัน** **ปัจฉนิก** ของสหชาตาริบัติปัจฉยนี้ก็มี ๒ อย่างคือ
 แน่นอน และไม่แน่นอน

สหชาตาริบัติปัจฉยแน่นอน ได้แก่ อธิบติองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งใน
 อัปปนาชวณะ ๒๖ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ อธิบติองค์ธรรม ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งในกามชวณะ ๒๖
 (เว้นโมหมูลชวณจิต ๒ หสิตูปปาทจิต ๑)

สหชาตาริบัติปัจฉยูปบันแน่นอน ได้แก่ อัปปนาชวณะ ๒๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ
 (เว้นอธิบติองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจฉย) และอัปปนาสาริบัติจิตตชรูป **ไม่แน่นอน** ได้แก่
 กามชวณจิต ๒๖ (เว้นโมหมูล และหสิตูปปาทชวณะ) เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ (เว้นอธิบติ
 องค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจฉย) และกามสาริบัติจิตตชรูป

สหชาตาริบัติปัจฉนิกธรรมแน่นอน ได้แก่ โมหมุลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ มหา-
 วิปากจิต ๘ มหัคควิปากจิต ๕ เจตสิก ๔๐ ที่ประกอบ นิราธิปติจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป
 พาหิรรูป อาหารชรูป อุดุชรูป อสัณณุตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป **ไม่แน่นอน** ได้แก่
 กามชวณจิต ๒๖ (เว้นโมหมูลและหสิตูปปาทชวณะ) เจตสิก ๕๑ ที่ประกอบ กามสาริบัติจิตตชรูป
 ที่เป็นปัจฉยูปบันไม่แน่นอนนั่นเอง

จำแนกอธิปติปัจฉยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอรัณมณาริบัติปัจฉยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจฉยูปบันธรรมของธรรมที่เป็น
 อรัณมณาริบัติปัจฉยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นที่ยินดี และยึดหน่วงด้วย (อารมฺมณ) เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีด้วย (อธิปติ)

ว่าโดย ชาติ เป็นอารมฺมณชาติ

” กาล เป็นทั้งอดีต อนาคต ปัจจุบัน และกาลวิมุต

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจุပ္ปันธรรม เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจุပ္ปันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

ส่วนสหชาตาริบัติปัจจัยนั้น ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (สหชาต) เป็นใหญ่ เป็นอธิบดีด้วย (อธิปติ)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ

๔. อนันตรปัจจัย

ในอนันตรปัจจัยทุเทศนี้ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็น อนันตรปัจจัย

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดหลังๆ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์ เป็น อนันตร-ปัจจัย

รูปทั้งหมด คือ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป พาหิรรูป อาหารขรูป อุตฺตขรูป อสฺสณฺณสตัด-กัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูป เป็น อนันตรปัจจัย

จำแนก อนันตรปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอนันตรปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุပ္ปันธรรมของธรรมที่เป็นอนันตรปัจจัยนั้น ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ให้เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน เสมือนหนึ่งเป็น จิตดวงเดียว (อนนฺตร)

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

” กาล เป็นอดีตกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจุပ္ปันธรรม เกิดขึ้น

๕. สมณันตรปัจจัย

ในสมณันตรปัจจัยเทศนี้ สรุปรเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการเหมือนอนันตรปัจจัย

จำแนก สมณันตรปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ ก็เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย

๖. สหชาติปัจจัย

ในสหชาติปัจจัยเทศนี้ สรุปรเนื้อความมีอยู่ ๒ ประการเท่านั้นคือ ๑. ปัจจัยธรรม ๒. ปัจจัยูปบันธรรม สำหรับปัจจัยนิกรรมนั้นไม่มี ใน ๒ ประการนี้

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันใน จตุโวการภูมิ และช่วยอุปการะแก่นามขันธด้วยกัน กับจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ในปัญจโวการ-ภูมิที่ดี, มหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด คือ จิตตชมหาภูตรูป ปฏิสนธิกัมมชมหาภูตรูป พาหิรมหาภูตรูป อาหารชมหาภูตรูป อุดมชมหาภูตรูป อสัณฺณสัจจกัมมชมหาภูตรูป ปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ที่ช่วย อุปการะแก่กันและกัน และที่ช่วยอุปการะแก่อุปาหารูปที่ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และ หทัยวัตถุที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันที่ดี เป็น สหชาติปัจจัย

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจาก กันและกัน จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูปที่ดี, อุปาหารูปทั้งหมด มหาภูตรูปทุกชนิดที่ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และหทัยวัตถุที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันที่ดี เป็น สหชาติปัจจัยุปัน

จำแนก สหชาติปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาติปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุปันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาติปัจจัย นั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ เกิดขึ้นพร้อมกันกับปัจจัยุปันธรรม (สหชาติ)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจัยุปันธรรม เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง อุปถัมภกสัตติ ช่วยอุปการะให้ปัจจัยุปันธรรมตั้งอยู่อย่างหนึ่ง

๓. อัญญมัญญปัจจัย

ในอัญญมัญญปัจจัยทุเทศนี้ สรุปรเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือจิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ที่ช่วยอุปการะแก่กัน และกันก็ดี, และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด มีจิตตขมมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น ที่ช่วยอุปการะแก่กัน และกันก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และหทัยวัตถุที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจัย**

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือจิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ที่เป็นไปโดยการ เปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี, มหาภูตรูป ๔ ทุกชนิดที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกัน และกันก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และหทัยวัตถุที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกัน และกันก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจัยุปัน**

จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป (เวณหทัยวัตถุ) ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากนามขันธ ก็ดี อุปาหารูปทั้งหมดคือจิตตขอุปาหารูป เป็นต้น จนถึงปวัตติกัมมขอุปาหารูป ที่เป็นไปโดยการ เปรียบเทียบจากมหาภูตรูปก็ดี เป็น **อัญญมัญญปัจจัยนิก**

จำแนก อัญญมัญญปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอัญญมัญญปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุปันธรรมของธรรมที่เป็นอัญญมัญญ-ปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียว คืออุปการะแก่กันและกัน (อณุลมณฺณ)

” ชาติ เป็นสหชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุปันธรรมด้วย อำนาจ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนี้มี ๒ อย่างคือ ๑. ปัจจนิกรธรรมที่แน่นอนอย่างหนึ่ง (เอกันตะ)

๒. ปัจจนิกรธรรมที่ไม่แน่นอนอย่างหนึ่ง (อนกัณตะ)

ปัจจัยนิกรธรรมที่แน่นอนนั้นได้แก่ จิตตขอุปาหารูป ปฏิสนธิกัมมขอุปาหารูป (เวณ หทัยวัตถุ) พาหิรอุปาหารูป อาหารขอุปาหารูป อุดฺขอุปาหารูป อสัณฺณสัตตกัมมขอุปาหารูป ปวัตติกัมมขอุปาหารูป หมายความว่าธรรมเหล่านี้เป็นปัจจัยุปันธรรมไม่ได้แน่นอน ฉะนั้น จึงเป็นปัจจัยนิกรธรรมแน่นอน

ปัจจัยนิกรรมที่ไม่แน่นอนนั้นได้แก่ จิตตมหาภูตรูป ปฏิสนธิกัมมชมมหาภูตรูป ปฏิสนธิหทัยวัตถุ หมายความว่า เมื่อขณะปวัตตินามขันธ ๔ กำลังเป็นปัจจัยและปัจจัยุบัน ซึ่งกันและกันนั้น จิตตมหาภูตรูปเป็นปัจจัยุบันธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจัยนิกรรม, เมื่อขณะปฏิสนธินามขันธ ๔ เป็นปัจจัยและปัจจัยุบันซึ่งกันและกัน และปฏิสนธินามขันธ ๔ กับหทัยวัตถุเป็นปัจจัยและปัจจัยุบันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิกัมมชมมหาภูตรูปเป็นปัจจัยุบัน-ธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจัยนิกรรม, และเมื่อขณะปฏิสนธิกัมมชมมหาภูตรูปเป็นปัจจัย และปัจจัยุบันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัยุบันธรรมไม่ได้ ฉะนั้น จึงเป็นปัจจัยนิ-กรรม

๘. นิสสยปัจจัย

ในนิสสยปัจจัยุทเทสนี้ นิสสยปัจจัยมี ๒ หรือ ๓ อย่างคือ ๑. สหชาตนิสสยะ ๒. ปุเรชาตนิสสยะ หรือ ๑. สหชาตนิสสยะ ๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยะ ๓. วัตถุารัมมณปุเร-ชาตนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้

สหชาตนิสสยปัจจัยมีสรูปเนื้อความ ๒ อย่างคือ ปัจจัยธรรม และปัจจัยุบันธรรม ทั้ง ๒ อย่างนี้แสดงเหมือนกับสหชาตปัจจัยทุกประการ

จำแนก สหชาตนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุบันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาตนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันกับปัจจัยุบันธรรมด้วย (สหชาต) เป็นที่อาศัยของปัจจัยุบันธรรมด้วย (นิสสย)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจัยุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุบันธรรม ด้วยอำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย มีสรูปเนื้อความ ๓ ประการคือ

ในบรรดาปัญญาวัตถุทั้ง ๓ ชนิด มีมัญญาภักขวัตถุเป็นต้นนั้น มัชฌิมาภักขวัตถุ คือ จักขุ โสตะ ชวานะ ชิวหา กายะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังค์ดวงแรกก็ดี, หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้นก็ดี, หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นโดยอนุমানเอาว่า ในขณะจิตหนึ่งดวง ก่อนหน้าจะออกจากนิโรธสมาบัติก็ดี, วัตถุรูป ๖ ที่เกิดพร้อมกันกับจิต

ดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไปในมรณาสันกาลก็ดี เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย** (ตามนัยของท่านโบราณจารย์)

หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุปุ ๖ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กายะ หทยะ ที่เข้าถึงฐิติปัตตะ ของตนมีจำนวน ๔๕ เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย** (ตามนัยของท่านอาจารย์ภายหลัง)

วิญญูณธาตุ ๗ มีจักขุวิญญูณธาตุ เป็นต้น เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) ที่เป็นไปในปวัตติกาลในปัญจโวการภูมิโดยแน่นอน และไม่แน่นอน เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปัน**

มโนวิญญูณธาตุ ๔๖ คือ โลกมุลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นโสดาปัตติมรรค) ที่เป็นไปในจุวัการภูมิโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี, ปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบก็ดี รูปทั้งหมดมีจิตตชรูปเป็นต้นก็ดี เป็น **วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปัน**

ในวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปันและปัจจนิกนี้ มีอย่างละ ๒ คือแน่นอนและไม่แน่นอน

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปันแน่นอน ได้แก่ จิต ๔๓ คือ โทสมุลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๗ มหาวิปากจิต ๘ รุปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ เจตสิก ๔๘ ที่ประกอบ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต ๑) **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ คือ โลกมุลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๘ (เว้นอรุปวิปากจิต ๔) โลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสดาปัตติมรรค) เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจนิกแน่นอน ได้แก่ อรูปวิปากจิต ๔ เจตสิก ๓๐ ที่ประกอบ และรูปทั้งหมด **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ มีโลกมุลจิต ๘ เป็นต้น เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา) ที่เป็นปัจจยูปันไม่แน่นอนนั่นเอง

จำแนก วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๓ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย (วัตถุ) เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาต) เป็นที่อาศัยด้วย (นิสสย)

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรม ด้วยอำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

อนึ่งการดับของกัมมชรูป กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในอุปาทกขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมดับที่ภังคักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ เสมอไป

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในฐิติขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่งก็ตาม ย่อมดับที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๘ เสมอไป

กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในภังคักขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่งก็ตาม ย่อมดับที่ฐิติขณะของจิตดวงที่ ๑๘ เสมอไป

วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย มีสรูปเนื้อความ ๓ ประการคือ

หทัยวัตถุที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตดวงแรก ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป ๑๗ ขณะในมรณาสันกาล เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย**

มรณาสันจิต ๘ ขณะ คือมโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนะ ๕ ครั้ง ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยูปบัน**

อีกนัยหนึ่ง ปัจจุบันหทัยวัตถุ คือหทัยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่ ในขณะเป็นที่อาศัยและเป็นอารมณ์ด้วย เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย**

จิต ๕ ขณะ คือมโนทวาราวชชนะ ๑ กามชวนะ ๕ ครั้ง ในจำนวนกามชวนะ ๒๕ ตทารัมมณะ ๒ ครั้ง ในจำนวนตทารัมมณะ ๑๑ อภิญา ๑ ครั้ง ในจำนวนอภิญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ อัปป์มัญญา) เมื่อในขณะที่ได้รับการช่วยอุปการะจากวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยูปบัน**

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ในขณะที่มีได้รับการช่วยอุปการะจากวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี, รูปทั้งหมดมีจิตตชรูปเป็นต้นก็ดี เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยนิก**

ในวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยนิกนี้ มี ๒ อย่างคือ แน่นอนและไม่แน่นอน

ปัจจยนิกธรรมที่แน่นอน นั่นคือ ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ มหัคคตจิต ๒๗ พร้อมด้วยอภิญาต่าง ๆ (เวณอิทธิวิธอภิญาจิต ๒) โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ และรูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น **ไม่แน่นอน** นั่นคือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๕ ตทารัมมณะ ๑๑ อิทธิวิธอภิญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔ ที่ประกอบ (เวณิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ อัปป์มัญญา)

บรรดาเจตสิก ๘ ดวงนี้ แม้จะประกอบกับกามชวนะก็จริง แต่ที่เว้นออกเสียนั้นก็เนื่องจากเจตสิกทั้ง ๘ ดวงนี้มีหทัยวัตถุเป็นอารมณ์ไม่ได้นั่นเอง การที่เป็นดังนี้ก็เพราะว่าหทัยวัตถุของตนมิใช่เป็นสมบัติของผู้อื่นประการหนึ่ง, มิใช่เป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกประการ

หนึ่ง, มิใช่เป็นตัวยุติวิธานประการหนึ่ง เหตุนี้แหละจึงเป็นอารมณ์ของอิสสา มัจฉริยะ
 ถูกกุกจะ ไม่ได้ ทั้งหทัยวัตถุของตณนี้ก็มีมิใช่เป็นวิติกกมิตัพพวัตถุ มิใช่เป็นทุกจิตสัตว์ สุกจิตสัตว์
 อีกด้วย ฉะนั้นจึงเป็นอารมณ์ของวิริตี อัปปมัญญา ไม่ได้

จำแนก วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปบันธมของธรรมที่เป็นวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัยนั้น
 ว่าโดยลักษณะมี ๔ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย (วัตถุ) เป็นอารมณ์ด้วย (อารมณ์มณ)
 เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาต) เป็นที่อาศัยด้วย (นิสสย)

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” อำนาจ คือสัตติ มี ๒ อย่างคือ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปบันธม ด้วย
 อำนาจชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

วัตถุ หมายถึง เป็นที่อาศัยเกิด

อารมณ์ ” เป็นที่ผลิตเพลิน

ปุเรชาต ” ปัจจัยธรรมเกิดก่อนปัจจัยปบันธม

วิปยุตตะ ” ปัจจัยธรรม และปัจจัยปบันธม ไม่ประกอบกัน

วัตถุมี ๖ แต่เอาเฉพาะหทัยวัตถุ

สรุปเนื้อความ ๓ ประการ คือปัจจัย ปัจจุบัน ของวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
 อีกนัยหนึ่งนั้นจะกล่าวว่า หทัยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่ (ปัจจุบัน) เมื่อขณะเป็นที่ตั้งและเป็น
 อารมณ์ เป็นวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

มนิทวาราวชชนจิต ๑ กามชวณะ ๒๕ ตถารัมมณจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๔
 (เว้นอิสสา มัจฉริยะ ถูกกุกจะ วิริตี อัปปมัญญา) เมื่อขณะได้รับการอุปการะจากวัตถารัมมณ-
 ปุเรชาตนิสสยปัจจัยธรรม เป็นปัจจัยปบันธม ดังนี้ก็ได้

๕. อุปนิสสยปัจจัย

ในอุปนิสสยปัจจัยทุกเทศนี้ อุปนิสสยปัจจัยมีอยู่ ๓ ประการคือ ๑. อารัมมณูปนิสสย ๒.
 อนันตรูปนิสสยะ ๓. ปกตูปนิสสยะ ใน ๓ อย่างนี้

อารัมมณูปนิสสยปัจจัย เหมือนกันกับ อารัมมณชิปติปัจจัยทุกประการ

อนันตรูปนิสสยปัจจัย เหมือนกันกับ อนันตรปัจจัยทุกประการ

จำแนก อารัมมณูปนิสสยปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นอารัมมณูปนิสสยปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นอารมณ์ด้วย (อารัมมณ) เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย (อุปนิสสย)

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ อารัมมณชาติปัจจย

จำแนก อนันตรูปนิสสยปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นอนันตรูปนิสสยปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกัน เสมือนหนึ่งเป็นจิตดวงเดียวด้วย (อนนตร) เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย (อุปนิสสย)

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับอนันตรปัจจย

ปกตูปนิสสยปัจจย สรุปลักษณะมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ ที่เป็นพลละมีกำลังมากก็ดี และอรรถบัญญัติบางอย่างมี อุตฺตบญฺญติ โภชนบญฺญติ ปุคฺคณบญฺญติ เสนาสนบญฺญติ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับวิชาการศึกษาที่เป็นพลละมีกำลังมากก็ดี (เวณบญฺญติกรรมฐาน) สัททบญฺญติบางอย่างมี ภาษาบาลี ภาษาไทย อังกฤษ เป็นต้น ที่เป็นพลละมีกำลังมากก็ดี (เวณภาษาของเดรัจฉานและชื่อต่างๆ) **เป็นปกตูปนิสสยปัจจย**

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดหลังๆ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปัน

รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น เป็นปกตูปนิสสยปัจจยนิ

ปกตูปนิสสยปัจจย โดยสันดานมี ๒ คือ

๑. อุปปาติตปกตูปนิสสยปัจจย หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจยนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ภายในสันดานของตน ได้แก่ อกุศลธรรม มีราคะ เป็นต้น กุศลธรรมมีศรัทธา เป็นต้น

๒. อุปเสวิตปกตูปนิสสยปัจจย หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจยนั้นเนื่องมาจากสังคมภายนอก ได้แก่ อรรถบัญญัติ สัททบัญญัติ ดังที่ได้กล่าวแล้ว

อีกนัยหนึ่ง ปกตูปนิสสยปัจจย มี ๒ คือ

๑. โดยอภิธรรมนัย ธรรมที่เป็นปัจจยคงช่วยอุปการะให้ได้แต่ฝ่ายนามธรรมอย่างเดียว ดังที่ได้กล่าวแล้ว

๒. โดยสุดตันตนัย ธรรมที่เป็นปัจจยสามารถช่วยอุปการะให้ได้ทั้งฝ่ายรูปและฝ่ายนาม

รูปที่ได้รับการช่วยอุปการะจากปัจจัยนั้น เช่น ต้นไม้ได้รับการช่วยอุปการะจากดิน น้ำ อากาศ, ยานยนต์ต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องจักร, ภาพและเสียงที่ปรากฏในโทรทัศน์ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องส่ง, รูปถ่ายที่ปรากฏในฟิล์มได้รับการช่วยอุปการะจากกล้อง, ภาพสีต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากบล็อกต่างๆ, ตัวหนังสือต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากแท่นพิมพ์, ปากกา ดินสอ เครื่องใช้ที่มีรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเครื่องมือเครื่องจักร และแม่พิมพ์, ไม้ที่มีรูปร่างลักษณะต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากเลื่อย สว่า ฯลฯ, นาฬิกาที่เดินอยู่ได้รับการช่วยอุปการะจากลานเป็นต้น, อาหารต่างๆ ได้รับการช่วยอุปการะจากไฟ, ไฟฟ้าที่กำลังติดอยู่ พัดลมที่กำลังหมุนอยู่ ได้รับการช่วยอุปการะจากถ่านหรือพลังงานของเครื่องจักร เหล่านี้เป็นต้น

จำแนก ปกตูปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปันธรมของธรรมที่เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ การงานที่ได้กระทำเสร็จไปแล้วโดยเรียบร้อยด้วย (ปกต) เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากด้วย (อุปนิสสย)

ว่าโดยชาติ เป็นปกตูปนิสสยชาติ ปกตูปนิสสยชาติมี ๒ ประเภทคือ ๑. สุทธปกตูปนิสสยชาติ* ๒. มิสสกปกตูปนิสสยนันทกขณิกกัมมชาติ

จิต เจตสิก รูป ที่เป็นพละมีกำลังมากที่เกิดก่อนๆ พร้อมด้วยมกคเจตนาเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต เจตสิก ที่เกิดหลังๆ ก็ดี บัญญัติ ที่เป็นพละมีกำลังมากเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่จิต เจตสิก ก็ดี เป็น สุทธปกตูปนิสสยชาติ

กุศลกรรม อกุศลกรรม ที่เป็นพละมีกำลังมาก (เว้นมกคเจตนา) เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่วิบากนามจันทร์ เป็น มิสสกปกตูปนิสสยนันทกขณิกกัมมชาติ

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกัตติ

* สุทธปกตูปนิสสยชาติ หมายความว่า จิต เจตสิกอื่นๆ รูป บัญญัติ นั้นเป็นแต่ปกตูปนิสสยอย่างเดียว เป็นส่วนมาก สำหรับมกคเจตนา นั้น เป็นทั้งปกตูปนิสสยปัจจัย และนันทกขณิกกัมมปัจจัย เหตุนี้จึงเรียกว่า สุทธปกตูปนิสสยชาติ

มิสสกปกตูปนิสสยนันทกขณิกกัมมชาติ หมายความว่า กุศลกรรม อกุศลกรรม ทั้ง ๒ นี้เป็นได้ ๒ อย่างคือ นันทกขณิกกรรมด้วย เป็นปกตูปนิสสยด้วย ฉะนั้นจึงเรียกว่า มิสสกปกตูป

๑๐. ปุเรชาตปัจจย

ในปุเรชาตปัจจยเทศนี้ ปุเรชาตปัจจยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. วัตตปุเรชาตะ ๒. อารัมมณ-
ปุเรชาตะ ใน ๒ อย่างนี้

วัตตปุเรชาตปัจจย เหมือนกันกับ วัตตปุเรชาตนิสสยปัจจยทุกประการ

อารัมมณปุเรชาตปัจจย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

รูปอาร์มณ ๖ คือ นิพผันนรูป ๑๘ ที่เป็นปัจจุบัน เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจย**

กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา) ที่ได้รับการช่วย
อุปการะจากธรรมที่เป็นปัจจย โดยแน่นอนและไม่แน่นอน เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจยูปัน**

จิต ๗๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เว้นทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) ที่มีได้รับ
การช่วยอุปการะจากธรรมที่เป็นปัจจยโดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป
เป็นต้นก็ดี เป็น **อารัมมณปุเรชาตปัจจนิก**

ธรรมที่เป็นปัจจยูปัน และปัจจนิกของอารัมมณปุเรชาตปัจจยนี้มี ๒ อย่างคือ แน่นอน
และไม่แน่นอน

อารัมมณปุเรชาตปัจจยูปันแน่นอน ได้แก่ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓
อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ที่ประกอบ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ กามจิต ๔๑ ที่เหลืออภิญญาจิต ๒
เจตสิก ๕๐ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

อารัมมณปุเรชาตปัจจนิกแน่นอน ได้แก่ รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น มหัคคจิต
๒๗ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ (เว้นอภิญญาจิต ๒) **ไม่แน่นอน** ได้แก่
ปัจจยูปันธรรมที่ไม่แน่นอนนั่นเอง

จำแนก ปุเรชาตปัจจยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในวัตตปุเรชาตปัจจยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นวัตตปุเร-
ชาตปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย (วตถุ) เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาต)

เมื่อว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับวัตตปุเรชาตนิสสยปัจจยทุกประการ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นอารัมมณปุเรชาตปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เป็นอาร์มณด้วย (อาร์มมณ) เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาต)

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกัตติและอุปถัมภกัตติ

อนึ่ง อารัมมณูปุเรชาตปัจจยนี้ ท่านภูิกจารย์แบ่งออกเป็น ๒ คือ อารัมมณูปุเรชาตปัจจย อย่างหนึ่ง วัดถารัมมณูปุเรชาตปัจจยอย่างหนึ่ง แต่ในปัญฐานอรรถกถาท่านมิได้แยกออกเป็น ๒ แต่อย่างใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าหทัยวัตถุที่เป็นวัดถารัมมณูปุเรชาตปัจจยนี้ เข้าอยู่ในอารัมมณูปุเรชาตปัจจยอยู่แล้ว

๑๑. ปัจฉาชาตปัจจย

ในปัจฉาชาตปัจจยเทศนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ มีปฐมภวังค์ เป็นต้น ที่เกิดหลังๆ ในปัญจโวการภูมิ ที่แน่นอนและไม่แน่นอน (เว้นอรุปวิปากจิต ๔ และปฏิสนธิจิตทั้งหมด) เป็น **ปัจฉาชาตปัจจย**

เอกสมุฏฐานิกรูป ทวิสมุฏฐานิกรูป ติสสมุฏฐานิกรูป และจตุสมุฏฐานิกรูป ที่เกิดพร้อมกันกับขณะทั้ง ๓ ของจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น แล้วตั้งอยู่ (ฐิตีปัตตะ) เป็น **ปัจฉาชาตปัจจยูปัน**

จิตทั้งหมด ๘๕ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น เจตสิก ๕๒ และจิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป อาหารขรูป อุดขรูป ปวัตติกัมมขรูป ขณะที่เกิดขึ้น (อุปาทักขณะ) ในสันดานของสัตว์ที่อยู่ในปัญจโวการภูมิ และพาหิรรูป อสัณฺณสัจจกัมมขรูป เป็น **ปัจฉาชาตปัจจยนิ**

ธรรมที่เป็นปัจจยของปัจฉาชาตปัจจยนี้มี ๒ อย่างคือ แน่นอนและไม่แน่นอน

ปัจฉาชาตปัจจยแน่นอน ได้แก่ จิต ๔๓ คือโทสมูลจิต ๒ ทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ ตถารัมมณจิต ๑๑ หลิดูปาทกจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ เจตสิก ๔๘ ที่ประกอบ **ไม่แน่นอน** ได้แก่ จิต ๔๒ คือโลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหาภิกขจิต ๘ อรูปกุศลจิต ๔ อรูปภิกขจิต ๔ โลกุตตระที่เหลือ ๓ เจตสิก ๔๖ ที่ประกอบ (เว้นอัปปมัญญา)

จำแนก ปัจฉาชาตปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก่ปัจจยูปันธรรมของธรรมที่เป็นปัจฉาชาตปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ เกิดที่หลังปัจจยูปันธรรม (**ปัจฉาชาต**)

ว่าโดย ชาติ เป็นปัจฉาชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อุปถัมภกัตติ

ในปัจจัย ๒๔ นี้ ชาติ มี ๓ อย่างคือ ๑. สหชาติ ๒. ปุเรชาติ ๓. ปัจฉาชาติ
ใน ๓ อย่างนี้

คำว่า ชาติ ในสหชาตินั้น ได้แก่ จิต เจตสิก และรูปที่เกิดอยู่ในขณะทั้ง ๓
หมายความว่า ธรรมที่เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุบันธรรมของตนๆ นั้น อุปาทักขณะ
ก็เป็นได้ ฐิติขณะก็เป็นได้ ภัคคักขณะก็เป็นได้

คำว่า ชาติ ในปุเรชาตินั้น ได้แก่ รูปที่เกิดอยู่ในฐิติขณะ หมายความว่า รูปที่ช่วย
อุปการะแก่นามที่เป็นปัจจัยุบันธรรมนั้นได้เฉพาะแต่ฐิติขณะเท่านั้น อุปาทักขณะ และ
ภัคคักขณะช่วยอุปการะไม่ได้

คำว่า ชาติ ในปัจฉาชาตินั้น ได้แก่ จิต เจตสิก ที่อยู่ในอุปาทักขณะและฐิติขณะ
หมายความว่า จิต เจตสิก ที่ช่วยอุปการะแก่รูปที่เป็นปัจจัยุบันธรรมนั้น เป็นได้เฉพาะแต่
อุปาทักขณะเท่านั้น และฐิติขณะ สำหรับภัคคักขณะนั้นช่วยอุปการะแก่รูปไม่ได้

๑๒. อาเสวนปัจจัย

ในอาเสวนปัจจัยุทเทศนี้ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

โลกียขวณะ ๔๗ ที่เกิดก่อนๆ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ เป็น อาเสวนปัจจัย (เว้นขวณะ
ดวงสุดท้ายที่เป็นชาติเดียวกัน)

ขวณะ ๕๑ ที่เกิดหลังๆ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ เป็น อาเสวนปัจจัยุบัน
(เว้นกามขวนจิตดวงที่ ๑ และผลขวณะ ๔)

ขวณะดวงที่ ๑ ของกามขวณะ ๒๕ อาวัชชนจิต ๒ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ
และรูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น เป็น อาเสวนปัจจัยนิ

จำแนก อาเสวนปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอาเสวนปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุบันธรรมของธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนั้น
ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ เกิดขึ้นเสพอารมณ์บ่อยๆ (อาเสวน) กล่าวคือ การเห็น
การได้ยิน การรู้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง การคิดนึก การให้ร่างกายเคลื่อนไหวบ่อยๆ

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ
 ” กาล เป็นอดีตกาล
 ” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

๑๓. กัมมปัจจัย

ในกัมมปัจจัยทุเทศนี้ กัมมปัจจัยมี ๒ อย่างคือ ๑. สหชาตกัมมะ ๒. นานักขณิกกัมมะ
 ใน ๒ อย่างนี้

สหชาตกัมมะ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

เจตนาเจตสิก ๘๕ ที่ในจิต ๘๕ เป็น สหชาตกัมมปัจจัย

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๑ (เว้นเจตนา) จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็น สหชาตกัมม-
 ปัจจัยุปัน

เจตนา ๘๕ ที่ในจิต ๘๕ ก็ดี พาหิรรูป อาหารขรูป อุตฺตขรูป อสฺสณฺณสํตตกัมมขรูป
 ปวัตติกัมมขรูปก็ดี เป็น สหชาตกัมมปัจจัยนิ

นานักขณิกกัมมปัจจัย สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

กุสลเจตนา ๒๑ อกุสลเจตนา ๑๒ ที่เป็นอดีต คือดับไปแล้ว เป็น นานักขณิก-
 กัมมปัจจัย

วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ ปฏิสนธิกัมมขรูป อสฺสณฺณสํตตกัมมขรูป ปวัตติ-
 กัมมขรูป เป็น นานักขณิกกัมมปัจจัยุปัน

กุสลจิต ๒๑ อกุสลจิต ๑๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี จิตตขรูป พาหิรรูป
 อาหารขรูป อุตฺตขรูป ก็ดี เป็น นานักขณิกกัมมปัจจัยนิ

จำแนก กัมมปัจจัยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตกัมมปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยุปันธรรมของธรรมที่เป็นสหชาต-
 กัมมปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (สหชาต) กระทำการทำงานด้วย (กมฺม)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ในนันทกษณิกัมมปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุပ္บันธรรมของธรรมที่เป็น นันทกษณิกัมมปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ขณะต่างกัน คือดับไปก่อนด้วย (นันทกฺขณ) จัดการ ส่งผลด้วย (กมฺม)

ว่าโดย ชาติ เป็นนันทกษณิกัมมชาติ

” กาล เป็นอดีตกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

นันทกษณิกัมมชาตินี้แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ อนันตรูปนิสสยปกตูปนันทก-
ษณิกัมมชาติ ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในมรรคจิต ๔ และ ปกตูปนิสสยนันทกษณิกัมมชาติ
ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในกุศล* และอกุศล

ใน ๒ ประการนี้ เจตนาเจตสิกที่ได้ชื่อว่า อนันตรูปนิสสยปกตูปนันทกษณิกัมมชาติ
นั้น ก็เพราะว่ามรรคเจตนาทั้ง ๔ นี้มีการส่งผลให้ผลจิตเกิดขึ้น ประกอบด้วย ลักษณะ ๓ อย่างคือ

อนนฺตร ส่งผลให้เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีระหว่างกันอย่างหนึ่ง

อุปนิสฺสย เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าอย่างหนึ่ง

ปกต ทำสำเร็จโดยเรียบร้อยเป็นอย่างดีมาก่อนอย่างหนึ่ง

สำหรับเจตนาที่อยู่ในกุศล และอกุศลนั้น ประกอบด้วย ลักษณะ ๒ อย่างคือ

ปกต ทำสำเร็จโดยเรียบร้อยเป็นอย่างดีมาก่อนอย่างหนึ่ง

อุปนิสฺสย เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าอย่างหนึ่ง

* * * * *

๑๔. วิปากปัจจัย

ในวิปากปัจจุตเทศนี้ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกัน
ในจุตโวการภูมิ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกัน และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูปด้วย ในปัญจโว-
การภูมิ เป็น วิปากปัจจัย

* สำหรับเจตนาที่อยู่ในโลกุตตรกุศลนั้น มุ่งหมายเอาในขณะที่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ผลสมาบัติวิ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่เข้าไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี วิปากจิตตขรูป ๑๓ (เว้นวิญญัตติรูป ๒*) ปฏิสนธิกัมมขรูปก็ดี เป็น **วิปากปัจจุပ္บัน**

กุศล อกุศล กิริยานามขันธ ๔ คือ กุศลจิต ๒๑ อกุศลจิต ๑๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกันก็ดี จิตตขรูปที่เกิดจากกุศล อกุศล กิริยา พาหิรรูป อาหารขรูป อุดขรูป อสัณฺณสัตต-กัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูปก็ดี เป็น **วิปากปัจจนิก**

จำแนก วิปากปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในวิปากปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุပ္บันธรรมของธรรมที่เป็นวิปากปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ความเป็นผลของกุศลและอกุศลด้วยความสงบนิ่งปราศจากอุตสาหกรรมกังวล (**วิปาก**)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ อุปถัมภกสัตติ

๑๕. อาหารปัจจัย

ในอาหารปัจจุทเทสนี้ อาหารปัจจัยมีอยู่ ๒ อย่างคือ ๑. รูปอาหาร ๒. นามอาหาร ใน ๒ อย่างนี้

รูปอาหารปัจจัย สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

พหิตชโฆชา คือโฆชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่เป็นกพฬิการอาหาร ของกินที่กระทำเป็นคำๆ หรือของที่ดื่มอีกหนึ่ง เป็น **รูปอาหารปัจจัย**

อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒ เป็น **รูปอาหารปัจจุပ္บัน**

จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป พาหิรรูป อุดขรูป อสัณฺณสัตตกัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูป เป็น **รูปอาหารปัจจนิก**

หรืออีกนัยหนึ่ง จตุสมุฏฐานิกโฆชาที่เป็นอัมมัตตะ คือกัมมชโฆชา จิตตชโฆชา อุดขโฆชา อาหารชโฆชา ที่เกิดอยู่ภายใน และอุดขโฆชาที่เป็นพหิตช คือโฆชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ เป็น **รูปอาหารปัจจัย**

* เว้นวิญญัตติรูป ๒ เพราะวิปากจิตไม่สามารถเป็นปัจจัยให้วิญญัตติรูปเกิดได้ เกิดได้เฉพาะจิตตขรูปสามัญเท่านั้น

จตุสมุฏฐานิกรูป คือ กัมมชรูป ๑๘ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ ที่อยู่ในกลาปเดียวกันกับปัจจยธรรม และที่ตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ เป็น รูปอาหารปัจจยุปบัน (เว้นโอชาที่เป็นตัวปัจจย ที่อยู่ในกลาปเดียวกันกับปัจจยุปบันธรรม)

จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อสัณฺณสัตตกัมมชรูป เป็น รูปอาหารปัจจนิก

นามอาหารปัจจย สรุปเนื้อความมียู่ ๓ ประการคือ

นามอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ ๘๘ เจตนา ๘๘ วิญญาน ๘๘ เป็น นามอาหาร-ปัจจย

จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับ ปัจจยธรรม เป็น นามอาหารปัจจยุปบัน

พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัณฺณสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น นามอาหาร-ปัจจนิก

จำแนก อาหารปัจจยทั้ง ๒ โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในรูปอาหารปัจจยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นรูปอาหารปัจจย นั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดี๋ยวนคือ นำอาหารชรูปให้เกิดขึ้น (อาหาร)

” ชาติ เป็นอาหารชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ อุปถัมภกสัตติ หรือชนกสัตติ อนุपालกสัตติ*

ในนามอาหารปัจจยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นนามอาหาร-ปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดี๋ยวนคือ นำสหชาตธรรมให้เกิดขึ้น (อาหาร)

” ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

๑๖. อินทริยปัจจัย

ในอินทริยปัจจัยทุเทศนี้ อินทริยปัจจัยมีอยู่ ๓ อย่างคือ ๑. สหชาตินทริยะ ๒. ปุเรชาตินทริยะ ๓. รูปชีวิตินทริยะ ใน ๓ อย่างนี้

สหชาตินทริยะ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

นามอินทริยองค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตะ จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็น สหชาตินทริยปัจจัย

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็น สหชาตินทริย-ปัจจัยฉบับ

พาหิรรูป อาหารขรูป อุดขรูป อสัณฺณสัตตกัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูป เป็น สหชาติน-ทริยปัจจัย

จำแนก สหชาตินทริยปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาตินทริยปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยฉบับธรรมของธรรมที่เป็น สหชาตินทริยปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (สหชาติ) มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย (อินทริย)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจัยฉบับกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ปุเรชาตินทริยะ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปัญจวัตถุทั้ง ๓ ชนิด มีมันทาบุกปัญจวัตถุเป็นต้นนั้น มัชฌิมาบุกปัญจวัตถุ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตดวงครั้งแรก เป็น ปุเรชาตินทริยปัจจัย (ตามนัยท่านโบราณจารย์)

หรืออีกนัยหนึ่ง ปัญจวัตถุ มีจักขุ โสตะ เป็นต้น ที่เข้าถึงฐิติปัตตะของตน มีจำนวน ๔๕ เป็น ปุเรชาตินทริยปัจจัย (ตามนัยท่านอาจารย์ภายหลัง)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบ เป็น ปุเรชาตินทริยปัจจัยฉบับ

จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ (เวทนาบัญญัติญาณจิต ๑๐) ก็ดี รูปทั้งหมด มีจิตตชรูป เป็นต้นก็ดี เป็น ปุเรชาตินทรียปัจจนิก

จำแนก ปุเรชาตินทรียปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก้ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นปุเรชาตินทรียปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาติ) มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย (อินทรีย)

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

รูปชีวิตินทรียปัจจย สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

รูปชีวิตินทรียทั้งหมดที่เป็นไปในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล เป็น รูปชีวิตินทรียปัจจย

กัมมชรูปที่เหลือ ๕ หรือ ๘ ที่อยู่ในกาลปเดียวกับชีวิตรูป เป็น รูปชีวิตินทรีย-
ปัจจยุปบัน

จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบก็ดี จิตตชรูป พาหिरูป อาหารชรูป อุดุชรูป และ รูปชีวิตินทรียที่อยู่ในปฏิสนธิกัมมชรูป อสังขยสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูปก็ดี เป็น รูปชีวิตินทรียปัจจนิก

จำแนก รูปชีวิตินทรียปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

การช่วยอุปการะแก้ปัจจยุปบันธรรมของธรรมที่เป็นรูปชีวิตินทรียปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ มีสภาพเป็นรูปด้วย (รูป) มีอิสระเป็นใหญ่ด้วย (อินทรีย)

ว่าโดย ชาติ เป็นรูปชีวิตินทรียชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อนุปาลกสัตติ* ช่วยรักษาปัจจยุปบันธรรม
ไว้โดยสม่ำเสมอ

๑๗. ฌานปัจจย

ในฌานปัจจุยทเทศนี้ สรุปรเนื้อความมียู่ ๓ ประการคือ

องค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ เวทนา เอกัคคตาที่ในจิต ๗๕ เป็น ฌานปัจจย (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐)

จิต ๗๕ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น ฌานปัจจุยบัน (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐)

ทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบ พาหิรรูป อาหารชรูป อุดุชรูป อสัณญัตตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น ฌานปัจจนิก

จำแนก ฌานปัจจย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในฌานปัจจยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุยบันธรรมของธรรมที่เป็นฌานปัจจยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีย่อยเดียวคือ ทำให้สหชาตธรรมเข้าไปเพ่งในอารมณ์ หรือเพาผลาญ ธรรมที่เป็นปฏิปัณณ์แก่น (ฌาน)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * *

๑๘. มัคคปัจจย

ในมัคคปัจจุยทเทศนี้ สรุปรเนื้อความมียู่ ๓ ประการคือ

องค์มรรค ๘ คือ ปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตา ทิณฐิ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ เป็น มัคคปัจจย

สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็น มัคคปัจจุยบัน

อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) อเหตุกจิตตชรูป อเหตุก- ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุดุชรูป อสัณญัตตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป เป็น มัคคปัจจนิก

จำแนก มัคคปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในมัคคปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยูปันธรมของธรรมที่เป็นมัคคปัจจัยนั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ เป็นหนทางที่นำไปสู่ทุกคติภูมิ สุกคติภูมิ และนิพพาน หรือเป็นหนทางที่ทำให้สัมปยุตตธรรมและสหชาตธรรม ที่เกิดพร้อมกันกับตนให้เข้าถึงอารมณ์ และการงานที่ต้องกระทำ (มกค)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

๑๕. สัมปยุตตปัจจัย

ในสัมปยุตตปัจจัยเทศนี้ สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามจันท์ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่ช่วยอุปการะแก้กันและกัน เป็น สัมปยุตตปัจจัย

ปวัตติปฏิสนธินามจันท์ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบ จากกันและกัน เป็น สัมปยุตตปัจจัยูปัน

รูปทั้งหมดมีจิตตชรูป เป็นต้น เป็น สัมปยุตตปัจจัยนิก

จำแนก สัมปยุตตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสัมปยุตตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยูปันธรมของธรรมที่เป็นสัมปยุตตปัจจัย นั้น

ว่าโดยลักษณะมีอย่างเดียวคือ ประกอบกันอย่างสนิทสนมกลมกลืน คล้ายๆ กับว่าเป็น อย่างเดียว กล่าวคือ ในขณะที่จิต เจตสิก เกิดขึ้นนั้น มิสามารถที่จะรู้ได้ว่าไหนเป็นจิต ไหนเป็น เจตสิก (สมปยุตต)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

๒๐. วิปยุตตปัจจัย

ในวิปยุตตปัจจัยพุทธเทศนี้ วิปยุตตปัจจัยมีอยู่ ๓ หรือ ๔ คือ

๑. สหชาติวิปยุตตะ	
๒. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตะ	} ปุเรชาตวิปยุตตะ
๓. วัตถุธรรมณปุเรชาตวิปยุตตะ	
๔. ปัจจชาติวิปยุตตะ	

ใน ๓ หรือ ๔ ประการนี้

สหชาติวิปยุตตะ สรุปรูปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการคือ

ปวัตติปฏิสนธินามขันธ ๔ คือ จิต ๙๕ เจตสิก ๕๒ ที่กำลังเกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ โดยแน่นอนและไม่แน่นอนก็ดี (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อนุวิปากจิต ๔ จุติจิตของพระอรหันต์) ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และปฏิสนธิทหัยวัตถุ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและกันก็ดี เป็น **สหชาติวิปยุตตปัจจัย**

จิตตขรูป ปฏิสนธิกัมมขรูปกัฏฐิ ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ และปฏิสนธิทหัยวัตถุ ที่เป็นไปโดยการเปรียบเทียบจากกันและกันก็ดี เป็น **สหชาติวิปยุตตปัจจัยยุบัน**

จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ที่ประกอบกัฏฐิ (เว้นปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔) พาหิรรูป อาหารขรูป อตุขรูป อสัณณัตตกัมมขรูป ปวัตติกัมมขรูปกัฏฐิ เป็น **สหชาติวิปยุตตปัจจัยนิ**

จำแนก สหชาติวิปยุตตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในสหชาติวิปยุตตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยยุบันธรรมของธรรมที่เป็น สหชาติวิปยุตตะนั้น

ว่าโดยลักษณะมี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันกับปัจจัยยุบันด้วย (สหชาติ) แม้จะเป็นที่อาศัยเกิดแห่งปัจจัยยุบันธรรมเสมือนหนึ่งว่ามีอยู่แล้วก็ตาม แต่ก็มิได้ประกอบเป็นเนื้อเดียวกันด้วย (**วิปยุตต**)

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

สรุปรูปเนื้อความ ๓ ประการของ

วัตถุปุเรชาตวิปยุตตะ เหมือนกันกับ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

วัตถุธรรมณปุเรชาตวิปยุตตะ เหมือนกันกับ วัตถุธรรมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย

ปัจจชาติวิปยุตตะ เหมือนกันกับ ปัจจชาติปัจจัย

โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ นั้น มีดังนี้

การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วัตถุปุเรชาตวิปยุตตะ** นั้น
ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ เป็นที่เกิดด้วย (วัตถุ) เกิดก่อนด้วย (ปุเรชาต) ไม่
ประกอบด้วย (วิปยุตตะ)

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของธรรมที่เป็น **วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตะ**
นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๔ อย่างคือ วัตถุด้วย อารัมมณะด้วย ปุเรชาตด้วย วิปยุตตะด้วย

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มี ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของธรรมที่เป็น **ปัจฉาชาตวิปยุตตะ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ปัจฉาชาตด้วย วิปยุตตะด้วย

ว่าโดย ชาติ เป็นปัจฉาชาตชาติ

” กาล เป็นปัจจุบันกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ อุปถัมภกสัตติ

๒๑. อตฺธิปัจจัย และ ๒๔. อวิคตปัจจัย

ในอตฺธิปัจจัยเทศ และอวิคตปัจจัยเทศนี้ อตฺธิปัจจัย และอวิคตปัจจัย มีอยู่ ๕ หรือ ๖
อตฺธิปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนั้นคือ

๑. สหชาติตฺติ

๒. อารัมมณปุเรชาตตฺติ

๓. วัตถุปุเรชาตตฺติ

๔. ปัจฉาชาตตฺติ

๕. อาหารตฺติ

๖. อินทริยตฺติ

} ปุเรชาตตฺติปัจจัย

ใน ๕ หรือ ๖ ประการนี้

สหชาติตติ	เหมือนกันกับ	สหชาติปัจจัย
อาร์มมณฺเฐชาตตติ	” ”	อาร์มมณฺเฐชาตปัจจัย
วัตถุปุเรชาตตติ	” ”	วัตถุปุเรชาตปัจจัย
ปัจฉาชาตตติ	” ”	ปัจฉาชาตปัจจัย
อาหารตติ	” ”	รูปอาหารปัจจัย
อินทริยตติ	” ”	รูปชีวิตินทริยปัจจัย

จำแนก อตฺติปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่าง โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอตฺติปัจจัย ๖ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ พึงเข้าใจชื่อตามบาลีแห่งปัจจัยนั้นๆ ในที่นี้ได้จำแนกลักษณะของอตฺติปัจจัยทั้ง ๖ ไว้ให้ทราบโดยเฉพาะๆ ดังต่อไปนี้

ในอตฺติปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจัยปบันธรมของธรรมที่เป็น **สหชาติตติ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (**สหชาติ**) เป็นสภาพธรรมที่มีอยู่คือ มีการที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าด้วย (**อตฺติ**)

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับสหชาติปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจัยปบันธรมของธรรมที่เป็น **อาร์มมณฺเฐชาตตติ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ อาร์มมณฺเฐด้วย ปุเรชาตะด้วย อตฺติด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับอาร์มมณฺเฐชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจัยปบันธรมของธรรมที่เป็น **วัตถุปุเรชาตตติ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๓ อย่างคือ วัตถุด้วย ปุเรชาตะด้วย อตฺติด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับวัตถุปุเรชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจัยปบันธรมของธรรมที่เป็น **ปัจฉาชาตตติ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ ปัจฉาชาตะด้วย อตฺติด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับปัจฉาชาตปัจจัย

การช่วยอุปการะแก่ ปัจจัยปบันธรมของธรรมที่เป็น **อาหารตติ** นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ อาหาระด้วย อตฺติด้วย

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ รูปอาหารปัจจัย
 การช่วยอุปการะแก่ ปัจจุปปันธรรมของธรรมที่เป็น อินทรีย์ตติ นั้น
 ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ อินทรีย์ด้วย อัตติด้วย
 ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับ รูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย
 อวิคตปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่างนั้นคือ

๑. สหชาตอวิคตะ
๒. อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ
๓. วัตถุปุเรชาตอวิคตะ
๔. ปัจจชาตอวิคตะ
๕. อาหารอวิคตะ
๖. อินทรีย์อวิคตะ

} ปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ใน ๕ หรือ ๖ ประการนี้

สหชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ สหชาตัตติ หรือสหชาตปัจจัย

อารัมมณปุเรชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ อารัมมณปุเรชาตัตติ หรืออารัมมณปุเรชาตปัจจัย

วัตถุปุเรชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ วัตถุปุเรชาตัตติ หรือวัตถุปุเรชาตปัจจัย

ปัจจชาตอวิคตะ เหมือนกันกับ ปัจจชาตัตติ หรือปัจจชาตปัจจัย

อาหารอวิคตะ เหมือนกันกับ อาหารัตติ หรือรูปอาหารปัจจัย

อินทรีย์อวิคตะ เหมือนกันกับ อินทรีย์ตติ หรือรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย

จำแนก อวิคตปัจจัย ๕ หรือ ๖ อย่าง โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในอวิคตปัจจัย ๖ อย่างนี้ เมื่อว่าโดยลักษณะ พึงเข้าใจชื่อตามบาลีแห่งปัจจัยนั้นๆ
 แต่ในที่นี้ได้จำแนกลักษณะของอวิคตปัจจัยทั้ง ๖ ไว้หนึ่งปัจจัย ส่วนที่เหลือพึงจำแนกไปตาม
 ลำดับ

ในอวิคตปัจจัย ๖ อย่างนี้ การช่วยอุปการะแก่ปัจจุปปันธรรมของธรรมที่เป็น
 สหชาตอวิคตปัจจัย นั้น

ว่าโดยลักษณะ มี ๒ อย่างคือ เกิดพร้อมกันด้วย (สหชาต) โดยภาวะที่ไม่ปราศจากไป
 คือยังไม่ถึงซึ่งความดับไปด้วย (อวิคต)

ว่าโดย ชาติ กาล สัตติ เหมือนกันกับสหชาตัตติ หรือสหชาตปัจจัย

๒๒. นัตติปัจจัย และ ๒๓. วิคตปัจจัย

ในนัตติปัจจัยเหตุ และวิคตปัจจัยเหตุนี้ นัตติปัจจัยและวิคตปัจจัย สรุปเนื้อความมีอยู่ ๓ ประการ เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

จำแนก นัตติปัจจัย วิคตปัจจัย โดยลักษณะ และชาติ กาล สัตติ

ในนัตติปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของธรรมที่เป็น นัตติปัจจัย นั้น ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ ความดับไปโดยไม่มีเหลือ เสมือนหนึ่งดวงไฟที่ดับไปแล้ว กลับเป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก้ความมืดให้ปรากฏขึ้น (นตุติ)

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

” กาล เป็นอดีตกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

ในวิคตปัจจัยนี้ การช่วยอุปการะแก้ปัจจัยปบันธรรมของธรรมที่เป็น วิคตปัจจัย นั้น ว่าโดยลักษณะ มีอย่างเดียวคือ ปราศจากไปเสมือนหนึ่งแสงสว่างของดวงอาทิตย์ที่อัสดงคตไปแล้วเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก้แสงสว่างของดวงจันทร์ให้ปรากฏขึ้น (วิคต)

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ

” กาล เป็นอดีตกาล

” สัตติ คืออำนาจ มีอย่างเดียวคือ ชนกสัตติ

จบ สรุปเนื้อความ ๓ ประการในปัจจัย ๒๔

ปัญหาารวิภังค์ในปัจจัย ๒๔

๑. ปัญหาารวิภังค์แห่งเหตุปัจจัย

ในที่นี้ท่านตั้งบทไว้เป็นหลัก ๓ บทก่อน ซึ่งเรียกว่าบทหน้า คือกุสlobท, อกุสlobท, อพยากตบท เป็นปัจจัยธรรม แล้วจำแนกปัจจัยอุปบันธมโดยบทหลัง แยกกันไปดังจะเห็นต่อไปนี้

ก. กุสlobท

กุสlobทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสlob ฐมโ กุสlobส ฐมมสlob เหตุปจlobเณ ปจlobโย. กุสlobธรรม เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุสlobธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสlobา เหตุ สมปยุตlobกานัน ขนุฐานัน เหตุปจlobเณ ปจlobโย. กุสlobเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุสlobนามขันธ ๔ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสlob ฐมโ เป็นกัตlobท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสlobเหตุ ๓ มี อlobกะ เป็นต้น

กุสlobส ฐมมสlob เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบันธม องค์ธรรม ได้แก่ กุสlobจิต ๒๑ เจตlob ๓๘ ที่ประกอบ

เหตุปจlobเณ เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉณนา) คือ เหตุ สหชาดาธิปlobิ สหชาตะ อlobญlobมlobญlobะ สหชาตlobนิสlobยะ สหชาตlobนlobทรlobยะ มัคคะ สัมปยุตlobะ สหชาตlobตlobถlobิ สหชาตlobอlobวิคlobตะ เหล่านี้

ปจlobโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสlobา เหตุ เป็นกัตlobท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อlobกะ อlobโทะ ที่ในทlobิเหตุกกุสlobจิตlobตlobปlobาท หรืออlobกะ อlobโทะ อlobโมะ ที่ในตlobิเหตุกกุสlobจิตlobตlobปlobาท

สมปยุตตกาน ขนฺธานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ

เหตุปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุ ทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉณนา) คือ เหตุ สหชาติปฏิบัติ ฯลฯ สหชาติอวิคตะ เหล่านี้

ปัจจัย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยุบัน ในบท กุสโล กุศลสูตร นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ทางกุศลชนบัญญัติทวารวิถีและกุศลชนมโนทวารวิถีตามสมควร

หนึ่ง ถ้าว่าโดยขันธวาระ คือ ปัจจัย ปัจจัยุบัน ที่เป็นนามขันธ์ ๔ เป็นคู่ๆ ตามอนุวาท พระบาลีแล้ว มี ๗ ขันธวาระ หรือ ๗ คู่ คือ

๑. ถ้าเป็นทวิเหตุกุศล ก็ได้แก่ อโลกะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ กับอโลกะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๒. อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโทสะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๓. อโลกะ อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลกะ อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๔. ถ้าเป็นติเหตุกุศล ก็ได้แก่ อโลกะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ กับอโลกะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๕. อโทสะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโทสะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๖. อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโมหะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

๗. อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัย** กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็น **เหตุปัจจัยุบัน**

อพยยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐโม อพยยากตสฺส ฐมฺมสฺส เหตุปัจจุเณน ปัจจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เหตุ จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ เหตุปัจจุเณน ปัจจโย. กุสลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อรูป ซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐโม เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสลเหตุ ๓ มี อโลกะ เป็นต้น

อพยยากตสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบ เหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะะ มัคคะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปัจจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา เหตุ เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นทวิเหตุกุสลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลกะ อโทสะ ถ้าเป็นติเหตุกุสลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลกะ อโทสะ โอมหะ

จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบ เหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาตาธิปติ ฯลฯ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปัจจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยอุปบัน ในบท กุสโล อพยยากตสฺส นี้

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
"	ภูมิ	"	ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	"	บุุณชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
"	วิถี	"	ทางกุศลชวนปัญจทวารวิถี และกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

กุสลาพยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสลสฺส จ อพยากตสฺส จ ฌมมสฺส เหตุปัจจเยน ปัจจโย.
กุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุศล และอพยภคธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เหตุ สมปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจเยน
ปัจจโย. กุศลเหตุ ๓ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูป ซึ่งมีกุศลจิต
เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
กุศลเหตุ ๓ มีอโลกะ เป็นต้น

กุสลาพยากตสฺส ฌมมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม
ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง
๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ขมฺภนา) คือ เหตุ สหชาตาริปีติ
สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปัจจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา เหตุ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
ถ้าเป็นทวิเหตุกุศลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลกะ อโทสะ ถ้าเป็นติเหตุกุศลจิต
ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ อโลกะ อโทสะ อโมหะ

สมปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ขณนา) คือ เหตุ สหชาติปติ ฯลฯ สหชาติอวิตตะ เหล่านี้

ปัจจัย เป็นกริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยุပ္ปัน ในบท กุสโล กุสลาพฺยาगतสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ทางกุศลชวนปัญจทวารวิถี และกุศลชวนมโนทวารวิถีตามสมควร

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน **อกุสลบท**

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อกุสสสฺส ฐมฺมสฺส เหตุปัจจัย **ปัจจัย**. **อกุสลธรรมเป็นปัจจัย** คือช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เหตุ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ เหตุปัจจัย **ปัจจัย**. **อกุสลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย** คือช่วยอุปการะแก่อกุสลนามจันท์ ๔ ที่ประกอบ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี **อกุสโล ฐมฺโม** เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุสลเหตุ ๓ มี โลกะ เป็นต้น

อกุสสสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุပ္ปัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุสลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ที่ประกอบ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ขณนา) คือ เหตุ สหชาติ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สมฺปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิตตะ เหล่านี้

ปัจจัย เป็นกริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา เหตุ เป็นกัตตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลกะ โมหะ ที่ในโลภมูลจิตตูปบาท หรือโทสะ โมหะ ที่ในโทสมูลจิตตูปบาท หรือโมหะ ที่ในโมหมูลจิตตูปบาท

สมบุญตูกานัน ขนุธานัน เป็นสัมปทานบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบถ แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาติ ๗๑ สหชาติอวิกตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบถ แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยอุปบัน ในบท อกุสโล อกุสสสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ทางอกุศลชวนปญฺจทวารวิถี และอกุศลชวนมโนทวารวิถี ตามสมควร

อนึ่ง ขันธวาระ ๗ คู่ นั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับกุสลบถ แต่ในที่นี้ได้ขยายไว้เพื่อทราบ

๑. โลกะ เป็นเหตุปัจจัย โลกมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลกะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๒. โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โลกมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลกะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๓. โลกะ โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โลกมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโลกะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๔. โทสะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๕. โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๖. โทสะ โมหะ เป็นเหตุปัจจัย โทสมูลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโทสะ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

๗. โมหะ ๒ เป็นเหตุปัจจัย โมหมูลจิตนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับโมหะ ๒ เป็นเหตุปัจจัยอุปบัน

อพยยากตปทาวสาน ใน อุกสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมโม อพยยากตสฺส ฐมฺมสฺส เหตุปจฺเจยน ปจฺจโย. อุกสลดรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพยยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เหตุ จิตตสมฺภูจฺจํ รุปํ เหตุปจฺเจยน ปจฺจโย. อุกสลดเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อุปการะซึ่งมีอกุสลดจิตเป็นสมฺภูจฺจํ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ฐมโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อุกสลดเหตุ ๓ มี โลกะ เป็นต้น

อพยยากตสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ อุกสลดจิตตรูป ๑๗

เหตุปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา เหตุ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ ถ้าเป็นโลกมูลจิต ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โลกะ โมหะ ถ้าเป็นโทสมูลที่เกิดขึ้นใน กามภูมิ ก็ได้แก่ โทสะ โมหะ ถ้าเป็นโมหมูลจิต ที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โมหะ

จิตตสมฺภูจฺจํ รุปํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ อุกสลดจิตตรูป ๑๗

เหตุปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยุปัน ในบท อกุสโล อพยยากตสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ทางอกุศลชวนปัจจุทวารวิถี และอกุศลชวนมโนทวารวิถี
ตามสมควร

อกุศลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลับท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสสสุ จ อพฺยากตสุ จ ธมฺมสุ เหตุปัจจุเณน ปจฺจโย.
อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุศลา เหตุ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจุเณน
ปจฺจโย. อกุศลเหตุทั้ง ๓ เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูป
ซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
อกุศลเหตุ ทั้ง ๓ มี โลกะ เป็นต้น

อกุศลาพฺยากตสุ ธมฺมสุ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่
อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) ที่ประกอบ และอกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี อกุศลา เหตุ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
ถ้าเป็นโลกมูลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โลกะ โมหะ ถ้าเป็นโทสมูลจิตที่เกิดขึ้นใน
กามภูมิ ก็ได้แก่ โทสะ โมหะ ถ้าเป็นโมหมูลจิตที่เกิดขึ้นในปัญจโวการภูมิ ก็ได้แก่ โมหะ

สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒)
และอกุศลจิตตชรูป ๑๗

เหตุปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ฉนฺนา) คือ เหตุ สหชาติ ฯลฯ สหชาติอภิสภา เหล่านี้

ปัจจัย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตา

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจุปัฏฐาน ใน อกุสโล อกุสลาพฺยาทตฺตสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ทางอกุสลาพฺยาทตฺตสฺส และอกุสลาพฺยาทตฺตสฺส
ตามสมควร

ค. อพฺยาทตฺต

อพฺยาทตฺตทวาราน ใน อพฺยาทตฺต

วิธีพระบาลี

อพฺยาทโต ธมฺโม อพฺยาทตฺตสฺส ธมฺมสฺส เหตุปัจจัย **ปัจจัย**. อพฺยาทตฺตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตฺตธรรม ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากอพฺยาทตา กิริยาอพฺยาทตา เหตุ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺมุ-
จฺจานานนฺจ รูปานํ เหตุปัจจัย **ปัจจัย**. วิปากอพฺยาทตฺตเหตุ ๓ และกิริยาอพฺยาทตฺตเหตุ ๓
เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตฺตวิปาก สเหตุกิริยานามขันธ์ ๔ ที่ประกอบ และรูปซึ่งมี
สเหตุกิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจเหตุปัจจัย

๒. ปฏิสนธิขณฺเณ วิปากอพฺยาทตา เหตุ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กณฺฏคฺตา จ
รูปานํ เหตุปัจจัย **ปัจจัย**. ในปฏิสนธิขณะ วิปากอพฺยาทตฺตเหตุ ๓ เป็นปัจจัย คือ
ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตฺตปฏิสนธิขณฺเณ ๔ ที่ประกอบ และสเหตุกิริยาสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ
เหตุปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาทโต ธมฺโม เป็นกัตตฺตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
อพฺยาทตฺตเหตุ ๓ มี อโลภเหตุ เป็นต้น

อพยगतสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกวิปากจิต ๒๑ สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และสเหตุกวิปาก สเหตุก-กิริยาจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ถ้าในจตุโวการภูมิวัณรูป

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุ ทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร (ขุณฺนา) คือ เหตุ สหชาตาริปีติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้ ถ้าในปฏิสนธิกาล เว้นสหชาตาริปีติ

ปัจจุโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑ วิปากาพฺยาคตา กิริยาพฺยาคตา เหตุ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อโลกะ อโทสะ ที่ในทวิเหตุกวิปาก ทวิเหตุกกิริยาจิตตูปบาท หรือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ ที่ในติเหตุกวิปาก ติเหตุกกิริยาจิตตูปบาท

สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยปับน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกวิปาก สเหตุกกิริยานามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ สเหตุกวิปากจิต ๒๑ สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และสเหตุกวิปาก สเหตุกกิริยาจิตตชรูป ถ้าใน จตุโวการภูมิวัณรูป

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุ ทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ขุณฺนา) คือ เหตุ สหชาตาริปีติ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปัจจุโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๒ ปฏิสนฺธิกฺขณฺเณ วิปากาพฺยาคตา เหตุ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อโลกะ อโทสะ ที่ในทวิเหตุกวิปากจิตตูปบาท หรือ อโลกะ อโทสะ อโมหะ ที่ในติเหตุกวิปากจิตตูปบาท

สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ กณฺฺตฺตา จ รูปานํ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรม ได้แก่ สเหตุกปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ซึ่งได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิจิต ๑๗ เจตสิก ๓๕ ที่ประกอบ และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ถ้าในจตุโวการภูมิวัณรูป

เหตุปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งเหตุปัจจัยเป็นพิเศษ ถ้าครบเหตุ ทั้ง ๓ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ (เว้นสหชาตาริปีติ) ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน (ขุณฺนา) คือ เหตุ สหชาตะ ฯลฯ สหชาตอวิคตะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นเหตุปัจจัย ปัจจัยปັນ ในบท **อพฺยาโกโต อพฺยาโกตสฺส** นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล และปฏิสนธิกาล

”	ภูมิ	”	จตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)
”	บุคคล	”	ทวิเหตุกบุคคล ๑ ตีเหตุกบุรุษน ๑ ผลบุคคล ๔
”	วิถี	”	ทางปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี และปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อ
จากมรณาสันนวิถี

สูตรสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสูตรบทแห่งเหตุปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ประเภทด้วยกันคือ

๑. กุสโล กุสลสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. กุสโล อพฺยาโกตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. กุสโล กุสลาพฺยาโกตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๔. อกุสโล อกุสลสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๕. อกุสโล อพฺยาโกตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๖. อกุสโล อกุสลาพฺยาโกตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.
๗. อพฺยาโกโต อพฺยาโกตสฺส เหตุปจฺจเยน ปจฺจโย.

เหตุปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับเหตุปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๑๑ ปัจจัย คือ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งเหตุปัจจัย

๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณปัจจัย

ก. กุสลับท

กุสลับทาวสาน ใน กุสลับท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสสสุส ฐมมสุส อารมมณปัจจนเณน ปัจจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ ปัจจเวกฺขติ. ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ แล้วมีการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ กุศลที่มีบริจาคนเจตนา วิโสธนเจตนา เป็นประธาน

๒. ปุพฺเพ สุขิณฺณานิ ปัจจเวกฺขติ. มีการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ ที่ได้กระทำมา โดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ ปัจจเวกฺขติ. เมื่อออกจากฌานแล้ว มีการพิจารณา ฌาน

๔. เสกฺขา โคตรกฺโข ปัจจเวกฺขนฺติ โวทานํ ปัจจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย มีการพิจารณาโคตรภู และพิจารณาโวทาน

๕. เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปัจจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ออกจากมรรคแล้ว มีการพิจารณามรรค

๖. เสกฺขา วา ปุณฺณนา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุณฺณทั้งหลายก็ดี มีการพิจารณาเห็นกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๗. เจโตปริยญาณเณน กุสลจิตฺตสมมุติสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ก็ดี ติเหตุกปุณฺณทั้งหลายก็ดี ย่อมรู้กระแสนจิต (คือความคิดนี้รู้สีกอย่างไร) ของผู้มีกุสลจิต ด้วยเจโตปริยญาณ

๘. อากาसानญายตนกุสลํ วิญฺญาณญายตนกุสสสุส อารมมณปัจจนเณน ปัจจโย. อากาसानญายตนกุศล เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณญายตนกุศล ด้วยอำนาจ อารัมมณปัจจัย

ธ. อากิญจัญญายตนกุสล นิวาสณยานาสัญญายตนกุสส อารมมณปัจจุเณน ปัจจโย. อากิญจัญญายตนกุสส เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่เนวสัณญยานาสัญญายตนกุสส ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย

๑๐. กุสลา ขนฺธา อิทธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพเพนิวาสานุสสติญาณสฺส ยถากัมมุปกฺคญาณสฺส อนาคตฺสญาณสฺส อารมมณปัจจุเณน ปัจจโย. กุสลนามขันธ์ ๔ ทั้งกลายเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมุปกฺคญาณ อนาคตฺสญาณ ด้วยอำนาจอารมมณปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ฌมฺโม เป็นกัตตูปาท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิต ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) เจตสิก ๓๘

กุสสสฺส ฌมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ กุสลนามขันธ์ ๔ คือ มหากุสลจิต ๘ กุสลอภิญญาที่เกี่ยวกับอิทธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสะ ยถากัมมุปกะ อนาคตฺสสะ ๑ วิญญาณัญจายตนกุสส ๑ เนวสัณญยานาสัญญายตนกุสส ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรติ อปัมฺมัญญา)

หรืออีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของกัตตูปาท และสัมปทานบท มีดังต่อไปนี้

๑. โลเกียกุสลจิตตูปาท ๑๓ เป็นปัจจัย, มหากุสลญาณวิปยุตตจิตตูปาท ๔ เป็นปัจจัยุปัน

๒. กุสลจิตตูปาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) เป็นปัจจัย, มหากุสลญาณสัมปยุตตจิตตูปาท ๔ เป็นปัจจัยุปัน

๓. อาภาสญาณัญจายตนกุสลจิตตูปาท ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้และภวก่อน เป็นปัจจัย, วิญญาณัญจายตนกุสลจิตตูปาท เป็นปัจจัยุปัน

๔. อากิญจัญญายตนกุสลจิตตูปาท ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้และภวก่อน เป็นปัจจัย, เนวสัณญยานาสัญญายตนกุสลจิตตูปาท เป็นปัจจัยุปัน

๕. รูปาวจรปัญจมณานกุสสที่เป็นปาทกะ เป็นปัจจัย, อิทธิวิธกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยุปัน

๖. กุสลจิตตูปาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของผู้อื่นที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือที่เกิดขึ้นแล้วภายใน ๗ วัน จะเกิดขึ้นข้างหน้าภายใน ๗ วัน และกำลังเกิดอยู่ เป็นปัจจัย, เจโตปริยกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยุปัน

๗. กุศลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตน และของผู้อื่น (ปุพฺพเพณิภูฏ) เป็นปัจจัย, ปุพฺพเพณิวาสนาสติกุศลอกิญญา เป็นปัจจัยุบัน

๘. โลภียกุศลจิตตูปบาท ๑๗ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของผู้อื่นในภวก่อนๆ เป็นปัจจัย, ขลากัมมูปคกุศลอกิญญา เป็นปัจจัยุบัน

๙. กุศลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่จะเกิดขึ้นภายในสันดานของตนเอง และของผู้อื่น เป็นปัจจัย, อนาคตังสกุศลอกิญญา เป็นปัจจัยุบัน

อารมฺมณปฺจเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารมฺมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารมฺมณะ อารมฺมณาริบัติ อารมฺมณฺปนิสสยะ เหล่านี้

ปฺจจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สิลํ สมาทียิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา เหล่านี้ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า ทานํ สิลํ อุโปสถกมฺมํ นั้นเอง ฉะนั้นแสดงให้รู้ถึงปัจจัยเช่นเดียวกัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ นั้น

ปฺจจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้นเป็นอามณฺ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๒ ปุพฺพเพ เป็นกาลาหารบท สฺมุจฺจนานิ เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อนๆ

ปฺจจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณานั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอุปาทานบท วุฏฺฐหิตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ฌานํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตูปบาท ๘

ปฺจจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาณานั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๔ เสกฺขา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานี้เป็นเสกขะ คือ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ซึ่งมีกุศล อกุศล สังขาระ ยังเกิดอยู่

โคตรภู เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในโสดาปัตติมรรควิถี

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโคตรภูนั้น

โวทานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในมรรควิถีเบื้องต้น ๒

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโวทานนั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๕ เสกฺขา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานี้เป็นเสกฺขะ ได้แก่ พระโสดาบัน สกทาคามี อนาคามี ซึ่งมีกุศล อกุศล สังขาระ ยังเกิดอยู่

มคฺคา เป็นอุปาทานบท วุฏฺฐหิตฺวา^๑ เป็นกิริยาวิเสสนบท มคฺคํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรคจิตตูปบาท

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณามรรคนั้น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๖^๒ เสกฺขา วา ปุณฺณชฺชา วา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกฺขะ หรือปุณฺณ ได้แก่ ผลเสกขบุคค ๓ และปุณฺณ ๔

กุสฺสํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลเกียกุศลจิตตูปบาท ๑๗

อนิจฺจโต ทฺวฺกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ

วิปสฺสนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบถ รวม ๔ บทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อปฺปมัญญา) ขณะเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๗^๓ เจโตปริยฺยาณเณ เป็นกรณบท ขานฺนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบถ ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญา-จิตตูปบาท

๑. วุฏฺฐหิตฺวา ใน ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา และ มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา นั้น องค์ธรรม ได้แก่ กวังคจิต ที่เกิดต่อจากฌานสมาบัติ และมรรคจิต นั้นเอง

๒. อนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖ ได้อ่านปัจจัย ๓ คืออารัมมณะ อารัมมณาริปี อารัมมณูปนิสสยะ

๓. ได้อ่านาจารัมมณปัจจัยอย่างเดียว

กุสลจิตตสมงฺกิสฺส เป็นสามีสัมพันธบท จิตต์ เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๘ อากาสนัญญาตกุสล เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากาสนัญญาตกุสลจิตตูปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง ทั้งในภพนี้และภวก่อน

วิญญานัญญาตกุสลสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ วิญญานัญญาตกุสลจิต ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารมฺมณปัจจัย อย่างเดียว

ปฺจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๙ อากิณฺณญญาตกุสล เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากิณฺณญญาตกุสลจิตตูปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง ทั้งในภพนี้และภวก่อน

เนวสญฺญานาสญฺญาตกุสลสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ เนวสญฺญานาสญฺญาตกุสลจิตตูปบาท ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารมฺมณปัจจัย อย่างเดียว

ปฺจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๑๐ กุสลา ขนฺธา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค)

อิทฺธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมุปลญาณสฺส อนาคตฺสญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ รูปาวจรปัญฺจมฆานกุสลอภิญญาจิตตูปบาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกกุสลจิต ๒๐ โดยอภิญญาทั้ง ๕ โดยความเป็นอารมณ์ อารมฺมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ รูปาวจรปัญฺจมฆานกุสล ในปาทกฆานวิธิตี เป็นปัจจัย, อิทฺธิวิธญาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ อิทฺธิวิธกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยปัจุบัน

๒. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย, เจโตปริยญาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยปัจุบัน

๓. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่เป็น ปุพเพนิวาญฺฐะ เป็นปัจจัย, ปุพเพนิวาसानุสสติลาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ ปุพเพนิวาसानุสสติ-กุสลอภิญญา เป็นปัจจัยอุปบัน

๔. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ โลภียกุสลจิตตูปบาท ๑๗ ของผู้อื่นที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย, ยถากัมมุปกลาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ ยถากัมมุปกกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยอุปบัน

๕. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นอรหัตตมรรค) ของ ตนเองและของผู้อื่นที่เป็นอนาคต เป็นปัจจัย, อนาคตฺสลาณสฺส องค์ธรรม ได้แก่ อนาคตัง-สกุสลอภิญญา เป็นปัจจัยอุปบัน

อารมฺมณปฺจเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารมฺมณปัจจัย อย่างเดียว

ปฺจโจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ความเป็นอารมฺมณปัจจัย ปัจจอุปบัน ใน กุสโล กุสลสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” วิถีดังต่อไปนี้

ในวิธีพระบาลี กุสโล กุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถีและ อปฺปนาวิถี ที่มีกุสลขนะ (เว้นอรหัตตมรรควิถี)

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน กามกุสลขนมโนทวารวิถี อาทิกัมมิกฉานวิถี ฉานสมาปัชชนวิถี อภิญญาวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา ฯลฯ ปฺจเจเวกฺขติ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุสลขนมโนทวารวิถี

” ” ปัจจอุปบัน ” กุสลิปฺจเจเวกฺขณวิถี ที่เกิดต่อกากามกุสลขนมโน-ทวารวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุสลขนมโนทวารวิถี

” ” ปัจจอุปบัน ” กุสลิปฺจเจเวกฺขณวิถี ที่เกิดต่อกากามกุสลขนมโน-ทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิถิ และฌานสมาปัชชนวิถิ

” ” ปัจจุปปัน ” กุศลปัจจเวกขณวิถิ ที่เกิดต่อจากฌานวิถิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกขา โคตรภู ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มรรควิถิเบื้องต้น ๓

” ” ปัจจุปปัน ” กุศลปัจจเวกขณวิถิ ที่เกิดต่อจากมรรควิถิเบื้องต้น ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกขา มคคา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มรรควิถิเบื้องต้น ๓

” ” ปัจจุปปัน ” กุศลปัจจเวกขณวิถิ ที่เกิดต่อจากมรรควิถิเบื้องต้น ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ เสกขา วา ปุณฺณนา วา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ โลเกียอัปปนาวิถิ ที่มี
กุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” มโนทวารวิถิ ที่มีการเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยญาณเณน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ อัปปนาวิถิ ที่มีกุศลชวณะ
(เว้นอรหัตตมรรควิถิ)

” ” ปัจจุปปัน ” เจโตปริยกุศลอภิญาญวิถิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสาณญายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากาसानัญญายตนฌานสมาปัชชนวิถิ

” ” ปัจจุปปัน ” วิญญาณัญญายตนอาทิกัมมิกฌานวิถิ และสมาปัชชนวิถิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ อากิณฺณญายตนกุสลํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากิณฺณญายตนฌานสมาปัชชนวิถิ

” ” ปัจจุปปัน ” เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอาทิกัมมิกฌานวิถิ และ
สมาปัชชนวิถิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ ก. กุสลา ขนฺธา อิทธิวิธญาณสุตฺต ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปาทกฌานวิถิ

” ” ปัจจุปปัน ” อิทธิวิธกุศลอภิญาญวิถิ

ข. กุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสูตร ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัมปนาวิถิ ที่มีกุศลชวนะ
(เว้นอรหัตตมรรควิถิ)

” ” ปัจจุปปัน ” เจโตปริยกุศลอภิญญาวิถิ

ค. กุสลา ขนฺธา ปุพฺเพนิวาसानุสสติญาณสูตร ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัมปนาวิถิ ที่มีกุศลชวนะ
(เว้นอรหัตตมรรควิถิ)

” ” ปัจจุปปัน ” ปุพฺเพนิวาसानุสติกุศลอภิญญาวิถิ

ฌ. กุสลา ขนฺธา ยถากัมมุปกญาณสูตร ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี โลเกียอัมปนาวิถิ ที่มีกุศลชวนะ

” ” ปัจจุปปัน ” ยถากัมมุปกกุศลอภิญญาวิถิ

ง. กุสลา ขนฺธา อนาคตสัญญาสูตร ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี อัมปนาวิถิ ที่มีกุศลชวนะ
(เว้นอรหัตตมรรควิถิ)

” ” ปัจจุปปัน ” อนาคตังสกุศลอภิญญาวิถิ

อกุสลปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อกุสlobสส ฌมมสส อารมมณปจฺจเยน ปจฺจโย. กุสlobธรรมเป็นปัจจัย
คือช่วยอุปการะแก่อกุสlobธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทียิตฺวา อุโปสlobกมฺมํ กตฺวา ตํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ
อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส
อุปฺปชฺชติ. ให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโปสlobแล้ว มีความยินดี เพลิดเพลินถึงกุสlobเหล่านั้น
เมื่อนึกถึงการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโปสlobแล้ว มี ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิฉา อุทฺธจฺจจะ โทมนสฺส
เกิดขึ้น

๒. ปุพฺเพ สฺสจฺฉินฺณานิ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ
อุปฺปชฺชติ วิจิกิฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ. มีความยินดี

ผลิตเพลินต่อการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน เมื่อนึกถึงกุศลเหล่านั้นแล้ว มีราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โทมนัสสะ เกิดขึ้น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ ฌานเน ปริเทิเน วิปฺปฏิสํวริสฺส โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ. เมื่อออกจากฌานแล้ว มีความยินดี ผลิตเพลินต่อฌาน เมื่อนึกถึงฌานนั้นแล้ว ราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ เกิดขึ้น เมื่อมีฌานเสื่อม ความเสียใจย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้มีจิตใจเศร้าหมอง

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสลโล ฐมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลเกียกุสลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘

อกุสลสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ คือ อกุสลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อารมฺมณฺปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ อาร์มมณฺปนินสฺสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สิลํ สมํทียิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุสลจิตตูปบาท ๘ ที่มีปริจาคเจตนา และวิโสธนเจตนา เป็นประธาน

อสฺสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลกมุลจิตตูปบาท ๘ ที่มีโลกะ เป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบท และกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุสลจิตตูปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ราโค อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตฺวบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ โลกมุลจิตตูปบาท ที่มีราคะ เป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตฺวบท และกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ ทิฏฐิคัดตัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีทิฏฐิ เป็นประธาน

วิจิกิจฉา อุปุปฺพชติ เป็นกัตตฺตฺบถ และกิริยาอาขยาตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺยบับัน
องค์ธรรม ได้แก่ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตฺตฺบถ ที่มีวิจิกิจฉา เป็นประธาน

อุทฺทจฺจํ อุปุปฺพชติ เป็นกัตตฺตฺบถ และกิริยาอาขยาตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺยบับัน
องค์ธรรม ได้แก่ อุทฺทจฺจํสัมปยุตตจิตตฺตฺบถ ที่มีอุทฺทจฺจํ เป็นประธาน

โทมนสฺส อุปุปฺพชติ เป็นกัตตฺตฺบถ และกิริยาอาขยาตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺยบับัน
องค์ธรรม ได้แก่ โทสมฺมุตตจิตตฺตฺบถ ๒ ที่มีโทสะ เป็นประธาน

ในอนฺวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺพเพ สฺสจฺฉินฺณานิ เป็นกาลาธารบถ และกัมมบถ
แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลจิตตฺตฺบถ ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล
รักษาอุโบสถในกาลก่อนๆ

อสุสฺสาทเตติ อภินฺนุทฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺยบับัน องค์ธรรม ได้แก่
โลภมฺมุตตจิตตฺตฺบถ ๘ ที่มีโลภะ เป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบถ และกิริยาวิเสสนบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺย องค์ธรรม ได้แก่
มหากุศลจิตตฺตฺบถ ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ราโค อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิกฺขุ อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีทิกฺขุเป็นประธาน

วิจิกิจฉา อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน

อุทฺทจฺจํ อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีอุทฺทจฺจํเป็นประธาน

โทมนสฺส อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีโทสะเป็นประธาน

ในอนฺวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา วุญฺจฺหิตฺวา ฌานํ เป็นอาปาทนบถ กิริยาวิ-
เสสนบถ และกัมมบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตฺตฺบถ ๘

อสุสฺสาทเตติ อภินฺนุทฺติ เป็น ฯลฯ มีโลภะเป็นประธาน

ตํ อารพฺภ เป็นกัมมบถ และกิริยาวิเสสนบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจุยฺยองค์ธรรม ได้แก่
มหัคคตกุศลจิตตฺตฺบถ ๘

ราโค อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิกฺขุ อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีทิกฺขุเป็นประธาน

วิจิกิจฉา อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน

อุทฺทจฺจํ อุปุปฺพชติ เป็น ฯลฯ ที่มีอุทฺทจฺจํเป็นประธาน

ฉาเน เป็นลักขณวันตกัตตูปบท ปริทีเน เป็นลักขณวันตกิริยาบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้
รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตูปบาท ๕

วิปปฏิสธาริสฺส เป็นสัมปทานบท โทมนสฺส อูปุขฺชติ เป็นกัตตูปบท และกิริยาอา-
ขยาตบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ โทสมูลจิตตูปบาท ๒ ที่มีโทษะ
เป็นประธาน

ความเป็นอรัम्मณปัจจัย ปัจจุปปัน ใน กุสโล อกุสลสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” วิถี ดังต่อไปนี้คือ

ในวิธิพระบาลี กุสโล อกุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถี
โลกียอัปนาชนวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีกุศลขณะ

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลกมุล

โมหมุล โทสมุลชนวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลกมุล

โมหมุล โทสมุลชนวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โลคียกุศลอัปนาชนวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน มโนทวารวิถีที่มีโลกมุล

โมหมุล โทสมุลชนวิถี

อพฺยาภคตปทาวสํ ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสลโต ฐมโม อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจอาร์มฺมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์ เมื่อออกจากอภัตตมรรคแล้ว มีการพิจารณาอภัตตมรรค

๒. ปุพฺเพ สฺสจฺฉินฺณานิ ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์มีการพิจารณาหากุศลที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน

๓. กุสลํ อนิจฺจโต ทฺวขฺโงโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์มีการพิจารณาเห็นกุศลของตนเองที่เป็นอดีต และของผู้อื่น โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔. เจโตปริยญาณเณ กุสลจิตฺตสมฺมุติสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กระแสดิจของผู้มีกุศลจิตด้วยเจโตปริยอภิปัญญา

๕. เสกฺขา วา ปุณฺณชฺชา วา กุสลํ อนิจฺจโต ทฺวขฺโงโต อนตฺตโต วิปสฺสนฺติ กุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตถารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณทั้งหลาย พิจารณาเห็นกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในเมื่อกุศลชวณะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้น โดยความเป็นตถารมณ

๖. กุสลํ อสฺสาทฺเตติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิจฺจนา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชติ อกุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตถารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคล หรือปุณฺณ ยินดีเปลิดเพลินถึงกุศล เมื่อนึกถึงกุศลนั้น รากะ ทิฏฺฐิ วิจิจฺจนา อุทฺธจฺจะ และโทมนัสสย่อมเกิดขึ้น และเมื่ออกุศลชวณะดับลง วิบากย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตถารมณ

๗. อากาสาณญฺจายตนกุสลํ วิญฺญาณญฺจายตนวิปากสฺส จ กิริยสฺส จ อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. อากาสาณญฺจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่วิญฺญาณญฺจายตนวิปาก และกิริยา ด้วยอำนาจอาร์มฺมณปัจจัย

๘. อากิณฺณญฺจายตนกุสลํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากสฺส จ กิริยสฺส จ อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. อากิณฺณญฺจายตนกุศล เป็นปัจจัยแก่เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากและกิริยา ด้วยอำนาจอาร์มฺมณปัจจัย

๙. กุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาसानุสฺสติลาณสฺส ยถากมฺมุปลลาณสฺส อนาคตฺสลาณสฺส อวชฺชนาย อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. กุศลนามขันธ์ ๔

ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ยถากัมมูปคญาณ อนาคตังสญาณ และมโนทวารวชิขจิต ด้วยอำนาจอาร์มมปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ฌมโม เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘

อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ มโนทวารวชิขจิต ๑ กามกิริยาขวนจิต ๕ ตทารัมมจิต ๑๑ อภิญญาภิยาจิต ๑ วิญญาณัญญาตนิบาต ๑ กิริยา ๑ เนวสัณญานาสัณญายตนิบาต ๑ กิริยา ๑ เจตสิก ๓๓ ที่ประกอบ

อาร์มมณฺปิจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ อาร์มมณฺปิณิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ

ในอนฺวาทพระบาลี ข้อที่ ๑* **อรหา** เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์

มคฺคา เป็นอุปาทานบท **วฏฺฐหิตฺวา** เป็นกิริยาวิเสสนบท **มคฺคํ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อรหัตตมรรคจิตตูปาท ๑

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ มหาภิยาญาณสัมปยุตตจิตตูปาท ๔ ที่เกิดขึ้นพิจารณาณรรคนั้น

ในอนฺวาทพระบาลี ข้อที่ ๒* **ปฺพเพ** เป็นกาลาธารบท **สุจฺฉิณฺณานิ** เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุสลจิตตูปาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อนๆ

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม ได้แก่ มหาภิยาจิตตูปาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณานั้น

ในอนฺวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กุสฺลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ โลเกียกุสลจิตตูปาท ๑๗ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนเอง และที่เคยเกิดมาแล้วหรือกำลังเกิดของผู้อื่น

* อนฺวาทะ ข้อที่ ๑ ได้อำนาจปัจจัย ๓ คือ อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ อาร์มมณฺปิณิสสยะ

* อนฺวาทะ ข้อที่ ๒ ถึง ๕ ได้อำนาจอาร์มมปัจจัยอย่างเดียว

อนิจฺโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ
 วิปสฺสนนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท รวม ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่
 มหากิริยาจิตตูปบาท ๘ ขณะพิจารณานั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เจโตปริยญาณ เป็นกรรมบท ชานาติ เป็นกิริยา-
 อาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญา-
 จิตตูปบาท

กุสฺลจิตตสมมุติสฺส เป็นสามีสัมพันธ์บท จิตฺตํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึง
 ปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุสฺลจิตตูปบาท ๒๑ ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกฺขา วา ปุณฺณนา วา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึง
 ผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกขะ หรือปุณฺณ ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ และปุณฺณ ๔

กุสฺลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงอารมณ์มูลกุสฺล ได้แก่ โลภียกุสฺลจิตตูปบาท ๑๗ ที่เคย
 เกิดมาแล้ว และจะเกิดในสันดานของตนเองและของผู้อื่น

อนิจฺโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท เป็นบททำให้กิริยาบทเป็นพิเศษ
 วิปสฺสนนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงอาร์มมณิกมูลิกุสฺล ที่เกิดขึ้นขณะ
 พิจารณา โดยมีมูลกุสฺลเป็นอารมณ์

กุสฺเล เป็นลักขณวันตกัตตบท นิรุทฺเธ เป็นลักขณวันตกิริยาบท บททั้ง ๒ มีอนิจฺโต
 เป็นต้น ในที่นี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ มหากุสฺลจิตตูปบาท ๘

วิปาโก เป็นกัตตบท ตถารมฺมณตา เป็นกรรมบท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาขยาตบท
 บททั้ง ๓ ในที่นี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ ตถารมฺมณจิตตูปบาท ๑๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ กุสฺลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่
 โลภียกุสฺลจิตตูปบาท ๑๗

อสุสฺสาทฺเต อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิञฺฉา
 อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺฉิ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ อกุสฺเล นิรุทฺเธ. บทเหล่านี้
 แสดงให้รู้ถึงความเป็นไปตามลำดับของวิธิจิต เข้าในบท กุสฺโล อกุสฺลสฺส เท่านั้น ในบท
 กุสฺโล อพฺยาทตสฺส นี้ ไม่ทรงแสดงโดยความเป็นปัจจัยปัจุบัน

วิปาโก ตถารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ เป็นกัตตบท กรรมบท กิริยาอาขยาตบท
 แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ ตถารมฺมณจิตตูปบาท ๑๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ ระหว่าง อาภาสํณญายตนกุสฺลํ กับ วิญฺญาณญ-
 ายตนวิปากสฺส

อาภาสํณญายตนกุสฺลํ เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อาภาส-
 ํณญายตนกุสฺลจิตตูปบาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน

วิญญานัญจายตนวิปากสูตร เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ วิญญานัญจายตนปฏิสนธิ ภวังค์ จูติ

ระหว่าง อากาसानัญจายตนกุศล กับ วิญญานัญจายตนกิริยสูตร องค์ธรรมของ กัตตูปาท ได้แก่ อากาसानัญจายตนกุศล ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้และในภพก่อน องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ วิญญานัญจายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปฺจเยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ ระหว่าง อากิญจัญญายตนกุศล กับ เนวสญฺญานา-
สญฺญายตนวิปากสูตร

อากิญจัญญายตนกุศล เป็นกัตตูปาท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิตตูปาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพก่อน

เนวสญฺญานาสญฺญายตนวิปากสูตร เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ เนวสญฺญานาสญฺญายตนปฏิสนธิ ภวังค์ จูติ

ระหว่าง อากิญจัญญายตนกุศล กับ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสูตร องค์ธรรมของกัตตูปาท ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิตตูปาท ๑ ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้และภพก่อน

องค์ธรรมของสัมปทานบท ได้แก่ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยาจิตตูปาท ๑ ที่กำลังเกิด

อารมฺมณปฺจเยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ กุสลา ขนฺธา เป็นกัตตูปาท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตูปาท ๒๑

เจโตปริยญาณสูตร ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสูตร ยถากมฺมุปคฺคญาณสูตร อนาคต-
สฺสญาณสูตร เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ รูปร่างรูปัญจมาณกิริยา-
จิตตูปาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกกุศลจิต ๒๑ โดยอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์ อารมฺมณิกะ ดังต่อไปนี้

ก. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตูปาท ๒๑ ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย, เจโตปริยญาณสูตร องค์ธรรม ได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญญา เป็นปัจจัยปัจุบัน

ข. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิตตูปาท ๒๑ ที่เป็นปุพฺเพนิวาสานุสฺสติ เป็นปัจจัย, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสูตร องค์ธรรม ได้แก่ ปุพฺเพนิวาสานุสฺตติกิริยาอภิญญา เป็นปัจจัยปัจุบัน

ก. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ โลเกียกุศลจิตตูปบาท ๑๗ ของผู้อื่นที่เป็นอดีตเป็น
ปัจจัย, ยถากัมมุปคณาสุตส องค์ธรรมได้แก่ ยถากัมมุปคกิริยาอภิญาเป็นปัจจัยุบัน

ข. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตูปบาท ๒๑ ของผู้อื่นที่เป็นอนาคตเป็น
ปัจจัย, อนาคคตสณาสุตส องค์ธรรมได้แก่ อนาคคตสกิริยาอภิญา เป็นปัจจัยุบัน

ง. กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตูปบาท ๒๑ ของตนเอง และของผู้อื่น
เป็นปัจจัย, อวชฺชนาย องค์ธรรม ได้แก่ มโนทวารวัชชนจิต ๑ ที่พิจารณาถึงกุศลนั้น
เป็นปัจจัยุบัน

อารมณ์มณปจฺเจยน เป็นกรณบท ฯลฯ

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ความเป็นอารมณ์มณปัจจัย ปัจจัยุบัน ในบท กุสโล อพฺยาगतสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” เป็นไปในวิธิดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธีพระบาลี กุสโล อพฺยาगतสฺส ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในมโนทวารวิถี และ
อัปนาวิถี ที่มีกุศลขณะ

ธรรมที่เป็นปัจจัยุบัน เป็นไปใน กามกิริยาชวนมโนทวารวิถี อาทิกัมมิกถานวิถี
ถานสมาปัชชนวิถี อภิญาวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี

” ” ปัจจัยุบัน ” ” กามกิริยาปัจจเวกขณวิถีที่เกิดต่อจากอรหัตตมรรควิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลชวนมโนทวารวิถี

” ” ปัจจัยุบัน ” ” กามกิริยาปัจจเวกขณวิถี ที่เกิดหลังจากกามกุศล-
ชวนมโนทวารวิถี

ในอนุาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กุสลํ อนิจฺจโต ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน กามกุศลขณะ และโลเกียกุศลอัปนาชวนวิถี

” ” ปัจจัยุบัน ” ” วิปัสสนากิริยาชวนวิถี ที่เกิดขึ้นพิจารณา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เจโตปริยญาณ ๗๑

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิธีกามกุศลชวณะ และอัปนาชวณมโน-
ทวารวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” เจโตปริยกิริยาอภิญาวิธีกามกุศลชวณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เสกขา วา ปุณฺณชานา วา ๗๑

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิธีกามกุศลชวณะ อัปนาชวณมโน-
ทวารวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” วิปัสสนากุศลชวณมโนทวารวิธีกามกุศลชวณะ ที่มีตทารัมมณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ กุสลํ อสุสาเทติ ๗๑

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวาร กามกุศลชวณะ อัปนาชวณมโนทวารวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลชวณมโนทวารวิธีกามกุศลชวณะ ที่มีตทารัมมณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ อากาสาณญายตนกุสลํ ๗๑

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากาสาณญายตนสมาปัชชนวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” วิญญาณญายตนอาทิกัมมิกถาณวิธีกามกุศลชวณะ และสมา-
ปัชชนวิธีกามกุศลชวณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากิณฺณญายตนกุสลํ ๗๑

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อากิณฺณญายตนสมาปัชชนวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนอาทิกัมมิกถาณวิธีกามกุศลชวณะ และ
สมาปัชชนวิธีกามกุศลชวณะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ ก. ระหว่าง กุสลา ขนฺธา กับ เจโตปริยญาณสุต กดี

ระหว่าง กุสลา ขนฺธา กับ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสตติญาณสุต กดี

ระหว่าง กุสลา ขนฺธา กับ อนาคตสฺสญาณสุต กดี

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” กิริยาอภิญาวิธีกามกุศลชวณะ

ข. ระหว่าง กุสลา ขนฺธา กับ ยถากัมมุปกถาณสุต

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิธีกามกุศลชวณะ และโลภียอัปนาวิธีกามกุศลชวณะ

” ” ปัจจุปปัน ” ” ยถากัมมุปกกิริยาอภิญาวิธีกามกุศลชวณะ

ค. ระหว่าง กุสลา ขนฺธา กับ อวชฺชนาย

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน มโนทวารวิถี และอัปนาวิถี ที่มีกุศลขณะ

” ” ปัจจุပ္ปัน ” ” กามกิริยาชวนวิถี และอภิญญาวิถี

ข. อกุศลบท

อกุศลปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ธมฺโม อกุสสสุธ ธมฺมสุธ อารมฺมณฺพจฺเจน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. รากํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อูปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อูปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อูปฺปชฺชติ อุตฺถจฺฉํ อูปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชติ. มีความยินดีเพลิดเพลินถึง รากะ เมื่อนึกถึงรากะแล้ว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิฉฉา อุตถจจะ และโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๒. ทิฏฺฐิ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อูปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อูปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อูปฺปชฺชติ อุตฺถจฺฉํ อูปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชติ. มีความยินดีเพลิดเพลินถึง ทิฏฐิ เมื่อนึกถึงทิฏฐิแล้ว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิฉฉา อุตถจจะและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๓. วิจิกิฉํ อารพฺภ วิจิกิฉฺฉา อูปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อูปฺปชฺชติ อุตฺถจฺฉํ อูปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงวิจิกิฉฉาแล้ว วิจิกิฉฉา ทิฏฐิ อุตถจจะและโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๔. อุตฺถจฺฉํ อารพฺภ อุตฺถจฺฉํ อูปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อูปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อูปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงอุตถจจะแล้ว อุตถจจะ ทิฏฐิ วิจิกิฉฉา และโทมนัส ย่อมเกิดขึ้น

๕. โทมนสฺสํ อารพฺภ โทมนสฺสํ อูปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อูปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อูปฺปชฺชติ อุตฺถจฺฉํ อูปฺปชฺชติ. เมื่อนึกถึงโทมนัสแล้ว โทมนัส ทิฏฐิ วิจิกิฉฉา และอุตถจจะ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ธมฺโม เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อกุศลสสุต ฐมมสสุต เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่
อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

อารมมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ
ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ อารัมมณ
อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ เหล่านี้

ปจฺจโย เป็นกิริยาบท แสดงให้ผู้ถึงความ เป็นอนัตตะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ราคํ เป็นกัมมบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท
ที่มีราคะเป็นประธาน

อสุสาเทติ เป็นกิริยาอาชยาตบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกตจิตตูปบาท

อภินนฺทติ เป็นกิริยาบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกตจิตตูปบาทที่มี
สัปปิติกคณาเป็นประธาน

ตํ เป็นกัมมบท องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ที่มีราคะเป็นประธาน

อารพฺภ เป็นกิริยาวิเสสนบท ซึ่งให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกิเลสต่างๆ มีราคะ เป็นต้น
เหล่านี้ เฉพาะที่นี้มีราคะเป็นปัจจัย

ราโค อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ที่มีราคะเป็นประธาน

ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิอุดัมมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีทิฏฐิเป็น
ประธาน

วิจิกิฉฺชา อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิฉาธรรมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีวิจิกิฉา
เป็นประธาน

อุทฺธจฺจ อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ อุทฺธจธรรมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีอุทฺธจจะ
เป็นประธาน

โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ ฯลฯ องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิตตูปบาท ที่มีโทสะเป็นประธาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฺฐิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิอุดัมมปยุตตจิตตูปบาท
ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

อสุสาเทติ องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกตจิตตูปบาท

อภินนฺทติ " " โลกมูลโสมนัสสสทกตจิตตูปบาท ที่มีสัปปิติกคณาเป็น
ประธาน

ตั้ง องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิโกตสัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน

อารพภ ๗๗ ซึ่งให้เห็นว่าการเกิดขึ้นของกิเลสต่างๆ มีทิฏฐิเป็นต้น เหล่านี้เฉพาะที่นี้มีทิฏฐิเป็นปัจจัย

ราโค อุปปชฺชติ ๗๗

ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ ๗๗

วิจิกิจฺฉา อุปปชฺชติ ๗๗

อุทฺทจฺจ อุปปชฺชติ ๗๗

โทมนสฺส อุปปชฺชติ ๗๗

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ วิจิกิจจํ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีวิจิกิจฉาเป็นประธาน อารพภ ๗๗ วิจิกิจฉา อุปปชฺชติ ๗๗ ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ ๗๗ อุทฺทจฺจ อุปปชฺชติ ๗๗ โทมนสฺส อุปปชฺชติ ๗๗

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อุทฺทจฺจ องค์ธรรมได้แก่ อุทฺธจจสัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีอุทฺธจจะเป็นประธาน อารพภ ๗๗ อุทฺทจฺจ อุปปชฺชติ ๗๗ ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ ๗๗ วิจิกิจฺฉา อุปปชฺชติ ๗๗ โทมนสฺส อุปปชฺชติ ๗๗

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ โทมนสฺส องค์ธรรมได้แก่ โทสมูลจิตตูปบาทที่มีโทสะเป็นประธาน อารพภ ๗๗ โทมนสฺส อุปปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปปชฺชติ ๗๗ วิจิกิจฺฉา อุปปชฺชติ ๗๗ อุทฺทจฺจ อุปปชฺชติ ๗๗

ความเป็นอาร์มณปัจจัย ปัจจุปปัน ใน อกุสโล อกุสสสุต นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล ” ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธีพระบาลี อกุสโล อกุสสสุต ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปในอกุสสขวนปัญจ-
ทวารวิถี และมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน อกุสสขวนมโนทวารวิถี

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๑ รำคำ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โลกขวนวิติ
 ” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลขวนมโนทวารวิติ

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฐิ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ทิฏฐิขวนวิติ
 ” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลขวนมโนทวารวิติ

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๓ วิจิกิจจํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน วิจิกิจจขวนวิติ
 ” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลขวนมโนทวารวิติ

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อุทฺธจจํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน อุทฺธจจขวนวิติ
 ” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลขวนมโนทวารวิติ

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๕ โทมนสฺสํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน โทสขวนวิติ
 ” ” ปัจจุปปัน ” ” อกุศลขวนมโนทวารวิติ

กุสลดปทาวสาน ใน อกุสลดบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมโม กุสลดสฺส ฐมมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.* อกุศลธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

๑. เสกฺขา ปหิเน กิเลเส ปฺจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ได้ประหาณไปแล้ว

๒. เสกฺขา วิกฺขมฺภิตฺเต กิเลเส ปฺจฺจเวกฺขนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ได้ข่มไว้แล้ว.

* ในบทอกุศลธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดกุศลธรรมนี้ เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้น ปัจจัยที่เข้าอุดหนุนเกิดร่วมกัน (ฉนฺนา) นั้นไม่มี

๓. ปุพเพ สมุทาจินฺเณ กิเลส ขานนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายย่อมรู้จักเลสที่เคยเกิดมาแล้วในกาลก่อน

๔. เสกฺขา วา ปุณฺณนา วา อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปฺสฺสนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุณฺณทั้งหลายก็ดี มีการพิจารณาเห็นอกุศลโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. เจโตปริยญาณเณ อกุสลจิตฺตสมมุติสฺส จิตฺตํ ขานนฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ตีเหตุกุปุณฺณทั้งหลายก็ดี ย่อมรู้กระแสนจิตของผู้มีอกุศลจิต ด้วยเจโตปริยญาณ

๖. อกุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาसानุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺมุปกฺคญาณสฺส อนาคตฺสญาณสฺส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อกุสลนามขันธ์ ๔ ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ เจโตปริยญาณ ปุพฺเพนิวาसानุสฺสติญาณ ยถากมฺมุปกฺคญาณ อนาคตฺสญาณ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ฌมฺโม เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อกุสลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

กุสฺลสฺส ฌมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยอุปบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุสลจิต ๘ กุสลอภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี อัปปมัญญา)

อารมฺมณปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจัยคือ อาร์มมณปัจจัย อย่างเดียว

ปฺจฺจโย เป็นกิริยาบท ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา ปฺจฺจเวกฺขนฺติ องค์ธรรมได้แก่ มหากุสลจิตตูปาท ๘ ที่เกิดขึ้นแก่ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้พิจารณากิเลส

ปฺหิเน กิเลส องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิต ๑๑ จิตตูปาท (เว้นอุททัจจสัมปยุตตจิตตูปาท)

อีกนัยหนึ่ง ถ้ามหากุสลจิตตูปาท ๘ ของพระโสดาบัน เป็นองค์ธรรมของ เสกฺขา ปฺจฺจเวกฺขนฺติ แล้ว องค์ธรรมของ ปฺหิเน กิเลส ได้แก่ทวิภูตสัมปยุตตจิตตูปาท และ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิตตูปาท ที่มีทวิภูตและวิจิกิจฉาเป็นประธาน

ถ้ามหากุศลจิตตูปบาท ๘ ของพระสกทาคามี เป็นองค์ธรรมของ เสกขา ปัจจ-
เวกขณุตติ แล้ว องค์ธรรมของ ปหิเน กิเลส ได้แก่ รากะ โทสะ โมหะ ที่เป็นโอฬาริกะ
ที่ได้ข้ามไว้แล้ว

ถ้ามหากุศลจิตตูปบาท ๘ ของพระอนาคามี เป็นองค์ธรรมของ เสกขา ปัจจ-
เวกขณุตติ แล้ว องค์ธรรมของ ปหิเน กิเลส ได้แก่ กามรากะและโทสะ ที่ได้ประหารไปแล้ว
โดยเด็ดขาด

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกขา ปัจจเวกขณุตติ องค์ธรรมได้แก่มหากุศล-
จิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นแก่ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้พิจารณากิเลส

วิกขมภิตะ กิเลส องค์ธรรมได้แก่ กิเลส ๘ ที่ข้ามไว้ยังไม่ได้ประหาร ได้แก่ โลภะ
โทสะ โมหะ มานะ ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตปเป ตามสมควรแก่บุคคล

หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้ามหากุศลจิตตูปบาท ๘ ของพระโสดาบัน เป็นองค์ธรรมของ
เสกขา ปัจจเวกขณุตติ แล้ว องค์ธรรมของ วิกขมภิตะ กิเลส ได้แก่ กิเลส ๘ มี รากะ
เป็นต้น ที่พระโสดาปัตติมรรคได้ทำลายอำนาจ อปายกมนิยะ แล้ว

ถ้ามหากุศลจิตตูปบาท ๘ ของพระสกทาคามี เป็นองค์ธรรมของ เสกขา ปัจจเวก-
ขณุตติ แล้ว องค์ธรรมของ วิกขมภิตะ กิเลส ได้แก่ กิเลส ๘ มีรากะเป็นต้นที่สกทาคามีมรรค
กระทำให้เบาบางลง

ถ้ามหากุศลจิตตูปบาท ๘ ของพระอนาคามี เป็นองค์ธรรมของ เสกขา ปัจจเวกขณุตติ
แล้วองค์ธรรมของ วิกขมภิตะ กิเลส ได้แก่ กิเลส ๘ มีรูปรากะ อรูปรากะ โมหะ มานะ
ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตปเป ที่อนาคามีมรรคกระทำให้เบาบางลง

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ปุพเพ สมุทาจินฺเณ กิเลส องค์ธรรมได้แก่ กิเลส ๑๐
ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของผลเสกขบุคคล ๓

ชานนุตติ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่กำลังเกิดในสันดานของผลเสกข-
บุคคล ๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกขา วา ปุณฺณชานา วา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึง
ผู้เจริญวิปัสสนายังเป็นเสกขบุคคล หรือปุณฺณชานอยู่ ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ ปุณฺณ ๔

อกุสล เป็นกัมมบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒

อนิจฺจโต ทุกขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบพ เป็นบพทำให้กิริยาบพเป็นพิเศษ

วิปัสสนา เป็นกิริยาอาขยาตบท รวม ๔ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ขณะเจริญวิปัสสนา

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เจโตปริยญาณ เป็นกรรมบท ชานนุติ เป็นกิริยาอาขยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญาจิต

อกุศลจิตตสมมุติ เป็นสามีสัมพันธบท จิตตัม เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ของผู้อื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ อกุสลา ขนฺธา เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒

เจโตปริยญาณสุส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสุส ยถากัมมุปลญาณสุส อนาคตสญาณสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรมได้แก่ รูปาวจรปัญจฌานกุศลอภิญาจิตตูปบาท ๑

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยอภิญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์ อารัมมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ เป็นปัจจัย เจโตปริยญาณสุส องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุศลอภิญา เป็นปัจจัยปับน

๒. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นปุพเพนิวาสะ เป็นปัจจัย, ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสุส องค์ธรรมได้แก่ปุพเพนิวาสานุสติกุศลอภิญา เป็นปัจจัยปับน

๓. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ของผู้อื่นที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย, ยถากัมมุปลญาณสุส องค์ธรรมได้แก่ ยถากัมมุปลกุศลอภิญา เป็นปัจจัยปับน

๔. อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ของตนเองและของผู้อื่นที่เป็นอนาคตของปัจจัย, อนาคตสญาณสุส องค์ธรรมได้แก่ อนาคตังสกุศลอภิญา เป็นปัจจัยปับน

ความเป็นอารัมมณปัจจัย ปัจจัยปับน ใน อกุสโล กุสลสุส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ	” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
” บุคคล	” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
” วิถี	” วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธิพระบาลี อกุสโล กุสลสฺส ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปในอกุสลชวณมโน-
ทวารวิติ

ธรรมที่เป็นปัจจยุปบัน เป็นไปใน มหากุสลชวณมโนทวารวิติ กุสลอภิญญาวิติ
กามกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ วิปัสสนาวิติ ตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกขา ปหิเน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” กามกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกขา วิภขมฺภิตะ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” กามกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ปุพฺเพ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” กามกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกขา วา ปุณฺณนา วา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” วิปัสสนาวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เจโตปริยญาณเณน ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณปัจจเวกชนวิติ อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” เจโตปริยกุสลอภิญญาวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ อกุสลา ขนฺธา ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจันัน เป็นไปใน อกุสลชวณมโนทวารวิติ

” ” ปัจจยุปบัน ” ” กุสลอภิญญาวิติ ที่เป็นเจโตปริยอภิญญาวิติ ปุพเพ-
นิวาसानุสสติอภิญญาวิติ ยถากัมมูปคอภิญญาวิติ
และอนาคตังสอภิญญาวิติ ตามสมควร

อพฺยาทตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสลโธ ฐมโธ อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรม
เป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา ปทีเณ กิเลเส ปจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์ทั้งหลายพิจารณากิเลสที่ประหาณ
แล้ว

๒. ปุพฺเพ สมฺมาจิณฺเณ กิเลเส ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กิเลสที่เคยเกิดมาแล้วใน
กาลก่อน

๓. อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปฺสฺสติ. พระอรหันต์พิจารณาเห็นอกุศล
โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๔. เจโตปริยญาณเณ อกุสลจิตฺตสมฺมุติสฺส จิตฺตํ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้
กระแสดิจิตของผู้มีอกุศลจิตด้วยเจโตปริยอภิปัญญา

๕. เสกฺขา วา ปุณฺณชฺชา วา อกุสลํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปฺสฺสนฺติ
กุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก ตถารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณทั้งหลาย
พิจารณาเห็นอกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในเมื่ออกุศลชวณะดับลง วิบากย่อมเกิด
ขึ้นโดยความเป็นตถารมณ

๖. อกุสลํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ
วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจํ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ อกุสเล นิรุทฺเธ วิปาโก
ตถารมฺมณตา อุปฺปชฺชติ. พระเสกขบุคคลหรือปุณฺณ ยินดีเปลื้องอกุศล เมื่อนึกถึง
อกุศลนั้น รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธจจะ และโทมนัสย่อมเกิดขึ้นและเมื่ออกุศลชวณะดับลง
วิบากย่อมเกิดขึ้นโดยความเป็นตถารมณ

๗. อกุสลา ขนฺธา เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส ยถากมฺ-
มุปลญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส อวชฺชนาย อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุศลนาม-
ขันธ์ ๔ ทั้งหลายเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ
ยถากัมมุปลญาณ อนาคตังสญาณ และมโนทวารวชิชชจิต ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ตลอดถึง ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็เป็นไปเช่นเดียวกับ กุสโล อพฺยาगतสฺส เปลี่ยนแต่ธรรมที่เป็นปัจจัยเท่านั้น กล่าวคือ ในบท กุสโล อพฺยาगतสฺส นั้นปัจจัยเป็นกุศล ส่วนในบท อกุสโล* อพฺยาगतสฺส นี้ ปัจจัยธรรมเป็นอกุศล ต่างกันเพียงเท่านี้

ค. อพฺยาगतบท

อพฺยาगतปทาวสาน ใน อพฺยาगतบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฐมฺโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา ผลํ ปฺจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์มีการพิจารณาอรรถัตถผล
๒. นิพฺพานํ ปฺจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์มีการพิจารณานิพพาน
๓. นิพฺพานํ ผลสฺส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. นิพพานเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่ผลจิต และมโนทวาราวัจชนจิต ด้วยอำนาจอารัมมณปัจจัย
๔. อรหา จกฺขํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ โสถํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูปํ สทฺทํ คนฺธํ รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ วิปาการพฺยาการเต กิริยาพฺยาการเต ขนฺธํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ. พระอรหันต์พิจารณาเห็นจกฺขุปสาท โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระอรหันต์พิจารณาเห็น โสถปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัทธารมณํ คันธารมณํ รสธารมณํ โผฏฐัพพารมณํ หทัยวัตถุ และวิปากอพฺยาการตฺตํ กิริยา-อพฺยาการตฺตํ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
๕. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ. พระอรหันต์มีการเห็นรูปารมณด้วยทิพพจักขุ-อภิญญา
๖. ทิพฺพาย โสตราตุยา สทฺทํ สฺสณาติ. พระอรหันต์มีการได้ยิน สัทธารมณด้วยทิพโสตอภิญญา

* อกุสโล อพฺยาगतสฺส นี้ ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียว และอนุวาทพระบาลีทั้ง ๗ ข้อ ก็ได้อำนาจอารัมมณปัจจัยอย่างเดียวกัน

๗. เจโตปริยญาณ วิปากพยุภาคกิริยาพยุภาคจิตตสมมุติส จิตต์ ชานาติ. พระอรหันต์ย่อมรู้กระแสดงจิตของผู้มีวิปากพยุภาคจิต หรือกิริยาพยุภาคจิตด้วยเจโตปริย-
อภิญญา

๘. อาภาสณฺญายตนกิริยํ วิญญานณฺญายตนกิริยสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย. อาภาสณฺญายตนกิริยาณาน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญานณฺญายตนกิริยาณาน
ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๙. อากิณฺณณฺญายตนกิริยํ เนวสณฺณานาสณฺญายตนกิริยสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย. อากิณฺณณฺญายตนกิริยาณานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่เนวสณฺณานาสณฺญายตน-
กิริยาณาน ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๐. รูปายตนํ จกฺขุวิญญานสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. รูปรามณฺเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่จกฺขุวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๑. สทฺทายตนํ โสตฺวิญญานสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. สทฺทารมณฺเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ โสตฺวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๒. คนฺธายตนํ มานวิญญานสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. คันธารมณฺเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ มานวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๓. รสายตนํ ชิวฺหาวิญญานสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. รสารมณฺเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๔. โผฏฐพฺพายตนํ กายวิญญานสุส อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. โผฏฐพฺพอา-
รณฺเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กายวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

๑๕. อพฺยาคตา ขนฺธา อิทฺธิวิธฺยานสุส เจโตปริยญาณสุส ปุพฺพเพนิวาสา-
นุสฺสติญาณสุส อนาคตฺสญาณสุส อวชฺชนาย อารมฺมณปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อพฺยาคตฺชนฺธ
ทั้งหลายเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อิทฺธิวิธฺญาณ เจโตปริยญาณ ปุพฺพเพนิวาसानุสฺสติญาณ
อนาคตฺสญาณ และมโนทวาราวชฺชนะ ด้วยอำนาจอารมฺมณปฺจฺจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม เป็นกัตตฺยบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
อารมณฺ ๖ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ นิพพาน

อพยगतสุส ฐมมสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรม ได้แก่ กามวิบาก ๒๓ กามกิริยา ๑๑ วิญญาณัญญาชนกิริยาจิต ๑ เนวสัญญานาสัญญาชนกิริยาจิต ๑ กิริยาอภิญาจิต ๑ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปปมัญญา)

อารมมณปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ วัดถารมมณปุเรชาตนิสสยะ อาร์มมณูปนิสสยะ อาร์มมณปุเรชาตอะ วัดถารมมณปุเรชาต-วิปยุตตะ อาร์มมณปุเรชาตัตถิ อาร์มมณปุเรชาตอวิกตะ

ปจฺจโย เป็นกริยาบท แสดงให้รู้ถึงความเป็นอนัตตะ สูญสิ้นจากอัตตะ ชีวะ ปุคคะ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์

ผลิ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกริยาอาชยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากริยา-ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณาอรหัตตผล

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ปจฺจเวกฺขติ เป็นกริยาอาชยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากริยา-ญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณานิพพาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ผลสุส กิตฺติ อวชฺชนาย กิตฺติ เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบัน องค์ธรรมได้แก่ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖, มโนทวาราวชชนจิต ๑ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นปีติ, นันทะ)

อารมมณปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณาธิปติ อาร์มมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อรหา เป็นกัตตุบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์ จกฺขุ โสถิ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ สทฺเทท กนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ วิปา-กฺยาเทต กิริยาพฺยาเทต ขนฺเธ ทั้งหมดนี้เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัททารมณํ คันธารมณํ

รสารมณฺ์ โผฏฐัพพารมณฺ์ หทยัตถุ โลเกยวีกานามขันธ ๔ กิริยานามขันธ ๔ ที่เกิดขึ้นใน
สันดานของตนเองและคนอื่น

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการพิจารณาจักษุปสาท
เป็นต้นของพระอรหันต์นี้ เป็นแนวทางวิปัสสนา

วิปสฺสติ เป็นกิริยาอาชยาคบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่มหากิริยา-
ชวนะ ๘ เจตสิก ๓๓ (เวณอัปมัญญา) ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณา จักษุปสาท โสตปสาท เหล่านี้
เป็นต้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ รูป เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
ปัจจัยันรูปารมณฺ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เล็ก) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺเพน จกฺขุนา เป็นกรณบท **ปสฺสติ** เป็นกิริยาอาชยาคบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพจกฺขุกิริยาอภิญาของพระอรหันต์ที่กำลังเห็นรูปเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ สทฺทํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรมได้แก่
ปัจจัยันสัททารมณฺ์ที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจันนะ (ปกปิด) สัณหะ (เบา) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺพาย โสตธาตุยา เป็นกรณบท **สุณาติ** เป็นกิริยาอาชยาคบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่ ทิพพโสตกิริยาอภิญาของพระอรหันต์ที่กำลังได้ยินเสียงเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ วิปากพฺยาทตฺตกิริยาพฺยาทตจิตฺตสมฺภุสฺส เป็น
สามีสัมพันธบท จิตฺตํ เป็นกัมมบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ วิปาก ๓๖
กิริยา ๒๐ จิตฺตูปาท ที่เกิดขึ้นในสันดานของคนอื่นในกาลทั้ง ๓

เจโตปริยฺยาเณน เป็นกรณบท **ชานาติ** เป็นกิริยาอาชยาคบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญาของพระอรหันต์ที่รู้จักใจของบุคคลอื่น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสาณญฺายตนกิริยํ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึง
ปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อากาสาณญฺายตนกิริยาจิต ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้

วิญฺญาณญฺายตนกิริยสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรม
ได้แก่ วิญฺญาณญฺายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์

อารมฺมณปฺจฺเจย เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งปัจจัย คือ อารมฺมณปัจจัย
อย่างเดียว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๕ อากิญจัญญายตนกิริยัม เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อากิญจัญญายตนกิริยาจิต ที่เคยเกิดมาแล้วในสันดานของตนในภพนี้

เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยสุต เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกิริยาจิต ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์

อารมฺมณปจฺจเยน ๗๑

ปจฺจโย ๗๑

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ ถึง ๑๔ ฐปายตนํ สทฺทายตนํ คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ฐปารมณํ สัทธารมณํ คันธารมณํ รสารมณํ โผฏฐัพพารมณํ ทั้งภายในและภายนอกที่เป็นปัจจุบัน

จกฺขุวิญฺญาณสุต โสต ฆาน ชิวหา กายวิญฺญาณสุต เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ จกฺขุวิญฺญาณ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายวิญฺญาณจิต ๒ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงที่ประกอบ ของปुरुชนและพระอริยบุคคลทั้งหลาย

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบพ แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ อาร์มมณะ อาร์มมณปุเรชาตะ อาร์มมณปุเรชาตัตถิ อาร์มมณปุเรชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ๗๑

ในอนุบาทพระบาลี ข้อที่ ๑๕ อพฺยากตา ขนฺธา เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อพฺยากตขันธ์ ๕ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ตลอดจนถึงนิพพาน

อิทฺธิวิธฺญาณสุต เป็นต้น จนถึง อวชฺชนาย เป็นสัมปทานบพ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ กิริยาอภิญญา ที่เป็นอิทฺธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสานุสสติ อนาคตังสะ และมโนทวารวັชชนะ

หรืออีกนัยหนึ่ง จำแนกอพฺยากตขันธ์ ๕ โดยกิริยาอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอาร์มมณ อาร์มมณิกะ ดังต่อไปนี้

๑. อพฺยากตา ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ ฐปาวจรปัญจมณานิกริยาในปาทกณานวิดี และฐปารมณที่เป็นรูปเนรมิตต่างๆ เป็นปัจจัย

อิทฺธิวิธฺญาณสุต องค์ธรรมได้แก่ อิทฺธิวิกิริยาอภิญญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยปัจจุบัน

๒. **อพยวกตา ขนฺธา** องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ของคนอื่นที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ คือกำลังเกิด เกิดมาแล้วภายใน ๗ วัน จะเกิดขึ้นข้างหน้า ภายใน ๗ วัน เป็นปัจจัย

เจโตปริยญาณสูตร องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกิริยาอภิญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดาน ของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยอุปบัน

๓. **อพยวกตา ขนฺธา** องค์ธรรมได้แก่ อพยวกตขันธ ๕ เป็นปุพเพนิวาสะ คือ เคยเกิดเป็นไปมาแล้ว ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ ตลอดจนถึงนิพพาน อันเป็นที่ดับแห่งอพยวกตขันธ ๕ ของคนอื่นและตนเอง (ตนเองเว้นอรหัตผล) เป็นปัจจัย

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณสูตร องค์ธรรมได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสสติกิริยาอภิญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยอุปบัน

๔. **อพยวกตา ขนฺธา** องค์ธรรมได้แก่ อพยวกตขันธ ๕ ที่เป็นอนาคต คือจะมีต่อไป ในวันข้างหน้า ซึ่งได้แก่ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ ตลอดจนถึงนิพพาน อันเป็นที่ดับแห่งอพยวกตขันธ ๕ ของคนอื่นและตนเอง เป็นปัจจัย

อนาคตตสญาณสูตร องค์ธรรมได้แก่ อนาคตตสกิริยาอภิญา ที่กำลังเกิดขึ้นในสันดาน ของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยอุปบัน

อารัมมณปัจจุเณ เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ คือ อารัมมณะ อารัมมณปุเรชาตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณ-ปุเรชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ความเป็นไปแห่ง อารัมมณปัจจัย ปัจจุอุปบัน ใน อพยวกโต อพยวกตสสุ

นี้ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปัจจุโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคค ๔ ตามสมควร

” วิถี ” วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธีพระบาลี อพยวกโต ฐมโม อพยวกตสสุ ฐมมสสุ ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจุอุปบันนั้น เป็นไปในทางปัจจุทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี อัปฺนาชวณมโนทวารวิถี ตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา ผล ปัจจเวกขติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพพานัน ปัจจเวกขติ.

ธรรมที่เป็นปัจฉยนั้น เป็นไปใน อรหัตตมรรควิธี ผลสมาบัติวิธี นิโรธสมาบัติวิธี
ธรรมที่เป็นปัจจุปปัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพพานัน ผลสุส อวชฺชนาย ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจฉย ปัจจุปปัน เป็นไปใน มรรควิธีทั้ง ๔ ผลสมาบัติวิธีทั้ง ๔
ปัจจเวกขณวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อรหา จกฺขุ ฯลฯ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต
วิปัสสติ.

ธรรมที่เป็นปัจฉยนั้นเป็นไปใน ปัญฺจทวารวิธี มโนทวารวิธี เฉพาะวิปาก กิริยา
ธรรมที่เป็นปัจจุปปัน เป็นไปใน วิปัสสนาวิธี คือ กิริยาชวมนโนทวารวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปี ปสฺสติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ ทิพฺพาย โสตรธาตุยา สทฺทํ สุณฺณติ.

ธรรมที่เป็นปัจฉย ปัจจุปปัน เป็นไปใน ทิพพจักขุ และทิพพโสตกิริยาอภิญฺญาวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยฺยาณฺเณ ฯลฯ ชานาติ.

ธรรมที่เป็นปัจฉยนั้น เป็นไปใน ปัญฺจทวารวิธี มโนทวารวิธี ฌานวิธี มรรควิธี
ผลสมาบัติวิธี

ธรรมที่เป็นปัจจุปปัน เป็นไปใน เจโตปริยกิริยาอภิญฺญาวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อากาสาณญฺจายตนกิริยํ ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ อากิณฺณญฺจายตนกิริยํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจฉย ปัจจุปปัน เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิธี ฌานสมาบัติวิธีที่เกี่ยวกับ
วิญฺญาณญฺจายตนฌาน เนวสัณฺญาณาสัณฺญายตนฌาน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ เป็นต้น จนถึง ๑๔ รูปายตนํ ฯลฯ โผฏฺฐพฺ-
พายตนํ ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจฉย ปัจจุปปัน เป็นไปในปัญฺจทวารวิธี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๕ อพฺยากตา ขนฺธฯลฯ อวชฺชนาย.

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิถิ มโนทวารวิถิ ปาทกณานวิถิ ฌานสมาบัติวิถิ ผลสมาบัติวิถิ ตลอดจนถึงรูปวิถิ

ธรรมที่เป็นปัจจัยปบัน เป็นไปใน กิริยาอภิญาญวิถิ และกามชวณะที่เกิดต่อกจากกิริยา-อภิญาญวิถิ

กุสลดปทาวสาน ใน อพยากตบท

วิธีพระบาลี

อพยากโต ฐโม กุสลดส ฐมมส อารมมณปจเณน ปจโย. อพยากตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกขา ผล ปจเวกขณติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลาย มีการพิจารณาผลจิตของตน
๒. เสกขา นิพพาน ปจเวกขณติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายมีการพิจารณานิพพาน
๓. นิพพาน โคตรภูส วิทานส มคคส อารมมณปจเณน ปจโย. นิพพานเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ โคตรภูจิต วิทานจิต และมรรคจิต ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย

๔. เสกขา วา ปุณฺณชา วา จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนติ โสถํมานํ ชิวฺหํ กายํ รูปํ สทฺทํ คณฺเฐ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุ วิปาภาพฺยาเกต กิริยาพฺยาเกต ขนฺธํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสนติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายก็ดี ปุณฺณทั้งหลายก็ดี พิจารณาเห็นจกฺขุปสาท โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา และพิจารณาเห็นโสถปสาท ฌานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัททารมณํ คณฺธารมณํ รสารมณํ โผฏฐัพพารมณํ หทัยวตฺถุ และวิปากอพยากตจันท์ กิริยาอพยากตจันท์ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. ทิพฺเพน จกฺขุชา รูปํ ปสฺสนติ. พระเสกขบุคคลและปุณฺณที่ได้อภิญาญทั้งหลาย ย่อมเห็นรูปารมณด้วยทิพพจกฺขุอภิญาญ

๖. ทิพฺพาย โสถธาตุยา สทฺทํ สฺสนติ. พระเสกขบุคคลและปุณฺณที่ได้อภิญาญทั้งหลาย ย่อมได้ยินสัททารมณด้วยทิพพโสถอภิญาญ

๗. เจโตปริยญาณํ วิปาภาพฺยาเกตกิริยาพฺยาเกตจิตฺตสมฺมุติสฺส จิตฺตํ ชานนติ. พระเสกขบุคคลและปุณฺณที่ได้อภิญาญทั้งหลาย ย่อมรู้กระแสจิตของผู้มีวิปากอพยากตจิต และกิริยาอพยากตจิต ด้วยเจโตปริยญาณ

๘. อพฺยาคตา ขนฺธา อิทธิวิธญาณสฺส เจโตปริยญาณสฺส ปุพฺเพนิวา-
 สานุสฺสตีญาณสฺส อนาคตฺสญาณสฺส อารมฺมณปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาคตฺตํทั้งหลาย
 เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ อิทธิวิธญาณ เจโตปริยญาณ ปุพฺเพนิวาสนานุสฺสตีญาณ และอนาค-
 ตฺสญาณ ด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
 อารมณฺ ๖ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๕ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ นิพพาน (เว้นอรหัตตผล)

กุสฺลสฺส ฌมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่
 มหากุสฺลจิต ๘ กุสฺลอธิยญาจิต ๑ มรรคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปมัญญา)

อารมฺมณปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมณปัจจัยเป็นพิเศษ
 ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณา-
 ธิปติ วัตถอาร์มมณปุเรชาตนิสสยะ อาร์มมณฺุปนิสสยะ อาร์มมณปุเรชาตอะ วัตถอาร์มมณปุเร-
 ชาตวิปยุตตะ อาร์มมณปุเรชาตตฺถิ อาร์มมณปุเรชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็น
 ผลเสกขบุคคล

ผลํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ เจตสิก ๓๖

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่
 มหากุสฺลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรติ อัปมัญญา) ของผลเสกขบุคคล เมื่อขณะ
 พิจารณาผลจิตที่เกิดขึ้นแล้วนั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็น
 ผลเสกขบุคคล

นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่
 มหากุสฺลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรติ อัปมัญญา) เมื่อขณะพิจารณานิพพานนั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน
 องค์ธรรม ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน

โคตรภูสฺส โวทานสฺส มคฺคสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิก ๓๓ ดวงใดดวงหนึ่ง ซึ่งทำหน้าที่โคตรภู โวทาน ของดิเหตุกปุณฺชน ผลเสกขบุคคล และมรรคจิต ๔

อารมฺมณปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณปัจจัยเป็นพิเศษ ใน บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกขา กิตี ปุณฺธุชฺชา กิตี เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึง ผู้พิจารณาเป็นผลเสกขบุคคล และปุณฺชน ๔

จกฺขุ โสถิ เป็นต้น จนถึง **กิริยาพฺยาเกต ขนฺธ** ทั้งหมดนี้เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ จักขุปสาท โสถปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณฺ สัททารมณฺ คันธารมณฺ รสธารมณฺ โผฏฐัพพารมณฺ หทัยวัตถุ โลเกยวิปากนามขันธ์ ๕ กิริยา- นามขันธ์ ๕ ของคนอื่นและของตนเองตามที่จะเป็นได้

อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต เป็นกิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงการพิจารณา จักขุปสาท เป็นต้น ของผลเสกขบุคคล และปุณฺชน ๔ นี้ เป็นแนวทางวิปัสสนา

วิปสฺสนฺติ เป็นกิริยาอาขยาตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุบบัน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศล- จิต ๘ เจตสิก ๓๓ ของผลเสกขบุคคล และปุณฺชน ๔

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ รูปิ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ ปัจจุบันรูปารมณฺที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันน (ปกปิด) สัณฺหะ (เล็ก) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺเพน จกฺขุณา เป็นกรณบท **ปสฺสนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยุบบัน องค์ธรรม ได้แก่ ทิพพจักขุกุสลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และดิเหตุกปุณฺชน ที่กำลังเห็นรูปเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ สทฺทํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรม ได้แก่ ปัจจุบันสัททารมณฺที่เป็น ทูระ (ไกล) ปฏิจฉันน (ปกปิด) สัณฺหะ (เบา) สุขุมะ (ละเอียด)

ทิพฺพาย โสถธาตุยา เป็นกรณบท **สฺสนฺติ** เป็นกิริยาอาขยาตบท เหล่านี้แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยุบบัน องค์ธรรม ได้แก่ ทิพพโสตกุสลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และดิเหตุกปุณฺชน ที่กำลังได้ยินเสียงเหล่านั้น

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ วิปากาพฺยาทตกิริยาพฺยาทตจิตฺตสมงฺกิสฺส เป็น
 สามีสัมพันธบท จิตฺตํ เป็นกัมมบท เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิต ๓๕
 กิริยา ๒๐ จิตตูปบาท (เว้นอรหัตตผล) ที่เกิดขึ้นในสันดานของบุคคลอื่นในกาลทั้ง ๓

เจโตปริยญาณน เป็นกรรมบท ชานนฺติ เป็นกิริยาอาชยาตบถ เหล่านี้ แสดงให้รู้ถึง
 ปัจจัยูปบัน องค์ธรรมได้แก่ เจโตปริยกุสลอภิญญา ของผลเสกขบุคคล และติเหตุกปฺปฺภูชน

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อพฺยาทตา ขนฺธา เป็นกัตตบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย
 องค์ธรรมได้แก่ อพฺยาทตขันธ์ ๕ คือ รูป ๒๘ วิปากจิต ๓๕ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘
 (เว้นอรหัตตผล) ตลอดจนถึงนิพพาน

อิทธิวิธญาณสฺส เป็นต้น จนถึง อนาคตสญาณสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึง
 ปัจจัยูปบัน องค์ธรรมได้แก่ กุสลอภิญญา ที่เป็นอิทธิวิธะ เจโตปริยะ ปุพเพนิวาสานุสสติ
 อนาคตังสะ

อีกนัยหนึ่ง จำแนกอพฺยาทตขันธ์ ๕ โดยกุสลอภิญญาทั้ง ๔ โดยความเป็นอารมณ์
 อารัมมณิกะ นั้น เหมือนกันกับ อพฺยาทตปทาวสาน ในอพฺยาทตบถ ต่างกันก็ตรงที่เป็นกิริยา-
 อภิญญาเท่านั้น

ความเป็นอารมณ์ปัจจัย ปัจจัยูปบัน ใน อพฺยาทโต กุสลสฺส นี้

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ พระอริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ” วิถี ดังต่อไปนี้ คือ

ในวิธีพระบาลี อพฺยาทโต รมฺโม กุสลสฺส รมฺมสฺส ที่เป็นปัจจัย ปัจจัยูปบันนั้น
 เป็นไปในทางปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี อัปฺนาชวณมโนทวารวิถีตามสมควร

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา ผลํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ เสกฺขา นิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรควิถีเบื้องต้น ๓ ผลสมาบัติวิถีเบื้องต้น ๓ และขณะที่
 ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยูปบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ นิพฺพานํ โคตฺรภุสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจัยูปบัน เป็นไปใน มรรควิถีทั้ง ๔

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เสกขา วา ปุณฺธุชชา วา จกฺขุ ฯลฯ วิปัสสนนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิธิ มโนทวารวิธิ เฉพาะวิบาก กิริยา และรูปวิธิ
ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน วิปัสสนาวิธิ คือ กุศลชวนมโนทวารวิธิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ ทิพฺเพน จกฺขุชา รูปํ ปสฺสนนฺติ.

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ ทิพฺพาย โสตธาดุยา สทฺทํ สฺสนนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย ปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน ทิพพจักขุและทิพพโสตกุศลอภิญญาวิธิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗ เจโตปริยญาณေန ฯลฯ ชานนฺติ.

ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิธิ มโนทวารวิธิ ฌานวิธิ มรรควิธิ ผลสมา-
บัติวิธิ

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน เจโตปริยกุศลอภิญญาวิธิ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๘ อพฺยาคตา ขนฺธธา อิทฺธิวิธินาณสฺส ฯลฯ
อนาคตฺสณฺณสฺส ฯลฯ

ธรรมที่เป็นปัจจัยนั้น เป็นไปใน ปัญจทวารวิธิ มโนทวารวิธิ ปาทกฌานวิธิ ฌาน-
สมาบัติวิธิ ผลสมาบัติวิธิ ตลอดจนถึงรูปวิธิ

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน กุศลอภิญญาวิธิ และกามชวณะที่เกิดต่อจากกุศล-
อภิญญาวิธิ

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม อกุสลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปฺจายเณน ปฺจายโย. อพฺยาคตธรรม
เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารมณ์ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ
วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺฉ อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ โสตํ ฌานํ ชิวฺหํ กายํ รูปํ
สทฺทเท คนฺธเ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ วิปាកาพฺยาคเต กิริยาพฺยาคเต ขนฺธเ อสฺสาเทติ
อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺฉ

อุปปัชชติ โทมนัสส์ อุปัชชติ. ปุณฺชนหรือพระเสกขบุคคล ย่อมมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท เมื่ออาศัยจักขุปสาทนั้นเป็นอารมณ์แล้ว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธัจจะ โทมนัสส์ ย่อมเกิดขึ้น หรือมีความพอใจชอบใจ โสตปสาท ฆานปสาท จิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสอารมณฺ์ โภญฐัพพารมณฺ์ หทัยวัตถุ วิบากอพยาคตขันธ และกิริยา-อพยาคตขันธ เมื่ออาศัยโสตปสาทเป็นต้นเหล่านั้น เป็นอารมณ์แล้ว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธัจจะ โทมนัสส์ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ อารมณฺ์ ๖ คือ รูป ๒๘ โลเกียวิปากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕ (เวณฺวิริตี)

อกุสลสุส ฌมฺมสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่อกุสลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ปญฺจทวารวิถี กามชวณฺมโนทวารวิถี อภิญญาวิถี ฌานสมา-
บัติวิถี ตามสมควร

อารมฺมณฺปุจฺเจยเณ เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอาร์มมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณะ อาร์มมณฺาธิปติ วัตถอาร์มมณฺปุเรชาตนิสสยะ อาร์มมณฺุปนนิสสยะ อาร์มมณฺปุเรชาตอะ วัตถอาร์มมณฺปุเรชาตวิปปยุตตะ อาร์มมณฺปุเรชาตัตถิ อาร์มมณฺปุเรชาตอวิกตะ

ปัจจโย ๗๓

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ จกฺขุ โสตํ ฆานํ จิวหํ กายํ รูปํ สทฺเทท กนฺเฑ รเส โภญฺจพฺเพ วตฺถุ วิปากาพฺยาคเต ขนฺเฑ กิริยาพฺยาคเต ขนฺเฑ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท จิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสอารมณฺ์ โภญฐัพพารมณฺ์ หทัยวัตถุ โลเกียวิปากนามขันธ ๔ กิริยา-นามขันธ ๔ ของคนอื่นและตนเองตามที่จะเป็นได้

อสุสฺสาเทติ อภินฺนุทติ เป็นกิริยาอาชยาคตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมุลจิตตูปบาท

* สำหรับธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในรูปวิถิ ก็ได้

อาร์มมณปัจจยสภาคะ

ปัจจยที่เป็นสภาคะกันได้กับอาร์มมณปัจจย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗ ปัจจย คือ อาร์มมณธิปติ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อาร์มมณูปนิสยะ อาร์มมณปุเรชาตะ วัดถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตะ อาร์มมณปุเรชาตัตถิ อาร์มมณปุเรชาตอวิคตะ

จบปัญหาวารวิภังค์แห่งอาร์มมณปัจจย

อธิบายพิเศษ คือ กิจ กาล และอาร์มณ ของยถากัมมุปกอภิญญา กับทิพพจักขุอภิญญา กิจของทิพพจักขุอภิญญา คือ เห็นสัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นอยู่ กิจของยถากัมมุปกอภิญญา คือ รู้กรรมของสัตว์ทั้งหลายที่ได้กระทำไว้ฉันทใด ก็ย่อมเป็นไปฉันทนั้น

กาลของทิพพจักขุอภิญญา คือ เป็นปัจจุบันกาล

กาลของยถากัมมุปกอภิญญา คือ เป็นอดีตกาล

อาร์มณของทิพพจักขุอภิญญา เป็นรูปารมณ

อาร์มณของยถากัมมุปกอภิญญา เป็นธัมมารมณ

อภิญญาลาภินุคคลเมื่อทำทิพพจักขุอภิญญาแล้ว ต้องการจะทำยถากัมมุปกอภิญญา ต่อไปนั้น ไม่ต้องย้อนทำกรรมใหม่อีก คงใช้กรรมอันเดียวกันกับกรรมของทิพพจักขุอภิญญานั้นเอง

๑. ทิฏฐสจฺโจเยว หิ ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติยาเณน นิพฺพานํ วิภาเวติ น อทิฏฐสจฺโจ ตํ ปน ญาณํ ขนฺธะ วีย ขนฺธปฏฺิพฺพทฺะเป วิภาเวตีติ นิพฺพานารมฺมณ ขนฺธวิภาวเณ นิพฺพานมฺปิ วิภาเวตีติ สกฺกา วิญฺญาตุ. (มาในปัญฐานอนุฎีกา หน้า ๒๔๖-๗ ฉบับฉฐฐสังคายนา)

พระอริยบุคคลสามารถ รู้นิพพานได้โดยปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปุณฺชนบุคคล ถึงแม้ว่าได้ปุพเพนิวาสานุสสติญาณก็จริง แต่ไม่สามารถรู้นิพพานได้ เพราะยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล นั้นเอง ปุพเพนิวาสานุสติกอภิญญารู้อาร์มณที่เป็นบัญญัติและนิพพานได้เหมือนกับเห็นขันธ์ ๕

๒. อตีตฺสณฺณํ นาม ปเรสํ ปจฺจุปฺปนฺนภาเว ยาว ปรีโยสานํ ปวตฺตจิตฺตา-
ลมฺพณํ ญาณํ (อภิธมฺมตฺถวิภาวีนีฎีกา)

อดีตตั้งสญาณสามารถรู้จิตของคนอื่นที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ถอยหลังไปถึงขณะ ปฏิสนธิของบุคคลนั้น

๓. อติตัมภณสฺส ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติญาณ มโนมยญาณสฺส อิทธิวิธ-
ญาณ อนฺโตครตฺตา วุตฺตํ. (อภิธมฺมวาทารฎีกา)

อติตัมภณ สงเคราะห์เข้าใน ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

มโนมยญาณ สงเคราะห์เข้าใน อิทธิวิธญาณ

๓/๑ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาร์มมณานิปติปัจจย

ก. กุสลบพ

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม กุสสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณานิปติปัจฺจเยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็น
ปัจจยคือช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณานิปติปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สิลํ สมายิยฺตฺวา อุโปสฺถกมฺมํ กตฺวา ตํ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ.
บุคคลใดให้ทาน รักษาศีล และสมาทานรักษาอุโบสถแล้วทำการพิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ
กุศลเหล่านั้น ด้วยจิตฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. ปุพฺเพ สฺสจฺญณานิ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. บุคคลใดมีการพิจารณา ทาน ศีล
อุโบสถ ที่ได้กระทำมาโดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อนด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ. ปุณฺชนและพระเสกขบุคคล
ที่เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้ว ทำการพิจารณาองค์ฌานด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๔. เสกฺขา โคตรกฺขํ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขณฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายทำการ
พิจารณาโคตรภูจิต ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๕. เสกฺขา โวทานํ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขณฺติ. พระเสกขบุคคลทั้งหลายทำการ
พิจารณาโวทานจิต ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๖. เสกฺขา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ คํรฺว กตฺวา ปจฺจเวกฺขณฺติ. พระเสกขบุคคล
ทั้งหลาย เมื่อออกจากมรรคแล้ว คือมรรควิธิเบื้องต้น ๓ ดับลงแล้วทำการพิจารณามรรค ด้วย
จิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิสุทธิพระบาลี กุสล ฐมโม เป็นกัตตบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ (เว้นอรหัตตมรรค) ที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจอย่างยิ่ง

กุศลสุส ฐมมสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่มหา-กุศลจิต ๘ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิริตี อัปปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกใฝอย่างหนักแน่น

อีกนัยหนึ่ง ๑ องค์ธรรมของกัตตบทได้แก่ โลภียกุศล ๑๗ จิตตูปบาทที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจอย่างยิ่ง

องค์ธรรมของสัมปทานบทได้แก่ มหากุศลญาณวิปยุตตจิตตูปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกใฝอย่างหนักแน่น

๒. องค์ธรรมของกัตตบทได้แก่ กุศลจิต ๒๐ จิตตูปบาท (เว้นอรหัตตมรรค) ที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจอย่างยิ่ง

องค์ธรรมของสัมปทานบทได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกใฝอย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล* ” ” บุคคล ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี ฌานสมาบัติวิถี มรรควิถีเบื้องต้น ๓

อารัมมณาริทธิปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาริทธิปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาริทธิ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สิลํ สมาธิยิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา เป็นกัมมบท กิริยาวิเสสนบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้น

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า ทานํ สิลํ อุโปสถกมฺมํ นั้นเอง ฉะนั้นแสดงให้รู้ถึงปัจจัยเช่นเดียวกัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถนั้น

* ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในบุุคคล ๔ มรรคบุคคลเบื้องต้น ๓ ผลบุคคลเบื้องต้น ๓ ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจจุบัน เป็นไปในบุุคคล ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยาคบท บททั้ง ๒ นี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัณ องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะที่พิจารณาการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ นั้นเป็นอารมณ์

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” กามภูมิ
 ” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ” วิถี ” ” ปัจจเวกฺขณวิถี คือกามชวณมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ เป็นกาลาชารบท สฺสิจฺฌณานิ เป็นกัมมบท ทั้ง ๒ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ ในกาลก่อนๆ ที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยาคบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัณ องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะที่พิจารณา ทาน ศีล อุโบสถ ด้วยการฝึกฝ้อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” กามภูมิ
 ” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ” วิถี ” ” ปัจจเวกฺขณวิถี คือกามชวณมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอุปาทานบท วุญฺหิตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ฌานํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์กรธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตูปบาท ๕ ที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยาคบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัณ องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาด้วยการฝึกฝ้อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญฺจโวการภูมิ
 ” บุคคล ” ” ติเหตุกปุณฺชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อาทิกัมมิกฌานวิถี ฌานสมาบัติวิถี
 ธรรมที่เป็นปัจจัยปัณ เป็นไปใน ปัจจเวกฺขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อ ๔-๕ เสกขา เป็นกัตตบุท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานั้นเป็น พระเสกขบุคคล

โคตรภู โวทาน เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณ-สัมปยุตตจิตตูปบาท (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ที่เกิดขึ้นในมรรควิธีเบื้องต่ำ ๓ ที่มีสภาพเป็นที่ ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปัจจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัณ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณาโคตรภู โวทาน ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ผลเสกขบุคคล ๓

” วิธี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรคเบื้องต่ำ ๓

ธรรมที่เป็นปัจจัยปัณ เป็นไปใน ปัจจเวกฺขณฺวิติ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๖ เสกขา เป็นกัตตบุท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณานั้นเป็น พระเสกขบุคคล

มคฺคา เป็นอุปาทานบท วุฏฺฐหิตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท มคฺคํ เป็นกัมมบททั้ง ๓ บทนี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มรรคจิตเบื้องต่ำ ๓ ที่มีสภาพเป็นที่ ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปัจจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาดบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัณ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๘ (เวณวิรติ อัมปมัญญา) ที่เกิดขึ้นขณะพิจารณามรรคเบื้องต่ำ ๓ ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ผลเสกขบุคคล ๓

” วิธี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน มรรควิธีเบื้องต่ำ ๓

ธรรมที่เป็นปัจจัยปัณ เป็นไปใน ปัจจเวกฺขณฺวิติ

อกุสฺสปลทาวสาน ใน กุสฺสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม อกุสฺสสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณฺชิปฺติปฺจฺเยน ปฺจฺจโย. กุสฺลธรรม เป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่กุสฺลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณชิปฺติปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

๑. ทานํ ทตฺวา สีลํ สมทียิตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา ตํ คํรुํ กตฺวา อสฺสาทเตติ อภินนฺทติ ตํ คํรुํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดให้ทาน รักษาศีล และสมาทานรักษาอุโบสถแล้ว ย่อมมีความพอใจ ชอบใจ ทาน ศีล อุโบสถ กุศลเหล่านั้น ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงกุศลเหล่านั้น เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว รากะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

๒. ปุพฺเพ สุฉินฺณานิ คํรुํ กตฺวา อสฺสาทเตติ อภินนฺทติ ตํ คํรุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ ทาน ศีล อุโบสถที่ได้กระทำมา โดยเรียบร้อยแล้วในกาลก่อน ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงกุศลเหล่านั้น เป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว รากะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

๓. ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา ฌานํ คํรुํ กตฺวา อสฺสาทเตติ อภินนฺทติ ตํ คํรุํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. ปุณฺชนและพระเสกขบุคคล ที่เป็นฌานลาภี เมื่อออกจากฌานแล้ว มีความพอใจ ชอบใจฌานของตนด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจฝักใฝ่ถึงฌานนั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว รากะ ทิฏฐิ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ธมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ โลเกียกุสลจิตตูปบาท ๑๗ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อกุสลสุส ธมฺมสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมุลจิตตูปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” จตุโวการภูมิ ปัจจโวการภูมิ

” บุคคล ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” กามชวณมโนทวารวิถี ฌานสมาบัติวิถี อภิญญาวิถี

อารมฺมณฺธิปตฺติปัจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณฺธิปตฺติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณฺธิปตฺติ อารัมมณฺธ อารัมมณฺญปนิสสยะ

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ทานํ ทตฺวา สิลํ สมาธิยฺตฺวา อุโปสถกมฺมํ กตฺวา เป็นกัมมบถ กิริยาวิเสสนบถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยที่เป็นอดีต องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถ

ครุ กตฺวา อสฺสาทฺเตติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาวิเสสนบถ กิริยาอาชยาคบถ บถเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกคจิตตูปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝายอย่างหนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบถ เป็นตัวแทนของคำว่า ทานํ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่เกี่ยวกับการให้ทาน เป็นต้น

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบถ ราโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตบถ อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาชยาคบถ บถเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ๘ มี รากะ ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝายอย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” กามภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต้น ๒

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ปุพฺเพ เป็นกาลาชาตบถ สฺสัจฺจนานิ เป็นกัมมบถ ทั้ง ๒ บถนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถในกาลก่อนๆ

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบถ อสฺสาทฺเตติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาชยาคบถ บถเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกคจิตตูปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝายอย่างหนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบถ เป็นตัวแทนของคำว่า ทานํ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิตตูปบาท ๘ ที่สำเร็จด้วยการให้ทาน เป็นต้นในกาลก่อนๆ

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบถ ราโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตบถ อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาชยาคบถ บถเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ๘ มี รากะ ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝายอย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” กามภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต้น ๒

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน กามชวมนโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ ฌานา เป็นอุปาทานบท วุฏฺฐหิตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ฌานํ เป็นกัมมบท ทั้ง ๓ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตูปบาท ๕

คํรฺ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท อสฺสาเทติ อภินฺนุทฺติ เป็นกิริยาอาชยาตบตบทเหล่านี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมุลโสมนัสสสหคจิตตูปบาท ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝอย่างหนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า ฌานํ องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตกุศลจิตตูปบาท ๕

คํรฺ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ราโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตูปท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาชยาตบต บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยุปัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมุลจิตตูปบาท ๘ มีราคะ ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝอย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ติเหตุกปฺปฺภูชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ฌานวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยุปัน เป็นไปใน กามชวมนโนทวารวิถี

อพฺยาगतปทาวसान ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม อพฺยาगतสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณฺชิปฺติปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณชิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อรหา มคฺคา วุฏฺฐหิตฺวา มคฺคํ คํรฺ กตฺวา ปฺจฺจเวกฺขติ. พระอรหันต์เมื่อออกจากมรรค คือ เมื่ออรหัตตมรรควิธิตดับลงแล้ว ทำการพิจารณาอรหัตตมรรคด้วยจิตใจฝึกฝอย่างหนักแน่น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโม เป็นกัตตูปท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิต ๑ เจตสิก ๓๖ ที่มีสภาพเป็นที่น่าฝใจยิ่งนัก

อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจุปัณฺณ องค์ธรรม ได้แก่ มหาภิรียาณฺณสํปยุตตจิตฺตูปบาท ๔ (เวณอัปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝ้อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” พระอรหันต์

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี

ธรรมที่เป็นปัจจุปัณฺณ เป็นไปใน กามชวณมโนทวารวิถี

อารมฺมณฺธิปฺติปจฺเจยฺน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารมฺมณฺธิปฺติปัจจย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารมฺมณฺธิปฺติ อารมฺมณฺธ อารมฺมณฺธิปฺติสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อรหา เป็นกัตตฺวต แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็นพระอรหันต์ มคฺคา เป็นอุปาทานบท วุฏฺฐหิตฺวา เป็นภิรียาวิเสสนบท มคฺคํ เป็นกัมมบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจย องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคจิตฺตูปบาท ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นภิรียาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขติ เป็นภิรียาอาชยาตบท ทั้ง ๒ บทนี้ แสดงให้รู้ถึงปัจจุปัณฺณ องค์ธรรมได้แก่ มหาภิรียาณฺณสํปยุตตจิตฺตูปบาท ๔ (เวณอัปมัญญา) ของพระอรหันต์ ที่เกิดขึ้นพิจารณาธรรมนั้นด้วยการฝึกฝ้อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” พระอรหันต์

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี

ธรรมที่เป็นปัจจุปัณฺณ เป็นไปใน ปจฺจเวกฺขณวิถี

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสลโถ ฐมฺโม อกุสลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณฺธิปฺติปจฺเจยฺน ปจฺจโย. อกุสลธรรม เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจอารมฺมณฺธิปฺติปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. รากิ ครู้ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนุทติ ตํ ครู้ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ
อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจราคะ ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจ
ฝักใฝ่ถึงราคะนั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น

๒. ทิฏฺฐิ ครู้ กตฺวา อสฺสาเทติ อภินฺนุทติ ตํ ครู้ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ
อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจทิฏฐิ ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น เมื่อมีจิตใจ
ฝักใฝ่ถึงทิฏฐินั้นเป็นอารมณ์อย่างหนักแน่นแล้ว ราคะ ทิฏฐิย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อุกุสโล ฐมโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
โลกมูลจิตตูปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อูกุสสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่
โลกมูลจิตตูปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต้น ๒ ตามสมควร

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี

อารัมมณฺธิปติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณฺธิปติปัจจัย
เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณฺธิปติ
อารัมมณฺธ อารัมมณฺณปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ รากิ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
โลกมูลจิตตูปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครู้ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท อสฺสาเทติ อภินฺนุทติ เป็นกิริยาอาชยาดบทแสดง
ให้รู้ถึงปัจจัยปัจจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกจิตตูปบาท ๔ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่
หนักแน่น

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า รากิ องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ๘
ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ราโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตฺวบท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยา-
 อาชยาตบถ บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ๘ มี รากะ
 ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื่องต่ำ ๒ ตามสมควร

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ทิฏฺฐิ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรม
 ได้แก่ ทิฏฺฐิภคตสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท อสฺสาทเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาชยาตบถ บท
 เหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลโสมนัสสสทกตจิตตูปบาท ๔ ที่มีสภาพ
 เป็นผู้ฝักใฝ่หนักแน่น

ติ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า ทิฏฺฐิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฺฐิภคตสัมปยุตต-
 จิตตูปบาท ๔

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ราโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตฺวบท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยา-
 ชยาตบถ บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โลกมูลจิตตูปบาท ๘ มี รากะ
 ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่นเป็นประธาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี

ค. อพฺยาคตบถ

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบถ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณานิปฺติปฺจฺเจยน ปจฺจโย.
 อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณานิปฺติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา ผลั ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ นิพฺพานํ ครุ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติ.
พระอรหันต์ทำการพิจารณาอหัตตผลและนิพพาน ด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

๒. นิพฺพานํ ผลสฺส อารมฺมณฺธิปฺติปจฺจเยน ปจฺจโย. พระนิพพานเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่ผลจิต ๔ ด้วยอำนาจอารมณ์นิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต รมฺโง เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
อหัตตผลจิตตูปบาท ๑ และนิพพานที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

อพฺยาคตสฺส รมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่
มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖ (เว้นอัปปมัญญา)

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ผลบุคคล ๔

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย* เป็นไปใน มรรควิถี ผลสมบัตวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจุบัน เป็นไปใน ปัจจเวกฺขณวิถี มรรควิถี ผลสมบัตวิถี

อารมฺมณฺธิปฺติปจฺจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารมณ์นิปติปัจจัย
เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารมฺมณฺธิปฺติ
อารมฺมณฺธ อารมฺมณฺญปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ อรหา เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็น
พระอรหันต์

ผลั นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ อหัตตผลจิตตูป-
บาท ๑ นิพพาน

ครุ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขติ เป็นกิริยาอาชยาดบท บทเหล่านี้แสดง
ให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ (เว้นอัปปมัญญา)
ของพระอรหันต์ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณาอหัตตผล นิพพาน ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

* อหัตตผลจิตตูปบาท เป็นไปในอหัตตมรรควิถี นิพพานเป็นไปในมรรควิถี ตรงที่เป็นผลจิตเกิด ๒ หรือ ๓ ขณะ
และผลสมบัตวิถี

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” พระอรหันต์

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน อรหัตตมรรควิถี อรหัตตผลสมบัตินิติ
ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบัน เป็นไปใน ปัจจเวกขณวิถี

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพพาน เป็นกัตตูปาท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยองค์ธรรม
ได้แก่ สอุปาทิสเสนินิพพาน

ผลสุต เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยยุบัน องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตูปาท ๔

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” มรรควิถี ผลสมบัตินิติ

อารัมมณชิปติปัจจุเณน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณชิปติปัจจัย
เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณชิปติ
อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปัจจุโย ๑๓๑

กุสลดปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม กุสลดสุต ฐมฺมสุต อารมฺมณชิปติปัจจุเณน ปัจจุโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณชิปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกขา ผลํ คํรํ กตฺวา ปัจจเวกฺขนฺติ นิพฺพานํ คํรํ กตฺวา ปัจจเวกฺขนฺติ.
พระเสกขบุคคลทั้งหลาย ทำการพิจารณาผลจิตเบื้องต่ำ ๓ และนิพพานด้วยจิตใจฝักใฝ่อย่าง
หนักแน่น

๒. นิพฺพานํ โคตรกุสฺส โวทานสุต มคฺคสุต อารมฺมณชิปติปัจจุเณน ปัจจุโย.
พระนิพพานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรกุสจิต โวทานจิต และมรรคทั้ง ๔ ด้วยอำนาจ
อารัมมณชิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฐมฺโม เป็นกัตตฺวตฺถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตูปบาทเบื้องต่ำ ๓ และนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

กุสลสฺส ฐมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ มหา-กุสลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ มรรคจิตตูปบาท ๔ (เว้นอัปมัญญา) ที่มีสภาพเป็นผู้ฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ติเหตุกปฺปุชฺชน ๑ พระอริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
”	วิถี	”	” ปัจจเวกขณวิถี มรรควิถีทั้ง ๔

อารมฺมณาริปีติปฺจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาริปีติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาริปีติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ เสกฺขา เป็นกัตตฺวตฺถ แสดงให้รู้ถึงผู้พิจารณาเป็น พระเสกขบุคคล ๓

ผลํ นิพฺพานํ เป็นกัมมบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ และสอุปาทิเสสนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

ครุํ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท ปจฺจเวกฺขนฺติ เป็นกิริยาอาชยาตบท แสดงให้รู้ถึง ปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ มหากุสลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ (เว้นวิริตี อัปมัญญา) ของ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เกิดขึ้นทำการพิจารณา ผล นิพพานนั้น ด้วยการฝักใฝ่อย่างหนักแน่น

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ผลเสกขบุคคล ๓
”	วิถี	”	” ปัจจเวกขณวิถีของผลเสกขบุคคล

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ นิพฺพานํ เป็นกัตตฺวตฺถ แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน ที่มีสภาพเป็นที่ใฝ่ใจยิ่งนัก

โคตรกุสุต โวทานสุต มคฺคสุต เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปับน องค์ธรรม ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ (เวณวิรติ อัมปมัญญา) มรรคจิตตูปบาท ๔ (เวณอัมปมัญญา) ที่กำลังเกิดในสันดานของมรรคนุคคล ๔ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝายเป็นอย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
” บุคคล	” ตีเหตुकปฺปุชฺชน ๑ อริยบุคคล ๓ (เวณพระอรหันต์)
” วิถี	” มรรควิถีทั้ง ๔

อารมฺมณาริปปติปจฺเจยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณาริปปติปัจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณาริปปติ อารัมมณะ อารัมมณูปนิสสยะ

ปจฺจโย ๑๑๑

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม อกุสลสุต ฐมฺมสุต อารมฺมณาริปปติปจฺเจยน ปจฺจโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณาริปปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุํ คํรुํ กตฺวา อสุสาทเทติ อภินนฺหติ ตํ คํรुํ กตฺวา ราโค อุปฺปชฺชติ
ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูปํ สทฺทํ คณฺเฐ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ
วิปากอพฺยาคเต กิริยาอพฺยาคเต ขนฺเฐ คํรุํ กตฺวา อสุสาทเทติ อภินนฺหติ ตํ คํรุํ กตฺวา
ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท โสตปสาท
ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัทธารมณํ คันธารมณํ รสธารมณํ โผฏฐัพพารมณํ
หทัยวตฺถุ วิปากอพฺยาคตฉนฺธํ และกิริยาอพฺยาคตฉนฺธํ ด้วยจิตใจฝึกฝายเป็นอย่างหนักแน่น เมื่อมี
จิตใจฝึกฝต่อจักขุปสาทเป็นต้นอย่างหนักแน่นแล้ว ราคะและทิฏฐีย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฐมฺโม เป็นกัตตฺวบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัย องค์ธรรมได้แก่
อิฏฐนุปันนรูป ๑๘ โลเกียวิปากจิตตูปบาท ๓๑ (เวณทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑) กิริยา-
จิตตูปบาท ๒๐ ที่มีสภาพเป็นที่ฝึไฝ้อย่างหนัก

อกุศลสุส ฐมมสุส เป็นสัมปทานบท แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรม ได้แก่ โภกมุลจิตตูปบาท ๘ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝอย่างหนักแน่น

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มรณาสันนวิถี ตรงที่ปฏิสนธิ*
 กามชวณมโนทวารวิถี ฌานวิถี รูปวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจุบัน เป็นไปใน กามชวณมโนทวารวิถี ที่มีภวนิกันตักโลกชวณะ และ ธรรมดา (ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถี)

อารมมณานิปปิจจเยน เป็นกรณบท แสดงให้รู้ถึงอำนาจแห่งอารัมมณานิปปิจจัย เป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารัมมณานิปปิจจัย อารัมมณะ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อารัมมณูปนิสสยะ อารัมมณปุเรชาตอะ วัดถารัมมณปุเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปุเรชาตัตถิ อารัมมณปุเรชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนวาทพระบาลี จกฺขุ โสถํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ สทฺทํ กนฺธํ รสํ โสภณํ พฺเพ วตฺถุํ วิปาการุญฺญากเต ขนฺธํ กิริยาญฺญากเต ขนฺธํ เป็นกัมมบทแสดงให้รู้ถึง ปัจจัย องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท โสถปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ สัททารมณํ คันธารมณํ รสารมณํ โสภณัฐพารมณํ หทัยวตฺถุ โลเกียวิปาก ๓๑ นามขันธ์ ๔ (เว้นทุกขสหคตกายวิญญานจิต ๑) กิริยา ๒๐ นามขันธ์ ๔ ที่มีสภาพเป็นที่ใส่ใจยิ่งนัก

ตํ เป็นกัมมบท เป็นตัวแทนของคำว่า จกฺขุ เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาท เป็นต้น

คฺรุํ กตฺวา เป็นกิริยาวิเสสนบท อสุสาเทติ อภินนฺทติ เป็นกิริยาอาชยาตบท ราโโค ทิฏฺฐิ เป็นกัตตูปบท อุปฺปชฺชติ เป็นกิริยาอาชยาตบท บทเหล่านี้แสดงให้รู้ถึงปัจจัยปัจุบัน องค์ธรรมได้แก่ โภกมุลจิตตูปบาท ๘ มี รากะ ทิฏฺฐิ ที่มีสภาพเป็นผู้ฝึกฝอย่างหนักแน่นเป็น ประชาน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

* ปฏิสนธิในภพใหม่

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี มรณาสันนวิถี ตรงที่ปฏิสนธิ
 กามชวณมโนทวารวิถี ฌานวิถี รูปวิถี
 ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบับัน เป็นไปใน กามชวณมโนทวารวิถีที่มีภวนิกันติก-
 โลภชวณะและธรรมดา (ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถี)

สุทธสังขยวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอาร์มมณชิปติปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี
 ๗ ประเภทด้วยกัน คือ:-

๑. กุสลโล กุสลดสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๒. กุสลโล อกุสลดสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๓. กุสลโล อพฺยาคตสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๔. อกุสลโล อกุสลดสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๕. อพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๖. อพฺยาคโต กุสลดสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.
๗. อพฺยาคโต อกุสลดสฺส อารมมณชิปติปัจจุเณน ปัจจโย.

อาร์มมณชิปติปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอาร์มมณชิปติปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗ ปัจจัย
 คือ อาร์มมณะ วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยะ อาร์มมณฺณปนิสสยะ อาร์มมณฺณปุเรชาตะ
 วัดถารัมมณฺณปุเรชาตวิปปยุตตะ อาร์มมณฺณปุเรชาตัตถิ อาร์มมณฺณปุเรชาตอวิกตะ.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาร์มมณชิปติปัจจัย*

* การจำแนกบทในปัจจัยที่เหลือ เป็นต้นว่า กุสลโล ธมฺโม เป็นกัตตฺวบท กุสลดสฺส ธมฺมสฺส เป็นสัมปทานบท สหชาดา-
 ธิปติปัจจุเณน เป็น กรรมบท ก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันกับปัจจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นตั้งแต่สหชาดาธิปติปัจจัยเป็นต้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการจำแนกบทซ้ำอีก

๓/๒ ปัญหาวารวิงศ์แห่งสหชาตาริบัติปัจจย

ก. กุสลบพ

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสสสุส ฐมมสุส สหชาตาริบัติปัจจเยน ปัจจโย. กุสลธรรมเป็น
ปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจจย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาธิปติ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตาริบัติปัจจเยน ปัจจโย. กุสลอริบตี
เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุสลอริบตินั้น ด้วยอำนาจ
สหชาตาริบัติปัจจย

จำแนกบพ และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลอริบตี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่ในกุสลจิต ๒๑ และจิตตาริบัติ คือ กุสลจิต ๒๑ เป็นปัจจย

กุสสสุส ฐมมสุส องค์ธรรมได้แก่ กุสสนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุสลอริบตี
เป็นปัจจยูปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามขวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี

สหชาตาริบัติปัจจเยน อำนาจแห่งสหชาตาริบัติปัจจยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจ
ปัจจยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาริบัติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ
สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุสลอริบตี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง
คือ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา และกุสลจิต เป็นปัจจย

สมปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ องค์กรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ
กุศลอธิบดี เป็นปัจจุပ္บัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

สหชาตาริทธิปัจจุเณน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธีพระบาลี

ปัจจุโย ฯลฯ

อพฺยาทตปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาตาริทธิปัจจุเณน ปัจจุโย. กุศลธรรม
เป็นปัจจัยคือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริทธิปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาธิปติ จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ สหชาตาริทธิปัจจุเณน ปัจจุโย. กุศลอธิบดี
เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีจิตเป็นสมฺภูฏาน ด้วยอำนาจสหชาตาริทธิปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์กรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโม องค์กรมได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็น
ปัจจัย

อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส องค์กรมได้แก่ กุศลสาริทธิจิตตชรูป มีรูป เสียง กลิ่น รส
สัมผัส และกายวิญญูติ วจีวิญญูติ เป็นต้น เป็นปัจจุပ္บัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิธิ กามชวณมโนทวารวิธิ ฌานวิธิ มรรควิธิ

สหชาตาริทธิปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาตาริทธิปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจ
ปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาริทธิ เหตุ สหชาตะ สหชาต-
นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิปติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

จิตตสมุฏฐานานัน รุปานัน องค์ธรรมได้แก่ กุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และกายวิญญูติ วจิวิญญูติ เป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

สหชาตาธิปติปัจจุเณน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธีพระบาลี

ปัจจุโย ฯลฯ

กุสลาพยากตปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสlob ฐมlob กุสlobสส จ อพยากตสส จ ฐมlobสส สหชาตาธิปติปัจจุเณน ปัจจุโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุศลและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาธิปติปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลาธิปติ สมุပ္ยตุดกานัน ขนุธานัน จิตตสมุฏฐานานนlob รุปานัน สหชาตาธิปติปัจจุเณน ปัจจุโย. กุศลอธิปติเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ กุศลอธิปตินั้น และช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุศลอธิปตินามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจ สหชาตาธิปติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสlob ฐมlob องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิปติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

กุสlobสส จ อพยากตสส จ ฐมlobสส องค์ธรรมได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ และกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๑ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามขวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี

สหชาตาริบัติปัจเจยเณ อำนาจแห่งสหชาตาริบัติปัจเจยเณเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจเจย
ทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตาริบัติ เหตุ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปัจเจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ กุศลอธิปติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นปัจเจย

สมบุยุตตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺถ รุปานํ องค์ธรรมได้แก่กุศลนาม-
ขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอธิปติ และกุศลสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น
เป็นปัจเจยูปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

สหชาตาริบัติปัจเจยเณ อำนาจแห่งปัจเจย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธีพระบาลี

ปัจเจโย ฯลฯ

ข. อกุศลบท

อกุศลปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อกุสสสุส ฐมฺมสุส สหชาตาริบัติปัจเจยเณ ปัจเจโย. อกุศลธรรม
เป็นปัจเจยช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริบัติปัจเจย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาธิปติ สมบุยุตตกานํ ขนฺธานํ สหชาตาริบัติปัจเจยเณ ปัจเจโย. อกุศล-
อธิปติเป็นปัจเจย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิปตินั้นด้วยอำนาจ
สหชาตาริบัติปัจเจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิปติ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง
คือ ฉันทะ วิริยะ ที่ในอกุศล ๑๐ และจิตตาริบัติ คือ อกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจเจย

อกุสสสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ
อกุศลอธิปติ เป็นปัจเจยูปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
 ” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
 ” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวมนโนทวารวิถี

สหชาตาทิปปัจจเยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๑๐ นี้ เหมือนกันกับ กุสลาปทาวสาน
 ใน กุสลบท (เว้นเหตุ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิปติ ๓ อย่างใด
 อย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ และอกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

สมปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามจันท์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับ
 อกุศลอธิปติ เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาทิปปัจจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อพฺยาทตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ฐมโม อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาตาทิปปัจจเยน ปจฺจโย.
 อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจ

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาธิปติ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาตาทิปปัจจเยน ปจฺจโย. อกุศล-
 อธิปติเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรูปซึ่งมีจิตเป็นสมภูฐาน ด้วยอำนาจสหชาตาทิปปัจจ

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิปติ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง
 คือ ฉันทะ วิริยะ ที่ในอกุศลจิต ๑๐ และอกุศลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

อพฺยาทตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลสาธิปติจิตตขรูป มีรูป เสียง กลิ่น รส
 สัมผัส และกายวิญญูติ วจีวิญญูติ เป็นต้น เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” ปัญจโวการวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตาริปปิจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๕ นี้ เหมือนกันกับ อพยากตปทาวสาน
ใน กุสลับท (เว้นเหตุ)

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อุกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อุกุสลอริบตี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง
เป็นปัจจัย

จิตตสมุฏฐานานํ รูปานํ องค์ธรรมได้แก่ อุกุสลาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น
รส สัมผัส และกายวิญญูติ วิจิวิญญูติ เป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตาริปปิจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปัจจโย ฯลฯ

อุกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลับท

วิธิพระบาลี

อุกุสโล ฌมฺโม อุกุสสสุ จ อพฺยากตสุ จ ฌมฺมสุ สหชาตาริปปิจฺเจยน
ปัจจโย อุกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกุสและอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตา-
ริปติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อุกุสลาธิปติ สมุပ္ยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฐานานญจ รูปานํ สหชาตา-
ริปปิจฺเจยน ปัจจโย. อุกุสลอริบตีเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบ
กับอุกุสลอริบตินั้น และช่วยอุปการะแก่อรูปซึ่งมีอุกุสลอริบตินามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วย
อำนาจสหชาตาริปปิจฺเจยน

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อุกุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อุกุสลอริบตี ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง
คือ นันทะ วิริยะ ที่ในอุกุสลจิต ๑๐ และอุกุสลจิต ๑๐ (เว้นโมหมูลจิต ๒) เป็นปัจจัย

อกุศลสุส จ อพฺยาทสุส จ ฌมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามจันท์ ๔ หรือ ๓ และอกุศลสาริปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจัยยุบับัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

สหชาตาริปปิจฺจเยน อำนาจปัจจัยทั้ง ๔ นี้ เหมือนกันกับกุสลาพฺยาทปทาวสาน ใน กุสลบท (เว้นเหตุ)

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนฺวาทพระบาลี อกุสลาธิปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลอธิปติ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นปัจจัย

สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามจันท์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุศลอธิปติ และอกุศลสาริปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจัยยุบับัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

สหชาตาริปปิจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธีพระบาลี

ปัจจโย ฯลฯ

ค. อพฺยาทบท

อพฺยาทปทาวสาน ใน อพฺยาทบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาทโต ฌมฺโม อพฺยาทสุส ฌมฺมสุส สหชาตาริปปิจฺจเยน ปัจจโย. อพฺยาทธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพฺยาทธรรม ด้วยอำนาจสหชาตาริปปิจฺจ

อนฺวาทพระบาลี

วิปากาพฺยาทตา กิริยาพฺยาทตาริปปติ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาตาริปปิจฺจเยน ปัจจโย.

วิบากและกิริยาอธิปัติเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิบากและกิริยาอธิปัติ และช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีวิบากและกิริยาอธิปัตตินามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตอธิปัติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาโกโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิบากและกิริยาอธิปัติ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่ในมหากิริยา มหัคคตกิริยา ผลจิตและจิตตาทิปัติ คือ มหากิริยาจิต ๘ มหัคคตกิริยาจิต ๕ ผลจิต ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากิริยา มหัคคตกิริยา ผลจิตนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิบากและกิริยาอธิปัติ วิบากและกิริยาสาธิปติจิตตชรูป มี รูป เสียง เป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ผลบุคคล ๔
”	วิถี	”	” ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี มรรควิถี และผลสมบัติวิถี

สหชาตอธิปัติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาตอธิปัติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตอธิปัติ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุททาพระบาลี วิปากาพฺยาโกตา กิริยาพฺยาโกตาธิปติ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาโกโต ธมฺโม ในวิธิพระบาลี

สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

สหชาตอธิปัติปัจจุเณน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

ปัจจุโย ฯลฯ

สูตรสังขยวาระ

สรุปจำนวนสูตรบท แห่งสหชาตาริบัติปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๒. กุสโล อพฺยาคตสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๓. กุสโล กุสลาพฺยาคตสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๔. อกุสโล อกุสลสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๕. อกุสโล อพฺยาคตสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๖. อกุสโล อกุสลาพฺยาคตสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.
๗. อพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส สหชาตาริบัติปัจจัยเณน ปัจจโย.

สหชาตาริบัติปัจจัยสภาะ

ปัจจัยที่เป็นสภาะกันได้กับสหชาตาริบัติปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๑๒ ปัจจัย คือ เหตุ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

**จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตาริบัติปัจจัย
และ จบอริบัติปัจจัย**

๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอนันตรปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสสส ฐมมสส อนนตรปัจจัยเณ ปัจจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย
คือช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสลํ ขนฺธํ อนนฺตร-
ปัจจัยเณ ปัจจโย. กุสลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๔
ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. อนุโลมํ โคตรกุสฺส อนุโลมํ โวทานสฺส อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย. อนุโลม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรกุสและโวทาน ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. โคตรกุ มกุคฺสส โวทานํ มกุคฺสส อนนฺตรปัจจัยเณ ปัจจโย. โคตรกุและ
โวทานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่มรรค ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ โลภียกุสลชวนจิตตูปบาท ๑๗ ที่เกิด
ก่อนๆ (เว้นขวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

กุสสส ฐมมสส องค์ธรรมได้แก่ กุสลชวนจิตตูปบาท ๒๑ (เว้นกุสลชวนะ
ดวงที่ ๑) เป็นปัจจัยยุบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี อภิณฺณวิถี
มรรควิถี

อนนฺตรปัจจัยเณ อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖
ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ
วิคตะ

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา องค์ธรรมเหมือนกันกับ
กุสโล ฐมฺโม ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กุสลานํ ขนฺธานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ กุสลสฺส ฐมฺมสฺส
ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ อนุโลมํ องค์ธรรมได้แก่ महाกุสลญาณสัมปยุตต-
จิตตูปบาท ๔ ที่ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

โคตรกุสฺส โวทานสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุสลญาณสัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ ที่ทำ
หน้าที่ โคตรกุ โวทาน เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ตีเหตฺกปฺปุณฺน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” ฌานวิถี อภิญฺญาวิถี มรรควิถี

อนนฺตรปจฺจเยน ฯลฯ

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ โคตรกุ โวทานํ องค์ธรรมได้แก่ มหากุสลญาณ-
สัมปยุตตจิตตูปบาท ๔ เป็นปัจจัย

มกฺกสฺส องค์ธรรมได้แก่ มรรคจิตตูปบาท ๔ เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ตีเหตฺกปฺปุณฺน ๑ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” มรรควิถีทั้ง ๔

อนนฺตรปจฺจเยน ฯลฯ

ปัจจโย ฯลฯ

อพยยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโธ อพยาคตสฺส ฐมฺมสฺส อนนฺตรปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. กุสลธรรมเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พยาคตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสลํ ฐฏฺฐานสฺส อนนฺตรปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. กุสลชวณะดวงสุดท้ายเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก้ตทารัมมณะ และภวังก์ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. มกฺโข ผลสฺส อนนฺตรปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. มรรคเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้ผล
ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. อนุโลมํ เสกฺขาย ผลสฺมาปฺตฺติยา อนนฺตรปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อนุโลมเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก้ผลสมาบัติ ที่เป็นของพระเสกขบุคคล ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๔. นิโรธฺวา ฐฏฺฐหนฺตสฺส เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุสลํ ผลสฺมาปฺตฺติยา
อนนฺตรปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. เนวสณฺณานาสณฺณายตนกุสลเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้อนาคามี-
ผลจิตของพระอนาคามีที่ออกจากนิโรธสมาบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโธ องค์ธรรมได้แก่ โลเกียกุสลชวณจิตตูปบาท ๑๗ ดวง
สุดท้าย และมรรคจิตตูปบาท ๔ เป็นปัจจัย

อพยยากตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตูปบาท ๑๑ ภวังก์จิตตูป-
บาท ๑๕ ผลจิตตูปบาท ๔ (รวม ๒๕ ดวง คือ สันตีรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคต-
วิปากจิต ๕ ผลจิต ๔) เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล	มรณาสันนกาล
"	ภูมิ	" "	จตุโวการภูมิ	ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	" "	ปุถุชน ๔	อริยบุคคล ๘
"	วิถี	" "	ปัญญาทวารวิถี	กามชวณมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี*
				ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี ผลสมาบัติวิถี
				นิโรธสมาบัติวิถี

* มรณาสันนวิถี เป็นวิถีที่เป็นไปใน มรณาสันนกาล ดังนั้น เมื่อว่าโดยกาล เป็นไปในมรณาสันนกาล ด้วยก็ได้

อนนฺตรปจฺเจยน อํานาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตรระ สมณันตรระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ กุสลํ อังคธรรมได้แก่ โลกียกุศลชวณจิตตูปบาท ๑๗ ดวงสุดท้าย เป็นปัจจัย

วุฏฺฐานุสฺส อังคธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตูปบาท ๑๑ ภาวจิตตูปบาท ๑๕ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล	มรณาสันนกาล
"	ภูมิ	" "	จตุโวการภูมิ	ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	" "	ปุณฺชน ๔	ผลเสกขบุคคล ๓
"	วิธี	" "	ปัญจทวารวิธี	คามชวณมโนทวารวิธี มรณาสันนวิธี* ฉานวิธี อภิญญาวิธี

อนนฺตรปจฺเจยน อํานาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตรระ สมณันตรระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ มกุโค อังคธรรมได้แก่ มรรคจิตตูปบาท ๔ เป็นปัจจัย

ผลสุส อังคธรรมได้แก่ ผลจิตตูปบาท ๔ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
"	ภูมิ	" "	จตุโวการภูมิ
"	บุคคล	" "	อริยบุคคล ๘
"	วิธี	" "	มรรควิธีทั้ง ๔

อนนฺตรปจฺเจยน อํานาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตรระ สมณันตรระ อนันตรูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

* มรณาสันนวิธี เป็นวิธีที่เป็นไปใน มรณาสันนกาล ดังนั้น เมื่อว่าโดยกาล เป็นไปในมรณาสันนกาล ด้วยก็ได้

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ อนุโลม องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิตต-
ตูปบาท ๔ ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

เสกขาย ผลสมาปัตติยา องค์ธรรมได้แก่ ผลจิตตูปบาทเบื้องต่ำ ๓ ของผลเสกข-
บุคคล ๓ เป็นปัจจัยปัจุบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ผลเสกขบุคคล ๓
”	วิถี	”	” ผลสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ เนวสญฺญานาสญฺญาตฺตณฺกุสลํ องค์ธรรมได้แก่
เนวสญฺญานาสญฺญาตฺตณฺกุสลจิตตูปบาท ๑ เป็นปัจจัย

นิโรธฺา ฐฏฺฐหนฺตสฺส ผลสมาปัตติยา องค์ธรรมได้แก่ อนาคามิผลจิตตูปบาท ๑
ของพระอนาคามี เป็นปัจจัยปัจุบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” พระอนาคามี
”	วิถี	ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในนิโรธสมาบัติวิถี ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจุบัน เป็น ไปในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี	

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งปัจจัยก็คงได้เช่นเดียวกันกับในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓
ปจฺจโย ฯลฯ

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อกุสสฺส ฐมฺมสฺส อนนฺตรปจฺเจยฺน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็น
ปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

ปฐมา ปฐมา อกุสลา ขนฺธา ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อกุสลาํ ขนฺธาํ อนนฺตร-
ปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสฺสณามจันฺธ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อกุสฺสณาม-
จันฺธ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอนันฺตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุสฺสจฺวนจิตฺตูปปาต ๑๒ ที่เกิด
ก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อกุสฺสสุตฺต ฐมฺมสุตฺต องค์ธรรมได้แก่ อกุสฺสจิตฺตูปปาต ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะ
ดวงที่ ๑) เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวตฺติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺธุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี

อนนฺตรปจฺเจยน อำนาจแห่งอนันฺตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖
ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันฺตระ สมณันฺตระ อนันฺตรูปนิสสยะ อาเสวณะ นัตติ
วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี ปฐมา ปฐมา อกุสลา ขนฺธา องค์ธรรมเหมือนกันกับ อกุสโล
ฐมฺโม ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

ปจฺฉิมาํ ปจฺฉิมาํ อกุสลาํ ขนฺธาํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อกุสฺสสุตฺต
ฐมฺมสุตฺต ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อพยากตปทาวสาน ใน อกุสlobท

วิธีพระบาดี

อกุสโล ฐมโม อพยากตสส ฐมมสส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรม
เป็นปัจจัยคือ ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาดี

อกุสลํ ฐฺฏฐานสฺส อนนฺตรปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลขวนะดวงสุดท้ายเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่ตทารัมมณะและภวํค์ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาดี อกุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ อกุสลขวนจิตตูปบาท ๑๒ ดวง
สุดท้าย เป็นปัจจัย

อพยากตสส ฐมมสส องค์ธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิตตูปบาท ๑๑ ภวํคจิตตูปบาท
๑๕ (รวมเป็นวิปากจิต ๒๐ ดวง คือ สันตฺธิณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ มหํคคตวิปากจิต ๕)
เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล	มรณาสันนกาล
”	ภูมิ	”	”	จตุโวการภูมิ ปัญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	”	ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
”	วิถี	”	”	ปัญฺจทวารวิถี กามขวนมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี

อนนฺตรปจฺเจยน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕
ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาดี อกุสลํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อกุสโล ฐมโม ในวิธีพระบาดี
เป็นปัจจัย

ฐฺฏฐานสฺส องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพยากตสส ฐมมสส ในวิธีพระบาดี เป็น
ปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาดี

อนนฺตรปจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็เหมือนกันกับในวิธีพระบาดี

ปจฺจโย ฯลฯ

ค. อพยากตบท

อพยากตปทาวสาน ใน อพยากตบท

วิธีพระบาลี

อพยากโต ฐโม อพยากตสุส ฐมฺมสุส อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. อพยากต-
ธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา วิปาภาพฺยาคตา กิริยาพฺยาคตา ขนฺธฯ ปฺจฺฉิมาํ ปฺจฺฉิมาํ
วิปาภาพฺยาคตาํ กิริยาพฺยาคตาํ ขนฺธํ อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. วิปากและ
กิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปาก และกิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิด
หลังๆ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๒. ภวํกํ อวชฺชนาย อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. ภวํกํเป็นปัจจัยช่วยอุปการะ
แก่อวชชนจิต ๒ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๓. กิริยํ วุฏฺฐานสุส อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. กิริยาขนะดวงสุดท้ายและ
โวฏฐัพพนจิตดวงที่ ๒ หรือ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้ตทารัมมณะและภวํกํ ด้วยอำนาจ
อนันตรปัจจัย

๔. อรหโต อนุโลมํ ผลสมาปฺตติยา อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. อนุโลมของ
พระอรหันต์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้อรหัตตผลสมบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

๕. นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสุส เนวสํญญานาสํญญายตนกิริยํ ผลสมาปฺตติยา
อนนฺตรปฺจเยน ปฺจโย. เนวสํญญานาสํญญายตนกิริยาจิต เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้
อรหัตตผลจิตของพระอรหันต์ที่ออกจากนิโรธสมบัติ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพยากโต ฐโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖
กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจิตติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย

อพยากตสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐
พร้อมด้วยจิตติจิตของพระอรหันต์ที่เกิดหลังๆ เป็นปัจจัยยุบับัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล มรณสังนกาล จุติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ ตามสมควร
”	วิถิ	”	” ปญฺจทวารวิถิ กามชวณมโนทวารวิถิ มรณสังนวิถิ ฉานวิถิ อภิณฺณวิถิ นิโรธสมาบัติวิถิ ผลสมาบัติวิถิ

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑ ปุริมา ปุริมา วิปากาพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธรา องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุติจิตของพระอรหันต์) เป็นปัจจัย

ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ วิปากาพฺยากตานํ กิริยาพฺยากตานํ ขนฺธรานํ องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ พร้อมด้วยจุติจิตของพระอรหันต์เป็นปัจจัยอุปบัน
ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถิ เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ ภวํกํ องค์ธรรมได้แก่ ภวํกจิต ๑๕ เป็นปัจจัย

อวทฺชนาย องค์ธรรมได้แก่ ปญฺจทวาราวชฺชนจิต ๑ มโนทวาราวชฺชนจิต ๑ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
”	ภูมิ	”	” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ
”	บุคคล	”	” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔
”	วิถิ	”	” ปญฺจทวารวิถิ กามชวณะ และอัปนาชวณมโนทวารวิถิ

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันคือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓ กิริย องค์กรธรรมได้แก่ กิริยาชวนะ ๑๘ ดวงสุดท้าย และโฏฐัพพะดวงที่ ๒ หรือ ๓ เป็นปัจจัย

วฏฺฐานสฺส องค์กรธรรมได้แก่ ตทารัมมณจิต ๑๑ ภาวจิต ๑๕ เป็นปัจจัยอุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี ปญฺจทวารวิถีที่เป็นโฏฐัพพนวาระ
กามชวมนโนทวารวิถี กามชวมนโนทวารวิถีที่เป็น
โฏฐัพพนวาระ ฌานวิถี อภิณฺณวิถี

อนนฺตรปจฺจนํ อำนาจแห่งอนันตรปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันคือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔ อนุโลม องค์กรธรรมได้แก่ มหากิริยาญาณสัมปยุตต-
จิตตูปบาท ๔ ที่ทำหน้าที่อนุโลม เป็นปัจจัย

อรหโต ผลสมาปตฺติยา องค์กรธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตูปบาท ๑ ของพระอรหันต์
เป็นปัจจัยอุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” พระอรหันต์

” วิถี ” ” อรหัตตผลสมาบัติวิถี

อนนฺตรปจฺจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในอนุวาทพระบาลีข้อที่ ๓

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๕ เนวสณฺณานาสณฺณายตนกิริย องค์กรธรรมได้แก่
เนวสณฺณานาสณฺณายตนกิริยาของพระอรหันต์ เป็นปัจจัย

นิโรธวฏฺฐหนตฺสฺส ผลสมาปตฺติยา องค์กรธรรมได้แก่ อรหัตตผลจิตตูปบาท ๑
ของพระอรหันต์ เป็นปัจจัยอุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ
 ” บุคคล ” ” พระอรหันต์
 ” วิถี ” ” ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในนิโรธสมาบัติวิถี ธรรมที่เป็น
 ปัจจุปปัน เป็นไปในขณะที่ออกจากนิโรธสมาบัติวิถี

อนนตรปจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัย ก็คงได้เช่นเดียวกันกับอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๓
 ปจฺจโย ฯลฯ

กุสลดปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม กุสลดสฺส ฌมฺมสฺส อนนตรปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาคตธรรม
 เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อวชฺชนา กุสลานํ ขนฺธานํ อนนตรปจฺเจยน ปจฺจโย. โวฏฺฐัพพะนะ และ
 มโนทวาราวชฺชนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดขณะดวงที่ ๑ นามขันธ์ ๕ ด้วยอำนาจ-
 อนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โวฏฺฐัพพนจิตตูปบาท และมโน-
 ทวาราวชฺชนจิตตูปบาท เป็นปัจจัย

กุสลดสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลดขณะดวงที่ ๑ ของมหากุสลดจิตตูปบาท ๘
 เป็นปัจจัยอุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ
 ” บุคคล ” ” ปุ่ฤษ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
 ” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถี

อนนตรปจฺเจยน อำนาจแห่งปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกันกับที่กล่าวมาแล้ว
 ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อวชฺชนา องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาคโต ฌมฺโม ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

กุสลานํ ขนฺธานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ กุสลสฺส ฌมฺมสฺส ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงได้เช่นเดียวกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจแห่งปัจจัยก็เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อกุสลสฺส ฌมฺมสฺส อนนฺตรปจฺเจยฺน ปจฺจโย. อพฺยาคตธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อวชฺชนา อกุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺเจยฺน ปจฺจโย. ไฉนรู้ัพพะและมโนทวาราวชฺชนะเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลชวณะดวงที่ ๑ นามจันทร์ ๔ ด้วยอำนาจอนันตรปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ ไฉนรู้ัพพนจิตตูปบาท และมโนทวาราวชฺชนจิตตูปบาท เป็นปัจจัย

อกุสลสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวณะดวงที่ ๑ ของอกุศลจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับวิธิพระบาลี ใน กุสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

อนนฺตรปจฺเจยฺน อำนาจปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกับที่แล้วมา

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อวชฺชนา องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาคโต ฌมฺโม ในวิธิพระบาลี เป็นปัจจัย

อกุสτανัน ขนุธานัน องค์ธรรมเหมือนกันกับ อกุสสสุต ฐมมสุต ในวิธิพระบาลี เป็น
ปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

อนนฺตรปัจจัยเยน ๑๗๑

ปัจจัยโย ๑๗๑

สุทธสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอนันตรปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๗
ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสสสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๒. กุสโล อพฺยาคตสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๓. อกุสโล อกุสสสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๔. อกุสโล อพฺยาคตสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๕. อพฺยาคโต อพฺยาคตสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๖. อพฺยาคโต กุสสสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.
๗. อพฺยาคโต อกุสสสุต อนนฺตรปัจจัยเยน ปัจจัยโย.

อนันตรปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอนันตรปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๖ ปัจจัย คือ
สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ อาเสวนะ นานักขณิกกัมมะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอนันตรปัจจัย

๕. ปัญหาารวิงค์แห่งสมนัตรปัจจัย

ปัญหาารวิงค์แห่งสมนัตรปัจจัยนั้น องค์ธรรม กาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง
สุทธสังขยวาระ ปัจจัยสภาวะ เหล่านี้ เหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการเพียงแต่เปลี่ยนชื่อ
เป็นสมนัตรปัจจัยเท่านั้น

จบ ปัญหาารวิงค์แห่งสมนัตรปัจจัย

๖. ปัญหาารวิภังค์แห่งสหชาติปัจจัย

ก. กุสลบพ

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสสส ฌมมสส สหชาติปัจจเยน ปัจจโย.^๑ กุศลธรรม เป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่กุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุศลนาม-
ขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุศลนามขันธ์ ๓
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๓. เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุศลนามขันธ์ ๒ เป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

อพยากตปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมมสฺส สหชาติปัจจเยน ปัจจโย.^๒ กุศลธรรมเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปํ สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุศลนาม-
ขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ
สหชาติปัจจัย

^๑ กุ.-กุ. ได้อ่านปัจจัย ๖ คือ สหชาติ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติวิกตะ

^๒ กุ.-อพ. ได้อ่านปัจจัย ๕ คือ สหชาติ สหชาตนิสสยะ สหชาติวิปปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติวิกตะ

กุศลาพยากตปทาวสาน ใน กุศลบท

วิधिพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุศลสุต จ อพยากตสุต จ ฌมมสุต สหชาติปัจจนเณ ปัจจโย.^๑
กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศล และอพยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนุโธ ติณฺณนฺนํ ขนุชานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
สหชาติปัจจนเณ ปัจจโย. กุศลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๓ ที่
เหลือ และรูปซึ่งมีกุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสุตฺต ขนฺธสุตฺต จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาติปัจจนเณ
ปัจจโย. กุศลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และรูปซึ่งมี
กุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนุชานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาติปัจจนเณ
ปัจจโย. กุศลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุศลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และรูปซึ่งมี
กุศลนามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

ข. อกุศลบท^๒

อกุศลปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิधिพระบาลี

อกุสโล ฌมโม อกุศลสุต ฌมมสุต สหชาติปัจจนเณ ปัจจโย. อกุศลธรรมเป็น
ปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุสโล เอโก ขนุโธ ติณฺณนฺนํ ขนุชานํ สหชาติปัจจนเณ ปัจจโย. อกุศล-
นามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

^๑ กุ.-กุ. +อพ. ได้อำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาติ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ

^๒ ได้อำนาจปัจจัย ๖,๕,๔ เหมือนกันกับ กุศลบท

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคณามขັນธ ๑ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคณามขັນธ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อพฺยาทตปทาวสาน ใน อุกฺคสทท

วิธีพระบาลี

อุกฺคโล ฌมฺโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคตธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อุกฺคลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรูป ซึ่งมีอุกฺคณามขັນธเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อุกฺคลาพฺยาทตปทาวสาน ใน อุกฺคสทท

วิธีพระบาลี

อุกฺคโล ฌมฺโม อุกฺคตสฺส จ อพฺยาทตสฺส จ ฌมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคตและอพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อุกฺคโล เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคณามขັນธ ๓ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีอุกฺคณามขັນธเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคณามขັນธ ๑ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีอุกฺคณามขັນธเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุกฺคณามขັນธ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุกฺคณามขັນธ ๒ ที่เหลือ และรูปซึ่งมีอุกฺคณามขັນธเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในกุสลบทและอกุสลบท จงเข้าใจตามคำแปล ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาโกโต ฌมฺโม อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อพฺยากต-
ธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺต-
สมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. วิปาก กิริยานามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วย
อุปการะแก่ วิปาก กิริยานามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปซึ่งมี วิปาก กิริยานามขันธ์เป็นสมฺภูจฺจาน
ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย. วิปาก กิริยานามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามขันธ์ ๑ ที่เหลือ
และรูป ซึ่งมีวิปาก กิริยานามขันธ์เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๓. เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย. วิปาก กิริยานามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามขันธ์ ๒ ที่เหลือ
และรูปซึ่งมีวิปาก กิริยา เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๔. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฺกฺขตฺตา
จ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิปากนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วย
อุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ และรูปที่เกิดจากกรรมคือกฺกฺขตฺตารูปด้วยอำนาจสหชาต-
ปัจจัย

๕. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.
ในขณะปฏิสนธิวิปากนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ และรูป
ที่เกิดจากกรรมคือกฺกฺขตฺตารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๖. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ กฏฺฏตา จ รูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิบากนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ และรูปที่เกิดจากกรรมคือกฏัตตารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๗. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธิทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๘. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. ปฏิสนธิทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๙. เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. จิตตฺชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือจิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือจิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๐. มหาภูตา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ กฏฺฏตารูปานํ อุปาทารูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้จิตตช และปฏิสนธิปวัตติกัมมขอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๑. พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. พาหิรมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พาหิรมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พาหิรมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พาหิรมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรือพาหิรมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พาหิรอุปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาตปัจจัย

๑๒. อาหารสมฺภูจฺจานํ เอกํ มหาภูตํ ติณฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาทารูปานํ สหชาตปฺจฺเจน ปจฺจโย. อาหารขมมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้อาหารขมมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือ

อาหารชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรืออาหารชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออาหารชมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อาหารชอุปาหารูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๑๓. อุตฺตมฺภูฏานํ เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินํ มหาภูตานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, มหาภูตา อุปาหารูปานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย. อุตฺตมฺหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตฺตมฺหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรืออุตฺตมฺหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตฺตมฺหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรืออุตฺตมฺหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตฺตมฺหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออุตฺตมฺหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อุตฺตมฺหาภูตรูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

๑๔. อสฺสณฺสตุตฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนฺนํ มหาภูตานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินํ มหาภูตานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย, มหาภูตา กญฺจตุตฺตารูปานํ อุปาหารูปานํ สหชาติปจฺเจยน ปจฺจโย. อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรืออสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือ อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือ, หรืออสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อสฺสณฺสตุตฺตกัมมชฺมอุปาหารูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ฐมฺโม องค์กรธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ ที่เป็นไปในปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล และจุติกาล ปัญจโวการปฏิสนธินามจันท์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส องค์กรธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ วิปากและกิริยาจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ปัญจโวการปฏิสนธินามจันท์ ๔ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ และมหาภูตรูป ๔ ทุกชนิด อุปาหารูปทั้งหมด เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปฏิสนธิกาล	ปวัตติกาล	จุติกาล	ไม่เกี่ยวกับกาล
"	ภูมิ	"	"	จตุโวการภูมิ	ปัญจโวการภูมิ	เอกโวการภูมิ
"	บุคคล	"	"	ปุถุชน ๔	ผลบุคคล ๔	

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี
ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี ผลสมบัตินิติ

สหชาติปัจจุเณ อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ
วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑-๒-๓ วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก
ขนฺโธ, ตโย ขนฺธา, เทว ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ วิปากและกิริยานามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒
คือ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ เป็นปัจจัย

ติณฺณนํ ขนฺธานํ, เอกสฺส ขนฺธสฺส, ทวินํ ขนฺธานํ, จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ
รูปานํ องค์ธรรมได้แก่ วิปากและกิริยานามขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ คือ วิปากจิตตูป-
บาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ และวิปาก กิริยาจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
ลมหายใจ กายวิญญูติ วิจิวิญญูติ เป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล และจุติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี
ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี ผลสมบัตินิติ

สหชาติปัจจุเณ* อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕
ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติตติ
สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๔-๕-๖ ปฏิสนธิภูมฺเณ วิปากาพฺยาโกโต เอโก
ขนฺโธ, ตโย ขนฺธา, เทว ขนฺธา องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ คือ
ปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ เป็นปัจจัย

* ปัจจัยสงเคราะห์ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑.๒.๓ นี้ ได้อำนาจปัจจัย ๘ (ในปัญจโวการภูมิ) หรือ ๓ (เว้นสหชาติ-
วิปยุตตะในจตุโวการภูมิ) คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาติตติ
สหชาตอวิกตะ เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นไปได้ การที่อัญญมัญญะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ เข้าช่วยอุปการะได้นั้น เพราะปัจจัยทั้ง ๓ นี้
ว่าโดยวาระก็ดี ว่าโดยองค์ธรรมของปัจจัย และปัจจัยอุปบันก็ดี มีปรากฏอยู่แล้ว ดังนั้น จึงได้อำนาจปัจจัยทั้ง ๓ นี้ด้วย ดูอนุวาทพระบาลี
ของเหตุปัจจัยในอภัยกถาบทเป็นตัวอย่าง

ติณณนํ ขนฺธํ, เอกสุส ขนฺธสุส, ทวินํ ขนฺธํ, กฏตุตา จ รูปานํ
องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขั้น ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ คือ ปฏิสนธิจิตอุปบาท ๑๕ และ
ปฏิสนธิกัมมรูป มี จักขุ โสตะ ฆานะ จิวหา กายะ ภาวะ หทยะ จีวีตะ เป็นต้น เป็นปัจจัยปัณ

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” วิถีมุตตจิต ตรงที่อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และรูปวิถี
ในปฏิสนธิกาล

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติตถิ สหชาติ-
อวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๗-๘* ขนฺธา วตฺถุ องค์ธรรมได้แก่ปญฺจโวการ-
ปฏิสนธินามขั้น ๔ ปฏิสนธิหทัยวตฺถุ เป็นปัจจัย

วตฺถุสุส ขนฺธํ องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิหทัยวตฺถุ ปญฺจโวการปฏิสนธินามขั้น ๔
เป็นปัจจัยปัณ

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” วิถีมุตตจิต ตรงที่อุปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และ
รูปวิถีในปฏิสนธิกาล

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาติ-
วิปยุตตะ สหชาติตถิ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๙ เอกํ มหาภูตํ, ตโย มหาภูตา, เทว มหาภูตา
องค์ธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมขมมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย

* อนุวาทข้อที่ ๘ ได้อำนาจปัจจัย ๖ (เว้นวิปากะ)

ติณณนุ มหากุทานัน, เอกสุส มหากุตสุส, ทวินัน มหากุทานัน องค์กรธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ เป็นปัจจุปปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” รูปวิถีในปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่ เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ๗๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๐ มหากุตา องค์กรธรรมได้แก่ จิตตชและปฏิสนธิปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัย

จิตตสมมุจฺจานานัน รูปานัน, กุญฺตทารูปานัน อุปาหารูปานัน องค์กรธรรมได้แก่ จิตตชและ ปฏิสนธิปวัตติกัมมชอุปาทารูป เป็นปัจจุปปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” รูปวิถีในปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่ เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ๗๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๑ พาหิรี เอก มหุกฺกั, ตโย มหากุตา, เทว มหากุตา, มหากุตา องค์กรธรรมได้แก่ พาหิรมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณณนุ มหากุทานัน, เอกสุส มหากุตสุส, ทวินัน มหากุทานัน, อุปาหารูปานัน องค์กรธรรมได้แก่ พาหิรมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และพาหิรอุปาทารูป เป็นปัจจุปปัน

ว่าโดย กาล ไม่เกี่ยวกับกาล (ไม่เกี่ยวกับปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล และจุติกาล)

” ภูมิ เป็นไปใน ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ภายนอกบุคคล คือ อวิญญูณกวัตตุทัว ๆ ไป

” วิถี ” ” รูปวิถีนอกจากบุคคล

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาติ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๒ อาหารสมุฏฐาน์ เอกัม มหาภูตํ, ตโย มหาภูตา, เทว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ อาหารชมมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ดิณฺณนุํ มหาภูตานํ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินํ มหาภูตานํ, อุปาทารูปานํ องค์ธรรมได้แก่ อาหารชมมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอาหารชอุปาทารูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” กามภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” รูปวิถี

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาติ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๓ อุตฺตสมุฏฐาน์ เอกัม มหาภูตํ, ตโย มหาภูตา, เทว มหาภูตา, มหาภูตา องค์ธรรมได้แก่ อุตฺตชมมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ดิณฺณนุํ มหาภูตานํ, เอกสฺส มหาภูตสฺส, ทวินํ มหาภูตานํ, อุปาทารูปานํ องค์ธรรมได้แก่ อุตฺตชมมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอุตฺตชอุปาทารูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัจจโวการภูมิ เอกโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” รูปวิถี

สหชาติปัจจุเณน อำนาจปัจจัยทั้ง ๕ เช่นเดียวกับข้อ ๑๒

ปัจจโย ๑๓๑

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๔* อสณฺณสตฺตทานํ เอกํ มหาภูตํ, ตโย มหาภูตา, เทว มหาภูตา, มหาภูตา องค์กรรรมีได้แก่ อสณฺณสตฺตปฏิสนธิ และปวัตติกัมมชรมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

ติณฺณนํ มหาภูตานํ, เอกสฺส มหาภูตสฺส ทวินํ มหาภูตานํ, กฏตุตารูปานํ อุปาทารูปานํ องค์กรรรมีได้แก่ อสณฺณสตฺตปฏิสนธิ และปวัตติกัมมชรมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ และอสณฺณสตฺตปฏิสนธิปวัตติกัมมชรูปาทารูป เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล

” ภูมิ ” ” เอกโวการภูมิ

” บุคคล ” ” อสณฺณสตฺตพรหม

” วิถี ” ” รูปวิถี

สหชาติปัจจเยน อำนาจแห่งปัจจัย ๕ เช่นเดียวกันกับข้อที่ ๑๒

ปัจจโย ๑๓๑

ม. กุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลาพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ฐมา อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุสลและอพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาติ-ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ สหชาติปัจจเยน ปัจจโย. กุสลนามขันธ์ ๔ และกุสลจิตตชรมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรมมหาภูตรูป ๓-๑-๒ และกุสลจิตตชรูปาทารูป ด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

* อนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๑๑,๑๒,๑๓,๑๔ ในระหว่างมหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทารูป ๒๔ นั้น ได้อำนาจปัจจัย ๔ คือ สหชาติ สหชาตนิสสยะ สหชาตคคิ สหชาตอวิคตะ

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรมในวิธีพระบาลี

กุสโล จ อพฺยากโต จ ฐมา องค์ธรรมได้แก่ กุสโลนามชั้น ๔ คือ กุสลจิตตูป-
บาท ๒๑ และกุสลจิตตชมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ฐมมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตชมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒
ที่เหลือ และกุสลจิตตชอุปาหารูป เป็นปัจจัยอุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี ฌานวิถี

อภิญญาวิถี มรรควิถี

สหชาติปัจจุเณน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาติระ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ องค์ธรรมเหมือนกันกับ กุสโล
จ อพฺยากโต จ ฐมา ในวิธีพระบาลี

จิตตสมฺภูจฺจานานิ รูปานิ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยากตสฺส ฐมมสฺส ใน
วิธีพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง สหชาติปัจจุเณน เหมือนกันกับใน
วิธีพระบาลี

ปัจจุโย ฯลฯ

ง. อกุสลาพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลาพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล จ อพฺยากโต จ ฐมา อพฺยากตสฺส ฐมมสฺส สหชาติปัจจุเณน
ปัจจุโย. อกุสละและอพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาติ-
ปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมุฏฺฐานนํ รูปานํ สหชาติปจฺจเยน
ปจฺจโย. อกุสลนามขันธ์ ๔ และอกุสลจิตตขมหาภูตรูป ๑-๓-๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วย
อุปการะแก่อกุสลจิตตขมหาภูตรูป ๓-๑-๒ และอกุสลจิตตขอุปาทารูปด้วยอำนาจสหชาติปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรมในวิธีพระบาลี

อกุสลโ จ อพฺยาโกโต จ ฐมา องค์ธรรมได้แก่ อกุสลนามขันธ์ ๔ คือ อกุสล-
จิตตูปาท ๑๒ และอกุสลจิตตขมหาภูตรูป ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตขมหาภูตรูป ๓ หรือ ๑ หรือ ๒
ที่เหลือ และอกุสลจิตตขอุปาทารูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” ปัญฺจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี

สหชาติปจฺจเยน อำนาจแห่งสหชาติปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่
เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ องค์ธรรมเหมือนกันกับ
อกุสลโ จ อพฺยาโกโต จ ฐมา ในวิธีพระบาลี

จิตฺตสมุฏฺฐานนํ รูปานํ องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาโกตสฺส ฐมฺมสฺส ใน
วิธีพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง สหชาติปจฺจเยน เหมือนกันกับใน
วิธีพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

สุทธสังขยวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งสหชาติปัจจัยปัญฺหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๕
ประเภทด้วยกัน คือ

๑. กุสโล กุสลสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๒. กุสโล อพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๓. กุสโล กุสลาพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๔. อกุสโล อกุสลสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๕. อกุสโล อพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๖. อกุสโล อกุสลาพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๗. อพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๘. กุสลาพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.
๙. อกุสลาพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส สหชาตปัจจุเณน ปัจจโย.

สหชาตปัจจุยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับสหชาตปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ปัจจัย คือ
อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิวงศ์แห่งสหชาตปัจจัย

๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌโม กุสสสุต ฌมมสุต อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย คือ ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺนุณฺหนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสุต ขนฺธสุต อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ หรือกุสลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ หรือกุสลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

ข. อกุสลบท

อกุสลดปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌโม อกุสสสุต ฌมมสุต อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺนุณฺหนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสุต ขนฺธสุต อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ อญฺญมญฺญปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุสลนามขันธ์ ๓ ที่เหลือ หรืออกุสลนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลนามขันธ์ ๑ ที่เหลือ หรืออกุสลนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลนามขันธ์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

ค. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย. อพฺยาคต-
ธรรมเป็นปัจจัย คือช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาคโต กิริยาพฺยาคโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ
อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย,
เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย. วิปาก กิริยานามจันท์ ๑
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามจันท์ ๓ ที่เหลือ หรือ วิปาก กิริยานามจันท์ ๓
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามจันท์ ๑ ที่เหลือ หรือ วิปาก กิริยานามจันท์ ๒
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามจันท์ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิขณฺเฑ วิปากาพฺยาคโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ วตฺตสฺส
จ อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส วตฺตสฺส จ อณฺฏมณฺเฑน-
ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ วตฺตสฺส จ อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย.
ในขณะปฏิสนธิ วิปากนามจันท์ ๑ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามจันท์ ๓ ที่เหลือและ
หทัยวัตถุ, หรือวิปากนามจันท์ ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามจันท์ ๑ ที่เหลือและ
หทัยวัตถุ, หรือวิปากนามจันท์ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามจันท์ ๒ ที่เหลือและ
หทัยวัตถุ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๓. ขนฺธา วตฺตสฺส อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย, วตฺต ขนฺธานํ อณฺฏมณฺเฑน-
ปจฺจโย. ปฏิสนฺธินามจันท์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนฺธิหทัยวัตถุ, หรือ
ปฏิสนฺธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนฺธินามจันท์ ๔ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๔. เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนฺนํ มหาภูตानํ อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย, ตโย
มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินฺนํ
มหาภูตานํ อณฺฏมณฺเฑน ปจฺจโย. จิตตข ปฏิสนฺธิกัมมข และปวัตติกัมมขมหาภูตรูป ๑
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตข ปฏิสนฺธิกัมมข และปวัตติกัมมขมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ, หรือ
จิตตข ปฏิสนฺธิกัมมข และปวัตติกัมมขมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตข

ปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติกัมมชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือ จิตตชปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติ-
กัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่จิตตชปฏิสนธิกัมมชะ และปวัตติกัมมชมหา-
ภูตรูป ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจอัญญมัญญปัจจัย

๕. พาหิระ อาหารสมุฏฐานัน อุตฺตสมุฏฐานัน อสฺสยสฺสตุตฺตํ เอกํ มหาภูตํ
ติณฺณนํ มหาภูตํ อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส
อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย, เทว มหาภูตา ทวินํ มหาภูตํ อณฺณมณฺณปจฺจเยน
ปจฺจโย. พาหิระ อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๑ เป็นปัจจัยช่วย
อุปการะแก่ พาหิระ อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๓ ที่เหลือ หรือ
พาหิระ อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะ
แก่ พาหิระ อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๑ ที่เหลือ, หรือพาหิระ
อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่
พาหิระ อาหารชะ อุตฺตชมหาภูตรูป และอัสฺสยสฺสตุตฺตกัมมชมหาภูตรูป ๒ ที่เหลือด้วยอำนาจ
อัญญมัญญปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัยนี้ องค์ธรรม กาล ภูมิ บุคคล วิถี เหล่านี้
จงเข้าใจตามคำแปล ว่าเป็นไปในทำนองเดียวกันกับสหชาติปัจจัย ฉะนั้น จึงมิได้เขียนไว้

สำหรับสุทธสังขยวาระ และปัจจัยสภาคะนั้น มีดังต่อไปนี้

สุทธสังขยวาระ

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งอัญญมัญญปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๓
ประเภทด้วยกันคือ

๑. กุสโล กุสลสฺส อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อกุสโล อกุสลสฺส อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อพฺยาโกโต อพฺยาโกตสฺส อณฺณมณฺณปจฺจเยน ปจฺจโย.

อัญญมัญญปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับอัญญมัญญปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๗ ปัจจัยคือ
สหชาตะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สัมปยุตตะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอัญญมัญญปัจจัย

๘/๑ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตนิสสยปัจจย

ใน นิสสยปัจจย นี้ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตนิสสยปัจจย องค์ธรรมพร้อมด้วย กาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง สุทธสังขยวาระ และปัจจยสภาจะเหล่านั้นนั้นเหมือนกันกับ สหชาตปัจจย ทุกประการ คงเปลี่ยนแต่ชื่อสหชาตปัจจย เป็น สหชาตนิสสยปัจจย เท่านั้น

๘/๒ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจย

ก. อพยากตบท

อพยากตปทาวสาน ใน อพยากตบท

วิधिพระบาลี

อพยากโต ฐมโม อพยากตสฺส ฐมมสฺส วตฺตูปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.
อพยากตธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพยากตธรรม ด้วยอำนาจวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขายตํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, โสตายตํ โสตฺวิญฺญาณสฺส, ฆานายตํ ฆานวิญฺญาณสฺส, ชิวฺหายตํ ชิวฺหาวิญฺญาณสฺส, กายายตํ กายวิญฺญาณสฺส วตฺตูปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปจฺจโย. จกฺขายตนะเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อจกฺขุวิญญานจิต ๒ โสตายตนะเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อโสตฺวิญญานจิต ๒ ฆานายตนะเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อฆานวิญญานจิต ๒ ชิวฺหายตนะเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อชิวฺหาวิญญานจิต ๒ กายายตนะเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อกายวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจย

๒. วตฺตฺ วิปាកพฺยาगतํ กิริยาพฺยาगतํ ขนฺธํ วตฺตูปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปจฺจโย. ปวตฺติหตฺถยวตฺตฺเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่วิปากและกิริยานามจันท์ ๕ ด้วยอำนาจวัตตูปุเรชาตนิสสยปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิधिพระบาลี อพยากโต ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ วัตตูปุ ๖ คือ มัชฌิมายุก-ปสาทรูป ๕ ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวังค์ดวงแรก, หทัยวตฺตฺ ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น, หทัยวตฺตฺที่อนุমানเอาไว้เกิดพร้อมกันกับจิตดวงหนึ่งก่อนหน้าจะออกจาก

ในอนุวาทพระบาลี ข้อที่ ๒ วตฺถุ องค์ธรรมได้แก่ หทัยวตฺถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น และหทัยวตฺถุที่อนุমানเอาไว้ว่าเกิดพร้อมกันกับจิตดวงหนึ่งก่อนหน้าจะออกจากนิโรธสมาบัติ หรือฐิติปัตตหทัยวตฺถุ ๔๕ เป็นปัจจัย

วิปากาพฺยาगतํ กิริยาพฺยาगतํ ขนฺธํ องค์ธรรมได้แก่ มโนธาตุ และวิปากกิริยา มโนวิญญานธาตุที่เกิดหลังๆ คือ วิปากจิตตูปบาท ๒๒ มีปฐมภวังก์ เป็นต้น กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ มีปัญจทวาราวชชนจิตเป็นต้น (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔) เป็นปัจจัยปัจุบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี เหมือนกันกับในวิธีพระบาลี

วตฺถุปรุชาตนิสฺสยปฺจเยน อํานาจแห่งวตฺถุปรุชาตนิสฺสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ วตฺถุปรุชาตนิสฺสยะ วตฺถุปรุชาตะ วตฺถุปรุชาตวิปฺยุตตะ วตฺถุปรุชาตตฺถิ วตฺถุปรุชาตอวิกตะ

ปฺจโย ฯลฯ

กุสฺลปทาพฺยาสาณ ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฐมฺโม กุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถุปรุชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย. อพฺยาगतธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสฺลธรรม ด้วยอำนาจวตฺถุปรุชาตนิสฺสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสฺลํ ขนฺธํ วตฺถุปรุชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย. ปวัตติหทัยวตฺถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสฺลนามจันท์ ๔ ด้วยอำนาจวตฺถุปรุชาตนิสฺสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาगतโต ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่หทัยวตฺถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มี วัฏฐัพพะนะ มโนทวาราวชชะ เป็นต้น และหทัยวตฺถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาล หรือฐิติปัตตหทัยวตฺถุ ๔๕ เป็นปัจจัย

กุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสฺลจิตตูปบาท ๒๑* เป็นปัจจัยปัจุบัน

* มหากุสฺลจิตตูปบาท ๘ เป็นไปในปวัตติกาลและมรณาสันนกาลได้ตามสมควร มหํกุสฺลจิตตูปบาท ๕ และมหํกุสฺลจิตตูปบาท ๔ เป็นไปในปวัตติกาลอย่างเดียว

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี มรณาสันนวิถี
ฌานวิถี อภิญญาวิถี มรรควิถี

วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน อำนาจแห่งวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย เป็นพิเศษ
บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน ดังที่กล่าวมาแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี วตฺต องค์กรเหมือนกันกับ อพฺยาคโต ฌมฺโม ในวิธิพระบาลี
กุสฺสลาณํ ขนฺธานํ องค์กรเหมือนกันกับ กุสฺสสุตฺต ฌมฺมสุตฺต ในวิธิพระบาลี

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ตลอดจนถึง วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน เหมือนกัน
กับในวิธิพระบาลี

ปจฺจโย ฯลฯ

อกุสฺสปทาวสฺถาน ใน อพฺยาคตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อกุสฺสสุตฺต ฌมฺมสุตฺต วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสฺสธรรม ด้วยอำนาจวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺต อกุสฺสลาณํ ขนฺธานํ วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย. ปวัตติหตฺยวตฺตเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสฺสนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์กร

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์กรเหมือนกันกับใน กุสฺสปทาวสฺถาน ใน
อพฺยาคตบท

อกุสฺสสุตฺต ฌมฺมสุตฺต องค์กรได้แก่ อกุสฺสจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

ว่าโดย วิถี เป็นไปใน บัญจวารวิถี กามชวมนโนทวารวิถี มรณสันนวิถี

วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน อํานาจแห่งปัจจัย ๕ เหมือนกับที่กล่าวแล้ว

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี วตฺต กิติ อกุสลนํ ขนฺธํ กิติ กาล และ ภูมิ เป็นต้นกิติ
วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน กิติ เหล่านี้ องค์ธรรมและอำนาจปัจจัยคงได้เช่นเดียวกัน ดังที่
ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

ปจฺจโย ฯลฯ

สูตรสังขยวาระ

สรุปจำนวนสูตรบทแห่งวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้น
นั้น มี ๓ ประเภท ด้วยกัน คือ

๑. อพฺยาโกโต อพฺยาโกตสฺส วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย.
๒. " " กุสลสฺส วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย.
๓. " " อกุสลสฺส วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย.

วตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี
๕ ปัจจัย คือ วตฺตปุเรชาตะ ปุเรชาตินทริยะ วตฺตปุเรชาตวิปปยุตตะ วตฺตปุเรชาตัตถิ วตฺต-
ปุเรชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวตฺตปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

๘/๑+๒ ปัญหาวารวิกังค์มิสสกพระบาลีแห่งนิสสยปัจจย
(คือพระบาลีที่แสดงถึงสหชาตนิสสยะ และ วัตถุปุเรชาตนิสสยะ ปนกัน)

ก. กุสลาพยากตบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลาพยากตบท

วิธีพระบาลี

กุสโล จ อพยากโต จ ฐมา กุสสสุ ฐมมสุ สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาต-
นิสสยปัจจเยน ปัจจโย.

กุสลดและอพยากตธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยะ
และวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนุโ จ วตุ จ ดิณฺณนํ ขนฺธานํ สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาต-
นิสสยปัจจเยน ปัจจโย, ตโย ขนฺธา จ วตุ จ เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาตนิสสยวัตถุ-
ปุเรชาตนิสสยปัจจเยน ปัจจโย, เทว ขนฺธา จ วตุ จ ทวินํ ขนฺธานํ สหชาต-
นิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจเยน ปัจจโย. กุสลนามขันธ ๑ และหทัยวัตถุเป็นปัจจย ช่วย
อุปการะแก่กุสลนามขันธ ๓ ที่เหลือ, หรือกุสลนามขันธ ๓ และหทัยวัตถุเป็นปัจจย ช่วย
อุปการะแก่กุสลนามขันธ ๑ ที่เหลือ, หรือกุสลนามขันธ ๒ และหทัยวัตถุเป็นปัจจย ช่วย
อุปการะแก่กุสลนามขันธ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล จ อพยากโต จ ฐมา องค์ธรรมได้แก่กุสลนามขันธ
๑-๓-๒ คือ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ และหทัยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มี
ไวภูรัพพนจิต มโนทวาราวชชนจิต เป็นต้น หรือฐิตีปัตตหทัยวัตถุ เป็นปัจจย

กุสสสุ ฐมมสุ องค์ธรรมได้แก่ กุสลนามขันธ ๓-๑-๒ คือ กุสลจิตตูปบาท ๒๑
เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
"	ภูมิ	" "	ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	" "	ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
"	วิถี	" "	ปัญจทวารวิถี กามขวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี อภิฌญาวิถี มรรควิถี

* ๓ ปัจจุบันนี้ คือ สหชาตนิสสยวัตตปฺปเรชาตนิสสยะ, สหชาตตถิตวัตตปฺปเรชาตตถิ, และสหชาตอวิคตวัตตปฺปเรชาตอวิคตะ

อกุศลนามขันธ ๑ ที่เหลือ, หรืออกุศลนามขันธ ๒ และหทัยวัตถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล จ อพฺยาโกโต จ ฐมา องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ ๑-๓-๒ คือ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ และหทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกันกับจิตดวงก่อนๆ มี โวภูฏัพพนจิต มโนทวาราวชชนจิต เป็นต้น หรือฐิติปัตตหทัยวัตถุ เป็นปัจจัย

อกุศลสุส ฐมมสุส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลนามขันธ ๓-๑-๒ คือ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล
"	ภูมิ	" "	ปัญจโวการภูมิ
"	บุคคล	" "	ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓
"	วิถิ	" "	ปัญจทวารวิถิ กามชวนมโนทวารวิถิ

สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน อำนาจแห่งปัจจัย ๖ หรือ ๓ เหมือนกันกับใน กุสลาปทาวสาน ใน กุสลาพฺยาโกตบท

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรมของ อกุสโล เอโก ขนฺโธ เป็นต้น จนถึง สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน เหล่านี้ เหมือนกันกับในวิธิพระบาลี

ปัจจุโย ฯลฯ

สูตรสังขยาวาระ

สรุปจำนวนสูตรบทในมิสสกปัจจัย คือ สหชาตนิสสยะ และวัตถุปุเรชาตนิสสยะ แห่งปัญหาวาระดังกล่าวแล้วนั้น มี ๒ ประการด้วยกัน คือ

๑. กุสลาพฺยาโกโต กุสลสุส สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน ปัจจุโย.
๒. อกุสลาพฺยาโกโต อกุสลสุส สหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจุเณน ปัจจุโย.

สหชาตนิสสยะ และ วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัยสภาคะ

ปัจจัยที่เป็นสภาคะกันได้กับสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ดังกล่าวแล้ว มี ๔ หรือ ๒* ปัจจัย คือ สหชาตตติ วัตถุปุเรชาตตติ สหชาตอวิกตะ วัตถุปุเรชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์มิสสกพระบาลีแห่งสหชาตนิสสยวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

* ๒ ปัจจัยนั้น คือ สหชาตตติวัตถุปุเรชาตตติ, สหชาตอวิกตวัตถุปุเรชาตอวิกตะ

๘/๓ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจฉัย

ก. อพฺยาगतบพ

อพฺยาगतปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฐมโม อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส วตฺถารมฺมณปูเรชาตนิสสยปัจฉเยน
ปัจฉโย. อพฺยาगतธรรมเป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจวัดถารัมมณปูเร-
ชาตนิสสยปัจฉัย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถู วิปากาพฺยาगतานํ กิริยาพฺยาगतานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปูเรชาตนิสสย-
ปัจฉเยน ปัจฉโย. ปวัตติและมรณาสันนหทัยวตฺถูเป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่วิปากกิริยานาม-
ขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจฉัย

จำแนกบพ และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาगतโต ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ หทัยวตฺถูที่เกิดพร้อมกันกับจิต
ดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไปในมรณาสันนกาล หรืออีกนัยหนึ่ง จิตที่ตัดหทัยวตฺถู
เมื่อขณะเป็นวตฺถูและอารมณ์เป็นปัจฉัย

อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปาทจิต ๑
มหากิริยาจิต ๘ ตทารัมมณจิต ๑๑ กิริยาอภิญฺญาจิต ๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรติ อัปปมัญญา)
ที่เกิดในมรณาสันนกาล หรืออีกนัยหนึ่ง ที่เกิดในปวัตติกาลและมรณาสันนกาลเป็นปัจฉยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล มรณาสันนกาล

” ภูมิ ” ” บัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ ผลบุคค ๔

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี อภิญฺญาวิถี มรณาสันนวิถี

วตฺถารมฺมณปูเรชาตนิสสยปัจฉเยน อำนาจแห่งวัดถารัมมณปูเรชาตนิสสยปัจฉัย
เป็นพิเศษ ในบรรดาปัจฉัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ วัดถารัมมณปูเรชา-
ตนิสสยะ อารัมมณะ อารัมมณปูเรชาตะ วัดถารัมมณปูเรชาตวิปปยุตตะ อารัมมณปูเรชาตัตถิ
อารัมมณปูเรชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี
กุสลดปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม กุสลดสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจยน
ปัจจุโย. อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจวตฺถารมฺมณฺปุเรชา-
ตนิสฺสยปัจจย

อนุวาทพระบาลี

วตฺถุ กุสลํ ขนฺธํ วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจยน ปฺจฺจุโย. ปวตฺติ
และ มรณาสันนหทัยวตฺถุ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุสลดนามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจวตฺถา-
รํมณฺปุเรชาตนิสฺสยปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ฐมฺโหม องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาคตปทาวสาน
ใน อพฺยาคตบท

กุสลดสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุสลดจิตตูปบาท ๘ กุสลดอภิญญาจิตตูปบาท ๑
(เวณวิรติ อปัมฺภิญญา) ที่เกิดในมรณาสันนกาล หรือที่เกิดในปวตฺติกาล แลมรณาสันนกาล เป็น
ปัจจยูปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ วิถี เหมือนกันกับ อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจยน อำนาจปัจจย ๖ เหมือนกับดังที่กล่าวแล้ว
ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี
อกุสลดปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธิพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม อกุสลดสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจฺเจยน
ปัจจุโย. อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อกุสลดธรรม ด้วยอำนาจวตฺถารมฺมณฺปุเรชา-
ตนิสฺสยปัจจย

อนุบาทพระบาลี

วตฺถุ อกุสลํ ขนฺธํ วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย. ปวตฺติ และมรณสํนหทัยวตฺถุเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามจันท์ ๔ ด้วยอำนาจวัตรารมฺมณ-ปุเรชาตนิสฺสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมเหมือนกันกับ อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

อกุสลสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปาท๑๒ (เว้นอิสสา มัจฉริยะ กุกกฺจะ) ที่เกิดในมรณสํนกาล หรือที่เกิดในปวตฺติกาลและมรณสํนกาลเป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวตฺติกาล มรณสํนกาล

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ” ” กามชวณมโนทวารวิถี มรณสํนวิถี

วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจเยน อำนาจปัจจัย ๘ คือเพิ่ม ๒ ได้แก่ อารัมม-ณาธิปติ อารัมมณฺูปนิสฺสยะ

ปฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี พึงเข้าใจองค์ธรรมเป็นต้นตามในวิธิพระบาลี

สูตรสังขยวาระ

สรุปจำนวนสูตรบทในวัตรารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. อพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย.

๒. อพฺยาคโต กุสลสฺส วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย.

๓. อพฺยาคโต อกุสลสฺส วตฺถารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจเยน ปฺจโย.

วัตรารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจยสภาะ

ปัจจัยที่เป็นสภาะกันได้กับวัตรารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มี ๓ ปัจจัย คือ อารัมมณะ อารัมมณาธิปติ อารัมมณฺูปนิสฺสยะ อารัมมณฺปุเรชาตะ วัตรารมฺมณฺปุเรชาตวิปยุตตะ อารัมมณฺปุเรชาตตติ อารัมมณฺปุเรชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัตรารมฺมณฺปุเรชาตนิสฺสยปฺจย และ จบ นิสฺสยปฺจย

๕. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอุปนิสสยปัจจย

ในอุปนิสสยปัจจย ๓ อย่างนั้น อารัมมณูปนิสสยปัจจย พร้อมทั้งองค์ธรรมเป็นต้น เหมือนกันกับอารัมมณชาติปัจจยทุกประการ อนันตรูปนิสสยปัจจย พร้อมทั้งองค์ธรรมเป็นต้น เหมือนกันกับอนันตรปัจจยทุกประการ ฉะนั้น มิจำเป็นที่จะต้องแสดงอีก จะแสดงแต่ปกตูปนิสสยปัจจยอย่างเดียว

๕/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปกตูปนิสสยปัจจย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสลสฺส ฐมมสฺส ปกตูปนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. สทฺธํ อุปฺนิสฺสาย ทานํ เทติ สีสํ สมายิตฺติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปฺสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ สมายตฺติ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา คือความเชื่อคุณของพระรัตนตรัย กรรมและผลของกรรม โลกนี้โลกหน้าเป็นต้นแล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา สมาบัติ เกิดขึ้น

๒. สีสํ สุตํ จาคํ ปญฺญํ อุปฺนิสฺสาย ทานํ เทติ สีสํ สมายิตฺติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ ฌานํ อุปฺปาเทติ วิปฺสฺสนํ อุปฺปาเทติ มคฺคํ อุปฺปาเทติ อภิญฺญํ อุปฺปาเทติ สมายตฺติ อุปฺปาเทติ. บุคคลใดอาศัยศีล ได้เห็น ได้ยิน บริจาค และความรู้แล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฌาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา สมาบัติ เกิดขึ้น

๓. สทฺธชา สีสํ สุตํ จาโค ปญฺญา สทฺธาย สีสฺสฺส สุตฺสฺส จาคฺสฺส ปญฺญาย ปกตูปนิสฺสยปฺจฺเจเนน ปฺจฺจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจย

๔. ปฐมุตต ฌานุตต ปริกมัม ปฐมุตต ฌานุตต, ทุตติยุตต ฌานุตต ปริกมัม ทุตติยุตต ฌานุตต, ตุตติยุตต ฌานุตต ปริกมัม ตุตติยุตต ฌานุตต, จตุตถุตต ฌานุตต ปริกมัม จตุตถุตต ฌานุตต, อากาसानญายตนุตต ปริกมัม อากาसानญายตนุตต, วิญญาณญายตนุตต ปริกมัม วิญญาณญายตนุตต, อากิณฺณญายตนุตต ปริกมัม อากิณฺณญายตนุตต เนวสญฺญานาสญฺญายตนุตต ปริกมัม เนวสญฺญานาสญฺญายตนุตต ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปรกฺกมฺมกฺกือภาวนาที่เกิตก่อนปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาसानญายตนฌาน วิญญาณญายตนฌาน อากิณฺณญายตนฌาน เนวสญฺญานาสญฺญายตนฌาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาसानญายตนฌาน วิญญาณญายตนฌาน อากิณฺณญายตนฌาน เนวสญฺญานาสญฺญายตนฌาน โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๕. ปจฺม ฌานํ ทุตติยุตต ฌานุตต, ทุตติย ฌานํ ตุตติยุตต ฌานุตต, ตุตติย ฌานํ จตุตถุตต ฌานุตต, จตุตถ ฌานํ อากาसानญายตนุตต, อากาसानญายตนํ วิญญาณญายตนุตต, วิญญาณญายตนํ อากิณฺณญายตนุตต, อากิณฺณญายตนํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนุตต ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฐมฌาน ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาसानญายตนฌาน วิญญาณญายตนฌาน อากิณฺณญายตนฌาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ทุตติยฌาน ตุตติยฌาน จตุตถฌาน อากาसानญายตนฌาน วิญญาณญายตนฌาน อากิณฺณญายตนฌาน เนวสญฺญานาสญฺญายตนฌาน ตามลำดับ ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๖. ทิพฺพุตต จกฺขุตต ปริกมัม ทิพฺพุตต จกฺขุตต, ทิพฺพาย โสตรชาตฺยา ปริกมัม ทิพฺพาย โสตรชาตฺยา, อิทฺธิวิธฺสวณฺณุตต ปริกมัม อิทฺธิวิธฺสวณฺณุตต, เจโตปริยฺสวณฺณุตต ปริกมัม เจโตปริยฺสวณฺณุตต, ปุพฺเพนิวาสนฺนุตตติสวณฺณุตต ปริกมัม ปุพฺเพนิวาสนฺนุตตติสวณฺณุตต, ยถากมฺมุปกฺกวณฺณุตต ปริกมัม ยถากมฺมุปกฺกวณฺณุตต, อนาคตฺสวณฺณุตต ปริกมัม อนาคตฺสวณฺณุตต ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. ปรกฺกมฺมกฺกือภาวนาที่เกิตก่อน ทิพฺพจักขุ ทิพฺพโสตะ อิทฺธิวิธฺญาณ เจโตปริยฺญาณ ปุพฺเพนิวาสนฺนุตตติญาณ ยถากมฺมุปกฺกญาณ อนาคตฺสวณฺณเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ทิพฺพจักขุ ทิพฺพโสตะ อิทฺธิวิธฺญาณ เจโตปริยฺญาณ ปุพฺเพนิวาสนฺนุตตติญาณ ยถากมฺมุปกฺกญาณ อนาคตฺสวณฺณ โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๗. ทิพฺพจกฺขุ ทิพฺพาย โสตรชาตฺยา, ทิพฺพโสตรชาตฺ อิทฺธิวิธฺสวณฺณุตต, อิทฺธิวิธฺสวณฺณ เจโตปริยฺสวณฺณุตต, เจโตปริยฺสวณฺณ ปุพฺเพนิวาสนฺนุตตติสวณฺณุตต, ปุพฺเพนิวาสน-

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๐ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก (เว้นอรหัตตมรรคจิต ๑) เป็นปัจจัย

กุสลดส ฌมมสส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิธี ” ” ปัญจทวารวิธี กามชวนะ และอัปปนาชวนมโนทวารวิธี

ปกตูปนิสสยปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว ไม่มีปัจจัยอื่นๆ เข้ามาช่วยอุปการะในคราวเดียวกันแต่ประการใด

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสลดปทาวสาน ใน กุสลดบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อกุสลดส ฌมมสส ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. สทฺธํ อุนิสฺสาย มานํ ขปฺเปติ ทิฏฺฐิํ คณฺหาติ, สํลํ สุตํ จาคํ ปญฺญํ อุนิสฺสาย มานํ ขปฺเปติ ทิฏฺฐิํ คณฺหาติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญาของตนแล้ว ย่อมทำมานะที่ยังไม่เกิดให้เกิด มีการถือเอาความเห็นผิด

๒. สทฺธา สํลํ สุตํ จาโค ปญฺญา รากฺขสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส ทิฏฺฐิยา ปตฺตนาเย ปกตูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโม องค์ธรรมได้แก่ โลภียกุสลจิตตูปบาท ๑๗ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อกุศลสส ฐมมสส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจัยอุปบัน
ว่าโดย กาล เป็นไปใน ประวัติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” บุคคล ๔ ผลเสกขบุคคล ๓

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี ฌานวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสสยปัจเจยเน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจัยอย่างเดียว

ปัจเจโย ฯลฯ

ในอนวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามพระบาลี

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสlob ฐมlob อพฺยากตสส ฐมมสส ปกตูปนิสสยปัจเจยเน ปัจเจโย. กุสlobธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนวาทพระบาลี

๑. สทฺธํ อุปนิสฺสาย อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยญฺจิมูลกํ ทุกฺขํ
ปจฺจนฺโถติ, สီลํ สุตํ จาคํ ปญฺณํ อุปนิสฺสาย อตฺตานํ อาตาเปติ ปริตาเปติ ปริยญฺจิมูลกํ
ทุกฺขํ ปจฺจนฺโถติ. บุคคลใดอาศัยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ของตนแล้ว ย่อมทำความ
เดือดร้อนที่ยังไม่เกิดให้เกิด ที่เกิดแล้วก็ให้เกิดมากขึ้นและต้องเสวยทุกข์ทางกายด้วยการ
แสวงหาเป็นมูลเป็นสาเหตุ

๒. สทฺธา สီลํ สุตํ จาโค ปญฺญา กายิกสฺส สุขสฺส กายิกสฺส ทุกฺขสฺส ผลสมมา-
ปตฺติยา ปกตูปนิสฺสยปัจเจยเน ปัจเจโย. ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา เป็นปัจจัย ช่วย
อุปการะแก่อพฺยากตสส สุขสส กายิกสส ทุกฺขสส ผลสมมา-

๓. กุสlob กมฺมํ วิปាកสฺส ปกตูปนิสฺสยปัจเจยเน ปัจเจโย. กุสlobกรรม ๒๑ ที่เป็น
พลวะมีกำลังมากเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กุสlobวิปาก ๒๕ นามขันธ์ ๔ (ตามอภิธรรมนัย)
หรือกุสlobวิปากและกุสlobกัมมขรูป (ตามสูตรต้นตุนัย) ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. อรหา มคฺคํ อุปนิสฺสาย อนุปฺปนฺนํ กิริยาสมุปตฺติ อุปฺปาเทติ อุปฺปนฺนํ
สมาปชฺชติ สงฺขารे อนิจฺจโถ ทุกฺขโถ อนตฺตโถ วิปสฺสติ. พระอรหันต์อาศัยอหัตตมรรค

ที่ตนได้แล้ว ทำมานสมบัติที่ยังไม่เกิดให้เกิด เมื่อมานเกิดแล้วก็เข้ามานที่ได้ทำสำเร็จมาแล้ว ด้วยการอธิษฐาน พระอรหันต์พิจารณาสังขารธรรม รูปนาม โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๕. มคฺโค อรหโต อตฺตปณฺธิสุมภิตาย ฐมฺมปณฺธิสุมภิตาย นิรุตฺตปณฺธิสุมภิตาย ปณฺธิภาณปณฺธิสุมภิตาย จานาจาณโกสลุตฺตส ปกฺคูปนิสฺสยปฺจเยน ปฺจจโย. อรหัตตมรรค ของพระอรหันต์เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อตฺตปณฺธิสุมภิตา (ปัญญาแตกฉานเนื้อความพระไตรปิฎก) ฐมฺมปณฺธิสุมภิตา (ปัญญาแตกฉานในธรรมภาษามคธ บาติ ไวยากรณ์) นิรุตฺตปณฺธิสุมภิตา (ปัญญาแตกฉานในภาษาต่าง ๆ) ปณฺธิภาณปณฺธิสุมภิตา (ปัญญาแตกฉานทั้ง ๓ ประการดังที่กล่าวนี้) และความฉลาดในเหตุที่สมควรและไม่สมควรด้วยอำนาจปกฺคูปนิสฺสยปัจจัย

๖. มคฺโค ผลสมาปฺตติยา ปกฺคูปนิสฺสยปฺจเยน ปฺจจโย. มรรคเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ผลสมบัติ ด้วยอำนาจปกฺคูปนิสฺสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสลโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ ที่ เป็นพละมี กำลังมาก เป็นปัจจัย

อพฺยาคตฺตส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๘ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺปนาชวนมโนทวารวิถี

ปกฺคูปนิสฺสยปฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกฺคูปนิสฺสยปัจจัยเป็นพิเศษในบรรดา อำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปกฺคูปนิสฺสยะ นานักขณิกกัมมะ

ปฺจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมโม อกุสสส ฐมมสส ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ราก์ อุปนิสสาย ปาณํ หนติ, อทินฺนํ อาทียติ, มุสา ภณฺติ, ปิสุณํ ภณฺติ,
ผรุสํ ภณฺติ, สมฺมํ ปลปติ, สนฺธิํ จินฺนติ, นิรุโลปํ หรติ, เอกาการิกํ กโรติ, ปริปนฺเน
ติฏฺฐติ, พรทาร์ จจฺจติ, ความมาตํ กโรติ, นิคมมาตํ กโรติ, มาตฺรํ ชีวตา โวโรเปติ,
ปีตฺรํ ชีวตา โวโรเปติ, อรหนตํ ชีวตา โวโรเปติ, ทฏฺฐเจณ จิตฺเตน ตถาคตสฺส โลหิตํ
อุปฺปาเทติ, สงฺฆํ ภินฺนติ. บุคคลใดอาศัยรากะแล้วทำการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ กล่าวคำเท็จ
กล่าวคำต่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำเพื่อเจ้า ดัดช่อง ย่องเบา ลอบขโมยขึ้นบ้าน คอย
ดักปล้นตามทางสี่แยกสามแยก เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เผลอหมู่บ้าน เผลอนิคมจังหวัด ทำร้ายมารดา
จนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายบิดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายพระอรหันต์จนถึงสิ้นชีวิต กระทำพระโลหิตของ
พระตถาคตให้ห้อด้วยใจประทุษร้าย ทำลายพระสงฆ์ให้แตกกัน

๒. โทสํ, โมหํ, มานํ, ทิฏฺฐิํ, ปตฺตณํ อุปนิสสาย ปาณํ หนติ ฯ เป ฯ สงฺฆํ
ภินฺนติ. บุคคลใดอาศัยโทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะที่มีสภาพปรารถนา ภวสมบัติ
โกศสมบัติ แล้วทำการฆ่าสัตว์ ฯ ล ฯ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

๓. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺตนา รากสฺส โทสสฺส โมหสฺส มานสฺส
ทิฏฺฐิยา ปตฺตนาย ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย. รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และ
ความปรารถนา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนา
ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๔. ปาณาติปาโต ปาณาติปาตสฺส, อทินฺนาทานสฺส กาเมสุมิจฺฉาจารสฺส,
มุสาวาทสฺส, ปิสุณาย วาจาย, ผรุสฺส วาจาย, สมฺมปฺปลาปสฺส, อภิขณฺณาย, พยาปาทสฺส,
มิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปกตูปนิสสยปจฺเจยน ปจฺจโย. การฆ่าสัตว์ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ การ
ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดกาม กล่าวคำเท็จ กล่าวคำต่อเสียด กล่าวคำหยาบ กล่าวคำ
เพื่อเจ้า การเพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์สมบัติของผู้อื่น ความพยาบาท ความเห็นผิด ด้วยอำนาจ
ปกตูปนิสสยปัจจัย

๕. อทินนทานํ อทินนทานสูตร, กาเมสุมิฉาจารสูตร, มุสาวาทสูตร, ปิสุณาวาจา, พรุสสาย วาจา, สมมุปปปลาปสูตร, อภิขณาย, พยาบาทสูตร, มิจฉาทิฏฐิยา, ปาณาติปาตสูตร ปกตูปนิสฺสยปัจจุเณน ปัจจโย. อทินนทาน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อทินนทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท ปิสุณาวาจา พรุสสาวาจา สัมผัสปปลาป อภิขณา พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ และปาณาติปาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

ทุจิริที่เหลือ ๘ เป็นมูละตามลำดับ ทุจิริทั้ง ๑๐ เป็นมูลี ก็คงแสดงไปในการทำนองเดียวกันกับที่แสดงแล้วนี้ การแสดงความเป็นมูละ มูลี ในทุจิริ ๑๐ นี้ ชื่อว่าพัทธจักกะ

๖. มาตุฆาติกมมัม มาตุฆาติกมมุตฺต, ปิตุฆาติกมมุตฺต อรหตุฆาติกมมุตฺต
 รุหิตุปฺปาตกมมุตฺต, สงฺฆเภทกมมุตฺต, นียตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา ปกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค
 ปจฺจโย. มาตุฆาตกรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ มาตุฆาต ปิตุฆาต อรหตุฆาต โลหิต-
 คุปฺปาต สังฆเภท และนียตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาอย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยอำนาจปกฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺคฺค

๗. ปิตุมาติกมัม ปิตุมาติกมมุตส, อรหุตมาติกมมุตส, รุหิตุปปาทกมมุตส, สขมเภทกมมุตส นียตมิจฉาทิฏฐิยา, มาตุมาติกมมุตส ปกตูปนิสสยปจฺเจเยน ปจฺจโย. ปิตุมาตกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ปิตุมาต อรหันตมาต โลหิตุปบาท สังฆเภท นียตมิจฉาทิฏฐิ และมาตุมาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจัย

๘. อรหันตชาติกัมมํ อรหันตชาติกัมมุสฺส, รุหิตุปปาทกัมมุสฺส, สงฺฆเภท-
กัมมุสฺส, นียตมิจฉาทิฏฐิยา, มาตุฆาติกัมมุสฺส, ปิตุฆาติกัมมุสฺส ปกตูปนิสฺสย-
ปัจจุเยน ปัจจโย. อรหันตชาตกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อรหันตชาต โลหิตุปบาท
สังฆเภท นียตมิจฉาทิฎฐิ มาตุฆาต ปิตุฆาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๕. รุหิตุปปาทกมฺมํ รุหิตุปาทกมฺมสฺส, สงฺฆเภทกมฺมสฺส, นียตมิจฉาทิฏฐิยา, มาตุฆาตีกมฺมสฺส, ปิตุฆาตีกมฺมสฺส, อรหฺนตฆาตีกมฺมสฺส ปกฺตูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย. โลหิตุปบาทกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ โลหิตุปบาท สังฆเภท นียตมิจฉาทิฏฐิ มาตฆาต ปิตุฆาต อรหฺนตฆาต ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๑๐. สงฆ์ภทกมมํ สงฆ์ภทกมมุตฺต, นียตมิจฉาทิฏฐิยา, มาตุจฉาทิกมมุตฺต, ปิตุจฉาทิกมมุตฺต, อรหันตฉาทิกมมุตฺต รุหิตุปปาทกมมุตฺต ปกตูปนิสฺสยปัจจุเณน ปจฺจโย. สังฆภทกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ สังฆภทกรรม นียตมิจฉาทิฏฐิ มาตุจฉา ปิตุจฉา อรหันตฉาต โลหิตุปบาท ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

๑๑. นียตมิจฉาทิฏฐิ นียตมิจฉาทิฏฐิยา, มาตุมมาติกมมุตส ปิตุมมาติกมมุตส, อรหุตุมมาติกมมุตส, รุหิตุปปาตมมุตส, สงุมเกทมมุตส ปกตูปนิสสยปจเจเยน ปจเจโย. นียตมิจฉาทิฏฐิ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่ นียตมิจฉาทิฏฐิ มาตุมมาต ปิตุมมาต อรหุตุมมาต โลหิตุปปาต สงุมเกท ด้วยอำนาจปกตูปนิสสยปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะ มีกำลังมาก และทพพลวะมีกำลังน้อย เป็นปัจจย

อกุสลุตส ฐมมุตส องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสสยปจเจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกตูปนิสสยปัจจยอย่างเดียว

ปจเจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี รากิ องค์ธรรมได้แก่ โลกมุตจิตตูปบาท ที่มีรากะเป็นประธาน, โทส องค์ธรรมได้แก่ โทสมุตจิตตูปบาท ที่มีโทสะเป็นประธาน, โมหิ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่มีโมหะเป็นประธาน, มานิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตูปบาท ที่มีมานะเป็นประธาน, ทิฏฐิ องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตตูปบาท ที่มีทิฏฐิเป็นประธาน, ปตถนิ องค์ธรรมได้แก่ โลกมุตจิตตูปบาท ที่มีโลภะเป็นประธาน เป็นปัจจย

ปาณิ หนติ องค์ธรรมได้แก่ โทสมุต โมหมุตจิตตูปบาท ที่เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์

อทินฺน อาทียติ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการลักทรัพย์

มุสา ภณติ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการพูดปด

ปิสฺสณิ ภณติ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการพูดส่อเสียด

ผรุสฺ ภณติ องค์ธรรมได้แก่ โทสมุต โมหมุตจิตตูปบาท ที่เกี่ยวกับการกล่าวคำหยาบ

สมฺพํ ปลปติ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการกล่าวเพ้อเจ้อ

สนฺธิ จินฺนฺตติ, นิฉฺโลปํ หรติ, เอกาการิกํ กโรติ, ปริปนฺเน ติฏฺฐติ. ความกล่าว

กโรติ, นิคมมฺมํ กโรติ องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกี่ยวกับการตัดช่อง ย่องเบา เป็นต้น

* ดูรรถกถาปัญจปกรณ์ แปล หน้า ๑๘๑

ขึ้นบ้าน คอยดักปล้นตามทางสี่แยกสามแยก เป็นชู้กับภรรยาผู้อื่น เหาหมู่บ้าน เผานิคมจังหวัด แล้วให้ทาน สมาทานศีล รักษาอุโบสถ ให้ฆาน วิปัสสนาญาณ มรรค อภิญญา และสมบัติ เกิดขึ้นเพื่อจะลบล้างผลของอกุศลนั้นให้สิ้นไป*

๔. มาตร ชีวิตา โวโรเปตฺวา, ปีตร ชีวิตา โวโรเปตฺวา, อรหนต์ ชีวิตา โวโรเปตฺวา, ทฏฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตฺส โลหิตํ อุปฺปาเทตฺวา, สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา, ตสฺส ปฏฺิมาตตฺถาย* ทานํ เทติ สีลํ สมาทียติ อุโปสถกมฺมํ กโรติ. บุคคลใดทำร้ายมารดาจน ถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายบิดาจนถึงสิ้นชีวิต ทำร้ายพระอรหันต์จนถึงสิ้นชีวิต กระทำพระโลหิตของ พระตถาคตให้ห่อด้วยใจประทุษร้าย ทำลายสงฆ์ให้แตกกันแล้ว ให้ทาน สมาทานศีล รักษา อุโบสถ เพื่อจะลบล้างผลของอกุศลนั้นให้สิ้นไป*

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะ มีกำลังมาก เป็นปัจจัย

กุสลสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตูปบาท ๒๑ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

ว่าโดย วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน กามชวณะ อัปนาชวณมโนทวารวิถี

ปกตฺวปนิสฺสยปฺจฺเจยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสldbท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปกตฺวปนิสฺสยปฺจฺเจยน ปจฺจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจปกตฺวปนิสฺสยปัจจัย

* ดูบรรณการปัญญาปกรณัม แปล หน้า ๑๘๑

อนุวาทพระบาลี

๑. รากํ โทสํ โมหํ มานํ ทิฏฐิํ ปตฺถนํ อุนิสุสาย อตฺตानํ อาตาเปติ
ปริตาเปติ ปริยฺญูจิมูลกํ ทุกฺขํ ปจฺจนุโกติ. บุคคลใดอาศัย รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ
และโลภะที่มีสภาพปรารถนา ภวสมบัติ โภคสมบัติแล้ว ย่อมทำความเดือดร้อนที่ยังไม่เกิด
ให้เกิด ที่เกิดแล้วให้เกิดมากขึ้น และต้องเสวยทุกข์ทางกายด้วยการแสวงหาเป็นมูลเป็นสาเหตุ

๒. ราโค โทโส โมโห มาโน ทิฏฺฐิ ปตฺถนา กายิกสุส สุขสุส กายิกสุส ทุกฺขสุส
ผลสมาปตฺติยา ปกฺคูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย. รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และโลภะ
ที่มีสภาพปรารถนาภวสมบัติ โภคสมบัติ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ความสุขกาย ความทุกข์
กาย และผลสมาบัติ ด้วยอำนาจปกคูปนิสสยปัจจัย

๓. อกุสฺสํ กมฺมํ วิปากสุส ปกฺคูปนิสฺสยปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุศลกรรม ๑๒
ที่เป็นพลวะมีกำลังมากทั้งในภพนี้และในภพก่อน เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลวิปาก-
จิตตูปบาท ๙ ด้วยอำนาจปกคูปนิสสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เป็นพลวะ
มีกำลังมาก เป็นปัจจัย

อพฺยาทตฺตส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๙ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐
เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ วิถี ก็คงเป็นไปได้เช่นเดียวกันกับใน อพฺยาทตฺตทาวสาน ใน กุสลบท

ว่าโดย บุคคล เป็นไปในปฏฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

ปกคูปนิสสยปจเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปกคูปนิสสยปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปกคูปนิสสยะ นานักขณิกกัมมะ

ปจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

๒. กายิกํ สํ กายิกํ ทุกํ อุตฺต โภชนํ เสนาสนํ สทฺธาย สีสฺส สุตฺส จาคฺสส
 ปญฺญา ปกฺตฺปนีสฺสยปฺจฺเยน ปฺจฺโย. ความสุขกาย ความทุกข์กาย ความเย็นความร้อน
 อาหาร ที่อยู่อาศัย เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ด้วยอำนาจ
 ปกตฺปนีสฺสยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยากโต ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๕ หรือ ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ รูป ๒๘ ที่เป็นพลละมีกำลังมาก (เว้นอรหัตตผล) เป็นปัจจัย

กุสลสุต ฐมฺมสุต องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ เป็นปัจจัยปัจุบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล* ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๘

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺนาชวนมโนทวารวิถี

ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ฯลฯ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลจิตตเกิดขึ้นแก่ปุณฺชนและผลเสกขบุคคล โดยอาศัยกระแสจิตของพระอรหันต์

อกุสลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยากโต ฐมฺโม อกุสลสุต ฐมฺมสุต ปกตูปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย. อพฺยากต-
ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจปกตูปนิสฺสยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. กายิกํ สฺขํ กายิกํ ทฺวักขํ อุตฺต โภชนํ เสนาสนํ อุปนิสฺสาย, ปาณํ หนฺติ,
อทินฺนํ อาทียติ, มุสา ภณฺติ, ปิสฺสํ ภณฺติ, ผรุสํ ภณฺติ, สมฺมํ ปลฺลปติ, สนฺธิํ ฌินฺทติ,
นิลุโลปํ หรติ, เอกาการิกํ กโรติ. ปริปนฺเน ติฏฺฐจติ, ปฺรทาร์ คจฺจนติ, คามฆาตํ กโรติ,
นิคมฆาตํ กโรติ, มาตฺรํ จีวิตา โวโรเปติ, ปิตฺรํ จีวิตา โวโรเปติ, อรหนฺตํ จีวิตา
โวโรเปติ, ทฺวญฺเฐน จิตฺเตน ตถาคตสุตฺถ โลหิตํ อุปฺปาเทติ สงฺฆํ ฆินฺทติ. บุคคลใดอาศัย
กายิกสุข กายิกทฺวักขํ อุตฺต โภชนะ เสนาสนะแล้ว ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ฯลฯ ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน

* ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปในปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔ ธรรมที่เป็นปัจจัยปัจุบัน เป็นไปในปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๘ (เว้นพระอรหันต์) เมื่อแสดงรวมกัน ก็เป็นไปในปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๘

ในวิธิพระบาลี อพฺยาคโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ โลเกียวิปากจิตตูปบาท ๓๒
กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ รูป ๒๘ ที่เป็นพละมีกำลังมาก เป็นปัจจัย

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี ก็คงเป็นได้เช่นเดียวกันกับ อกุศลปาวสาน ใน กุศลบท
 ปกตูปนิสสยปัจจุเณน ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาตี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สรุปจำนวนสุทธบทแห่งปกคฺคปิณีสยปัจฉยปัญหาวาระ ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้นมี ๘ ประเภทด้วยกัน คือ

- ปัจจัยที่เป็นสภาวะกันได้อีกกับปกติปัจจัย ดังแสดงมาแล้วข้างต้นนั้น มีปัจจัยเดียวคือ นานักขณิกัมมะ

๑๐/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัดอุปัธยาตปจจัย

ใน วัดอุปัธยาตปจจัยนี้ องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้นเหล่านี้เหมือนกันกับวัดอุปัธยาตนิสสยปจจัยทุกประการ เหตุนี้จึงมิได้แสดงไว้อีก

๑๐/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณุปุทธาตปจจัย

ก. อพฺยาตตบถ

อพฺยาตตปทาวสาน ใน อพฺยาตตบถ

วิธีพระบาลี

อพฺยาตโต ฐมโม อพฺยาตตสฺส ฐมมสฺส อารมฺมณุปุทธาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
อพฺยาตตธรรมเป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาตตธรรม ด้วยอำนาจอารัมมณุปุทธาตปจฺจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา จกฺขุ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ, โสตํ ฆานํ ชิวหํ กายํ
รูปํ สทฺทํ ญฺเฐ รสํ โสณฺฑพฺพํ วจฺฉํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติ.
พระอรหันต์ทำการพิจารณาจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณํ
สัททารมณํ ญฺเฐารมณํ รสารมณํ โสณฺฑัพพารมณํ และหทัยวัตถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง
อนัตตา

๒. ทิพฺเพน จกฺขุนา รูปํ ปสฺสติ. พระอรหันต์เห็นรูปารมณํด้วยทิพพจักขุอภิญญา

๓. ทิพฺพาย โสตธาตฺถยา สทฺทํ สฺสณฺดาติ. พระอรหันต์ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต-
อภิญญา

๔. รูปายตํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส, สทฺทายตํ โสตวิญฺญาณสฺส, ญฺเฐายตํ
ฆานวิญฺญาณสฺส, รสายตํ ชิวหาวิญฺญาณสฺส, โสณฺฑพฺพายตํ กายวิญฺญาณสฺส
อารมฺมณุปุทธาตปจฺจเยน ปจฺจโย. รูปารมณํเป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่ จักขุวิญญานจิต ๒,
สัททารมณํเป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่โสตวิญญานจิต ๒, ญฺเฐารมณํเป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะ
แก่ฆานวิญญานจิต ๒, รสารมณํเป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่ชิวหาวิญญานจิต ๒, โสณฺฑัพพารมณํ
เป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่กายวิญญานจิต ๒ ด้วยอำนาจอารัมมณุปุทธาตปจฺจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยากโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อารมณฺ ๖ คือ ปัจจุบันนิพ-
ผันรูป ๑๘ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กามวิปากจิตตูปบาท ๒๓ กามกิริยาจิตตูป-
บาท ๑๑ กิริยาอภิณฺญาจิตตูปบาท ๑ ที่เป็นทิพพจักขุ ทิพพโสตะ (เวณฺวิรติ อปัมฺมัญญา)
เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายในและภายนอก

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวณฺมโนทวารวิถี
อภิณฺญาวิถี

อารมฺมณฺปุเรชาตปฺจเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอารมฺมณฺปุเรชาตปัจจัยเป็นพิเศษ
ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อารมฺมณฺปุเรชาตะ
อารมฺมณฺะ วัตถารมฺมณฺปุเรชาตนิสสยะ วัตถารมฺมณฺปุเรชาตวิปยุตตะ อารมฺมณฺปุเรชาตตฺติ
อารมฺมณฺปุเรชาตอวิกตะ

ปฺจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล
กุสฺลปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยากโต ฌมฺโม กุสฺลสฺส ฌมฺมสฺส อารมฺมณฺปุเรชาตปฺจเจยน ปฺจจโย.
อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสฺลธรรม ด้วยอำนาจอารมฺมณฺปุเรชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา วา ปุณฺหุชฺชา วา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต วิปสฺสณฺติ, โสตํ
ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รูเป สทฺเท ทนฺเช รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต
วิปสฺสณฺติ. พระเสกขบุคคลก็ดี ปุณฺชนก็ดี ทำการพิจารณาจักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท
ชีวหาปสาท กายปสาท รูปรามณฺ สัททารมณฺ คันธารมณฺ รสารมณฺ โผฏฺฐัพพารมณฺ และ
หทัยวตฺถุ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

๒. ทิพฺเพน จกฺขุนา รุปํ ปสฺสณฺติ, ทิพฺพาย โสธธาตุยา สทฺทํ สฺสณฺติ.
พระเสกขบุคคลก็ดี ปุณฺชนกัฏฐิ ย่อมเห็นรูปารมณด้วยทิพพจักขุอภิญญา ย่อมได้ยินสัททารมณ
ด้วย ทิพพโสธอภิญญา

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อารมณ ๖ คือ ปัจจุบันนิปผันน-
รูป ๑๘ เป็นปัจจัย

กุสฺลสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ มหากุสฺลจิตตูปบาท ๘ กุสฺลอภิญญาจิตตูปบาท ๑
ที่เกี่ยวกับทิพพจักขุ ทิพพโสตะ (เวณอัปมัญญา) เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายในและภายนอก

ธรรมที่เป็นปัจจัยุปัน เป็นไปใน ปญฺจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี
อภิญญาวิถี

อารมฺมณฺปุเรชาตปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาร์มมณฺปุเรชาตปัจจัยเป็น
พิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาร์มมณฺปุเรชาตะ
อาร์มมณะ วัดถารมฺมณฺปุเรชาตนิสสยะ วัดถารมฺมณฺปุเรชาตวิปฺยุตตะ อาร์มมณฺปุเรชาตตฺถิ
อาร์มมณฺปุเรชาตอวิกตะ

ปฺจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสฺลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อกุสฺลสฺส ฌมฺมสฺส อารมฺมณฺปุเรชาตปฺจฺจโย ปฺจฺจโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสฺลธรรม ด้วยอำนาจอาร์มมณฺปุเรชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

จกฺขุํ โสถํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ รุเป สทฺทเต คณฺเฐ รเส โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ อสฺสาเทติ
อภินนฺทติ ตํ อารพฺภ ราโค อุปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อุปฺปชฺชติ อุทฺธจฺจ

อุปฺปชฺชติ โทมนสฺส อุปฺปชฺชติ. บุคคลใดมีความพอใจ ชอบใจ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสธารมณฺ์ โภฏฐัพพารมณฺ์ และหทัยวัตถุ เมื่ออาศัยจักขุปสาท เป็นต้น เป็นอารมณ์แล้ว รากะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธจจะ โทมนสฺสะ ย่อมเกิดขึ้น

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี **อพฺยากโต ฐมฺโม** องค์ธรรมได้แก่ อารมณฺ์ ๖ คือ ปัจจุบันนิป-
ผันรูป ๑๔ เป็นปัจจัย

อกุสฺสสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุสฺสจิตตูปบาท ๑๒ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญฺจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี รูปวิถี

อารมฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาร์มฺมณฺฺปุเรชาตปัจจัยเป็น
พิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ คือ อาร์มฺมณฺฺปุเรชาตะ อาร์มฺมณฺ์ อาร์มฺมณฺาธิปติ
วัดถารมฺมณฺฺปุเรชาตนิสสยะ อาร์มฺมณฺฺปนนิสสยะ วัดถารมฺมณฺฺปุเรชาตวิปฺยุตตะ อาร์มฺมณฺ-
ปุเรชาตตฺถิ อาร์มฺมณฺฺปุเรชาตอวิกตะ

ปฺจฺจโย ๑๓

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สูตรสังขยวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส อารมฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

๒. อพฺยากโต กุสฺลสฺส อารมฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

๓. อพฺยากโต อกุสฺลสฺส อารมฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

อาร์มฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจยสภาคะ

มี ๗ ปัจจัย คือ อาร์มฺมณฺ์ อาร์มฺมณฺาธิปติ วัดถารมฺมณฺฺปุเรชาตนิสสยะ อาร์มฺมณฺฺปนนิสสยะ
วัดถารมฺมณฺฺปุเรชาตวิปฺยุตตะ อาร์มฺมณฺฺปุเรชาตตฺถิ อาร์มฺมณฺฺปุเรชาตอวิกตะ

จบ ปัญฺจทวารวิภังค์แห่งอาร์มฺมณฺฺปุเรชาตปฺจฺเจย และ จบปุเรชาตปฺจฺเจย

๑๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตปัจจย

ก. กุสลบท

อพฺยาगतปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส ปจฺฉาชาตปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรม
เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺฉาชาตา กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสุส อิมสุส กายสุส ปจฺฉาชาตปจฺเจยน
ปจฺจโย. กุสลนามขันธ ๔ ที่เกิดทีหลังเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่ ดิขกายและจตุชกายที่เกิด
ก่อน ด้วยอำนาจปัจฉาชาตปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปาท ๒๑ ที่เกิดภายหลัง
เป็นปัจจย

อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ ดิขกายหรือจตุชกายที่เป็น สฐิตปัตตะ คือ
รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมนิทวารวิถี

อัปฺปนาวิติ

ธรรมที่เป็นปัจจยุปัน เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายใน

ปจฺฉาชาตปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจฉาชาตปัจจยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปจฺฉาชาตะ ปจฺฉาชาตวิปปยุตตะ
ปจฺฉาชาตตติ ปจฺฉาชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุลสลบท

อพฺยาทตปทาวสาน ใน อกุลสลบท

วิธีพระบาลี

อกุลโล ฌมฺโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺจนาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุลสลธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจปัจจนาชาตปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺจนาชาตา อกุลลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺจนาชาตปจฺจเยน
ปจฺจโย. อกุลสลนามขันธ์ ๔ ที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ ดิขกาย จตุชกาย ที่เกิด
ก่อน ด้วยอำนาจปัจจนาชาตปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุลโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุลสลจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดภายหลัง
เป็นปัจจัย

อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ดิขกายหรือจตุชกายที่เป็นฐิติปัตตะ คือ รูป
๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี
ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน รูปวิถีเป็นภายใน

ปจฺจนาชาตปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปัจจนาชาตปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปัจจนาชาตะ ปัจจนาชาตวิปปยุตตะ
ปัจจนาชาตตติ ปัจจนาชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยาคตบพ

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺจาสาทปจฺจเยน ปจฺจโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจปจฺจาสาทปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปจฺจาสาทา วิปากาพฺยาคตา กิริยาพฺยาคตา ขนฺธฯ ปุเรชาติสฺส อิมสฺส
กายสฺส ปจฺจาสาทปจฺจเยน ปจฺจโย. วิปากนามขันธ์ ๔ และกิริยานามขันธ์ ๔ ที่เกิดทีหลัง
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชชกาย จตุชกาย ที่เกิดก่อน ด้วยอำนาจ
ปจฺจาสาทปัจจัย

จำแนกบพ และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๒ (เว้น
อรูปวิปากจิต ๔) กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ เอกชกาย ทวิชกาย ติชชกาย จตุชกาย ที่เป็น
ฐิติปัตตะ คือ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อน เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล จุติกาล*

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคค ๔ ตามสมควร

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปญฺจทวารวิถี กามชวนะ อปัณฺนาชวน-
มโนทวารวิถี และวิถีมุตตจิตคือภวังคจิต

ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน รูปวิถีที่เป็นภายใน

ปจฺจาสาทปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปจฺจาสาทปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจัยทั้ง ๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือปจฺจาสาทะ ปจฺจาสาทวิปยุตตะ
ปจฺจาสาทัตถิ ปจฺจาสาทอวิคตะ

* ปญฺจโวการจิตตูปบาท ๑๕ นั้น เป็นไปใน จุติกาล

ปัจจโย ๙๑๙

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สูตรสังขยาวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. กุสโล อพฺยากตสฺส ปจฺณาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อกุสโล อพฺยากตสฺส ปจฺณาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อพฺยากโต อพฺยากตสฺส ปจฺณาชาตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ปัจจนาชาตปัจจยสภาคะ

มี ๓ ปัจจัย คือ ปัจจนาชาตวิปปยุตตะ ปัจจนาชาตัตถิ ปัจจนาชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจจนาชาตปัจจย

๑๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาเสวนปัจจัย

ก. กุสลับท

กุสลับทาวสาน ใน กุสลับท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสสส ฐมมสส อาเสวนปัจเจยน ปัจจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. ปุริมา ปุริมา กุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ กุสฺลानํ ขนฺธานํ อาเสวน-
ปัจเจยน ปัจจโย. กุสลนามจันท์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กุสลนามจันท์ ๔
ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๒. อนุโลมํ โคตรกฺขสฺส, อนุโลมํ โวทานสฺส อาเสวนปัจเจยน ปัจจโย. อนุโลม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่โคตรกฺขและโวทาน ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

๓. โคตรกฺข มกฺขสฺส โวทานํ มกฺขสฺส อาเสวนปัจเจยน ปัจจโย. โคตรกฺขและ
โวทานเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่มรรค ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ โลเกียกุสลขวนจิตตูปบาท ๑๗ ที่เกิด
ก่อนๆ (เว้นขวนะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

กุสสส ฐมมสส องค์ธรรมได้แก่ กุสลขวนจิตตูปบาท ๒๑ ที่เกิดหลังๆ (เว้นขวนะ
ดวงที่ ๑) เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามขวนะ อัปนาขวนมนิทวารวิถี

อาเสวนปัจเจยเน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมันนัตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปัจเจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุศลบท

อกุศลปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมโม อกุสสสุ ฐมมสุ อาเสวนปัจเจยเน ปัจเจโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปริมา ปริมา อกุสลา ขนฺธา ปจฺจิมานํ ปจฺจิมานํ อกุสฺถานํ ขนฺธานํ อาเสวนปัจเจยเน ปัจเจโย. อกุศลนามขันธ์ ๕ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลนามขันธ์ ๕ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อกุสสสุ ฐมมสุ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลชวนจิตตูปบาท ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะดวงที่ ๑) เป็นปัจจัยปัจจุบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี

อาเสวนปัจจนเณ แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูป-นิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปัจจนโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส อาเสวนปัจจนเณ ปัจจนโย. อพฺยาคต-ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

ปุริมา ปุริมา กิริยาพฺยาคตา ขนฺธา ปจฺฉิมานํ ปจฺฉิมานํ กิริยาพฺยาคตานํ ขนฺธานํ อาเสวนปัจจนเณ ปัจจนโย. กิริยาชวนนามจันท์ ๔ ที่เกิดก่อนๆ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่งิริยาชวนนามจันท์ ๔ ที่เกิดหลังๆ ด้วยอำนาจอาเสวนปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กิริยาชวนจิตตูปบาท ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวณะดวงสุดท้าย) เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กิริยาชวนจิตตูปบาท ๑๘ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวณะดวงที่ ๑) เป็นปัจจัยยุบับัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” พระอรหันต์

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามชวณะ อัปฺปนาชวณฺมโนทวารวิถี

อาเสวนปัจจนเณ แสดงให้รู้ถึงอำนาจของอาเสวนปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ อาเสวนะ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปัจจนโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สูตรสังขยาวาระ

มี ๓ ประเภท คือ

๑. กุสลโล กุสลดสสุ อาเสวนปัจจนเณ ปัจจนโย.
๒. อกุสลโล อกุสลดสสุ อาเสวนปัจจนเณ ปัจจนโย.
๓. อพฺยาคโต อพฺยาคตสสุ อาเสวนปัจจนเณ ปัจจนโย.

อาเสวนปัจจัยสภาคะ

มี ๕ ปัจจัย คือ อนันตระ สมณันตระ อนันตรูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาเสวนปัจจัย

๑๓/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตกัมมปัจจัย*

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลดบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม กุสสสุส ฐมฺมสุส สหชาตกมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลดธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ สหชาตกมฺมปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลดเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุสลดเจตนา ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุสลดจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสสสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ กุสลดจิตอุปาท ๒๑ (เว้นเจตนา) เป็นปัจจัยอุปบัน
ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺปนาชวณมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยาทตปทาวสาน ใน กุสลดบท

* กรรมที่ช่วยอุปการะแก่ปัจจัยอุปบันธรรม โดยการเกิดร่วมกัน ชื่อว่า สหชาตกัมมะ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโโม อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้พญากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา จิตฺตสมฺภูจฺจนาณํ รูปาณํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้รูปที่มีกุศลนามจันทร์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ สหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุศลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจจัยปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ” ” ปญฺจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปฺยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยาगतปทาวसान ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโโม กุสฺลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้กุศลและอพญากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ สหชาต-
กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. กุสลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับ
กุสลเจตนา และรูปซึ่งมีกุสลนามขันธ์ ๔ เป็นสมฺภูฏาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในกุสลจิต ๒๑ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ (เว้น
เจตนา) และกุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์) ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญฺจทวารวิถี กามชวนะ และอัปฺปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
อำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาต-
นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อกุสลสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. อกุสลธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.
อกุสลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลนามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุสลเจตนา ด้วย
อำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อุกุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในอกุสลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อกุสสสุต ฐมมสุต องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ (เว้นเจตนา) เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณมโนทวารวิถี

สหชาตกมุขปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะอัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสสบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมโม อพฺยากตสุต ฐมมสุต สหชาตกมุขปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุสสธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตกมุขปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุสสเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุสสนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อุกุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในอกุสลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อพฺยากตสุต ฐมมสุต องค์ธรรมได้แก่ อกุสลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออกเป็นต้น เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ
 ” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวมนโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺเจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาต-นิสสยะ นามอาหาระ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์กรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อกุสลาพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสสบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโหม อกุสสสุส จ อพฺยากตสุส จ ฐมฺมสุส สหชาตกมฺมปจฺเจเยน ปจฺจโย. อกุสลกรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลและอพยาคตกรรม ด้วยอำนาจสหชาต-กัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ สหชาต-กมฺมปจฺเจเยน ปจฺจโย. อกุสลเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุสลเจตนา และรูปซึ่งมีอกุสลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์กรรม

ในวิธีพระบาลี อกุสโล ฐมฺโหม องค์กรรมได้แก่ เจตนาที่อยู่ในอกุสลจิต ๑๒ เป็นปัจจัย

อกุสสสุส จ อพฺยากตสุส จ ฐมฺมสุส องค์กรรมได้แก่ อกุสลจิตตูปบาท ๑๒ (เวทนาเจตนา) และอกุสลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจจัยปัจุบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล
 ” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชนมโนทวารวิถี

สหชาตกมฺมปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดา
 อำนาจปัจจัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ
 นามอาหาระ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ค. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสุส ฌมฺมสุส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.
 อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาคตา กิริยาพฺยาคตา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺมุ-
 จานานนฺจ รูปานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. วิปากเจตนาและกิริยาเจตนาเป็นปัจจัย
 ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิปาก กิริยาเจตนา และรูปซึ่งมีวิปาก กิริยานามขันธ์ ๔
 เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาคตา เจตนา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กณฺฺตฺตา จ
 รูปานํ สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะที่ปฏิสนธิ วิปากเจตนาเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก
 นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับวิปากเจตนา และปฏิสนธิกัมมรูปด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

๓. เจตนา วตฺตุสุส สหชาตกมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะที่ปฏิสนธิเจตนาเป็นปัจจัย
 ช่วยอุปการะแก่ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาตกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ เจตนาที่ในวิปากจิต ๓๖
 กิริยาจิต ๒๐ ในปวัตติกาลและปฏิสนธิกาล เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส อํกัรฺรณได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ (เว้นเจตนา) วิปากจิตตชรูป กิริยาจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส การเคลื่อนไหวกาย วาจา ลมหายใจเข้าออก เป็นต้น ในปวัตติกาล และปฏิสนธิกัมมชรูปในปฏิสนธิกาล เป็นปัจจุปปัน

ว่าโดย	กาล	เป็นไปใน	ปวัตติกาล	ปฏิสนธิกาล
”	ภุมิ	”	”	จตุโวการภุมิ ปญฺจโวการภุมิ
”	บุคคฺล	”	”	ปฺลุชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ ตามสมคฺว
”	วิถิ	”	”	ปญฺจทวารวิถิ กามชวณะ อปฺปนาชวณมโนทวารวิถิ และปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากมรณาสันนวิถิ

สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตกัมมะ สหชาตะ อัญญมัญญะ^๑ สหชาตนิสสยะ วิปากะ^๒ นามอาหาระ สัมปยุตตะ^๓ สหชาตวิปยุตตะ^๓ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ

ปฺจฺจโย ฯลฯ

ในอนฺวาทพระบาลี อํกัรฺรณ และกาล ภุมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามพระบาลี

สูตรสังขยวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสโล	กุสฺลสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๒. กุสโล	อพฺยาคตสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๓. กุสโล	กุสฺลาอพฺยาคตสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๔. อกุสโล	อกุสฺลสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๕. อกุสโล	อพฺยาคตสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๖. อกุสโล	อกุสฺลาอพฺยาคตสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.
๗. อพฺยาคโต	อพฺยาคตสฺส	สหชาตกมฺมปฺจฺเจยน	ปฺจฺจโย.

^๑ อัญญมัญญะ สัมปยุตตะ นั้น หมายถึงระหว่างเจตนา เป็นปัจจัย สัมปยุตตนามจันท์เป็นปัจจุปปัน

^๒ วิปากะนั้น หมายถึงเว้นเจตนาเป็นปัจจัย วิปากนามจันท์ ๔ ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจุปปัน

^๓ สหชาตวิปยุตตะนั้น หมายถึงเว้นเจตนา เป็นปัจจัย วิปากกิริยาจิตตชรูป เป็นปัจจุปปัน

สหชาตกัมมปัจจัยสภาะ

มี ๘ ปัจจัย คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ นามอาหาระ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตกัมมปัจจัย

๑๓/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งนันทกษณิกกัมมปัจจัย*

ก. กุสลบท

อพฺยาทตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมฺโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส นานกฺษณิกกมฺมปฺจุเยน ปฺจุโย.
กุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตธรรม ด้วยอำนาจนันทกษณิกกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กณฺฐตุตา จ รูปานํ นานกฺษณิกกมฺมปฺจุเยน
ปฺจุโย. กุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๔ และกัมมชรูป
ด้วยอำนาจนันทกษณิกกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลเจตนา ๒๑ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย

อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลวิปาก ๒๕ นามขันธ์ ๔ กุสลกัมมชรูป
ที่กำลังเกิด เป็นปัจจัยุปัน

หรือ ติเหตุกอุกกัฏฐมหากุสลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิปาก ๘
มหาวิปาก ๘ นามขันธ์ ๔ กุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยุปัน

* กรรมที่ช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุปันธรรม โดยขณะต่างกัน ชื่อว่า นันทกษณิกกัมมะ

ติเหตุกโอมกมหากุสลเจตนา ๔ และทวิเหตุกอกัฏฐมหากุสลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิบาก ๘ มหาวิบากญาณวิปยุตตนามขันธ์ ๔ กุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิด เป็นปัจจัยอุปบัน

ทวิเหตุกโอมกมหากุสลเจตนา ๔ ที่เป็นอดีต เป็นปัจจัย อเหตุกกุสลวิบากนามขันธ์ ๔ และกุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ปฐมฌานกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ปฐมฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และปฐมฌาน-กุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ทุติยฌานกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ทุติยฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และทุติยฌาน-กุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ตติยฌานกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ตติยฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และตติยฌาน-กุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

จตุตถฌานกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย จตุตถฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และจตุตถ-ฌานกุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ปัญจฌานกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ปัญจฌานวิบากนามขันธ์ ๔ และ ปัญจ-ฌานกุสลกัมมชรูปที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

อากาสาณัญจายตนกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย อากาสาณัญจายตนวิบากนาม-ขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ฯลฯ

เนวสัณญานาสัณญายตนกุสลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย เนวสัณญานาสัณญายตน-วิบากนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

โสตาปัตติมรรคเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย โสตาปัตติผลนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ฯลฯ

อรหัตตมรรคเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย อรหัตตผลนามขันธ์ ๔ ที่กำลังเกิดเป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” เอกโวการภูมิ จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปบัน เป็นไปใน ปุณฺชน ๔ ผลบุคคล ๔

ว่าโดย วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี ที่เป็นตทารัมณวาระและ
ชวนวาระ กามชวนะและอัปนาชวนมโนทวารวิถี

ธรรมที่เป็นปัจจัยยุบัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามชวนมโนทวารวิถี
ที่มีตทารัมณะ และมรรควิถี ผลสมาบัติวิถี

นानกฺขณิกกมุมฺปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของน่านักขณิกกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ
ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นานักขณิกกัมมะ อนันตระ
สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุศลบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส นานกฺขณิกกมุมฺปจฺเจยน ปจฺจโย.
อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจน่านักขณิกกัมมปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา เจตนา วิปากานํ ขนฺธานํ กฺขฺตฺตา จ รูปานํ นานกฺขณิกกมุมฺปจฺเจยน
ปจฺจโย. อกุศลเจตนาที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๔ และกัมมชรูป
ด้วยอำนาจน่านักขณิกกัมมปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อกุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เป็นอดีตเป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ อกุศลวิปาก ๗ นามขันธ์ ๔ อกุศลกัมมชรูปที่
กำลังเกิดเป็นปัจจัยยุบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล*

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

* เป็นไปในทำนองเดียวกันกับ กุสโล อพฺยากตสฺส

ว่าโดย บุคคล ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปุณฺณ ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ตามสมควร
 ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปัน เป็นไปใน ปุณฺณ ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ธรรมที่เป็นปัจจัย เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี กามฉวนมโนทวารวิถี
 ธรรมที่เป็นปัจจัยอุปัน เป็นไปใน ปัญจทวารวิถี และมโนทวารวิถีที่มี
 ตทารัมมณะ

นानกฺขณิกกมฺมปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของน่านักขณิกกัมมปัจจัยเป็นพิเศษ
 ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ น่านักขณิกกัมมะ
 ปกตูปนิสสยะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยาวาระ

มี ๒ ประเภท คือ

๑. กุสโล อพฺยาทตฺตส นานกฺขณิกกมฺมปฺจฺเจยน ปจฺจโย.
๒. อกุสโล อพฺยาทตฺตส นานกฺขณิกกมฺมปฺจฺเจยน ปจฺจโย.

น่านักขณิกกัมมปัจจัยสภาะ

มี ๖ ปัจจัย คือ อนันตระ สมนันตระ อนันตรูปนิสสยะ ปกตูปนิสสยะ นัตถิ วิคตะ

จบ ปัญหาวารวิวงศ์แห่งน่านักขณิกกัมมปัจจัย
 และ จบกัมมปัจจัย

๑๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวิปากปัจจย

ก. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อพฺยาคตธรรม
เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจวิปากปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาคโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ
รูปานํ วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ วิปาก-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. วิปากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่วิปากนาม-
ขันธ์ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือตามลำดับ และรูปซึ่งมีวิปากนามขันธ์ ๔ เป็นสมฺภูจฺจํ ด้วย
อำนาจวิปากปัจจย

๒. ปฏิสนฺธิกขณฺเ วิปากาพฺยาคโต เอโก ขนฺโธ ติณฺณนํ ขนฺธานํ กฺกฺขตฺตา
จ รูปานํ วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ วิปาก-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.
ในขณะที่ปฏิสนฺธิ วิปากนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๓
หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือตามลำดับและปฏิสนฺธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจวิปากปัจจย

๓. ขนฺธา วตฺตสฺส วิปากปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. ปญฺจโวการปฏิสนฺธินามขันธ์ ๔ เป็น
ปัจจย ช่วยอุปการะแก้ปฏิสนฺธิหทัยวตฺต ด้วยอำนาจวิปากปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม ในปวัตตีกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากนามขันธ์
๑-๓-๒ คือ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ เป็นปัจจย

อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส ในปวัตตีกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากนามขันธ์ ๓-๑-๒ คือ
วิปากจิตตูปบาท ๓๖ และวิปากจิตตชรูป เป็นปัจจยูปบัน

อพฺยยากโต ฐมฺโม ในปฏิสนธิกาล องค์กรธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ ๑-๓-๒ หรือ ๔ คือ ปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ เป็นปัจจัย

อพฺยยากตสฺส ฐมฺมสฺส ในปฏิสนธิกาล องค์กรธรรมได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ ๓-๑-๒ คือ ปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ และปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล ปฏิสนธิกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี มโนทวารวิถีที่มีตทารมณํ อปฺปนาชน-
มโนทวารวิถี และระหว่างวิถีจิตไม่เกิด มีแต่ภวังค์

วิปากปจฺจุเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของวิปากปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ วิปากะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปจฺจุโย ฯลฯ

ในอนฺวาทพระบาลี องค์กรธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สูตรสังขยาวาระ

มีประเภทเดียว คือ **อพฺยยากโต อพฺยยากตสฺส วิปากปจฺจุเยน ปจฺจุโย**.

วิปากปัจจัยสภาคะ

มี ๗ ปัจจัย คือ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวิปากปัจจัย

๑๕/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปอาหารปัจจัย

ก. อพฺยาगतบพ

อพฺยาगतปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฐมฺโม อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส รูปอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย.
อพฺยากตธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจรูปอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กพฺพิการโ อาหาโร อิมสุส กายสุส รูปอาหารปจฺจเยน ปจฺจโย. กพฺพิการาหาร
คือ จตุสมฺภูฐานิกโอาชา ที่อยู่ในอัมมัตตสันดาน และอตุชโอาชาที่อยู่ในพหิทฺธสันดาน เป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่ จตุชฺกาย ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกัน และกลาปที่ต่างกัณกับตน ด้วยอำนาจรูป
อาหารปัจจัย

จำแนกบพ และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาगतโต ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ จตุสมฺภูฐานิกโอาชาที่อยู่ใน
อัมมัตตสันดาน และอตุชโอาชาที่อยู่ในพหิทฺธสันดาน เป็นปัจจัย

อพฺยาगतสุส ฐมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ จตุสมฺภูฐานิกรูปที่ตั้งอยู่ในกลาปอันเดียวกับ
โอาชา* ที่เป็นปัจจัย และที่ตั้งอยู่ในกลาปอื่นๆ เป็นปัจจัยยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” กามภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺณ ๔ ผลบุคคล ๔

” วิถี ” ” รูปวิถี

รูปอาหารปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของรูปอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจ
ปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ รูปอาหาระ รูปอาหารัตติ รูปอาหารอวิกตะ
ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และ กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

* โอาชา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ อาหารชฺกลาป โดยชนกสํตติ

โอาชา เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ กัมมชฺ จิตตชฺ อตุชฺกลาป โดยอุปถัมภกสํตติ

สูตรสังขยวาระ

มีประเภทเดียว คือ อพฺยาคโต อพฺยาคตสฺส รูปอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย.

รูปอาหารปจฺเจยสภาคะ

มี ๒ ปัจจัย คือ อาหารตฺถิ อาหารอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปอาหารปจฺจัย

๑๕/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งนามอาหารปจฺจัย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโหม กุสสสฺส ฐมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็น
ปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปจฺจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสล-
อาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปจฺจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุศลอาหาร
องค์ธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปจฺจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโหม องค์ธรรมได้แก่ กุศลอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ
เจตนา ในกุสลจิต และวิญญาน คือ กุสลจิต ๒๑ เป็นปจฺจัย

กุสสสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิต ๒๑ นามขันธ์ ๔ เป็นปจฺจยุพบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

ว่าโดย บุคคล เป็นไปใน ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)
 ” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺปนาชวณมโนทวารวิถี

นามอาหารปัจเจยเน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจเจยเป็นพิเศษ ในบรรดา
 อำนาจปัจเจยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาตาริปีติ
 สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ
 สหชาตอวิกตะ

ปัจเจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยาคตปทาวसान ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส นามอาหารปัจเจยเน ปัจเจโย. กุสลธรรมเป็น
 ปัจเจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจเจย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ นามอาหารปัจเจยเน ปัจเจโย. กุสล-
 อาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจเจย ช่วยอุปการะแก่รูป ซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจนาม-
 อาหารปัจเจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ
 เจตนา และกุสลจิต ๒๑ เป็นปัจเจย

อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตชรูป มี รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส
 การเคลื่อนไหวกาย วาจา และลมหายใจเข้าออก เป็นต้น เป็นปัจเจยูปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปฺปนาชวณมโนทวารวิถี

นามอาหารปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจุเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจุทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาติปริตติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะะ สหชาติวิปยุตตะ สหชาติตติ สหชาติอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยาगतปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมฺโถม กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฐมฺมสฺส นามอาหารปัจจุเณน ปัจจุโย. กุสลธรรมเป็นปัจจุ ช่วยอุปการะแก่กุสลและอพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจนามอาหาร-ปัจจุ

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ นาม-อาหารปัจจุเณน ปัจจุโย. กุสลาอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจุ ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับกุสลาอาหารองค์ธรรม และรูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจนาม-อาหารปัจจุ

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมฺโถม องค์ธรรมได้แก่ กุสลาอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และกุสลจิต ๒๑ เป็นปัจจุ

กุสลสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฐมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิต ๒๑ นามขันธ์ ๔ และกุสลจิตตชรูป เป็นปัจจุยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” ปัญฺจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญฺจทวารวิถี กามชวณะ อัปฺปนาชวณมโนทวารวิถี

นามอาหารปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ นามอาหาระ สหชาตาริบัติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ สหชาตินทริยะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อกุสสสฺส ฐมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุสลอาหารองค์ธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐมฺโม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อาหารา จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลอาหารองค์ธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุสลจิตเป็นสมฺภูฏาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อกุสตาพวยากตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโต ฌมฺโม อกุสสสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสตรธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยาคตรธรรม ด้วยอำนาจนาม-อาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสตา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺถจ รูปานํ นาม-อาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลาหารองคฺฉธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับอกุสลาหารองคฺฉธรรม และรูปซึ่งมีอกุสลาจิตเป็นสมฺภูฏานด้วยอำนาจอาหารปัจจัย

ในอกุสลบททั้ง ๓ วาระ องคฺฉธรรม และกาล ภูมิ แสดงเหมือนกันกับในกุสลบททั้ง ๓ วาระ ว่าโดยบุคคล เป็นไปในปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ส่วนว่าโดยวิธีนั้นเป็นไปในปัญจทวารวิธี และกามชวณมโนทวารวิธีเท่านั้น

ค. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาคตรธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตรธรรม ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาคตา กิริยาพฺยาคตา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺต-สมฺภูฏานานนฺถจ รูปานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. วิปาก กิริยาอาหารองคฺฉธรรม ๓ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิปาก กิริยาอาหารองคฺฉธรรม และรูปซึ่งมีวิปาก กิริยาจิต เป็นสมฺภูฏาน ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาคตา อาหารา สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ กฺกุตฺตา จ รูปานํ นามอาหารปจฺเจยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนฺธิ วิปากอาหารองคฺฉธรรม ๓ เป็น

ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ ๔ หรือ ๓ ที่ประกอบกับวิปากอาหารองค์ธรรม และ ปฏิสนธิกัมมรูป ด้วยอำนาจนามอาหารปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิधिพระบาลี อพฺยาโกโต ธมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปาก กิริยา-อาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และวิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เป็นปัจจัย

อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ และวิปาก กิริยาจิตตชรูป เป็นปัจจัยุปัน

อพฺยาโกโต ธมฺโม ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิวิปากอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และปฏิสนธิจิต ๑๕ เป็นปัจจัย

อพฺยาโกตสฺส ธมฺมสฺส ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ และ ปฏิสนธิกัมมรูป คือ กายทสกกလာป ภาวทสกกလာป วัตถุทสกกလာป เป็นต้น เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปฏิสนธิกาล ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ตามสมควร

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ ผลบุคคฺล ๔ ตามสมควร

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวณะ อัปฺนาชวณมโนทวารวิถี และ ปฏิสนธิจิตที่เกิดต่อจากมรณาสันนินิธิ

นามอาหารปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของนามอาหารปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ๑๒ ในปวัตติกาล หรือ ๑๑ ในปฏิสนธิกาล ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ นามอาหาระ สหชาตาทิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาต-อวิกตะ (ในปฏิสนธิกาล เว้นสหชาตาทิปติ)

ปัจจุโย ๗๑

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสลโล กุสฺลสฺส นามอาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

๒. กุสลโล อพฺยาโกตสฺส นามอาหารปัจจุเณน ปัจจุโย.

๓. กุสโล กุสลาพฺยาทตฺส นามอาหารปฺจุเยน ปฺจุโย.
 ๔. อกุสโล อกุสลตฺส นามอาหารปฺจุเยน ปฺจุโย.
 ๕. อกุสโล อพฺยาทตฺส นามอาหารปฺจุเยน ปฺจุโย.
 ๖. อกุสโล อกุสลาพฺยาทตฺส นามอาหารปฺจุเยน ปฺจุโย.
 ๗. อพฺยาทโต อพฺยาทตฺส นามอาหารปฺจุเยน ปฺจุโย.

นามอาหารปิจฺยสภาคะ

มี ๑๑ ปิจฺย คือ สหชาตานิปฺติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตกัมมะ
 วิปากะ สหชาตินทริยะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตตฺติ สหชาตอวิกตะ

**จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งนามอาหารปิจฺย
 และจบอาหารปิจฺย**

๑๖/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาตินุทริยปัจจย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสลดสฺส ฌมมสฺส สหชาตินุทริยปัจจเยน ปัจจโย. กุสลดธรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก้กุสลดธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทริยปัจจย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อินุทริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ สหชาตินุทริยปัจจเยน ปัจจโย. กุสลดินทรียองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก้นามขันธ์ ๕-๓-๒ ที่ประกอบกับกุสลดินทรียองค์ธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทริยปัจจย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลดินทรียองค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตินทรีย กุสลดจิต ๒๑ เวทนา สรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจย

กุสลดสฺส ฌมมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลดจิตตูปบาท ๒๑ เป็นปัจจยุปบัน

ว่าโดย กาล เป็นไปใน ปวัตติกาล

” ภูมิ ” ” จตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

” บุคคล ” ” ปุณฺชน ๔ อริยบุคคล ๑ (เว้นพระอรหันต์)

” วิถี ” ” ปัญจทวารวิถี กามชวนะ อัปนาชวนมโนทวารวิถี

สหชาตินุทริยปัจจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินุทริยปัจจยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจยทั้ง ๑๒ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินุทริยะ เหตุ สหชาตาธิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพยยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อพยาคตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. กุสลธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยาคตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺธิยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา อินุทฺธิยา จิตฺตสมุฏฺฐานานํ รูปานํ สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.
กุสลอินทฺริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วรรูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ
สหชาตินุทฺธิยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลอินทฺริยองค์ธรรม ๘ คือ
ชีวิตินทฺริย กุสลจิต ๒๑ เวทนา ศรัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา เป็นปัจจัย

อพยยากตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตชรูปเป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดย กาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินุทฺธิยปัจจัยเป็นพิเศษ ใน
บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินุทฺธิยะ เหตุ
สหชาตาธิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สหชาตวิปฺยุตตะ
สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปฺจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยาคตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสลสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจยน
ปฺจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลและอพยยากตธรรม ด้วยอำนาจสหชา-
ตินุทฺธิยปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลา อินทริยา สมปยุตตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมุฏฺฐานานนฺจ รูปานํ สหชาตินฺทริยปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. กุสลอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับกุสลอินทริยองค์ธรรม และรูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐานด้วย อำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี กุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลอินทริยองค์ธรรม ๘ เป็นปัจจัย

กุสสฺส จ อพฺยาगतสฺส จ ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปบาท ๒๑ และ กุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินฺทริยปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินทริยปัจจัยเป็นพิเศษ ใน บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ สหชาตินทริยะ เหตุ สหชาตาริปีติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปฺจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสสบท

อกุสสปทาวसान ใน อกุสสบท

วิธิพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อกุสสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตินฺทริยปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อกุสสธรรม เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสสธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

อกุสลา อินทริยา สมปยุตตกานํ ขนฺธานํ สหชาตินฺทริยปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. อกุสลอินทริยองค์ธรรม ๕* เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับ อกุสลอินทริยองค์ธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินทริยปัจจัย

* อกุสลอินทริยองค์ธรรม ๕ คือ ชีวิตินทริย, อกุสลจิต ๑๒, เวทนา, วิริยะ, เอกกคคา

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตินุทฺติยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.
อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺติยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อินฺทฺริยา จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปํ สหชาตินุทฺติยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.
อกุสลอินทฺริยองค์ธรรม ๕ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรูปซึ่งมีอกุสลจิตเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
สหชาตินุทฺติยปัจจัย

อกุสลาพฺยาคตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อกุสสสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส สหชาตินุทฺติยปฺจฺเจน
ปฺจฺจโย. อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลและอพฺยาคตธรรมด้วยอำนาจสห-
ชาตินุทฺติยปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา อินฺทฺริยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานนญฺจ รูปํ สหชา-
ตินุทฺติยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อกุสลอินทฺริยองค์ธรรม ๕ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามจันท์
๔-๓-๒ ที่ประกอบกับอกุสลอินทฺริยองค์ธรรม และรูปซึ่งมีอกุสลจิตเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
สหชาตินุทฺติยปัจจัย

องค์ธรรม กาล ภูมิ ในอกุสลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุสลบททั้ง ๓ วาระ
ดังที่กล่าวแล้ว ต่างกันที่เป็นอกุสลอินทฺริยองค์ธรรม ๕ (เวณศรัทธา สติ ปัญญา) ว่าโดย
บุคคล เป็นไปในปุณฺชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ว่าโดยวิธี เป็นไปใน ปัญฺหาวารวิธี กามชวณ-
มโนทวารวิธี

ค. อพฺยาगतบพ

อพฺยาगतปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธิพระบาลี

อพฺยาगतโต ฌมฺโม อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.
อพฺยาगतธรรมเป็นปจฺจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาगतธรรม ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺธิยปจฺจย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากอพฺยาเกตา กิริยาอพฺยาเกตา อินุทฺธิยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺต-
สมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. วิปาก กิริยา อินทฺริยํ องฺค์ธรรม ๘
เป็นปจฺจย ช่วยอุปการะแก่ นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับ วิปาก กิริยา อินทฺริยํ องฺค์ธรรม
และรูปซึ่งมี วิปาก กิริยาจิต เป็นสมฺภูจฺจาน ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺธิยปจฺจย

๒. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากอพฺยาเกตา อินุทฺธิยา สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ กณฺฏตฺตา
จ รูปานํ สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. ในขณะปฏิสนฺธิ วิปาก อินทฺริยํ องฺค์ธรรม ๘-๓-๓
เป็นปจฺจย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓-๒ ที่ประกอบกับวิปาก อินทฺริยํ องฺค์ธรรม และ
ปฏิสนฺธิกัมมชรูป ด้วยอำนาจสหชาตินุทฺธิยปจฺจย

จำแนกบพ และ แสดงองฺค์ธรรม

ในวิธิพระบาลี อพฺยาगतโต ฌมฺโม ในปวัตติกาล องฺค์ธรรมได้แก่ วิปาก กิริยา
อินทฺริยํ องฺค์ธรรม ๘ คือ จีวิตินทฺริยํ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ที่เป็นมนินทฺริยํ เวทนา
ศรฺทธา วิริยะ สติ เอกกคฺคตา ปญฺญา เป็นปจฺจย, ในปฏิสนฺธิกาล องฺค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนฺธิ-
วิปากอินทฺริยํ องฺค์ธรรม ๘-๓-๓ (๓ คือเว้นปญฺญา ๓ คือ จีวิตินทฺริยํ อุเบกขาสันตฺติรณฺจิต
ที่เป็นมนินทฺริยํ เวทนาที่ในอเหตุกปฏิสนฺธิ ๒) เป็นปจฺจย

อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส ในปวัตติกาล องฺค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๓๖ กิริยา-
จิตตูปบาท ๒๐ และวิปาก กิริยาจิตตชรูป, ในปฏิสนฺธิกาล องฺค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนฺธิจิตตูป-
บาท ๑๕ และปฏิสนฺธิกัมมชรูป เป็นปจฺจยูปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงเข้าใจตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

สหชาตินุทฺธิยปฺจฺเจน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของสหชาตินุทฺธิยปจฺจยเป็นพิเศษ ใน
บรรดาอำนาจปจฺจยทั้ง ๑๔ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ สหชาตินุทฺธิยะ

เหตุ สหชาตาริบัติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปาเก นามอาหาระ ฌานะ
มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ (เฉพาะในปฏิสนธิกาลได้
อำนาจปัจจัย ๑๓ เว้นสหชาตาริบัติ)

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สูตรสังขยวาระ

มี ๗ ประเภท คือ

๑. กุสโล	กุสสสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๒. กุสโล	อพฺยากตสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๓. กุสโล	กุสลาพฺยากตสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๔. อกุสโล	อกุสสสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๕. อกุสโล	อพฺยากตสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๖. อกุสโล	อกุสลาพฺยากตสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.
๗. อพฺยากโต	อพฺยากตสุส	สหชาตินุทริยปัจจุเณน	ปัจจุโย.

สหชาตินุทริยปัจจุยสภาคะ

มี ๑๓ ปัจจัย คือ เหตุ สหชาตาริบัติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปาเก
นามอาหาระ ฌานะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิคตะ

จบ ปัญหาวารวิวงศ์แห่งสหชาตินุทริยปัจจัย

๑๖/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปุเรชาตินทรียปัจฉัย

ก. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ธมฺโม อพฺยาคตสฺส ธมฺมสฺส ปุเรชาตินทรียปัจจุเณน ปจฺจโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจปุเรชาตินทรียปัจฉัย

อนวาทพระบาลี

จกฺขุณฺทริยํ จกฺขุวิญญฺณสฺส, โสฺตฺนทรียํ โสฺตฺวิญญฺณสฺส ฆานินฺทรียํ
ฆานวิญญฺณสฺส, ชิวฺหิณฺทรียํ ชิวฺหาวิญญฺณสฺส, กายินฺทรียํ กายวิญญฺณสฺส ปุเรชา-
ตินทรียปัจจุเณน ปจฺจโย.

มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตจกฺขุณฺทริยํ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่ จกฺขุวิญญฺณจิต ๒
มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตโสฺตฺนทรียํ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่ โสฺตฺวิญญฺณจิต ๒
มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตฆานินฺทรียํ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่ ฆานวิญญฺณจิต ๒
มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตชิวฺหิณฺทรียํ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่ ชิวฺหาวิญญฺณจิต ๒
มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตกายินฺทรียํ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่ กายวิญญฺณจิต ๒
ด้วยอำนาจปุเรชาตินทรียปัจฉัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ธมฺโม องค์ธรรมได้แก่ มัชฌิมาຍုกะ หรือฐิติปัตตตะ
จกฺขุปสาท โสฺตฺปสาท ฆานปสาท ชิวฺหาปสาท กายปสาท เป็นปัจฉัย

อพฺยาคตสฺส ธมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ทวิปัญจวิญญฺณจิตตูปบาท ๑๐ ที่กำลังเกิด
เป็นปัจฉัยยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว

ปุเรชาตินทรียปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของปุเรชาตินทรียปัจฉัยเป็นพิเศษ ใน
บรรดาอำนาจปัจฉัยทั้ง ๖ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ปุเรชาตินทรียะ วัดถูปุเรชาต-
นิสสยะ วัดถูปุเรชาตะ วัดถูปุเรชาตวิปยุตตะ วัดถูปุเรชาตัตถิ วัดถูปุเรชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล
สูตรสังขยวาระ และ ปุเรชาตินทรียปัจจุยสภาคะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปุเรชาตินทรียปัจจุย

๑๖/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปชีวิตินทรียปัจจุย

ก. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวसान ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส รูปชีวิตินทรียปัจจุเยน ปัจจุโย.
อพฺยาคตธรรมเป็นปัจจุย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทรียปัจจุย

อนุวาทพระบาลี

รูปชีวิตินทรียํ กฏตุตารูปานํ รูปชีวิตินทรียปัจจุเยน ปัจจุโย. ปวัตติปฏิสนธิรูป-
ชีวิตินทรียเป็นปัจจุย ช่วยอุปการะแก่งมฺมชรูปที่เหลือ ๕ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาปอันเดียวกันกับตน
ด้วยอำนาจรูปชีวิตินทรียปัจจุย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาคโต ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ รูปชีวิตินทรีย ทั้งในปฏิสนธีกาล
และในปวัตติกาล เป็นปัจจุย

อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ ฌมฺมชรูปที่เหลือ ๕ หรือ ๘ ที่อยู่ในกลาป
อันเดียวกันกับรูปชีวิตินทรีย เป็นปัจจุยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

รูปชีวิตินุทริยปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของรูปชีวิตินุทริยปัจจัยเป็นพิเศษใน
บรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ รูปชีวิตินุทริยะ รูปชีวิตินุทริ-
ยัตถิ* รูปชีวิตินุทริยอวิคตะ*

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

สุทธสังขยวาระ และ รูปชีวิตินุทริยปัจจัยสภาคะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งรูปชีวิตินุทริยปัจจัย
และ จบอินทริยปัจจัย

* * * * *

* การที่พระองค์นำเอา อินทริยัตถิปัจจัย และ อินทริยอวิคตปัจจัย มาแสดงนั้น เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดว่า ชีวิตที่ดับไป
แล้วก็ยังเป็นปัจจัยได้ ฉะนั้น ต้องเอาชีวิตที่กำลังตั้งอยู่ ๓ ขณะนั้นเองจึงจะเป็นปัจจัยได้ ถึงแม้ในภังคกขณะก็ยังดับไม่หมด

๑๗. ปัญหาวารวิวงศ์แห่งฉานปัจฉัย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม กุสลดส ฐมมส ฉานปัจฉเยน ปัจฉโย. กุสลดธรรมเป็นปัจฉัย
ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจฉานปัจฉัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลานิ ฉานนฺคานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ ฉานปัจฉเยน ปัจฉโย. กุสลด-
องค์ฉาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจฉัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๕-๓ ที่ประกอบกับกุสลดองค์ฉาน
ด้วยอำนาจฉานปัจฉัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐมโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลดองค์ฉาน ๕-๔-๓-๒ คือ วิตก
วิจารณ์ ปีติ เวทนา เอกัคคตา หรือ วิจารณ์ ปีติ เวทนา เอกัคคตา หรือปีติ เวทนา เอกัคคตา
หรือ เวทนา เอกัคคตา เป็นปัจฉัย

กุสลดส ฐมมส องค์ธรรมได้แก่ กุสลดจิตตูปาท ๒๑ เป็นปัจฉยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฉานปัจฉเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฉานปัจฉัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจฉัย
ทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฉานะ สหชตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ
สหชาตินทริยะะ มัคคะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจฉโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐมโม อพฺยากตส ฐมมส ฉานปัจฉเยน ปัจฉโย. กุสลดธรรมเป็นปัจฉัย
ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจฉานปัจฉัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลานิ ฌานงฺกานิ จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปํ ฌานปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

กุสลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสลโธ ฌมฺโธ องค์ธรรมได้แก่ กุสลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปฺจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ทั้ง ๘ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาติทริยะ มัคคะ สหชาติวิปฺยุตตะ สหชาติตฺติ สหชาติอวิกตะ

ปฺจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยาคตปทาวสาน ใน กุสlobท

วิธีพระบาลี

กุสลโธ ฌมฺโธ กุสลสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส ฌานปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย.

กุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลและอพยาคตธรรมด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลานิ ฌานงฺกานิ สมฺปยุตฺตกานิ ขนฺธํ จิตฺตสมฺภูจฺจานนญจ รูปํ ฌานปฺจฺเจยน ปฺจฺจโย. กุสลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามจันทร์ ๔-๓ ที่ประกอบกับกุสลองค์ฌาน และรูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสลโธ ฌมฺโธ องค์ธรรมได้แก่ กุสลองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒ เป็นปัจจัย

กุสลสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตูปาท ๒๑ และ กุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ทั้ง ๗ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ ฌานะ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุศลบท

อกุศลปทาวसान ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ธมโม อกุสสสุส ธมมสุส ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาณี ฌานงฺกาณี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับอกุศลองค์ฌาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อพฺยากตปทาวसान ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ธมโม อพฺยากตสุส ธมมสุส ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยากตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาณี ฌานงฺกาณี จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ ฌานปัจจุเณน ปัจจุโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อกุศลพญากตปทาวสาน ใน อกุศลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมโม อกุสสสุ จ อพญากตสุส จ ฌมมสุส ฌมานปจฺเจยน ปจฺจโย.
อกุศลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุศลและอพยาคตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลาณี ฌานํกานี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ
ฌมานปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุศลองค์ฌาน ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่
ประกอบกับอกุศลองค์ฌานและรูปซึ่งมีอกุศลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ในอกุศลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุศลบท
ทั้ง ๓ วาระดังกล่าวมาแล้ว ต่างกันแต่เป็นอกุศลองค์ฌาน ๕-๔ (๔ นั้นได้แก่ วิตก วิจาร์
เวทนา เอกัคคตา ในอุเบกขาสหคตโลกมูลจิต โทสมูลจิต และโมหมูลจิต)

ค. อพญากตบท

อพญากตปทาวสาน ใน อพญากตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมโม อพฺยาคตสุส ฌมมสุส ฌมานปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาคตธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพยาคตธรรม ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาคตานี กิริยาพฺยาคตานี ฌานํกานี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ
จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ ฌมานปจฺเจยน ปจฺจโย. วิปาก กิริยาองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับวิปาก กิริยาองค์ฌาน และรูปซึ่งมี
วิปาก กิริยาจิต เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

๒. ปฏิสนุธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาคตานี ฌานํกานี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ
กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ ฌมานปจฺเจยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิวิปากองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่วิปากนามขันธ์ ๔-๓ ที่ประกอบกับวิปากองค์ฌาน และปฏิสนธิ-
กัมมชรูป ด้วยอำนาจฌานปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยากโต ทมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปาก กิริยา-
องค์ฌาน ๕-๔-๓-๒, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิวิปากองค์ฌาน ๕-๔-๓-๒
เช่นเดียวกัน เป็นปัจจัย

อพฺยากตสฺส ทมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ วิปากจิตตูปบาท ๒๖ (วัน
ทวิปัญจวิญญาณจิตตูปบาท ๑๐) กิริยาจิตตูปบาท ๒๐ และวิปาก กิริยาจิตตชรูป, ใน
ปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ ปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๕ และปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

ฌานปัจจุเณน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของฌานปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย
ทั้ง ๑๑ ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ
ฌานะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ มัคคะ สัมปยุตตะ
สหชาตวิปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปัจจุโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล
สูตรสังขยาวาระ และ ฌานปัจจัยสภาคะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งฌานปัจจัย

๑๘. ปัญหาวารวิภังค์แห่งมัคคปัจจัย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐโม กุสลสุต ฐมมสุต มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลดธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลดธรรม ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาณี มคฺคจฺจานิ สมฺปยุตฺตกาณิ ขนฺธานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลดองค์มรรค ๘ หรือ ๙ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๕ ที่ประกอบกับกุสลดองค์มรรค ด้วยอำนาจมัคคปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฐโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลดองค์มรรค ๘, ๙, ๕ หรือ ๔ คือ ปัญญา วิตก วิรติ ๓ วิริยะ สติ เอกัคคตา เป็นปัจจัย สำหรับ ๙ นั้นเว้นปัญญา หรือ วิตก, ๕ นั้นเว้นวิรติ ๓, หรือ ๔ นั้นเว้นวิตกและวิรติ ๓

กุสลสุต ฐมมสุต องค์ธรรมได้แก่ กุสลดจิตตูปบาท ๒๑ เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

มคฺคปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมัคคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๑๑ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มัคคะ เหตุ สหชาตาทิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สัมปยุตตะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

อพฺยาคตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

กุสลาณี มคฺคกฺขานี จิตฺตสมฺภูจฺจานํ รูปานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสล-
องค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่รูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
มคฺคปัจจัย

จำแนกบท และ แสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ กุสลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔
เป็นปัจจัย

อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยอุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวมาแล้ว

มคฺคปจฺเจยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมคฺคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย
ทั้ง ๑๐ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มคฺคะ เหตุ สหชาตาริปีติ สหชาตะ
สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตวิปฺยุตตะ สหชาตตฺถิ สหชาตอวิคตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุวาทพระบาลี องค์ธรรม กาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

กุสลาพฺยาคตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมฺโม กุสลสฺส จ อพฺยาคตสฺส จ ฌมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย.
กุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่กุสลและอพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

กุสลาณี มคฺคกฺกาณี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ มคฺคปจฺเจเยน ปจฺจโย. กุสลองค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับกุสลองค์มรรค และรูปซึ่งมีกุสลจิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี กุสโล ฌมฺโม องค์ธรรมได้แก่ องค์มรรค ๘, ๗, ๕ หรือ ๔ เป็นปัจจัย

กุสสสุส จ อพฺยาคตสุส จ ฌมฺมสุส องค์ธรรมได้แก่ กุสลจิตอุปบาท ๒๑ และ กุสลจิตตชรูป เป็นปัจจัยยุปบัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิธี พึงทราบตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

มคฺคปจฺเจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมคฺคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัยทั้ง ๕ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกัน คือ มคฺคะ เหตุ สหชาตาทิปติ สหชาตะ สหชาตนิสสยะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สหชาตัตถิ สหชาตอวิกตะ

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล

ข. อกุสสบท

อกุสสปทาวसान ใน อกุสสบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อกุสสสุส ฌมฺมสุส มคฺคปจฺเจเยน ปจฺจโย. อกุสสธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสสธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

อกุสลาณี มคฺคกฺกาณี สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ มคฺคปจฺเจเยน ปจฺจโย. อกุส-
องค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับอกุสลองค์มรรค
ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อพฺยาคตปทาวसान ใน อกุสสบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐโม อพฺยาตตส ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาตตธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ มคฺคณฺทานิ จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสล-
องค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อรูปซึ่งมีอกุสلاجิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจ
มคฺคปัจจัย

อกุสลาพฺยาตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐโม อกุสสฺส จ อพฺยาตตสฺส จ ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย.
อกุสลธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลและอพฺยาตตธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลานิ มคฺคณฺทานิ สมฺปยุตฺตกานํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานญจ รูปานํ
มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลองค์มรรค ๔-๓-๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่
ประกอบกับอกุสลองค์มรรค และรูปซึ่งมีอกุสلاجิตเป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ในอกุสลบททั้ง ๓ วาระ พึงทราบตามนัยกุสลบท
ทั้ง ๓ วาระ ตามที่กล่าวแล้ว ต่างกันแต่เป็นอกุสลองค์มรรค ๔-๓-๒ (๔ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ
เอกัคคตา ทิฏฐิ, ๓ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ เอกัคคตา ในทิวฏฐิตวิปยุตตจิต โทสมุจจิต
อุทธัจจสัมปยุตตจิต, ๒ นั้นได้แก่ วิตก วิริยะ ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต)

ค. อพฺยาตบท

อพฺยาตปทาวสาน ใน อพฺยาตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาโกโต ฐโม อพฺยาตตสฺส ฐมฺมสฺส มคฺคปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาตธรรม
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาตตธรรม ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

อนุบาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาगतานิ กิริยาพฺยาगतานิ มคฺคณฺทานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูฏานานนฺจ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. สเหตุกวิปาก กิริยาองค์มรรค ๘-๗ หรือ ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิปาก กิริยาองค์มรรค และรูปซึ่งมีสเหตุกวิปาก กิริยาจิตเป็นสมภูฏฐาน ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

๒. ปฏิสนธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาगतานิ มคฺคณฺทานิ สมฺปยุตฺตกาณํ ขนฺธานํ กญฺจตา จ รูปานํ มคฺคปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะที่ปฏิสนธิ สเหตุกวิปากองค์มรรค ๕-๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ๔ ที่ประกอบกับสเหตุกวิปากองค์มรรค และสเหตุกปฏิสนธิ-กัมมชรูป ด้วยอำนาจมคฺคปัจจัย

จำแนกบท และแสดงองค์ธรรม

ในวิธีพระบาลี อพฺยาगत รมฺโม ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกวิปาก กิริยาองค์มรรค ๘-๗ (เวณปัญญา หรือ วิตก) ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิ-วิปากองค์มรรค ๕*-๔ เป็นปัจจัย

อพฺยาगतสฺส รมฺมสฺส ในปวัตติกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุวิปากจิตตูปบาท ๒๑ สเหตุกิริยาจิตตูปบาท ๑๗ และสเหตุกวิปาก กิริยาจิตตชรูป, ในปฏิสนธิกาล องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกปฏิสนธิจิตตูปบาท ๑๗ และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นปัจจัยุปัน

ว่าโดยกาล ภูมิ บุคคล วิถี พึงเข้าใจตามนัยดังที่กล่าวแล้ว

มคฺคปจฺจเยน แสดงให้รู้ถึงอำนาจของมคฺคปัจจัยเป็นพิเศษ ในบรรดาอำนาจปัจจัย ทั้ง ๑๓ ที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันตามสมควร คือ มคฺคะ เหตุ สหชาตาทิปติ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตินทริยะ ฌานะ สัมปยุตตะ สหชาตวิปยุตตะ สหชาตตติ สหชาตอวิคตะ (สำหรับในปฏิสนธิกาลนั้นได้อำนาจปัจจัย ๑๒ เว้นสหชาตาทิปติ)

ปจฺจโย ฯลฯ

ในอนุบาทพระบาลี องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น พึงเข้าใจตามคำแปล
สุทฺธสังขยวาระ และ มคฺคปจฺจยสภาจะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งมคฺคปัจจัย

* ๕ คือ ปัญญา วิตก วิริยะ สติ เอกกคตา, ๔ นั้นเวณ ปัญญา หรือวิตก

๑๕. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสัมปยุตตปัจจย

ก. กุสลบท

กุสลปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฐโม กุสลสุต ฐมมสุต สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลธรรมเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่กุสลธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

กุสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺนุณฺโณ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา
เอกสุต ขนฺธสุต สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺต-
ปจฺเจยน ปจฺจโย. กุสลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กุสลนามขันธ์ ๓
หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจย

ข. อกุสลบท

อกุสลปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฐโม อกุสลสุต ฐมมสุต สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลธรรมเป็น
ปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อกุสลธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

อกุสโล เอโก ขนฺโธ ตินฺนุณฺโณ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. ตโย ขนฺธา
เอกสุต ขนฺธสุต สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธานํ สมฺปยุตฺต-
ปจฺเจยน ปจฺจโย. อกุสลนามขันธ์ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุสลนามขันธ์ ๓
หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจย

ค. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐโม อพฺยาคตสุต ฐมมสุต สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. อพฺยาคต-
ธรรมเป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาคตธรรม ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธํ
สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย, ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย.
เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธํ สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. วิปาก กิริยานามชัณฺธ ๑ หรือ ๓
หรือ ๒ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก่ วิปาก กิริยานามชัณฺธ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ
ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

๒. ปฏิสนธิกฺขณฺเ เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธํ สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย,
ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย, เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธํ
สมฺปยุตฺตปจฺเจยน ปจฺจโย. ในขณะปฏิสนธิ วิปากนามชัณฺธ ๑ หรือ ๓ หรือ ๒ เป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก่วิปากนามชัณฺธ ๓ หรือ ๑ หรือ ๒ ที่เหลือ ด้วยอำนาจสัมปยุตตปัจจัย

องค์ธรรม และกาล ภูมิ เป็นต้น ตลอดจนถึงสุทธสังขยวาระ และปัจจัยที่เป็นสภาวะ
ในสัมปยุตตปัจจัยนั้น พึงเข้าใจตามคำแปลที่แสดงไว้ เพราะมีเนื้อความปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว
สำหรับอำนาจปัจจัยที่เข้าช่วยอุปการะในคราวเดียวกันนั้นมี ๗ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล
คือ สัมปยุตตะ สหชาตะ อัญญมัญญะ สหชาตนิสสยะ วิปากะ สหชาตตติ สหชาตอวิกตะ

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสัมปยุตตปัจจัย

อนึ่ง อธิบายในสัมปยุตตปัจจัย ตามที่ท่านอาจารย์ชี้แจงว่า ปัจจัยสงเคราะห์ใน
อพฺยาโกโต รมฺโง ที่มีวิปากปัจจัยเพิ่มนั้น เพราะมีวิปากนามชัณฺธ ๔ ในกุสลบพ อกุสลบพ มี
ปัจจัยสงเคราะห์เท่ากัน ๖ ปัจจัย ไม่มีวิปากปัจจัยนั้น เพราะไม่มีวิปากนามชัณฺธ ๔ มีข้อสงสัย
อยู่ว่า ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย ทั้งสองนี้ทำไมปัจจัยสงเคราะห์มีมากกว่าสัมปยุตตปัจจัยและ
สัมปยุตตปัจจัยนี้ก็สงเคราะห์เข้าได้ใน ฌานปัจจัย มัคคปัจจัย มิใช่หรือ? แต่ทำไมสัมปยุตต-
ปัจจัยนี้จึงจำกัดปัจจัยสงเคราะห์เพียง ๖ ปัจจัยเท่านั้น ไม่ขัดกันหรือ? ไม่ขัดเพราะในสัมปยุตต-
ปัจจัยนี้ พระองค์ทรงแสดงไม่สนใจในเจตสิกอื่นๆ ใน ฌาน-มัคคะ พระองค์ทรงมุ่งหมายถึง
เจตสิกที่เป็นองค์ฌาน องค์มรรค อย่างหนึ่ง ใน ฌาน-มัคคะ นี้ ก็มี จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป
อีกด้วย

ในสัมปยุตตปัจจัยนี้กล่าวเฉพาะแต่นามธรรมล้วนๆ มีข้อถามว่า ทำไมเหตุปัจจัยจึงเข้า
ไม่ได้ในบทสัมปยุตตปัจจัยนี้ เหตุปัจจัยมีกุศลจิตตชรูป อกุศลจิตตชรูปจึงไม่เอา ก็เมื่อเป็นเช่นนี้
ในอรุปรพรมมีแต่นามเท่านั้นจะเข้าไม่ได้หรือ? ไม่ได้ เพราะพระองค์ทรงแสดงมุ่งหมายเอา
สังขารขันธอย่างเดียวนั้นเป็นปัจจัย แต่ในสัมปยุตตปัจจัยไม่ได้มุ่งเอาสังขารขันธอย่างเดียวนั้นเป็นเหตุ

หากแต่ทรงมุ่งหมายเอานามชั้น ๔ ทรงแสดงว่า เอโก ขนฺโธ ติณฺณนํ ขนฺธานํ แล้วกลับแสดงว่า ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส ส่วนในเหตุปัจจัยนั้นมิได้ทรงแสดงไว้เช่นนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ในอกุศลจิตนั้น เมื่อโลภะเกิดก็มีโมหะสัมปยุตต์อยู่ โทสะเกิดก็มีโมหะสัมปยุตต์อยู่ ไม่เรียกว่าสัมปยุตต์ปัจจัยหรือ? ไม่เรียก เพราะมีรูป

วิถีจิตเกิดขึ้นทุกๆ วิถี จะเว้นเสียจาก อพฺยาโกโต ธมฺโม คือวิปากจิตได้ไหม? ไม่ได้ นี่หมายเอาทางปัญจทวารที่เป็นอดีตมหันตารมณ์ที่ต้องมีตทารมณ์ระสมอ และมโนทวารวิถีที่เป็นวิภูตารมณ์ และทางปัญจทวารก็สำคัญอีก คือเว้นไม่ได้ ได้แก่ จักขุวิญญาณ-สัมผัส-และปัญจทวาราวชชนะ มโนทวาราวชชนะของปุถุชนก็ตาม พระอรหันต์ก็ตาม เว้น ๒ อย่างนี้ไม่ได้ และกิริยาขวนะ คือ การทำ การพูด การคิด ของพระอรหันต์ ถ้าจะได้ก็只得แต่ทางมโนทวารวิถีที่เป็นอวิภูตารมณ์ อารมณ์ไม่ใคร่ปรากฏเพราะรูปารมณ์เล็กไปหน่อย ขวนกิจเสพหมดไม่เหลือถึงตทารมณ์ ถ้าทางปัญจทวารแล้วก็เว้นไม่ได้และในขณะที่ได้มัคคะแล้วผลก็ต้องเกิด นี่ก็เป็นอีกข้อหนึ่งที่เว้นจาก อพฺยาโกโต คือวิปากไม่ได้อีก เมื่อว่าโดยที่จริงที่แท้แล้วก็เว้นไม่ได้เลย คือมโนทวาราวชชนะและปัญจทวาราวชชนะ ต้องมีทุกๆ วิถี

๒๐/๑. ปัญหาารวิภังค์แห่งสหชาติวิปยุตตปัจจย

ก. กุสลบท

อพฺยาทตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมฺโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติวิปยุตตปจฺเจยน ปจฺจโย.
กุสลดรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตดรรม ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานนํ รูปานํ สหชาติวิปยุตตปจฺเจยน ปจฺจโย.
กุสลดนามฉนฺธ ๔ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อรูปซึ่งมีกุสลดนามฉนฺธเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
สหชาติวิปยุตตปัจจย

ข. อกุสลบท

อพฺยาทตปทาวสาน ใน อกุสลบท

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติวิปยุตตปจฺเจยน ปจฺจโย.
อกุสลดรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตดรรม ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจย

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานนํ รูปานํ สหชาติวิปยุตตปจฺเจยน ปจฺจโย.
อกุสลดนามฉนฺธ ๔ เป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อรูป ซึ่งมีอกุสลดนามฉนฺธเป็นสมฺภูจฺจานด้วยอำนาจ
สหชาติวิปยุตตปัจจย

ค. อพฺยาทตบท

อพฺยาทตปทาวสาน ใน อพฺยาทตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาทโต ฌมฺโม* อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติวิปยุตตปจฺเจยน ปจฺจโย.
อพฺยาทตดรรมเป็นปัจจย ช่วยอุปการะแก่อพฺยาทตดรรม ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจย

* อพฺยาทโต ฌมฺโม ได้แก่ วิปากจิต ๒๒ (เว้นอรุปรวิปากจิต ๔ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ และจุตฺตจิตฺตของพระอรหันต์)
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ปญฺจโวการปฏิสนธินามฉนฺธ ๔ และปฏิสนธิทหัตถวัตถุในปฏิสนธิกาล เป็นปัจจย
อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส ได้แก่ วิปาก กิริยาจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ปญฺจโวการปฏิสนธินามฉนฺธ ๔ ปฏิสนธิทหัตถวัตถุ เป็นปัจจยฺยุบัน

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปาการุญญกตา กิริยาญญกตา ขนฺธา จิตฺตสมุญฺจนานํ รูปานํ สหชาติ-
วิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. วิบาก กิริยานามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้รูปซึ่งมี
วิบาก กิริยานามขันธ์เป็นสมุฏฐาน ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจัย

๒. ปฏิสนธิกฺขณฺเ วิปาการุญญกตา ขนฺธา กณฺฐตารูปานํ สหชาติวิปยุตฺต-
ปจฺจเยน ปจฺจโย. ในขณะที่ปฏิสนธิวิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้รูปที่เกิดจาก
กรรม คือ กณฺฐตารูป ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจัย

๓. ขนฺธา วตฺตุสฺส สหชาติวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธินามขันธ์ ๔
เป็นปัจจัย ช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจัย

๔. วตฺตุ ขนฺธานํ สหชาติวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย. ปฏิสนธิหทัยวัตถุเป็นปัจจัย
ช่วยอุปการะแก้ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ด้วยอำนาจสหชาติวิปยุตตปัจจัย

สุทธสังขยวาระ และ สหชาติวิปยุตตปัจจัยสภาวะ นั้น มีปรากฏชัดแจ้งอยู่แล้ว

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาติวิปยุตตปัจจัย

๒๐/๒. ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัดตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

ก. อพฺยาगतบพ

อพฺยาगतปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฌมฺโม อพฺยาगतสฺส ฌมฺมสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขายตํ จกฺขุวิญญฺณสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

๒. โสตายตํ โสทวิญญฺณสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

๓. ฆานายตํ ฆานวิญญฺณสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

๔. ชิวฺหายตํ ชิวฺหาวิญญฺณสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

๕. กายายตํ กายวิญญฺณสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

๖. วตฺตฺว วิปากาพฺยาगतํ กิริยาพฺยาगतํ ขนฺธํ วตฺตูปุเรชาตวิปยุตต-
ปัจฉเยน ปจฺจโย.

กุสฺสปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฌมฺโม กุสฺสสฺส ฌมฺมสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺตฺว กุสฺสํ ขนฺธํ วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

อกุสฺสปทาวสาน ใน อพฺยาगतบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาगतโต ฌมฺโม อกุสฺสสฺส ฌมฺมสฺส วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺตฺว อกุสฺสํ ขนฺธํ วตฺตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวัดตูปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๒๐/๓. ปัญหาารวิภังค์แห่งวัดถ้ำมมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

ก. อพฺยาคตบท

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม อพฺยาคตสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปูเรชาตวิปยุตต-
ปัจฉเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถู วิปากาพฺยาคตานํ กิริยาพฺยาคตานํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปูเรชาต-
วิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

กุสฺสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม กุสฺสลสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน
ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถู กุสฺสลาณํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

อกุสฺสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโหม อกุสฺสลสฺส ฐมฺมสฺส วตฺถารมฺมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน
ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตฺถู อกุสฺสลาณํ ขนฺธานํ วตฺถารมฺมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาารวิภังค์แห่งวัดถ้ำมมณปูเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๒๐/๔. ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจย

ก. กุสลบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมฺโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ข. อกุสลบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบพ

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมฺโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาตวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

ค. อพฺยากตบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยากโต ฌมฺโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาตวิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วิปาการพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาตสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาต-
วิปยุตฺตปจฺจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจย

และ จบวิปยุตตปัจจย

๒๑/๑. ปัญหาวารวิภังค์แห่งสหชาติติปัจจโย

ก. กุสลบท

กุสลดปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสลดส ฌมมส สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนุโธ ติณฺณนํ ขนฺธํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

๓. เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อพฺยากตส ฌมมส สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจํ รุปํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

กุสลาอพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบท

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม กุสลดส จ อพฺยากตส จ ฌมมส สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. กุสโล เอโก ขนุโธ ติณฺณนํ ขนฺธํ จิตฺตสมฺภูจฺจํ รุปํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจํ รุปํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

๓. เทว ขนฺธา ทวินํ ขนฺธํ จิตฺตสมฺภูจฺจํ รุปํ สหชาติติปัจจเยน ปัจจโย.

ข. อกุลสลบท

อกุลสลปทาวสาน ใน อกุลสลบท

วิธีพระบาลี

อกุลโส ฌโม อกุลสส ฌมมสส สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุลโส เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺ ขนฺธานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส สหชาติติปัจเจน ปจโย.

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺ ขนฺธานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุลสลบท

วิธีพระบาลี

อกุลโส ฌโม อพฺยากตสฺส ฌมมสฺส สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุลลา ขนฺธา จิตฺตสมฺภูจฺานานํ รูปานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อกุลลาอพฺยากตปทาวสาน ใน อกุลสลบท

วิธีพระบาลี

อกุลโส ฌโม อกุลสส จ อพฺยากตสฺส จ ฌมมสฺส สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อกุลโส เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺานานนฺจ รูปานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺานานนฺจ รูปานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺานานนฺจ รูปานํ สหชาติติปัจเจน ปจโย.

ค. อพฺยากตบท

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยากโต ฌโม อพฺยากตสฺส ฌมมสฺส สหชาติติปัจเจน ปจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. วิปากาพฺยาโกโต กิริยาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ จิตฺต-
สมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๒. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน
ปจฺจโย.

๓. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ จิตฺตสมฺภูจฺจานานนฺจ รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน
ปจฺจโย.

๔. ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิปากาพฺยาโกโต เอโก ขนฺโธ ตินฺณนฺนํ ขนฺธานํ กฺกฺขตฺตา จ
รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๕. ตโย ขนฺธา เอกสฺส ขนฺธสฺส กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๖. เทว ขนฺธา ทวินฺนํ ขนฺธานํ กฺกฺขตฺตา จ รูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๗. ขนฺธา วตฺถุสฺส สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๘. วตฺถุ ขนฺธานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๙. เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนฺนํ มหาภูตानํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๐. ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๑. เทว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตानํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๒. มหาภูตา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ รูปานํ กฺกฺขตฺตารูปานํ อฺปาทารูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน
ปจฺจโย.

๑๓. พาหิรํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๔. อาหารสมฺภูจฺจานํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๕. อุตฺตสมฺภูจฺจานํ เอกํ มหาภูตํ ฯลฯ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๖. อสณฺณสฺสทฺตานํ เอกํ มหาภูตํ ตินฺณนฺนํ มหาภูตानํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน
ปจฺจโย.

๑๗. ตโย มหาภูตา เอกสฺส มหาภูตสฺส สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๘. เทว มหาภูตา ทวินฺนํ มหาภูตानํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๑๙. มหาภูตา กฺกฺขตฺตารูปานํ อฺปาทารูปานํ สหชาติตฺติปฺจฺเจเนน ปจฺจโย.

๕. กายายตน กายวิมลญาณสส วตถุปุระชาตคฤปิจเยน ปจโย.

๖. วตถุ วิปาการุญญาทานํ กิริยาญญาทานํ ขนฺธานํ วตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจเยน
ปฺจจโย.

กุสสปปทาวสาน ใน อพฺยาคตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม กุสสสฺส ฌมฺมสฺส วตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจเยน ปฺจจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตถุ กุสสํ ขนฺธานํ วตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจเยน ปฺจจโย.

อกุสสปปทาวสาน ใน อพฺยาคตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อกุสสสฺส ฌมฺมสฺส วตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจเยน ปฺจจโย.

อนุวาทพระบาลี

วตถุ อกุสสํ ขนฺธานํ วตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจเยน ปฺจจโย.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งวตถุปฺปเรชาตตฺติปฺจย

๒๑/๓. ปัญหาวารวิภังค์แห่งอารัมมณฺพฺปเรชาตตฺติปฺจย

ก. อพฺยาคตบพ

อพฺยาคตปทาวสาน ใน อพฺยาคตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฌมฺโม อพฺยาคตสฺส ฌมฺมสฺส อารมฺมณฺพฺปเรชาตตฺติปฺจเยน ปฺจจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. อรหา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปฺสสฺติ.

๒. โสถํ ฆานํ ชิวหํ กายํ รูปํ สทฺθε คนฺธเร รสํ โผฏฺฐพฺเพ วตฺถุํ อนิจฺจโต ทุกฺขโต
อนตฺตโต วิปฺสสฺติ.

๓. ทิพฺเพน จกฺขุณา รูปํ ปสฺสตี.

๔. ทิพพาย โสตราตฺถยา สทฺทํ สฺสณฺณติ.
 ๕. รุปายตน์ จกฺขุวิญญฺณสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
 ๖. สทฺทายตน์ โสตฺวิญญฺณสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
 ๗. คนฺธายตน์ ขานวิญญฺณสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
 ๘. รสายตน์ ชิวฺหาวิญญฺณสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
 ๙. โผฏฺฐพฺพายตน์ กายวิญญฺณสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.
- กฺกุสลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม กฺกุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. เสกฺขา วา ปุณฺณชฺชนา วา จกฺขุํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต วิปสฺสณฺณติ.
 ๒. โสตํ ขานํ ชิวฺหํ กายํ รฺรูปํ สทฺทเท คนฺธเ รสเ โผฏฺฐพฺพเ วตฺถุํ อนิจฺจโต ทฺวักขโต อนตฺตโต วิปสฺสณฺณติ.
 ๓. ทิพฺเพน จกฺขุณา รฺรูปํ ปสฺสณฺณติ.
 ๔. ทิพฺพาย โสตราตฺถยา สทฺทํ สฺสณฺณติ.
- อฺกุสฺลปทาวสาน ใน อพฺยาคตบท

วิธีพระบาลี

อพฺยาคโต ฐมฺโม อฺกุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

๑. จกฺขุํ อสฺสาทฺเตติ อภินฺนทฺติ ตํ อารพฺภ ราโค อฺปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อฺปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อฺปฺปชฺชติ อฺทฺทจฺจํ อฺปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อฺปฺปชฺชติ.
๒. โสตํ ขานํ ชิวฺหํ กายํ รฺรูปํ สทฺทเท คนฺธเ รสเ โผฏฺฐพฺพเ วตฺถุํ อสฺสาทฺเตติ อภินฺนทฺติ ตํ อารพฺภ ราโค อฺปฺปชฺชติ ทิฏฺฐิ อฺปฺปชฺชติ วิจิกิฉฺฉา อฺปฺปชฺชติ อฺทฺทจฺจํ อฺปฺปชฺชติ โทมนสฺสํ อฺปฺปชฺชติ.

จบ ปัญหาวารวิภังค์แห่งอาร์มมณปฺปเรชาตตฺถิปจฺจย

๒๑/๔. ปัญหาารวิภังค์แห่งปัจฉาชาติตติปัจจย

ก. กุสลบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน กุสลบพ

วิธีพระบาลี

กุสโล ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

กุสลา ขนฺธา ปุเรชาติสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

ข. อกุสลบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อกุสลบพ

วิธีพระบาลี

อกุสโล ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

อกุสลา ขนฺธา ปุเรชาติสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

ค. อพฺยากตบพ

อพฺยากตปทาวสาน ใน อพฺยากตบพ

วิธีพระบาลี

อพฺยากโต ฌมโม อพฺยากตสฺส ฌมฺมสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

อนุวาทพระบาลี

วิปาการพฺยากตา กิริยาพฺยากตา ขนฺธา ปุเรชาติสฺส อิมสฺส กายสฺส ปจฺฉาชาติตติปัจจเยน ปจฺจโย.

จบ ปัญหาารวิภังค์แห่งปัจฉาชาติตติปัจจย

๒๑/๕. ปญฺหาวารวิภังค์แห่งอาหารตปิปัจจัย

อပ္พยากตบท

อပ္พยากตปทาวสาน ใน อပ္พยากตบท

วิธีพระบาลี

อပ္พยากโต รมฺโหม อပ္พยากตสฺส รมฺมสฺส อาหารตปิปัจจัยเณน ปจฺจโย.

อนฺวาทพระบาลี

กพฺพีการโ อหาโร อิมสฺส กายสฺส อาหารตปิปัจจัยเณน ปจฺจโย,

จบ ปญฺหาวารวิภังค์แห่งอาหารตปิปัจจัย

๒๑/๖. ปญฺหาวารวิภังค์แห่งอินทริยตปิปัจจัย

อပ္พยากตบท

อပ္พยากตปทาวสาน ใน อပ္พยากตบท

วิธีพระบาลี

อပ္พยากโต รมฺโหม อပ္พยากตสฺส รมฺมสฺส อินทริยตปิปัจจัยเณน ปจฺจโย.

อนฺวาทพระบาลี

รูปชีวิตินฺทริยํ กญฺจตารูปานํ อินทริยตปิปัจจัยเณน ปจฺจโย.

จบ ปญฺหาวารวิภังค์แห่งอินทริยตปิปัจจัย

๒๒. ปญฺหาวารวิภังค์แห่งนตปิปัจจัย และ

๒๓. ปญฺหาวารวิภังค์แห่งวิกตปิปัจจัย

แสดงเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

๒๔. ปญฺหาวารวิภังค์แห่งอวิกตปิปัจจัย

แสดงเหมือนกันกับอตตปิปัจจัยทุกประการ

วจนัตถะและคำอธิบายในเหตุปัจจัย

วจนัตถะ

หิโนติ ปติฏฺฐาติ เอตฺถาติ = เหตุ ปัจจุปปันนธรรมตั้งอยู่เฉพาะในธรรมนี้ ฉะนั้น
ธรรมนี้จึงชื่อว่า เหตุ

เหตุ จ โส ปจฺจโย จาติ = เหตุปจฺจโย เหตุนั้นแหละเป็นปัจจัย จึงเรียกว่า เหตุปัจจัย

มูลกุเณ อุปการโก ฌมโม = เหตุปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุน เพราะอรรถว่าเป็น รากแก้ว ชื่อว่า เหตุปัจจัย

(ปฐฐานอรรถถา)

คำว่า เหตุ มี ๔ อย่าง คือ

๑. เหตุเหตุ ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลกะ, โทสะ, โมหะ, อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ
๒. ปจฺจยเหตุ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ อันเป็นเหตุในการเรียกชื่อของรูปจันทร์
๓. อุตฺตมเหตุ ได้แก่ กุศลกรรมและอกุศลกรรม อันเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบากและ อกุศลวิบาก
๔. สาธารณเหตุ ได้แก่ อวิชา อันเป็นเหตุให้เกิดสังขารธรรมทั่วทั้งหมด (จันทร์ ๕) ในเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ เหตุปัจจัย ได้แก่ เหตุเหตุ

อธิบายในเหตุปัจจัยโดยสังเขป

ในเหตุปัจจัยนี้ว่า เหตุ ๖ ประการอันเป็นนามธรรม เป็นปัจจัยอุดหนุน ส่งเสริม ให้นาม และรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลาย เพราะธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่จะเกิดขึ้นมาในโลกนี้ได้ นั้น ก็ต้องอาศัยเกิดขึ้นด้วยเหตุ ถ้าไม่มีเหตุแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้นก็ย่อมไม่เกิด ฉะนั้น เหตุนี้จึงนับว่าเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด พระพุทธองค์จึงทรงแสดง เหตุปัจจัย นี้ไว้เป็นอันดับแรก เหตุ ๖ ประการนี้ได้แก่ โลกะ, โทสะ, โมหะ, อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ แต่ถ้าจะแยกออกไปตามชาติแห่งจิตแล้วมี ๔ ประการคือ

๑. อกุศลเหตุ ๓ ได้แก่ โลกะ, โทสะ, โมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นอกุศล
๒. กุศลเหตุ ๓ ได้แก่ อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับจิตที่เป็นกุศล
๓. วิบากอพยาคตเหตุ ๓ ได้แก่ อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุ-วิบากจิต
๔. กิริยาอพยาคตเหตุ ๓ ได้แก่ อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ ที่ประกอบกับสเหตุ-กิริยาจิต

ในบรรดาเหตุที่ประกอบกับจิตต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตมแล้ว ก็คงได้แก่เหตุ ๖ ประการนั่นเอง สำหรับโลกะ, โทสะ, โมหะ ประกอบได้โดยเฉพาะแต่อกุศลอย่างเดียว ส่วน อโลกะ, อโทสะ, อโมหะ นั้นประกอบได้ทั้งกุศลจิต วิบากจิต และ กิริยาจิต เมื่อประกอบกับกุศลจิตก็เรียกว่า กุศลเหตุ เมื่อประกอบกับวิบากจิตก็เรียกว่า วิบากอพยาคตเหตุ เมื่อประกอบกับกิริยาจิตก็เรียกว่า กิริยาอพยาคตเหตุ ดังนี้

เหตุทั้ง ๖ ประการนี้ มีอำนาจช่วยอุดหนุนสัมปยุตตธรรม กล่าวคือ จิต และเจตสิก ให้เกิดขึ้นพร้อมด้วยจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้ และสามารถที่จะให้เจริญขึ้นได้ อุปมาเหมือนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยมีรากแก้วยึดไว้ให้ตั้งอยู่ได้มั่นคง ถึงแม้ว่าจะมีลมพายุพัดมาทางทิศใดก็ตาม ก็ไม่ทำให้ต้นไม้ล้มไปได้ และการที่ต้นไม้ที่เจริญงอกงามขึ้น แตกกิ่งก้านสาขา ออกดอกออกผลได้ ก็เพราะอาศัยรากแก้วนั่นเอง มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้เจริญงอกงามขึ้น ข้อนี้นั้นใด เมื่อโลกเหตุเกิดขึ้นแก่บุคคลใดแล้ว สัมปยุตตธรรม คือ โลกจิต และเจตสิก พร้อมด้วยอกุศลจิตตชรูปก็ย่อมจะเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น และเมื่อโลกจิตนี้เกิดขึ้นแล้วก็ยากที่จะถอนออกได้ ซึ่งเปรียบเหมือนรากแก้วอันยึดต้นไม้ไว้ให้ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง และสามารถจะกำเริบขึ้นในจิตของบุคคลนั้นมากขึ้น จนเป็นเหตุให้เกิดกายวิญญูติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางกาย เช่น การลักขโมย เป็นต้น หรือก่อให้เกิดวจีวิญญูติ กล่าวคือ ทำการทุจริตทางวาจา มีการพูดเท็จ เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนต้นไม้ที่งอกงามเจริญขึ้นโดยอาศัยรากแก้วฉะนั้น ส่วนเหตุอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน จะเป็นอกุศลเหตุหรือกุศลเหตุก็ตาม เมื่อก่อเกิดขึ้นเป็นมูลเป็นรากแล้ว ก็ย่อมจะอุดหนุนสัมปยุตตธรรมพร้อมด้วยจิตตชรูปให้เกิดขึ้นตาม และช่วยอุดหนุนให้เจริญขึ้นได้ดุจเดียวกัน ดังที่อธิบายมาแล้ว.

* * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอาร์มมณปัจจัย

วจนัตถะ

จิตตเจตสิกเกหิ อาลมฺพิตีติ = อารมฺมณํ ธรรมชาติอันจิตและเจตสิกทั้งหลาย ยึดหน่วง เรียกว่า อารมณ

อา อภิมุขํ รมนฺติ เอตฺถาติ = อารมฺมณํ จิตและเจตสิกทั้งหลายมายินดีพร้อมหน้ากัน ในธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า อารมณ

จิตตเจตสิกเก อาคณฺตุวา รมนฺติ เอตฺถาติ = อารมฺมณํ จิตและเจตสิกทั้งหลายมา ยินดีในธรรมชาตินี้ ฉะนั้นธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า อารมณ

จิตตเจตสิกเก อาลมฺพิตีติ = อารมฺมณํ ธรรมชาติใด ย่อมหน่วงเหนี่ยวจิตและเจตสิกทั้งหลาย เหตุนี้ ธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า อารมณ

อารมฺมณภาเวณ อุปการโก ฐมฺโม = อารมฺมณปฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดย ความเป็นอารมณ ชื่อว่า อาร์มมณปัจจัย

อธิบายในอาร์มณปัจจัยโดยสังเขป

ตามที่ได้แสดงมาแล้วในเหตุปัจจัย อันเป็นปัจจัยอันดับแรกว่า เหตุ ๖ ประการ เป็นมูลให้เกิดสัมปยุตตธรรม คือจิตและเจตสิกนั้นก็จริง แต่ว่าเหตุ ๖ ประการนี้ เมื่อไม่มีอาร์มณแล้ว เหตุเหล่านั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ต้องอาศัยอาร์มณจึงจะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้ทรงแสดง **อาร์มณปัจจัย** ต่อมาเป็นอันดับที่ ๒ โดยมีใจความว่า ในอาร์มณปัจจัยนี้ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ อันได้แก่ อาร์มณ ๖ มีรูปารมณเป็นต้นนั้น เป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรม คือจิตและเจตสิกทั้งหลาย เพราะในบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีอาร์มณเป็นเครื่องอาศัยยึดเหนี่ยวแล้ว จิตและเจตสิกก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ อุปมาเหมือนบุคคลที่ชราหรือทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือกเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเพื่อให้ทรงตัว ลุกขึ้น และเดินไปได้ฉันทิ จิตและเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอาร์มณเป็นเครื่องอาศัยยึดเพื่อเกิดขึ้น ฉันทิ

อีกประการหนึ่ง อาร์มณทั้งหลายเป็นเครื่องก่อเหตุให้จิต และเจตสิกเข้าไปประชุมพร้อมหน้ากัน ฉันทิ ที่นั่น ขอนี้อุปมาเหมือนสถานที่อันเป็นที่นันทรมยนิติ เช่น สวนดอกไม้ เป็นต้น คนทั้งหลายย่อมจะพากันเข้าไปเที่ยวสนุกสนานรื่นเริงกัน ฉันทิ ฉันทิใด อาร์มณทั้งหลายก็เปรียบเหมือนสถานที่ที่นันทรมยต่าง ๆ จิตและเจตสิกเปรียบเหมือนบุคคลที่เข้าไปสนุกสนานในสถานที่นั้น ๆ ฉันทิ

หรืออีกประการหนึ่ง อาร์มณทั้งหลายเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจชนิดหนึ่ง คือสามารถหน่วงเหนี่ยวเอาจิตและเจตสิกเข้าไปจับอยู่ในอาร์มณนั้น ๆ ได้ ขอนี้อุปมาเหมือนโรงมหรสพต่าง ๆ เมื่อเวลาจะแสดงนั้น เขาย่อมมีการประกาศโฆษณาชักจูงให้คนเข้าไปดู หรือเมื่อก่อนจะลงมือแสดง เขาย่อมมีการตีกลองโหมโรงชักชวนให้คนเข้าไป เมื่อคนทั้งหลายที่เดินผ่านไปที่โรงมหรสพนั้นได้เห็นประกาศโฆษณา หรือได้ยินกลองโหมโรงก็พากันเข้าไปดู ขอนี้ฉันทิใด อาร์มณทั้งหลายอันเปรียบได้กับโรงมหรสพนั้น ก็มีอำนาจที่จะเหนี่ยวเอาจิตและเจตสิกอันเปรียบเหมือนคนที่เข้าไปดูมหรสพนั้น เข้าไปจับยึดอยู่ในอาร์มณต่าง ๆ ได้ฉันทิ

ในบรรดาอาร์มณทั้ง ๖ มีรูปารมณเป็นต้นนั้น เฉพาะปัญจารมณเป็นอพยากตอย่างเดียว แต่เป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรมที่เป็น กุศล อกุศล และอพยากตได้ ส่วนธรรมารมณนั้นเป็น กุศลธรรมารมณ อกุศลธรรมารมณ และอพยากตธรรมารมณได้ทั้ง ๓ ทั้งเป็นปัจจัยให้เกิดนามธรรมที่เป็น กุศล อกุศล และอพยากตได้ ฉันทิ อาร์มณทั้งหลายนี้จึงนับว่าเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่ง ที่สามารถจะนำบรรดาสัตว์ทั้งปวงให้ไปสู่ทุกคติ หรือสุคติ หรือนิพพานก็ได้ ด้วยการอาศัยอาร์มณเป็นเหตุ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วโดยสังเขปนี้.

วจนัตถะ และคำอธิบายในอริปิปัจจย

วจนัตถะ

อริณานํ ปติ = อริปติ สภาวะธรรมที่เป็นใหญ่กว่าสัมปยุตตธรรมที่เกี่ยวข้องกับตน
ชื่อว่า อริบดี

อริปติ จ โส ปจฺจโย จาติ = อริปิปัจจโย สภาวะธรรมที่เป็นอริบดินั้นแหละเป็น
ปัจจย เรียกว่า อริปิปัจจย

เขฏฺฐกฺกุเณน อุปการโก ฌมฺโม = อริปิปัจจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยความเป็น
ใหญ่ เรียกว่า อริปิปัจจย

อริปิปัจจยนี้ แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. อารัมมณาริปิปัจจย

๒. สหชาติาริปิปัจจย

๑. อารัมมณาริปิปัจจย มีวจนัตถะดังนี้ คือ อารมฺมณฺณจ ตํ อริปติ จาติ =
อารมฺมณาริปติ อารมณฺณนั้นแหละเป็นอริบดี จึงเรียกว่า อารัมมณาริปติ

อธิบายในอารัมมณาริปิปัจจยโดยสังเขป

อารัมมณาริปิปัจจย นี้ ได้แก่ อารมณ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น เป็นปัจจยแก่นามธรรม
คือจิตและเจตสิกให้เกิดขึ้น อารมณทั้งหลายเหล่านี้มีอยู่ ๒ ประเภท คือ อารมณสามัญจรรมดา
ประเภทหนึ่ง และอารมณที่เป็นอริบดีประเภทหนึ่ง ในอารัมมณาริปิปัจจยนี้มุ่งหมายเอาเฉพาะ
แต่อารมณที่เป็นอริบดี ซึ่งเป็นอารมณชนิดพิเศษ มีอำนาจแรงมาก สามารถทำให้นามธรรม
คือจิตและเจตสิกน้อมไปสู่อารมณนั้นๆ และเข้ายึดอารมณนั้นๆ ไว้อย่างหนักหน่วง เรียกว่า
อารัมมณาริปติ และอารมณที่จะเป็นอารัมมณาริปติได้นี้ ก็ต้องเป็นอารมณชนิดอิฐฐารมณ
คือเป็นอารมณชนิดที่น่ายินดีน่าปรารถนา

อิฐฐารมณนี้ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทอีก คือ สภาวะอิฐฐารมณ และปริกัปปอิฐฐารมณ
สภาวะอิฐฐารมณนั้นหมายถึงอารมณที่น่ายินดีโดยธรรมชาติหรือโดยสภาวะ อันได้แก่ รูป เสียง
กลิ่น รส ที่ดีเหล่านี้เป็นต้น ปริกัปปอิฐฐารมณนั้นหมายถึงอารมณอันเป็นที่ยินดีที่ชอบใจเฉพาะ
ส่วนตัวไม่ใช่ทั่วไป คืออารมณชนิดนี้ไม่ใช่อารมณที่น่ายินดีโดยธรรมชาติ ซึ่งบุคคลส่วนมาก
ไม่ปรารถนา แต่ว่าเป็นอารมณที่เป็นที่น่ายินดีชอบใจของบุคคลหรือสัตว์บางจำพวกเท่านั้น
อารมณทั้ง ๒ คือ สภาวะอิฐฐารมณก็ดี หรือปริกัปปอิฐฐารมณก็ดี เมื่อสามารถยังนามธรรม
ให้เกิดได้โดยอาการยึดหน่วงเป็นพิเศษดังกล่าวมาแล้วนั้น ก็ได้ชื่อว่าเป็นอารัมมณาริปิปัจจย

๒. สหชาติาธิปัตติปัจจัย มีวจนัตถะดังนี้คือ

สหชาติาธิปัตติ ปัจจัย จาติ = สหชาติาธิปัตติ

ธรรมชาติที่เกิดร่วมกันนั้นแหละเป็นอธิปัตติ เรียกว่า สหชาติาธิปัตติ

อธิบายในสหชาติาธิปัตติปัจจัยโดยสังเขป

ธรรมชาติที่เกิดร่วมกันในที่นี้ได้แก่ จิตและเจตสิก ในจำนวนจิตและเจตสิกเหล่านี้ ธรรมชาติที่เป็นอธิปัตติ คือเป็นใหญ่กว่าธรรมชาติที่เกิดเกี่ยวเนื่องกับตน มีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑. จันตเจตสิกเป็นอธิปัตติ เรียกว่า จันตาทิปัตติ
๒. วิริยเจตสิกเป็นอธิปัตติ เรียกว่า วิริยาทิปัตติ
๓. จิตเป็นอธิปัตติ เรียกว่า จิตตาทิปัตติ
๔. ปัญญาเจตสิกเป็นอธิปัตติ เรียกว่า วิมังสาทิปัตติ

องค์ธรรมที่เป็นอธิปัตติ ๔ นี้ ย่อมสามารถยังธรรมซึ่งเกิดร่วมกันกับตนนั้น ให้น้อมไปตามอำนาจของตนได้ จึงเรียกว่า สหชาติาธิปัตติ

ส่วนนามธรรมอื่นนอกจาก ๔ อย่างที่กล่าวแล้ว ไม่สามารถจะเป็นอธิปัตติได้ ดังนั้น อธิปัตติองค์ธรรม ๔ ซึ่งเป็นนามธรรมจึงเป็นปัจจัยแก่นามธรรมที่เหลือ และจิตตชรูป ซึ่งเกิดร่วมกันกับนามธรรมเหล่านั้น

แต่อธิปัตติทั้ง ๔ นี้ เมื่อขณะที่จะทำหน้าที่เป็นอธิปัตตินั้น เป็นพร้อมกันทั้ง ๔ ไม่ได้ คงเป็นได้แต่เฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งเท่านั้น เช่น เมื่อขณะที่จันตะเป็นอธิปัตติ วิริยะ จิตตะ ปัญญา ที่เหลือ ๓ นี้ก็ไม่เป็นอธิปัตติ และต้องน้อมไปตามอำนาจของจันตะที่เป็นอธิปัตตินั้น เมื่อวิริยะเป็นอธิปัตติ จันตะ จิตตะ ปัญญา ก็ไม่เป็น และต้องน้อมไปตามอำนาจของวิริยะเช่นเดียวกัน อุปมาเหมือนประเทศหนึ่งๆ ต้องมีพระราชาเป็นผู้ปกครองประเทศเพียงองค์เดียว บุคคลที่เหลือเหล่านั้นต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพระราชาทั้งสิ้น ข้อนี้จันตอ องค์ธรรมที่เป็นอธิปัตติ ก็จันตนั้น จะทำหน้าที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองแก่ธรรมทั้งหลายพร้อมกันทีเดียวนั้น ย่อมเป็นไปได้เช่นเดียวกัน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น.

วณัตถะ และคำอธิบายในอนันตรปัจจัย

วณัตถะ

อนุตรยติ อนุตรํ กรโธติ = อนุตรํ ธรรมชาติที่ค้น คือที่กระทำให้มีระหว่าง ชื่อว่า
อันตระ

นตฺถิ เยสํ อนฺตรนตฺถิ = อนนฺตรรา ระหว่างกันแห่งธรรมเหล่าใดไม่มี ธรรมนั้นชื่อว่า
ไม่มีระหว่างกัน

อนนฺตรภาเวน อุปการโก ฌมฺโม = อนนฺตรปัจจัย ธรรมที่อุดหนุนโดยความไม่มี
ระหว่างกัน ชื่อว่า อนันตรปัจจัย

อธิบายในอนันตรปัจจัยโดยสังเขป

ใน อนันตรปัจจัย นี้ นามธรรม คือ จิตและเจตสิกที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลัง ให้เกิดขึ้นสืบต่อกันไปโดยไม่ว่างเว้น คือไม่มีระหว่างกันเลย หมายความว่าจิตและเจตสิกอันมีสภาพเกิดดับอยู่ทุกขณะนั้น เมื่อดวงแรกเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป และในการดับไปนี้ ก็ยังมีอำนาจที่ช่วยอุดหนุนให้แก่ธรรมที่เป็นพวกเดียวกันกับตน อันได้แก่จิตดวงหลังพร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้นแทนสืบต่อกันไปอีก เป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไปโดยหาระหว่างกันมิได้

ฉะนั้น จิตและเจตสิกนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นอนันตรปัจจัย คือจิตดวงแรกเกิดขึ้นเป็นอนันตรปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ จิตดวงที่ ๒ เป็นอนันตรปัจจัยอุปบัน และจิตดวงที่ ๒ ก็กลับเป็นอนันตรปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ สืบต่อกันไปอีกเช่นนี้ โดยไม่มีเวลาหยุดหรือไม่มีเวลาว่างเว้นไว้แต่จุดจิตของพระอรหันต์จำพวกเดียวเท่านั้น ที่ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดจิตดวงอื่นสืบต่อไปได้ ฉะนั้น จุดจิตของพระอรหันต์นี้จึงไม่เป็นอนันตรปัจจัย

อีกประการหนึ่ง ธรรมชาติของจิตและเจตสิกนี้ นอกจากจะมีสภาพเกิดดับเป็นปัจจัยและปัจจัยอุปบันสืบต่อกันแล้ว ในขณะที่ทำหน้าที่ปัจจัยและปัจจัยอุปบันนั้น ยังทำหน้าที่ของตนๆ ให้เป็นไปโดยลำดับ ไม่ก้ำก๋ายกันอีกด้วย หมายความว่าเมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นและดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ ให้เกิดขึ้น และเมื่อจิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ ให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไปฉะนี้ มิใช่ว่าเมื่อจิตดวงแรกดับไปแล้ว จะเป็นปัจจัยแก่จิตดวงใดดวงหนึ่งให้เกิดขึ้นนั้นก็หาไม่ได้ ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามธรรมชาติหรือสภาวะของจิต (จิตตนิยาม) ซึ่งจะต้องมีสภาพเช่นนี้เสมอ ดังมีบาลีในปฏฐานอรรถกถา ดังนี้

อตุตฺโน อตุตฺโน อนนฺตรํ อนนฺตรปฺปสฺส จิตฺตูปปาทสฺส อุปปาทนสมตฺโต ฌมฺโม
อนนฺตรปัจจัย.

แปลความว่า ธรรมที่สามารถยังจิตอุปาทอันสมควรแก่ลำดับของตนให้เกิดขึ้น ชื่อว่า **อนันตรปัจจัย** หมายความว่าจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นก่อนๆ แล้วดับไป สามารถเพื่อให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้นตามสมควรแก่จิตตนิยม ในกาลอันไม่มีระหว่างกัน คือในลำดับของตนๆ เรียกว่า **อนันตรปัจจัย**

ยกตัวอย่าง ในวิถิจิต เช่น จักขุทวารวิถิ เมื่อขณะที่รูปารมณมากกระทบกับจักขุปสาท ภูวักจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อภูวักจิตดับ ปัญจทวาราวชชนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อปัญจทวาราวชชนจิตดับ จักขุวิญญาณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อจักขุวิญญาณจิตดับ สัมปฏิจนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อสัมปฏิจนจิตดับ สันตึรณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อสันตึรณจิตดับ ไภฐัพพนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อไภฐัพพนจิตดับ ชวนจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อชวนจิตดับ ตทารัมมณจิตย่อมเกิดขึ้น เมื่อตทารัมมณจิตดับ ภูวักจิตก็ย่อมเกิดขึ้นต่อไปอีก ดังนี้ และการที่จิตมีสภาพเป็นเช่นนี้ ก็เพราะเป็นไปด้วยอำนาจของอนันตรปัจจัยนั่นเอง

อนันตรปัจจัยนี้ ท่านอุปมาเหมือนพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงสละราชสมบัติออกผนวช เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิไม่ได้อยู่ครองราชสมบัติแล้ว โอรสของพระเจ้าจักรพรรดินั้นก็ครองราชสมบัติสืบต่อแทนทันที และการสืบต่อราชสมบัตินี้ ก็ต้องได้แก่ราชโอรสองค์ที่ ๑ ก่อน จะข้ามไปได้แก่โอรสองค์ที่ ๒ หรือองค์ที่ ๓ นั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ต่อเมื่อโอรสองค์ที่ ๑ ไม่ได้ครองแล้ว องค์ที่ ๒ จึงจะรับสืบต่อได้ตามลำดับกันไปดังนี้ ข้อนี้นั้นฉันใด พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งสละราชสมบัตินั้น ก็เปรียบได้แก่จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อตอนสละราชสมบัตินั้นก็เปรียบเหมือนจิตดวงแรกที่ดับไป พระราชโอรสที่รับราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแทนนั้นก็เปรียบได้แก่จิตดวงที่ ๒ ที่เกิดขึ้นสืบต่อจากจิตดวงแรกที่ดับไปแล้ว และการที่พระราชโอรสต้องรับสืบราชสมบัติกันตามลำดับนั้น ก็เปรียบได้แก่จิตที่เกิดขึ้นสืบต่อกันตามลำดับของตนๆ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้นฉะนั้น.

วจนัตถะ และคำอธิบายในสมนันตรปัจจัย

วจนัตถะ

สุญฺญํ อนนฺตรชาติ = สมณนุตรา ธรรมที่ไม่มีระหว่างกันเลย ชื่อว่า สมนันตร

สมณนุตรํ หุตฺวา อุปการโก ฌมฺโม = สมณนุตรปจฺจโย ธรรมที่ไม่มีระหว่างกันเลย นั้น เป็นธรรมช่วยอุดหนุน ชื่อว่า สมนันตรปัจจัย

อธิบายในสมนันตรปัจจัยโดยสังเขป

สมนันตรปัจจัย นี้ มีข้อความและอรรถาธิบาย ตลอดจนกระทั่งองค์ธรรมทั้งหมด เหมือนกันกับอนันตรปัจจัย จะมีที่ต่างกันเป็นพิเศษก็เพียงแต่ชื่อเท่านั้น ดังมีบาลีในปฏิฐาน อรรถกถาดังนี้ คือ

โย อนนฺตรปัจจัย เสว สมนฺตรปัจจัย พุณฺณมตฺตเมว เหตุ นานํ
อุปจยสฺสทตฺติอาทิสฺส วีย อธิวจนฺนिरุตฺติทุทฺทาทิสฺส วีย จ อตฺถโต ปน นานํ นตฺติ.

แปลความว่า ธรรมใดเรียกว่า อนันตรปัจจัย ธรรมนั้นแลเรียกว่า สมนันตรปัจจัย คือในที่นี้ ว่าโดยที่จริงแล้ว ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น เช่นเดียวกับคำว่า อุปจย สสฺสทตฺติ และคำว่า อธิวจนฺนํ, นิจฺจํ เป็นต้น แต่ว่าโดยเนื้อความแล้วไม่มีการแตกต่างกันเลย

การที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะเมื่อเวลาที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงอนันตรปัจจัยจบลงแล้วนั้น ทรงพิจารณาเห็นว่า อหังการของเหล่าเวไนยสัตว์ บางคนยังไม่สามารถจะเข้าใจได้ดีพอ ดังนั้น พระองค์จึงได้ทรงแสดงสมนันตรปัจจัยขึ้น เพื่อประสงค์จะย้ำเนื้อความของอนันตรปัจจัยให้แน่นนอนและหนักแน่นยิ่งขึ้น แต่พระองค์ได้ทรงเติมศัพท์ลงไป โดยให้ชื่อว่าสมนันตรปัจจัย ซึ่งมีความหมายหนักแน่นกว่าคำว่า อนันตรปัจจัย ส่วนเนื้อความและองค์ธรรมนั้น ก็คงเหมือนกัน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ความหมายที่หนักแน่นกว่าอนันตรปัจจัยก็คือ ในอนันตรปัจจัยนั้นได้แสดงไว้แล้วว่า จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นดวงแรกแล้วดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตและเจตสิกดวงหลังให้เกิดขึ้น สืบต่อกันตามลำดับโดยไม่มีระหว่างกันนั้น เพื่อจะทรงแสดงให้แน่นแฟ้นขึ้น ในข้อที่ว่าไม่มีระหว่างกันนี้ จึงได้ทรงแสดงในสมนันตรปัจจัยว่า จิตดวงแรกพร้อมด้วยเจตสิกเกิดขึ้นแล้วดับไปนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๒ พร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้น แล้วจิตดวงที่ ๒ พร้อมด้วยเจตสิกนี้ก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ พร้อมด้วยเจตสิกให้เกิดขึ้นเป็นลำดับ สืบต่อกันอยู่อย่างนี้ตลอดไปโดยไม่มีระหว่างกันเลยทีเดียว

อนึ่ง ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันตรธรรม นั้นเกิดสืบต่อกันและติดกันอย่างไม่ขาดสาย ซึ่งไม่มีใครที่จะสามารถรู้ได้หรือเห็นได้ นอกจากองค์พระสัพพัญญูพระองค์เดียวเท่านั้น อุปมาเหมือนไฟตะเกียงที่จุดอยู่ เราจะแลเห็นดวงไฟนั้นลุกติดอยู่เสมอ เหมือนหนึ่งว่าดวงไฟนั้นเป็นอันเดียวกัน แต่ความจริงของสภาวะแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ แท้จริงไฟที่เกิดขึ้นก่อนนั้นย่อมดับไปไฟใหม่เกิดขึ้นแทน การดับไปของไฟเก่าและการเกิดขึ้นของไฟใหม่นั้นติดต่อกันไม่ขาดสาย จนดูติดกันเป็นพืด จนไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าไฟไหนเป็นไฟเก่า และไฟไหนเป็นไฟใหม่ เลยเข้าใจไปว่าเป็นไฟดวงเดียวกัน ข้อนี้ฉันใด สภาพของนามธรรมทั้งหลาย คือจิตและเจตสิกนั้นก็เช่นเดียวกัน จิตดวงเก่าดับไป จิตดวงใหม่เกิดขึ้นแทน มีสภาพติดต่อกันไม่ขาดระยะและไม่มีระหว่างกันอยู่เช่นนี้เรื่อยไป โดยไม่มีผู้ใดสามารถที่จะแยกออกได้ว่า นี่เป็นจิตดวงเก่าและนี่เป็นจิตดวงใหม่

ทั้งนี้ก็เพราะสภาพของนามธรรมนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐาน และไม่มีนามธรรมอื่นที่จะมาคั่นระหว่างจิตดวงเก่าซึ่งเป็นปัจจัยธรรมกับจิตดวงใหม่ซึ่งเป็นปัจจัยูปันธุระ ที่จะให้แยกจากกันได้ จึงทำให้รู้สึกไปว่าเป็นจิตดวงเดียว เหมือนกับดวงไฟที่ได้อุปมามาแล้วข้างต้นฉะนั้น

อีกประการหนึ่งก็คือ ธรรมดาของจิตนั้น เมื่อขณะที่เกิดขึ้น ไม่ได้เกิดพร้อมกันในคราวเดียวหลาย ๆ ดวง ย่อมเกิดขึ้นทีละดวง ๆ เท่านั้น เมื่อดวงเก่าดับไปแล้วจึงเกิดดวงใหม่ขึ้นมาแทนได้ ซึ่งต่างกับรูปธรรม เพราะรูปธรรมนั้นมีสัณฐานให้ปรากฏได้ คือมีระหว่างคั่น อันได้แก่ ปริจเจตูปันธุระ และรูปธรรมนั้นเมื่อเกิดขึ้นและดับไป ย่อมมีรูปที่เกิดพร้อมกันดับพร้อมกันอย่างน้อยที่สุด ๘ รูป คือ ปรถวิ, อาโป, เตโช, วาโย, วัณณ, คันธ, รส, โอชา (สุทธภูจกกลาป) ส่วนจิตซึ่งเป็นนามธรรมนั้นไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นพร้อมกันและดับพร้อมกันในคราวเดียวมากกว่า ๑ ดวงได้ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วในตอนต้น ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็น สมณันตรปัจจัย ดังมีบาลีในปฏิฐานมุลฎีกาหน้า ๑๗๐ (ฉบับฉัฎฐสังคายนา) ว่าดังนี้ คือ

ตตอ ปุริมปจฺจิมานํ นิโรธูปาทนุตรภาวโต นิรุตตูปาทนสมตฺตตา อนนฺตร-
ปจฺจยภาโว รูปมฺหามํ วิย สณฺฐานาภาวโต ปจฺจยปจฺจยูปปฺนฺนํ สหาวภูฏานาภาวโต
จ อิทฺถิมโต เหมฏฺฐา อุทฺธํ ติริยญฺติ วิภาคาภาวา อตฺตนา เอกตฺตมिव อุปเนตฺวา สุญฺญ
อนนฺตรภาเวน อุปปาทนสมตฺตตา สมณนฺตรปจฺจยตา.

แปลความว่า ในบรรดาปัจจัย ๒ อย่างนั้น ที่เรียกว่า อนันตรปัจจัย เพราะเหตุว่าสามารถยังจิตดวงหลังให้เกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่น กล่าวคือ ระหว่างคั่นแห่งความดับกับความเกิดของจิตที่เกิดก่อน กับที่เกิดภายหลังนั้นไม่มี

ที่เรียกว่า สมณันตรปัจจัย เพราะเป็นปัจจัยที่ไม่มีระหว่างคั่นโดยแท้ กล่าวคือ เพราะสามารถน้อมนำจิตดวงหลังให้เป็นประหนึ่งว่าเป็นอันเดียวกับตน แล้วจึงให้เกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่นจริงๆ คือไม่สามารถจะแยกได้ว่าจิตนี้เกิดจากจิตนี้ หรือเกิดจากข้างล่าง ข้างบน หรือข้างๆ เพราะเหตุว่าจิตซึ่งเป็นนามธรรมไม่มีรูปร่างสัณฐานอย่างรูปธรรมทั้งหลายประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ก็เพราะว่าไม่มีกฎเกณฑ์ที่กำหนดว่า นามธรรมที่เป็นปัจจัยกับที่เป็นปัจจัยูปันธุระจะเกิดร่วมกันได้ (คือเกิดร่วมกันไม่ได้นั่นเอง)

สมณันตรปัจจัยนี้ ท่านโบราณจารย์ได้แสดงอุปมาไว้ว่าเหมือนกับพระเจ้าจักรพรรดิที่สวรรคตไปแล้ว พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดินั้นต้องสืบราชสมบัติแทนพระราชบิดาต่อไปอย่างแน่นอน บุคคลอื่นไม่สามารถที่จะเข้ามาคั่นตำแหน่งนี้ได้เลย ข้อนี้นั่นเอง นามธรรมก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อจิตดวงแรกเกิดขึ้นเป็นปัจจัยแล้วดับไปนั้น จิตดวงหลังย่อมเกิดขึ้นเป็นปัจจัยูปันธุระสืบต่อกันทันที ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธุระย่อมติดต่อกันโดยไม่มีธรรมอื่นมาคั่นระหว่างเลย ฉะนั้น

เมื่อสรุปใจความของสมันตรปัจจัยนี้แล้ว ก็คือนามธรรมที่เกิดก่อนเป็นปัจจัยธรรม นามธรรมที่เกิดทีหลังเป็นปัจจัยูปันธรรม การเกิดขึ้นของปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมนั้น ติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างกันและไม่ขาดสายเลย ส่วนรูปธรรมนั้นไม่เกี่ยวข้องกับปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมของปัจจัยนี้ จึงเป็นปัจจนิกธรรม.

* * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในสหชาตปัจจัย

วจนัตถะ

ชายตีติ = ชาโต ธรรมใดย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมนั้นชื่อว่า ชาตะ

สห ชาโต = สหชาโต ธรรมที่เกิดพร้อมกัน ชื่อว่า สหชาตะ

ปัจจัยูปันเนน สห ชายตีติ = สหชาโต ปัจจัยใดเกิดขึ้นพร้อมด้วยปัจจัยูปันธรรม ฉะนั้น ปัจจัยนั้นชื่อว่า สหชาตะ

สหชาโต หุตฺวา อุปการโก ฌมฺโม = สหชาตปัจจัย ธรรมที่เกิดร่วมกันแล้วมี อุปการะแก่กัน ชื่อว่า สหชาตปัจจัย

อธิบายในสหชาตปัจจัยโดยสังเขป

สหชาตปัจจัย นี้ นามและรูปเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามและรูปซึ่งเกิดอยู่ร่วมกันนั้น ให้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของสหชาตปัจจัย หมายความว่า ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมเกิดอยู่ใน ขณะจิตเดียวกัน คือเกิดพร้อมกันนั่นเอง เรียกว่าสหชาตปัจจัย อุปมาเหมือนดวงไฟกับแสงไฟ ซึ่งเมื่อมีดวงไฟเกิดขึ้นแล้ว แสงไฟก็ย่อมเกิดขึ้นด้วย จะว่าดวงไฟเกิดก่อน แสงไฟเกิดทีหลัง ก็ไม่ใช่ เพราะดวงไฟกับแสงไฟนั้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมๆ กัน ในที่นี้ดวงไฟเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน แก่แสงไฟซึ่งเกิดพร้อมกับดวงไฟนั้น ข้ออุปมานี้ฉันใด ธรรมทั้งหลายที่เกิดร่วมกัน อันได้แก่ จิต, เจตสิก และรูป ย่อมมีทั้งปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมรวมกันอยู่ในขณะที่เกิดขึ้นนั้น หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกและรูปทั้งหมดก็เกิดพร้อมกันด้วย และเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน ซึ่งกันและกันตามสมควร ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า สหชาตปัจจัย ดังมีบาฬีในวิภาวนีฎีกากล่าวไว้ดังนี้คือ

อตฺตโน อนุปฺปตฺติยา สหฺอุปฺปนฺนํ นมฺปิ อนุปฺปตฺติโต ปกาสสฺส ปทีโป วีย สหฺอุปฺปนฺนํ สหฺอุปฺปาทวเสน ปจฺจโย สหชาตปจฺจโย.

แปลความว่า ธรรมที่อุดหนุนกันโดยอำนาจที่ยังธรรมซึ่งเกิดร่วมกัน ให้เกิดพร้อมกัน คือว่า เมื่อตนไม่เกิด ธรรมที่เกิดร่วมกันก็ไม่สามารถจะเกิดได้ ประหนึ่งว่าแสงไฟจะเกิดไม่ได้ใน เมื่อไม่มีดวงไฟ ฉะนั้นจึงเรียกว่า สหชาตปัจจัย

อนึ่ง ในสหชาติปัจจัยนี้ ธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะจิตเดียวกันย่อมเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ทั้งหมด ส่วนปัจจัยูปันธรรมนั้นเป็นได้ทั้งหมด คือ

นามขันธ์ ๔ มหาภูตรูป ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุ เป็นสหชาติปัจจัยและสหชาติปัจจัยูปันธรรมได้

อุปาทารูปทั้งหมด (เว้นปฏิสนธิหทัยวัตถุ) พร้อมด้วยปวัตติหทัยวัตถุ เป็นสหชาติปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่สหชาติปัจจัยูปันธรรมอย่างเดียว

ข้อนี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งว่า พ่อ แม่ และลูกที่กำลังเล็กอยู่ เดินไปด้วยกัน ในที่นี้พ่อและแม่ยอมช่วยอุหนุนซึ่งกันและกันได้ และต่างก็อุหนุนลูกได้ ส่วนลูกนั้นถึงแม้ว่าจะไปด้วยกันก็จริง แต่ไม่สามารถที่จะช่วยอุหนุนพ่อแม่ได้ ฉะนั้น พ่อและแม่จึงเป็นได้ทั้งปัจจัยและปัจจัยูปันธรรม ส่วนลูกนั้นเป็นปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่ปัจจัยูปันธรรมอย่างเดียว ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เกิดร่วมกันในขณะจิตเดียวกันนั้นก็เช่นเดียวกัน คือเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ทั้งหมด ส่วนปัจจัยูปันธรรมเป็นได้ทั้งหมด ดังข้ออุปมาที่กล่าวไว้ฉนั้น

สรุปความว่า สหชาติปัจจัยนี้ ธรรมที่เกิดพร้อมกันในขณะจิตเดียวกันนั้น ย่อมช่วยอุหนุนซึ่งกันและกันตามสมควร หมายความว่า ธรรมที่เกิดพร้อมกันอันได้แก่ จิต เจตสิก และรูป เมื่อขณะที่เกิดขึ้น ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมเกิดร่วมกันอยู่ในที่นั้นตามสมควร ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว.

วจนัตถะ และคำอธิบายในอัญญมัญญปัจจัย

วจนัตถะ

อญฺญมญฺญํ หุตฺวา ปจฺจโย = อญฺญมญฺญปจฺจโย สภาวธรรมแต่ละอย่างที่แตกต่างกันอาศัยพึ่งพิงกัน จึงเกิดได้ตั้งอยู่ได้ ชื่อว่า อัญญมัญญปัจจัย

อธิบายในอัญญมัญญปัจจัยโดยสังเขป

ใน อัญญมัญญปัจจัย นี้ อธิบายว่า

๑. นามธรรม คือ สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ ช่วยอุหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง

๒. รูปธรรม คือ มหาภูตรูป ๔ ช่วยอุหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง

๓. นามธรรมและรูปธรรม คือ ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ และปฏิสนธิหทัยวัตถุช่วยอุหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง รวมธรรมทั้ง ๓ จำพวกนี้เรียกว่า อัญญมัญญปัจจัย หมายความว่า เป็นธรรมที่อุปการะโดยการอุหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้นนั่นเอง

การอุดหนุนซึ่งกันและกันนี้ จะขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดนั้นย่อมไม่ได้ เพราะถ้าขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ธรรมนั้นๆ ก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้ เช่น สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ อันได้แก่ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญานขันธ์นั้น ต้องเกิดด้วยกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันเสมอ ถ้าขาดไปเสียขันธ์หนึ่งขันธ์ใด ก็เป็นสัมปยุตตนามขันธ์ไม่ได้ คือถ้าขาดเวทนาขันธ์ไป สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญานขันธ์ ก็ย่อมเกิดไม่ได้ หรือถ้าขาดสัญญาขันธ์ไป เวทนาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญานขันธ์ ก็ย่อมเกิดไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังนี้เป็นต้น นี่เป็นฝ่ายพวคนามธรรม

ฝ่ายรูปธรรมก็เช่นเดียวกัน คือ มหาภูตรูปทั้ง ๔ อันได้แก่ ฬวิ อาโป เตโช วาโย ก็ต้องเกิดด้วยกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันเสมอ จะขาดรูปหนึ่งรูปใดไม่ได้ คือเมื่อฬวิเกิด อาโป เตโช วาโย ก็ต้องเกิดพร้อมด้วย ถ้าขาดฬวิเสียแล้ว อาโป เตโช วาโย ก็เกิดไม่ได้ หรือถ้าขาดอาโปเสีย ฬวิ เตโช วาโย ก็เกิดไม่ได้เช่นเดียวกัน ดังนี้

ส่วนในปฏิสนธิกาล ที่ในปัจจุโวการภูมินั้น ธรรมที่เกิดร่วมกันและอุดหนุนซึ่งกันและกัน ก็ได้แก่ ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ กับหทัยวัตถุ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้จะขาดไปเสียอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ได้ เช่นเดียวกัน คือถ้าปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ไม่เกิด หทัยวัตถุก็เกิดไม่ได้ หรือถ้าหทัยวัตถุไม่เกิด ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ ก็เกิดไม่ได้ ดังนี้

ส่วนในปฏิสนธิกาล ที่ในจุโวการภูมินั้น ธรรมที่เกิดร่วมกันและอุดหนุนซึ่งกันและกันนั้น ได้แก่ปฏิสนธินามขันธ์ ๔ อย่างเดียว ไม่ต้องอาศัยหทัยวัตถุ เพราะในจุโวการภูมินั้นไม่มีรูปมีแต่นามอย่างเดียว ส่วนหทัยวัตถุนั้นเป็นรูป ฉะนั้นจึงไม่เกิดในภูมินั้น ทั้งนี้ก็เป็นไปด้วยอำนาจของรูปวิราดภาวนา (การปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากรูป)

การอุดหนุนซึ่งกันและกันของอัญญมัญญปัจจัยนี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งโต๊ะ ๓ ขา หรือขาหยั่งซึ่งอาศัยด้วยไม้ ๓ อันถ้าจุนอยู่ ซึ่งโต๊ะ ๓ ขาก็ดี หรือไม้ขาหยั่งก็ดี ถ้าขาดไปขาหนึ่งขาใดแล้ว โต๊ะและขาหยั่งนั้นก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้ การที่โต๊ะหรือไม้ขาหยั่งนั้นตั้งอยู่ได้ก็ต้องพร้อมเพรียงด้วยขาทั้ง ๓ ถ้าจุนซึ่งกันและกันอยู่ ขอนี้ฉันใด อำนาจของอัญญมัญญปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือ นามธรรมก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ รูปธรรมก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ และนามธรรมกับรูปธรรมในปฏิสนธิกาลก็ต้องอาศัยอุดหนุนซึ่งกันและกันจึงเกิดได้ ดังที่อธิบายมาแล้วข้างต้นนั้น และมีบาลีในปฏฺฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

อญฺญมญฺญํ อุปาทนุปตฺตมฺภนาเวน อุปการโก ฐมฺโม อญฺญมญฺญปจฺจโย
อญฺญมญฺญปตฺตมภกํ ติทฺถํ วิกฺข.

แปลว่า ธรรมที่เป็นอุปการะโดยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น ชื่อว่า อัญญมัญญปัจจัย

การอุดหนุนซึ่งกันและกันนั้น อุปมาเหมือนไม้ ๓ อัน อาศัยเหตุที่ต่างค้ำจุนซึ่งกันและกันจึงตั้งอยู่ได้

อนึ่ง อัญญมัญญปัจจัยนี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสหชาติปัจจัย กล่าวคือในนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดพร้อมกันนั้น มีการอุดหนุนให้เกิดร่วมกัน โดยอำนาจของสหชาติปัจจัยหนึ่ง และมีการอุดหนุนซึ่งกันและกันโดยอำนาจของอัญญมัญญปัจจัยหนึ่ง หมายความว่าเมื่อเป็นอัญญมัญญปัจจัยแล้ว ต้องเป็นไปพร้อมกับสหชาติปัจจัยเสมอ ที่จะไม่เป็นไปพร้อมกับสหชาติปัจจัยนั้นไม่มี แต่ส่วนสหชาติปัจจัยนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ร่วมกับอัญญมัญญปัจจัยก็เป็นไปได้ เช่น

๑. สัมปยุตตนามขันธ์ ๔ กับจิตตรูป เป็นสหชาติปัจจัยได้ แต่ไม่เป็นอัญญมัญญปัจจัย

๒. มหาภูตรูปกับอุปาทารูป เป็นสหชาติปัจจัยได้ แต่ไม่เป็นอัญญมัญญปัจจัย ดังมีบาลีในปัญฐานมุลฎีกาแสดงไว้ดังนี้ คือ

สหชาติปัจจุโย โหนโต เยว หิ โกจิ อลุลมลุลปะจุโย น โหติ.

แปลว่า เป็นความจริง เมื่อเป็นสหชาติปัจจัยนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นอัญญมัญญปัจจัยอีกด้วย

และในมณิสารมัญญสาฎีกา แสดงไว้ว่า

อลุลมลุลปะจุโย สหชาติปะจุเยน วินา น โหติ สหชาติปะจุโย ปน เตน วินาปี โหติ.

แปลว่า อัญญมัญญปัจจัย ที่จะไม่เป็นไปพร้อมกับสหชาติปัจจัยนั้นไม่มี ส่วนสหชาติปัจจัย แม้เว้นจากอัญญมัญญปัจจัยก็เป็นได้

เพราะฉะนั้นจึงแสดงให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นสหชาติปัจจัยมีมากกว่าธรรมที่เป็นอัญญมัญญปัจจัย โดยที่สหชาติปัจจัยนั้นกินความกว้าง คือถ้าธรรมเหล่าใดเกิดร่วมกันแล้ว ธรรมเหล่านั้นก็เป็นสหชาติปัจจัยได้ทั้งสิ้น แต่ว่าจะเป็นอัญญมัญญปัจจัยไม่ได้ทั้งหมด เพราะความหมายมีอยู่ว่าเกิดร่วมกันแล้วก็ต้องอุดหนุนซึ่งกันและกันด้วย จึงจะเรียกว่าอัญญมัญญปัจจัย ไม่ใช่ว่าเป็นแต่เพียงเกิดร่วมกันอย่างเดียว ฉะนั้น อัญญมัญญปัจจัยจึงมีความจำกัดเฉพาะ ไม่กว้างขวางเหมือนสหชาติปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย และ สหชาติปัจจัย นี้ มีอำนาจพิเศษต่างกัน คืออัญญมัญญปัจจัย มีอำนาจช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันให้เกิดขึ้น ส่วนสหชาติปัจจัยนี้มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้เกิดพร้อมกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น.

วจนัตถะ และคำอธิบายในนิสสยปัจจย

วจนัตถะ

นิสฺสยนฺตฺติ เอตฺถาติ = นิสฺสโย ปัจจยุปบันธมมํทํหยาเยอมาศัยในสภาวะธรรมนี้
ฉะนั้น สภาวะธรรมนี้จึงชื่อว่า นิสสยะ คือเป็นที่อาศัยแห่งปัจจัยูปบันธมมํทํหยา

อธิฏฺฐานาการวเสน วา นิสฺสยาการวเสน วา ปจฺจุยฺยุปฺปนฺนธมฺเมหิ สียเต
นิสฺสียเตติ = นิสฺสโย ธรรมที่เป็นปัจจัยูปบันธมมํทํหยาอาศัยโดยอาการตั้งมั่น หรือโดยอาการ
อิงอาศัย ชื่อว่า นิสสยะ

อธิฏฺฐานาการน นิสฺสยาการน จ อุปการโก รมฺโม = นิสฺสยปจฺจโย ธรรมที่ช่วย
อุดหนุนโดยอาการตั้งมั่นประการหนึ่ง โดยอาการอิงอาศัยประการหนึ่ง ชื่อว่า นิสสยปัจจย

อธิบายในนิสสยปัจจยโดยสังเขป

ใน นิสสยปัจจย นี้ คำว่า นิสสยะ นั้นแปลว่า เป็นที่อาศัย หมายความว่าปัจจัยูปบัน-
ธมมํทํหยาอาศัยอยู่ในปัจจัยธรรม ฉะนั้น ปัจจยธรรมนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นนิสสยะ คือมีอำนาจช่วย
อุดหนุน โดยเป็นที่อาศัยแห่งปัจจัยูปบันธมมํทํหยา และการช่วยอุดหนุนโดยเป็นที่อาศัยนี้มีอยู่
๒ อย่างคือ

๑. เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่น เรียกว่า อธิฏฺฐานาการ อย่างหนึ่ง หมายความว่า
ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยูปบันธมมํทํหยาเข้าไปอาศัยเกิดขึ้นเพื่อกระทำหน้าที่ของตนๆ ได้
ในข้อนี้ท่านอุปมาเหมือนพื้นแผ่นดินย่อมเป็นที่อาศัยของต้นไม้ทั้งปวงให้เกิดขึ้นฉันใด ธรรมที่
เป็นนิสสยปัจจยในข้ออธิฏฺฐานาการนี้ ก็ได้แก่วัตถุ ๖ มีจักขุวัตถุเป็นต้น และปถวิธาตุ คือวัตถุ ๖
นั้นเป็นปัจจัย ช่วยอุดหนุนแก่จิตและเจตสิกทั้งหลายโดยอาการตั้งมั่น กล่าวคือ ในปัญจโวการภูมิ
นั้นนามธรรมทั้งหลายอันได้แก่จิตและเจตสิก เมื่อขณะที่จะเกิดขึ้นนั้น ต้องมีที่อาศัยเกิดจึงจะ
เกิดขึ้นได้ จะเกิดขึ้นมาลอยๆ โดยไม่มีที่เข้าไปตั้งอาศัยเกิดนั้น เป็นไปไม่ได้ เช่น เมื่อขณะที่เกิด
การเห็นขึ้น หมายความว่า จักขุทวารวิถีจิตทำหน้าที่ในการเห็นซึ่งรูปารมณฺ์นั้นๆ และในการที่
จักขุทวารวิถีจิตทำหน้าที่ในการเห็นนี้ ก็ต้องอาศัยจักขุปสาทอันเป็นวัตถุรูปเป็นที่ตั้งมั่น จึงจะ
ทำให้การเห็นนั้นเกิดขึ้นได้ ในทางทวารอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ก็ต้องอาศัยวัตถุรูปเป็นที่อาศัยเกิด
เสมอไปฉะนั้น สำหรับในปัญจโวการภูมิ วัตถุรูป ๖ นี้จึงเป็นหลักอาศัยแก่นามธรรมทั้งหลายที่จะ
เกิดขึ้น

ส่วนปถวิธาตุก็เป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นของ อาโป, เตโช, วาโย และอุปาหารูป
เพราะในบรรดารูปทั้งหลายนั้นต้องอาศัยปถวิธาตุเป็นหลักจึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าไม่มีปถวิธาตุเป็น
หลักแล้ว รูปเหล่านั้นก็ไม่สามารถจะเกิดขึ้น และทำหน้าที่ของตนๆ ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น
ปถวิธาตุจึงได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยอาการตั้งมั่นแก่รูปที่เหลือทั้งหลาย เมื่อเปรียบกับข้ออุปมา

แล้ว วัตถุรูป ๖ ก็ดี ปถวีธาตุก็ดี เปรียบได้กับพื้นแผ่นดิน จิต, เจตสิก, อาโป, เตโช, วาโย และ อุปาหารูป เปรียบได้กับต้นไม้ต่าง ๆ

๒. เป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัย เรียกว่า นิสสยาการ อีกอย่างหนึ่ง หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้เป็นที่อาศัยแก่ปัจจัยปฐมนิष्ठโดยอาการอิงอาศัย ในข้อนี้ท่าน อุปมาเหมือนผืนผ้าเป็นที่อาศัยแก่ภาพวาดเขียน ฉนฺได ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยในข้อนิสสยาการ นี้ได้แก่ นามขันธ์ ๔ และอาโป, เตโช, วาโย ก็อนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้นต่างก็เป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน เช่น นามขันธ์ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งเป็นที่อาศัย นามขันธ์ ๓ ที่เหลือก็เป็นผู้อาศัย หรือเมื่อนามขันธ์ ๓ เป็นที่อาศัย นามขันธ์ ๑ ที่เหลือก็เป็นผู้อาศัย ดังนี้ เป็นต้น ผลัดกันเป็นที่อาศัยและผู้อาศัยซึ่งกันและกันเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัยกันที่เรียกว่า นิสสยาการ

ส่วน อาโป, เตโช, วาโย ธาตุทั้ง ๓ นี้ต่างก็ช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกัน ทั้งเป็นที่อาศัยแก่ปถวีธาตุและอุปาหารูปด้วย เช่น อาโปธาตุเป็นที่อาศัยแก่ ปถวี, เตโช, วาโย และอุปาหารูป เตโชธาตุเป็นที่อาศัยแก่ ปถวี, อาโป, วาโย และอุปาหารูป วาโยธาตุเป็นที่อาศัยแก่ปถวี, อาโป, เตโช และอุปาหารูป ดังนี้ การเป็นที่อาศัยซึ่งกันและกันของรูปธรรมนี้ ได้ชื่อว่าเป็นที่อาศัยโดยอาการอิงอาศัย ที่เรียกว่า นิสสยาการ

เมื่อจะเปรียบกับอุปมาในข้อนี้แล้ว นามขันธ์ ๔ และอาโป, เตโช, วาโย เปรียบได้กับ ผืนผ้า ปถวีและอุปาหารูปเปรียบได้กับภาพวาดเขียน

การเป็นที่อาศัยทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ ข้อ ๑ คือ อธิภูฐานการ นั้นเป็นได้เฉพาะในปัญจโวการภูมิ ข้อ ๒ คือ นิสสยาการ นั้นเป็นได้ทั้งในปัญจโวการภูมิ และจุลโวการภูมิ และในปัญจโวการภูมินั้นเมื่อเป็นวัตถุปุระชาตนิสสยปัจจัยแล้วต้องเป็นทั้งสองอย่าง คือเป็น อธิภูฐานการก่อนแล้วจึงเป็นนิสสยาการ ส่วนในจุลโวการภูมิเป็นได้เฉพาะนิสสยาการฝ่าย นามธรรมแต่อย่างเดียวเท่านั้น

ในการเป็นที่อาศัยทั้งสองอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ มีบาติในปฏิฐานมุลฎีกา หน้า ๑๗๑ (ฉบับฉฐฐสังคายนา) แสดงไว้ดังนี้

ตรูอาทินํ ปถวี วีย อธิภูฐานการณ ปถวีธาตุ เสสธาตุนํ จกฺขหาโย จ จกฺขวิญญาณาทินํ อุปการกา จิตฺตกมฺมสุส ปฏาโท วีย นิสสยาการณ ขนฺธาทโย ตตฺตนิสฺสยานํ ขนฺธาทินํ.

แปลความว่า ปถวีธาตุเป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่ธาตุที่เหลืออนั้น และจักขุปสาท เป็นต้นเป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่วิญญาณทั้งหลาย มีจักขุวิญญาณ เป็นต้น โดยอาการตั้งมั่น อุปมาเหมือนแผ่นดินเป็นที่อาศัยของต้นไม้เป็นต้น นามขันธ์ ๔ เป็นต้น (คือยังมีอาโป, เตโช, วาโย รวมอยู่ด้วย) เป็นสิ่งที่ช่วยอุดหนุนแก่นามขันธ์ ๔ เป็นต้น ที่อาศัยจิตและเจตสิกนั้น ๆ เกิดขึ้น โดยอาการอิงอาศัย ทั้งนี้มีอุปมาเหมือนผืนผ้า เป็นต้น เป็นที่อาศัยแก่ภาพวาดเขียนเช่นเดียวกัน.

วจนัตถะ และคำอธิบายในอุปนิสสยปัจจย

วจนัตถะ

ภุโส นิสุสโย = อุปนิสุสโย ธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อุปนิสสยะ

(วา) พลวตโร นิสุสโยติ = อุปนิสุสโย หรือธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า อุปนิสสยะ

อุปนิสสยภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสสยปัจจโย ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดย ความเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า ชื่อว่า อุปนิสสยปัจจย

(วา) พลวตรภาเวน อุปการโก ธมฺโม = อุปนิสสยปัจจโย หรือธรรมที่เป็นผู้ อุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก ชื่อว่า อุปนิสสยปัจจย

อธิบายในอุปนิสสยปัจจยโดยสังเขป

อุปนิสสยปัจจย หมายความว่า เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า คือปัจจัยธรรมอันเป็นที่ อาศัยแก่ปัจจัยูปันตรมณนั้น มีกำลังอย่างแรงกล้า ไม่ใช่ออย่างธรรมดา อุปมาเหมือนน้ำฝน ย่อม เป็นที่อาศัยอย่างสำคัญของมนุษย์และสัตว์ ตลอดจนพืชพันธุ์ต่างๆ ฉนใด อุปนิสสยปัจจยนี้ก็ เช่นเดียวกัน คือปัจจัยธรรมของอุปนิสสยปัจจยนี้เปรียบเหมือนน้ำฝน และปัจจัยูปันตรมณ เปรียบเหมือนสัตว์ทั้งหลายและพืชพันธุ์ต่างๆ ฉนนัน

อุปนิสสยปัจจยนี้ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจย
๒. อนันตรูปนิสสยปัจจย
๓. ปกตูปนิสสยปัจจย

๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจย หมายความว่า ที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้า ได้แก่ อารมณนั้นเอง แต่อารมณทั่วยไปก็เป็นอุปนิสสยปัจจยไม่ได้ทั้งหมด อารมณที่จะเป็นอุปนิสสย- ปัจจยได้นั้น ต้องเป็นอารมณชนิดที่เป็นอธิบดี เพราะฉะนั้นอารัมมณูปนิสสยปัจจยนี้ จึงมีคำ อธิบายเหมือนกับอารัมมณาธิปไตยปัจจย แต่มีที่ต่างกันก็เพียงว่า อารัมมณาธิปไตยปัจจยนั้นหมายถึง อารมณที่เป็นอธิบดีช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยูปันตรมณเกิดขึ้น ส่วนอารัมมณูปนิสสยปัจจยนี้ หมายถึงอารมณที่เป็นอธิบดีนั้นเป็นเหตุเป็นพลวะมีกำลังมาก เป็นที่อาศัยแก่ปัจจัยูปันตรมณให้ เกิดขึ้น

๒. อนันตรูปนิสสยปัจจย คำอธิบายของปัจจยนี้ เหมือนกับอนันตรปัจจย แต่ อนันตรูปนิสสยปัจจยนี้ มีความหมายเป็นพิเศษกว่ากันก็คือ อนันตรปัจจยนั้นหมายถึงปัจจัยธรรม

ช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างกัน ส่วนอนันตรูปนิสสยปัจจัยนี้ หมายถึง ปัจจัยธรรมนั้นเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าแก่ปัจจัยปบันธรรมประการหนึ่ง และปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างกันประการหนึ่ง รวมลักษณะ ๒ ประการนี้เรียกว่า **อนันตรูปนิสสยปัจจัย**

๓. **ปกตูปนิสสยปัจจัย** คำว่า ปกตูปนิสสยปัจจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๓ บทคือ ปกต บทหนึ่ง อุป^๑ บทหนึ่ง นิสสย บทหนึ่ง รวมเป็นปกตูปนิสสย มีวจนัตถะ ดังนี้

สุญฺญํ กรียตฺถาติ = ปกโต เหตุธรรมที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ชื่อว่า ปกต

ปกโต อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสสโย เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัย มีกำลังแรงกล้าที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย

(อถวา) อารมฺมณานนฺตเรหิ อสฺมิสฺโส หุตฺวา ปกฺติยาเยว อุปนิสฺสโยติ = ปกตูปนิสสโย อีกอย่างหนึ่ง เหตุธรรมอันเป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้าด้วยอำนาจสภาวะของตนเองเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัยและอนันตรปัจจัย ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย^๒

ตามวจนัตถะของปกตูปนิสสยปัจจัย ที่ได้แสดงมาแล้วนี้ ข้อที่ว่า เหตุธรรมที่ได้ทำมาแล้วด้วยดี นั้นคำว่า เหตุธรรม นี้มีอยู่ ๒ อย่างคือ

๑. **อุปปาทิตเหตุ** หมายถึงเหตุธรรม คือกุศลธรรมอันมีศรัทธา เป็นต้น อกุศลธรรมอันมีราคะ เป็นต้น และอพยาคตธรรมอันมีทุกข์กายและสุขกาย เป็นต้น ที่ตนได้กระทำมาแล้วนั้น ย่อมให้ผลแก่ผู้กระทำตามสมควรแก่การกระทำนั้นๆ เรียกว่า **อุปปาทิตเหตุ** หรือ **อุปปาทิต-ปกตเหตุ**

๒. **อุปเสวิตเหตุ** หมายถึงเหตุธรรม คือกุศลธรรมกิติ อกุศลธรรมกิติ ที่คนอื่นได้กระทำแล้วนั้น ตนก็เก็บเอามาคิดนึก หรือความสุขกายความทุกข์กายของคนอื่นที่เกิดขึ้นนั้น ตนก็เก็บเอามาคิดนึกพิจารณาแล้วก่อให้เกิดผลคือ เป็นกุศล, อกุศล และอพยาคตตามสมควร และอุตุคือ ความเย็นความร้อนกิติ อาหารต่างๆ กิติ ที่อยู่ที่อาศัยกิติ บุคคลต่างๆ มีอุปัชฌาย์, อาจารย์, บิดา, มารดา, บุตร, ธิดา, สหาย เหล่านี้กิติ ที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอยู่ ทำให้เกิดกุศล, อกุศล และอพยาคตขึ้นได้ตามสมควร ในสันดานของตน เช่นนี้เรียกว่า **อุปเสวิตเหตุ** หรือ **อุปเสวิตปกตเหตุ** ดังมีบาลีในปฏิฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

๑. อุป หมายความว่า อย่างแรงกล้า หรือ มีกำลังมาก เมื่อนำ อุป ไปรวมเข้ากับ นิสสยะ แล้ว เป็น อุปนิสสยะ หมายความว่า เป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า หรือ เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก หรือ เป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้า

๒. ปกตูปนิสสยปัจจัยในวจนัตถะที่ ๒ นี้ แบ่งเป็น ๓ บท คือ ปกติ บทหนึ่ง อุป บทหนึ่ง นิสสยะ บทหนึ่ง คำว่า ปกติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้น เป็นไปด้วยอำนาจสภาวะของตนเอง ไม่เกี่ยวข้อง หรือไม่เจือด้วยอำนาจอาร์มมณปัจจัย และ อนันตรปัจจัย

ปกโต นาม อุตฺตโน สนฺตानเ อูปาติโต* สทฺธาสีลาทิ อุปเสวิตฺ วา
อตุโฆนาทิ.

แปลว่า ศรัทธาและศีล เป็นต้น ที่ให้เกิดขึ้นแล้วในสันดานของตน เรียกว่า ปกต อตุ
และโฆนะ เป็นต้น อันตนได้เสพแล้ว เรียกว่า ปกต

เหตุธรรมทั้ง ๒ ประการที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นที่อาศัยที่มีกำลังแรงกล้าแก่
ปัจจัยุบันธรรมทั้งหลาย อันได้แก่ กุศล อกุศล และอพยาคต ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่าเป็น
ปกตูปนิสสยปัจจัย

อีกประการหนึ่งที่ได้ชื่อว่า ปกตูปนิสสยปัจจัย ก็เพราะว่าเหตุธรรมซึ่งเป็นปัจจัยธรรม
ในที่นี้มีอำนาจโดยสภาวะของตนเอง ไม่ได้เกี่ยวข้องด้วยอำนาจของอาร์มมณปัจจัย และ
อนันตรปัจจัย ดังมีบาติในปฏิฐานอรรถกถาแสดงไว้ดังนี้คือ

ปกตียาเยวาทิ อารมฺมณานนฺตเรหิ อสมฺมิตฺโสติ อตุโ.

แปลว่า คำว่า โดยปกติ หมายความว่า ไม่เจือด้วยอาร์มมณปัจจัย และอนันตรปัจจัย

อนึ่ง อาจจะมีข้อที่ชวนให้เกิดความสงสัยขึ้นได้ว่า ในนิสสยปัจจัยที่ได้แสดงมาแล้วนั้น
ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยุบันธรรมโดยความเป็นที่อาศัย และในอุปนิสสยปัจจัยนี้
ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยุบันธรรม โดยความเป็นผู้อาศัยเช่นเดียวกัน ดังนี้ จะมีข้อที่
แตกต่างกันตรงไหน? อธิบายว่า ข้อแตกต่างระหว่างนิสสยปัจจัยกับ อุปนิสสยปัจจัยนี้ ท่านแสดง
อุปมาว่า ข้าวสุกที่เราได้อาศัยกินอยู่ทุกวันนี้ ต้องอาศัยประกอบด้วยเหตุ ๗ อย่างคือ
๑. เมล็ดข้าว ๒. ที่นา ๓. น้ำฝน ๔. พ่อกว่า ๕. หม้อข้าว ๖. ฟืน ๗. ไฟ ทั้ง ๗ อย่างนี้
เป็นที่อาศัย (นิสสยะ) ให้เกิดเป็นข้าวสุกขึ้นได้ แต่ในบรรดาที่อาศัยทั้ง ๗ อย่างนี้ ที่อาศัยอัน
เป็นส่วนสำคัญนั้นได้แก่ เมล็ดข้าว ที่นา และน้ำฝน ๓ อย่างนี้เรียกว่าเป็น อุปนิสสยะ คือเป็นที่
อาศัยที่มีกำลังมาก เพราะถ้าไม่มีเมล็ดข้าว, ที่นา และน้ำฝน ทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว พ่อกว่า,
หม้อข้าว, ฟืน และไฟ เหล่านี้ ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดเป็นข้าวสุกขึ้นได้ ฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า
เป็นเพียงนิสสยะ คือเป็นที่อาศัยอย่างธรรมดาเท่านั้น ข้ออุปมานี้ฉันใด ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัย
กับอุปนิสสยปัจจัยนี้ก็มี ความหมายแตกต่างกันเป็นพิเศษ คือธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัย หมายความว่า
ปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัยแก่ปัจจัยุบันธรรมอย่างธรรมดา อันเปรียบเหมือนพ่อกว่า
หม้อข้าว, ฟืนและไฟ ส่วนอุปนิสสยปัจจัย หมายความว่า ปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนเป็นที่อาศัย
อย่างแรงกล้า หรือเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมากแก่ปัจจัยุบันธรรม อันเปรียบเหมือนเมล็ดข้าว, ที่นา
และน้ำฝน ฉะนั้น

เท่าที่ได้ยกข้อเปรียบเทียบมานี้ แสดงให้เห็นว่า ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยก็ต้องอาศัย ธรรมที่เป็นอุปนิสสยปัจจัย เพราะถ้าไม่มีธรรมที่เป็นอุปนิสสยปัจจัยแล้ว ธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัย ก็เกิดไม่ได้ และถ้าธรรมที่เป็นนิสสยปัจจัยมีไม่ได้แล้ว นิสสยธรรม คือผู้อาศัยทั้งหลายนั้นจะมีมา ได้อย่างไร ข้อนี้มีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกาว่า

ยถาหิ สาลิภตฺตสฺส อุปฺปตฺติยา สุโท วา อุกฺขลิ วา กญฺจ วา อคฺคิ วา นิสฺสโย
 เอว โหติ น อุปนิสฺสโย, สาลิเขตฺตวฺจุจฺจารา เอว ปน อุปนิสฺสโย, น หิ ตาสฺส อสฺติ
 ภตฺตูปฺปตฺติยา สุทาทีนํปิ ธาโม นาม อตฺถิติ ตถา ยสฺมิ ปจฺจเย อสฺติ นิสฺสยธฺมมาปิ นตฺติ,
 กุโธ นิสฺสยธฺมมา, โส ปจฺจโย นิสฺสยโตปิ พลวตฺตฺรญฺเณ อุปนิสฺสโยติ วุจฺจตฺติ.

แปลความว่า พ่อครัวก็ดี หม้อข้าวก็ดี ฟืนก็ดี ไฟก็ดี เป็นที่อาศัยให้เมล็ดข้าวสาทิสุกได้ เท่านั้น ไม่ใช่เป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก (น อุปนิสฺสโย) เมล็ดข้าวสาทิ, ที่นา และน้ำฝนเท่านั้นเป็น ที่อาศัยที่มีกำลังมาก เมื่อเมล็ดข้าวสาทิ, ที่นา และน้ำฝน เหล่านั้นไม่มี ย่อมไม่เป็นกำลังแห่ง พ่อครัวเป็นต้นที่จะทำให้ข้าวสุกได้ฉันใด เมื่อปัจจัยชนิดใดไม่มี แม้นิสสยธรรมก็มีไม่ได้ฉันนั้น เมื่อนิสสยธรรมมีไม่ได้แล้ว นิสสยธรรมจะเกิดมีมาแต่ไหน ปัจจัยธรรมที่เป็นที่อาศัยของ นิสสยธรรม ซึ่งเรียกว่าอุปนิสสยะนั้น เพราะอรรถว่ามีกำลังมากกว่า หรือสำคัญมากกว่านิสสย- ปัจจัยธรรม

อนึ่ง ในบรรดาปัจจัย ๒๔ ปัจจัยเหล่านี้ ปกฺคูปนิสสยปัจจัย พระองค์ทรงแสดง กว้างขวางมากกว่าปัจจัยอื่นๆ ปัจจัยธรรมที่ให้เป็นที่เกิดปัจจัยูปันธมมก็มีมากกว่าปัจจัยอื่นๆ องค์ธรรมก็กว้างขวางมาก ฉะนั้น ปกฺคูปนิสสยปัจจัยนี้จึงได้ชื่อว่า มหาปเทศปัจจัย หมายความว่า เป็นปัจจัยที่กว้างขวางมาก ดังมีบาลีในอภิธัมมัตถวินิยฎีกา และอภิธัมมวาทาร- ฎีกา แสดงไว้ว่า

ปจฺจยฺมมหาปเทโส เสส, ยทิทํ ปกฺคูปนิสฺสโย.

แปลว่า ปกฺคูปนิสสยปัจจัยนี้แหละ เรียกว่า ปัจจัยมมหาปเทศ

วจนัตถะ และคำอธิบายในปุเรชาตปัจจัย

วจนัตถะ

ปุเร ชายิตฺถาติ = ปุเรชาโต สภาวะธรรมที่เกิดก่อนปัจจัยูปันธมม ชื่อว่า ปุเรชาตะ

ปุเรชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปุเรชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดก่อนนั้นด้วย เป็นปัจจัย ด้วย ชื่อว่า ปุเรชาตปัจจัย

อธิบายในปุเรชาตปัจจยโดยสังเขป

ปุเรชาตปัจจย นี้ หมายความว่า ปัจจยธรรมนั้นเกิดก่อน แล้วช่วยอุดหนุนให้ปัจจุ-
 บันธรรมเกิดขึ้นทีหลัง และในการเกิดก่อนของปัจจยธรรมนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วยังคงมีอยู่ ยังไม่ดับ
 ไป คือยังอยู่ในระหว่างฐิติปัตตะนั่นเอง ถ้าหากว่าเกิดก่อนแล้วดับไป ก็เป็นปัจจยธรรมไม่ได้ และ
 เป็นปุเรชาตปัจจยไม่ได้ ในที่นี้ท่านอุปมาเหมือนพระอาทิตย์และพระจันทร์ ซึ่งเกิดมีขึ้นก่อนสัตว์
 ทั้งหลายในโลก และสัตว์โลกทั้งหลายนั้นก็ได้อาศัยพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นอยู่ตลอดมา
 โดยที่พระอาทิตย์กับพระจันทร์นั้นก็ยังคงมีอยู่ ฉะนั้น พระอาทิตย์กับพระจันทร์ก็เปรียบได้กับ
 ปุเรชาตปัจจย สัตว์โลกทั้งหลายเปรียบได้กับปุเรชาตปัจจุ-
 บัน

ปุเรชาตปัจจย นี้ ได้แก่ รูปธรรมซึ่งเกิดขึ้นก่อน และรูปธรรมนี้ยังไม่ดับไป คือยังอยู่ใน
 ระหว่างฐิติปัตตะ ย่อมเป็นปัจจยแก่นามธรรม คือจิตและเจตสิกให้เกิดขึ้นเป็นปัจจุ-
 บันธรรม
 ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

วณัตตะ และคำอธิบายในปัจจนาชาตปัจจย

วณัตตะ

ปจฺจนา ชายตีติ = ปจฺจนาชาโต ธรรมที่เกิดทีหลังปัจจุ-
 บันธรรม ชื่อว่า **ปัจจนาชาตะ**

ปจฺจนาชาโต จ โส ปจฺจโย จาติ = ปจฺจนาชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดทีหลังด้วย เป็น
 ปัจจยด้วย ชื่อว่า **ปัจจนาชาตปัจจย**

ปจฺจนาชาโต หุตฺวา อุปการโก ฌมฺโม = ปจฺจนาชาตปจฺจโย ธรรมที่เกิดทีหลัง
 ปัจจุ-
 บันธรรม แล้วอุปการะแก่ธรรมที่เกิดก่อน ชื่อว่า **ปัจจนาชาตปัจจย**

อธิบายในปัจจนาชาตปัจจยโดยสังเขป

ปัจจนาชาตปัจจย นี้ นามธรรมคือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลังเป็นปัจจย ช่วยอุดหนุน
 แก่รูปธรรมซึ่งเกิดก่อน ให้ตั้งอยู่ได้จนครบอายุ โดยไม่ให้เกิดดับไปเสียก่อนที่จะถึงกำหนด อายุของ
 รูปธรรมนั้นเท่ากับอายุของจิต ๑๗, ดวง คือจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้วดับไป แล้วจิตดวงใหม่เกิดขึ้น
 อีกอย่างนี้ ๑๗ ครั้ง รูปธรรมจึงดับไปพร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ นี่ครึ่งหนึ่ง ในการที่รูปธรรม
 สามารถตั้งอยู่ได้จนถึง ๑๗ ขณะจิตนี้ ก็เป็นเพราะนามธรรม คือจิตและเจตสิกที่เกิดทีหลังนั่นเอง
 ช่วยอุปถัมภ์ไว้ให้รูปธรรมนั้นตั้งอยู่ได้ และยังช่วยอุดหนุนให้เจริญขึ้นได้ด้วย

(รูปธรรมที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่นามธรรมที่เกิดก่อนไม่ได้ เพราะกว่ารูปธรรมจะเกิดขึ้น นามธรรมได้ดับไปเสียก่อนแล้ว จึงอุปการะกันไม่ได้)

ในคัมภีร์ปรมัตถทีปนิมहाฎีกา ท่านอุปมาปัจจัยชาติปัจจัยนี้ว่า ต้นไม้ที่ปลูกไว้แล้วย่อมจะตั้งอยู่ได้และเจริญขึ้นได้ ก็โดยอาศัยน้ำฝนที่ตกลงมาภายหลัง หรือเอาน้ำรดในภายหลัง ฉะนั้นต้นไม้จึงเปรียบได้เหมือนรูปธรรมที่เกิดก่อน น้ำฝนหรือน้ำที่รดนั้นเปรียบเหมือนนามธรรมที่เกิดทีหลัง แล้วช่วยอุดหนุนแก่รูปที่เกิดก่อน ฉะนั้น

และในคัมภีร์ปฏิฐานอรรถกถา* ท่านอุปมาเหมือนลูกนกแร้งที่ยังเล็กอยู่ ยังบินไปหาอาหารเลี้ยงตัวเองไม่ได้ เมื่อแม่นกกออกไปหาอาหาร ลูกนกที่อยู่ในรังก็ตั้งตาคอย โดยหวังว่าเมื่อแม่กลับมาแล้วคงจะนำเอาอาหารมาเพื่อตนเป็นแน่ ครั้นแม่นกกกลับมาแล้วก็ไม่ได้นำเอาอาหารมาให้ลูกของตน วันรุ่งขึ้น เมื่อถึงเวลาที่แม่นกกออกไปหาอาหาร ลูกนกก็คอย หวังอีกว่าเมื่อแม่กลับมาแล้วคงจะเอาอาหารมาฝากตนอีก แต่เมื่อถึงเวลาที่แม่นกกกลับมา ลูกนกก็คงไม่ได้รับอาหารจากแม่อีกเช่นเคย ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของนกแร้งนั้น แม่นกย่อมไม่นำเอาอาหารมาเลี้ยงลูกของตนเลย จนกว่าลูกนกจะโตพอที่จะไปหาอาหารกินของตัวเอง ฉะนั้นลูกนกในขณะที่ยังเล็กอยู่นั้น จึงได้แต่เพียงมีเจตนาเกิดขึ้นที่จะคอยรับเอาอาหารอยู่เท่านั้น ไม่ได้รับอาหารจริงๆ เลย มีแต่อาหารสาเจตนาเท่านั้น แต่ร่างกายของลูกนกนั้นก็มิได้เป็นอันตรายอย่างใด คงเติบโตขึ้นมาได้จนกระทั่งมีปีกกล้าขาแข็ง พอที่จะไปหาอาหารกินของตัวเองได้ และในการที่ลูกนกนั้นไม่ตาย ทั้งๆ ที่ไม่ได้กินอาหารเลยนั้น ก็เพราะอาหารสาเจตนา ได้แก่ รัตตัมหา คือความต้องการในอาหารกำลังเกิดอยู่ในขณะนั้น อาหารสาเจตนาอันเป็นนามธรรมนี้ มีอำนาจอุปการะให้ร่างกายซึ่งเป็นรูปธรรมของลูกนกนั้นเป็นอยู่ และค่อยเจริญเติบโตขึ้นได้ ฉะนั้น อาหารสาเจตนาจึงเป็นปัจจัยชาติปัจจัย ร่างกายของนกเป็นปัจจัยชาติปัจจัยอุปมา

ข้ออุปมาที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๒ นัยนี้ ฉนโค ปัจจัยชาติปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือนามธรรมที่เกิดทีหลังนั้นก็มิอำนาจอุปการะแก่รูปธรรมซึ่งเกิดอยู่ก่อนแล้วนั้น ให้สามารถตั้งอยู่และเจริญขึ้นได้ ดังร่างกายของลูกนกที่อุปมาไว้ข้างต้นฉะนั้น

แต่ในปัจจัยชาติปัจจัยนี้ ยกเว้นบุคคลเสีย ๒ จำพวก ได้แก่ อสังขสัจจธรรมพวกหนึ่ง และนิโรธสมาบัติบุคคลอีกพวกหนึ่ง เพราะรูปธรรมของบุคคล ๒ พวกนี้ไม่ได้รับอุปการะจากปัจจัยชาติปัจจัย คืออสังขสัจจธรรมและบุคคลกำลังเข้านิโรธสมาบัติอยู่นั้น นามธรรมไม่เกิด ฉะนั้น จึงไม่ได้รับอุปการะจากปัจจัยชาติปัจจัยธรรม แต่ว่ากัมมขรูปและอสุขรูป (ทวิชรูป) ของอสังขสัจจธรรมที่เป็นอยู่ได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของรูปาวจรปัญจกถาที่กถาเกิด

* รูปธรรม เป็นธรรมช่วยอุปการะโดยอรรถว่า คำจุนแก่รูปธรรมที่เกิดก่อน เหมือนเจตนาที่หวังอาหารช่วยคำจุนตัวลูกแร้งไว้ชื่อว่า ปัจจัยชาติปัจจัย, (อรรถกถา ปัญจกถาแปล หน้า ๑๖)

ขึ้นจากอำนาจของสัญญาวิราคภาวนา ส่วนกัมมรูป, อุตฺตรูป, อาหารรูป (ดิชรูป*) ของนิโรธสมาบัติบุคคลที่เป็นอยู่ได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของสมาบัติ ๘ และอนาคามีมรรค หรือ อรหัตมรรคนั่นเอง ฉะนั้น รูปธรรมของอสังขยัตตบุคคล และนิโรธสมาบัติบุคคล จึงเป็นปัจจัยปັນธรรมของปัจจัยนี้ไม่ได้ ต้องเป็นปัจจัยนิกรรมไป.

* * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในอาเสวนปัจจัย

วจนัตถะ

อาปนฺปปุณฺํ เสวณํ = อาเสวนํ การเสพอารมณฺ์น้อยๆ ชื่อว่า อาเสวนะ

อาเสวติ ปุณฺปปุณฺํ ปวตฺตตีติ = อาเสวนํ จิตตฺวเดียวที่เกิดขึ้นกับน้อยๆ ครั้ง ชื่อว่า อาเสวนะ

อาเสวนตฺเถน อนนฺตรานํ ปคฺคณฺพลภาวาย อุปการโก ฌมฺโม = อาเสวนปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกัน เป็นสภาพที่มีกำลังคล่องแคล่ว เพราะ อรรถว่า เสพอารมณฺ์น้อยๆ ชื่อว่า อาเสวนปัจจัย

อธิบายในอาเสวนปัจจัยโดยสังเขป

ใน อาเสวนปัจจัย นี้ คำว่า อาเสวนะ แปลว่า เสพอ๋ๆ หมายถึงเสพอารมณฺ์น้อยๆ หรือเสพมาก และธรรมที่ทำหน้าที่เสพอารมณฺ์นี้ได้แก่ นามธรรมพวกขวนจิต ที่จัดเอาเฉพาะแต่ โลเกียขวนจิตเท่านั้น การเสพอารมณฺ์น้อยๆ นี้ ก็หมายถึงการเกิดขึ้นของขวนจิตน้อยๆ นั้นเอง เพราะขวนจิตนี้กระทำหน้าที่เสพอารมณฺ์โดยเฉพาะอยู่แล้ว ฉะนั้น ถ้าจะไม่เรียกว่าการเกิดขึ้นของขวนจิต จะเรียกว่าการเสพอารมณฺ์ก็คงได้ความว่าขวนจิตเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน

ในการเสพอารมณฺ์หรือการเกิดขึ้นของขวนจิตนี้ ยังสามารถที่จะเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน แก่ธรรมที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันกับตนให้เกิดขึ้นอีกด้วย เช่น เมื่อเวลากุศลจิตตฺวที่ ๑ คือ โสมนัสสญาณสัมปยุตตะ อสังขาริกจิตเกิดขึ้น โดยความเป็นขวนะดวงที่ ๑ แล้วดับไป ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กุศลจิตชนิดเดียวกันนี้เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่ ๒ เรียกว่าขวนะดวงที่ ๒ และเมื่อขวนะดวงที่ ๒ ดับไป ก็ย่อมเป็นปัจจัยแก่ขวนะดวงที่ ๓ ซึ่งเป็นจิตชนิดเดียวกันให้เกิดขึ้นอีก อย่างนี้ จนถึงขวนะดวงที่ ๗ อันเป็นขวนะดวงสุดท้าย แต่ขวนะดวงที่ ๗ นี้ไม่สามารถที่จะเป็น

* ดิชรูปในกามสุคติภูมิ ๗ หรือ กัมมรูป, อุตฺตรูป (ทวิรูป) ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยัตตภูมิ)

ปัจจัยแก่จิตที่เป็นเชื้อชาติเดียวกันกับตนนั้นให้เกิดขึ้นได้อีก เพราะเหตุว่าขณะดวงที่ ๗ นี้มีกำลังอ่อน จึงไม่สามารถที่จะอุดหนุนให้เกิดขณะดวงต่อไปได้อีก ในการที่ขณะดวงที่ ๑ เป็นปัจจัยให้เกิดขณะดวงที่ ๒ และขณะดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยให้เกิดขณะดวงที่ ๓ จนกระทั่งถึงขณะดวงที่ ๖ นี้แหละ เรียกว่า **อาเสวนปัจจัย**

ถึงแม้ว่าขณะดวงที่ ๗ นี้จะมีกำลังอ่อน ไม่สามารถที่จะเป็นปัจจัยให้เกิดขณะดวงต่อไปได้อีกก็จริงอยู่ แต่ในการกระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมของบุคคลทั้งหลายนั้น เจตนา คือกรรมที่กระทำนั้นย่อมสำเร็จลงได้ในขณะดวงที่ ๗ นี้เอง ฉะนั้น เจตนาในขณะดวงที่ ๗ นี้จึงเรียกว่า **อตฺตสาธกสนฺนิฏฺฐาปกเจตนา** คือเจตนาที่ตัดสินการกระทำโดยเด็ดขาด และสามารถที่จะทำให้สำเร็จกิจนั้นๆ ได้ และเจตนาที่ในขณะดวงที่ ๗ นี้ เมื่อเวลาให้ผลจึงมีกำลังแรงมาก สามารถให้ผลปฏิสนธิในชาติที่ ๒ ติดต่อกันได้ ทั้งนี้จะเห็นได้ในกรรมที่เป็นปัญจानันตริยกรรม และนิยตมิจาติฏฐิกรรม อันเป็นกรรมที่แรง ซึ่งการให้ผลของกรรมนี้ ก็ให้ผลในขณะดวงที่ ๗ นั้นเอง

อาเสวนปัจจัย นี้ ท่านอุปมาเหมือนหนึ่งบุคคลที่เคยผ่านการศึกษาในวิชาอย่างหนึ่งมาแล้ว เมื่อจะต้องการศึกษาในวิชาอย่างเดียวกันนั้นต่อไป ก็ย่อมจะเรียนได้ง่ายและเข้าใจได้มากขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะอาศัยความรู้ที่ตนได้เคยผ่านมาแล้วในวิชานั้นเป็นเครื่องอุดหนุนส่งเสริมให้เรียนได้ง่ายขึ้นและรู้เร็วขึ้น จนกระทั่งสำเร็จการเรียนในวิชานั้นๆ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอาเสวนปัจจัยนี้ ก็เช่นเดียวกัน คือขณะดวงที่ ๑ ก็เปรียบเหมือนความรู้ที่เป็นเบื้องต้น ขณะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ ก็เปรียบได้เหมือนความรู้ที่ได้รับในขั้นต่อๆ มา จนกระทั่งจบหลักสูตรในวิชานั้น อันเปรียบได้เหมือนกันกับขณะดวงที่ ๗ ซึ่งเป็นขณะดวงสุดท้ายนั่นเอง

ปัจจัยธรรมของอาเสวนปัจจัยนี้ ที่จัดเอาแต่เฉพาะโลกียชวนจิตนั้น ก็เพราะว่าตามธรรมดาของชวนจิตที่จะเป็นอาเสวนปัจจัยได้นั้น ต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างคือ

๑. ต้องเป็นจิตชาติเดียวกัน

๒. ต้องเกิดซ้ำกันอย่างน้อย ๓, ๔ หรือ ๕ ครั้ง อย่างมาก ๗* ครั้ง ในจำนวนกามชวนะ ๒๕

๓. ต้องไม่ใช่เป็นวิบากชวนจิต

ส่วนโลกุตตรชวนะ ๘ ดวงนั้น มรรคชวนจิต ๔ ไม่ใช่เป็นวิบากชวนจิตก็จริง แต่ก็เกิดขึ้นเพียง ๑ ครั้งแล้วก็ดับไป ไม่เกิดซ้ำอีก จึงเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวนปัจจัยูปบันเท่านั้น

* ถ้าเป็นมหัคคตอัปปนาชวนะ ในฌานสมาบัติวิธี เกิดได้ซ้ำกันมากกว่า ๗ ครั้ง

ผลชวนจิต ๔ เกิดบ่อยครั้งได้ก็จริง แต่เป็นจำพวกวิบากชวนจิต จึงเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ และก็เช่นอาเสวนปัจจัยอุปบันไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะผลชวนจิตนี้ย่อมต้องอาศัยมรรคชวนจิตเกิด เมื่อมรรคชวนจิตเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้แล้ว ผลชวนจิตจึงเป็นอาเสวนปัจจัยอุปบันไม่ได้ นี่ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง ก็เพราะผลชวนจิตกับมรรคชวนจิตไม่ใช่เป็นชาติเดียวกัน ฉะนั้นจึงเป็นอาเสวนปัจจัยและอาเสวนปัจจัยอุปบันแก่กันไม่ได้ รวมความว่า ในมรรควิธีที่ดี ในผลสมาบัติวิธีที่ดี ผลชวนจิตนี้ต้องเป็นอาเสวนปัจจัยนิกรรมไป

ส่วนในโลภียชวนจิตนั้น ชวนะดวงที่ ๑ เป็นอาเสวนปัจจัยอุปบันธรรมไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวนปัจจัยอย่างเดียว และชวนะดวงสุดท้ายเป็นอาเสวนปัจจัยไม่ได้ เป็นได้แต่อาเสวนปัจจัยอุปบันธรรมอย่างเดียว

* * * * *

วณัตถะ และคำอธิบายในกัมมปัจจัย

วณัตถะ

กรณํ = กมฺม การกระทำ เรียกว่า กรรม

กโรติ ปฏิสงฺขโรตฺติติ = กมฺม ธรรมที่จัดแจง หรือปรุงแต่งซึ่งปัจจัยอุปบันธรรม ชื่อว่า กรรม

กมฺมภาเวน อุปการโก ธมฺโม = กมฺมปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความจัดแจง หรือปรุงแต่ง ซึ่งปัจจัยอุปบันธรรม ชื่อว่า กัมมปัจจัย

อธิบายในกัมมปัจจัยโดยสังเขป

ใน กัมมปัจจัย นี้ คำว่า กรรม หมายถึงการกระทำ หรือธรรมที่จัดแจงปรุงแต่ง ซึ่งปัจจัยอุปบันธรรม เรียกว่า กรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก ฉะนั้นเจตนาเจตสิกจึงเป็นตัวกรรม ดังมีพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า เจตนาหิ ภิกฺขเว กมฺม วทามิ เจตยิตฺวา กมฺม กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา* แปลว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาคือตัวกรรม สัตว์ที่ทำความกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจ ย่อมมีการปรุงแต่ง คือคิดนึกก่อนแล้วจึงทำ ดังนี้ ก็จะเห็นได้ว่า การกระทำด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ จะเป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ต้องอาศัยเจตนาเป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า ในการกระทำนั้นๆ อุปมาเหมือนกองทหารกองหนึ่งๆ ต้องมีนายทหารเป็นหัวหน้า เป็นผู้บังคับ

* อภ. ฎก. ข้อ ๖๓ หน้า ๔๕๑ นิพเพธิกสูตร

บัญชาคอยออกคำสั่งแก่พวกเหล่าทหารให้ทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของตน ฉันทิ เมื่อเปรียบเทียบกับสภาวะธรรมแล้ว นายทหารก็เปรียบเหมือนเจตนาเจตสิก เหล่าทหารก็เปรียบเหมือนสหชาตธรรม คือ จิต เจตสิก กัมมรูป และจิตตรูป ที่เกิดร่วมกับเจตนาเจตสิก ฉันทิ

กัมมปัจจัยนี้แบ่งออกเป็น ๒ คือ

๑. สหชาตกัมมปัจจัย

๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

๑. สหชาตกัมมปัจจัย

วณัตถะ

กายงฺควาจฺจจิตฺตงฺกาสฺขรณญฺเตน จิตฺตปฺปโยคสฺงฺขาเตน กิริยาภาเวน ปจฺจโย อุปการโกติ = กัมมปจฺจโย.

ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยเป็นภาวะแห่งการกระทำอันนับเนื่องในจิตตปโยคะ คือเป็นธรรมที่ช่วยปรุงแต่งซึ่งอาการแห่งกาย แห่งวาจา และจิต ชื่อว่า กัมมปัจจัย

อธิบายในสหชาตกัมมปัจจัยโดยสังเขป

สหชาตกัมมปัจจัย นี้ หมายถึงเจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนั้น เกิดร่วมกับปัจจัยอุปบัน-
 ธรรม และช่วยปรุงแต่งซึ่งปัจจัยอุปบันธรรมนั้นด้วย หมายความว่า เมื่อสัมปยุตตธรรม คือจิตและ
 เจตสิกกำลังทำหน้าที่รับอารมณมีรูปารมณเป็นต้นอยู่นั้น เจตนาเจตสิกที่เกิดร่วมอยู่ด้วยก็ช่วย
 จัดแจงปรุงแต่งในการรับอารมณนั้นๆ เช่น เมื่อกระทบกับรูปารมณแล้ว โภกมูลจิตพร้อมด้วย
 เจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกก็ช่วยจัดแจงให้โภกมูลจิตนั้นเข้ารับรูปารมณได้โดยสมบูรณ์
 เมื่อโภกมูลจิตเกิดขึ้นโดยสมบูรณ์แล้ว อาการของกายหรือวาจาก็ตามซึ่งเกิดขึ้นเนื่องจาก
 โภกมูลจิตนั้น ก็ย่อมแสดงซึ่งอาการของโลเกออกมา การที่เป็นเช่นนี้ก็ด้วยอำนาจของ
 โภกมูลเจตนาอันเอง ดังนี้เป็นต้น ฉะนั้นเจตนาเจตสิกนี้จึงได้ชื่อว่า สหชาตกัมมปัจจัย

๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

วณัตถะ

นานาขโณ = นานกฺขโณ ขณะต่างกัน ชื่อว่า นานักขณะ

นานกฺขณเ ปวตฺตํ กมฺมํ = นานกฺขณิกกมฺมํ กรรมที่เกิดในขณะต่างกัน ชื่อว่า
 นานักขณิกกรรม

อดุตโน ปัจจุยูปปนฺนธมฺมปวตฺติกุณฺโถ วิสฺสุเท อตีเต นานาขณฺเณ สิทฺธาติ = นานกฺขณิกิยา เจตนาที่สำเร็จลงแล้วในขณะต่างกันที่เป็นอดีต ซึ่งเป็นคนละขณะกับขณะที่บังเกิดขึ้นแห่งปัจจุยูปปนฺนธมฺมของตน ชื่อว่า นานักขณิกิยา

นานกฺขณิกกมฺมํ หุตฺวา อุปการโก ธมฺโม = นานกฺขณิกกมฺมปัจจโย ธรรมที่เป็น นานักขณิกกรรมนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน ชื่อว่า นานักขณิกกัมมปัจจัย

อธิบายในนานักขณิกกัมมปัจจัยโดยสังเขป

เจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนี้ มีหน้าที่ ๒ อย่างคือ

๑. ทำหน้าที่ปรุงแต่งหรือจัดแจงให้สำเร็จกิจในระหว่างการเกิดขึ้นของสัมปยุตตธรรมที่เป็นกุศล, อกุศล, วิบาก และกิริยา ที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งๆ เรียกว่า **สัวิธานกิจ**

๒. ทำหน้าที่เพาะพืชพันธุ์ไว้ ในเมื่อกุศลเจตนาและอกุศลเจตนาที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิตนั้นได้ดับไปแล้ว เจตนาเจตสิกนี้ก็มีอำนาจที่จะส่งผลให้ปรากฏขึ้นในภายหลัง เรียกว่า **พีชนิธานกิจ** ทำหน้าที่เฉพาะในกุศลและอกุศลจิตเท่านั้น

สำหรับเจตสิกที่ทำหน้าที่ **สัวิธานกิจ** นั้น ได้แสดงไว้แล้วในสหชาตกัมมปัจจัย หมายความว่า เจตนาเจตสิกที่ทำหน้าที่ **สัวิธานกิจ** นั้น ก็ได้แก่เจตนาที่เป็นสหชาตกัมมปัจจัยนั่นเอง

ส่วนในหน้าที่ของ **พีชนิธานกิจ** นั้น หมายถึงว่า เจตสิกที่เป็นนานักขณิกกัมมปัจจัย

นานักขณิกกัมมปัจจัย นี้ เจตนาเจตสิกที่เป็นตัวกรรมนั้นเกิดต่างขณะต่างเวลากันกับปัจจุยูปปนฺนธมฺม หมายความว่า ปัจจัยธรรมอันได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เกิดในหน้าที่ของ **สัวิธานกิจ** นั้นได้ดับไปแล้ว แต่ในการดับไปของเจตนาเจตสิกนี้ มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจุยูปปนฺนธมฺมเกิดขึ้นภายหลังได้ ฉะนั้น เมื่อขณะที่ปัจจุยูปปนฺนธมฺมอันเป็นผลเกิดขึ้นนั้น ปัจจัยธรรมอันเป็นเหตุไม่มีอยู่ในขณะนั้นแล้ว ได้แก่ กุศลกรรมเจตนาและอกุศลกรรมเจตนาที่เป็นอดีต ทั้งในชาตินี้และชาติก่อนที่ดับไปแล้วนั้นเป็นปัจจัย วิบาก คือผล ได้แก่ วิบากนามขันธ์ ๔ และกัมมรูปที่ได้รับในชาตินี้ หรือที่จะได้รับในชาติหน้าต่อนั้นเป็นปัจจุยูปปนฺน ดังจะยกตัวอย่างมาพอเป็นสังเขปดังนี้คือ

๑. เมื่อขณะกระทำทุจริต อกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาเจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย และเมื่อดับไปแล้ว อกุศลเจตนาที่ดับไปแล้วนี้จะกลับเป็นนานักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจที่จะให้บังเกิดผลแก่ผู้กระทำนั้นในอนาคตกาล ทั้งในชาตินี้และชาติหน้าคือผลที่เป็นปวัตติกาลนั้นได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนผลที่เป็นปฏิสนธิกาลนั้นได้รับเฉพาะในชาติหน้า

ผลที่เป็นปวัตติกาลที่ได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า คือผู้นั้นย่อมได้รับผลเป็นอกุศลวิบากจิตและปวัตติกัมมชรูปเกิดขึ้น เช่น ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดี และกัมมชรูปทั้งหลาย มีตา หู เป็นต้นนั้นย่อมทพพลภาพ หรือได้รับอันตรายต่าง ๆ ดังนี้

ผลที่เป็นปฏิสนธิกาลที่ได้รับในชาติหน้า คือเมื่อผู้นั้นตายจากชาตินี้ และขณะปฏิสนธิในชาติต่อไปนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิจิตที่เป็นอกุศลวิบากปฏิสนธิ โดยไปบังเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ ภูมิใดภูมิหนึ่ง พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปที่เป็นไปตามภูมิที่ตนไปบังเกิดนั้น ๆ ผลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นอกุศลวิบากเหล่านี้ เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยูปันสำหรับอกุศลเจตนาที่จะให้ได้รับผลในปฏิสนธิกาลนั้น ได้อกุศลเจตนา ๑๑ (เว้นเจตนาที่อยู่ในอุทระจัสสัมปยุตตจิต)

๒. เมื่อทำกุศล มีทานกุศล, ศีลกุศล, ภาวนากุศล เหล่านี้ ขณะที่กำลังทำอยู่ มหากุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาเจตสิกเกิดขึ้น เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาดับไปแล้ว กุศลเจตนาที่ดับไปแล้วนี้ ก็กลับเป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจที่จะให้ผลบังเกิดขึ้นแก่ผู้นั้นในอนาคตกาล ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ที่เป็นปวัตติกาลและปฏิสนธิกาลเช่นเดียวกันคือ

ผลที่เป็นปวัตติกาลที่ได้รับในชาตินี้และชาติหน้า คือผู้นั้นย่อมได้รับกุศลวิบากจิตและปวัตติกัมมชรูปเกิดขึ้น เช่น ย่อมได้ประสบอารมณ์ที่ดี และกัมมชรูปทั้งหลาย มีตา หู เป็นต้นนั้น ก็ไม่ทพพลภาพ และปราศจากอันตรายต่าง ๆ

ผลที่เป็นปฏิสนธิกาลที่ได้รับในชาติหน้า คือเมื่อผู้นั้นตายจากชาตินี้ และขณะปฏิสนธิในชาติต่อไปนั้น ย่อมได้ปฏิสนธิจิตที่เป็นกุศลวิบาก โดยไปบังเกิดในกามสุคติภูมิ มีมนุษย์และเทวดา ภูมิใดภูมิหนึ่ง พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปเป็นไปตามภูมิที่ตนไปบังเกิดนั้น

ผลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นกุศลวิบากเหล่านั้น เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยูปัน

๓. ผู้พิจารณาสมถภาวนา เมื่อขณะที่ได้มาน รูปาวจรกุศลจิตย่อมเกิดขึ้นพร้อมกับเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อรูปาวจรกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาที่ดับไปแล้ว เจตนาเจตสิกนี้ก็กลับเป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลแก่ผู้นั้นในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ในปฏิสนธิกาล ย่อมได้ปฏิสนธิจิต เป็นรูปาวจรปฏิสนธิจิตไปบังเกิดในรูปาวจรภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง (เว้นอัสถยัญสัจตภูมิ) ตามสมควร และได้รับกัมมชรูปที่เป็นกัมมชรูปของพรหม

ในปวัตติกาล ย่อมได้รับรูปาวจรวิบากจิต และปวัตติกัมมชรูปที่เป็นอิฏฐะตามสมควร เหล่านี้ เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยูปัน

๔. ผู้พิจารณาสมถภาวนา ได้รูปาวจรปัญจมนานุสสติจิต พร้อมด้วยเจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้น ด้วยอำนาจสัญญาวิราจกาวานัน เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัยและ

เจตนาเจตสิกนี้เมื่อดับไปแล้วก็กลับเป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ได้รับรูปปฏิสนธิ ได้แก่ ชีวิตนวกกลาปรูป เรียกว่า อสัณฺณุตตพรหม เป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยยุพบัน

๕. ผู้พิจารณาสมถภาวนา ได้อรุปฌาน คือ อรูปาวจรกุศลจิต พร้อมด้วยเจตนาเจตสิกที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจรูปวิราคภาวนานั้น เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อเจตนาเจตสิกนี้ดับไปแล้ว ก็กลับเป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยต่อไป และมีอำนาจให้ผลในชาติต่อไป ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลคือ

ได้รับนามปฏิสนธิ ได้แก่ อรูปวิปากจิตเกิดขึ้น เรียกว่า อรูปพรหม เป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยยุพบัน

๖. ผู้พิจารณาวิปัสสนาภาวนา ขณะที่มรรคจิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตนาเจตสิก เจตนาเจตสิกขณะนี้เป็นสหชาตกัมมปัจจัย เมื่อมรรคจิตพร้อมด้วยเจตนาดับไปแล้วนั้น เจตนาเจตสิกนี้ก็กลับเป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัย และมีอำนาจให้ผลในชาตินี้เป็นอกาลิกะ คือผลที่เกิดขึ้นนั้นไม่มีระหว่างกัน ได้แก่ ผลจิตที่เกิดต่อจากมรรคจิตนั่นเอง เป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยยุพบัน

มรรคเจตนาขณะที่เป็นปัจจัยให้เกิดผลจิตนั้น เป็นอนันตรปัจจัยและปกตูปนิสสยปัจจัยก็ได้

สรุปความว่า นันทกขณิกกัมมปัจจัยนี้ ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่เป็นกุศลและอกุศลที่เป็นอดีต คือที่ดับไปแล้ว เป็นปัจจัยอุดหนุนให้เกิดผลในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล ผลเหล่านี้เป็นนันทกขณิกกัมมปัจจัยยุพบัน

สำหรับผลที่ในปวัตติกาลนั้นมีพิเศษออกไปอีกดังนี้ คือตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมเคยสร้างกุศลกรรมและอกุศลกรรมมาด้วยกันทั้งสิ้น ที่จะไม่เคยทำนั้นไม่มีเลย ฉะนั้นนันทกขณิกกรรมที่เป็นกุศลและอกุศลก็มีติดอยู่ในสันดานของตนๆ ด้วยกันทั้งนั้น แต่เมื่อขณะที่จะส่งผลให้ปรากฏขึ้นนั้น ต้องประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมต่างๆ ๔ ประการ ได้แก่ ๑. กาล ๒. คติ ๓. อุปธิ ๔. ปโยค ดังนี้คือ

๑. กาล ได้แก่ ในคราวใด สมัยใด บุคคลอยู่ในประเทศที่มีพระราชาเป็นสัมมาทิฏฐิ-บุคคลปกครองบ้านเมืองอยู่ และพระพุทธศาสนายังคงมีอยู่ ยังไม่สิ้นสูญไป อย่างนี้เรียกว่า กาลสัมปตติ อย่างหนึ่ง และถ้าในสมัยใดพระราชาที่ปกครองประเทศบ้านเมืองนั้น เป็นมิชฌา-ทิฏฐิบุคคล และพระพุทธศาสนาก็เสื่อมสิ้นไปแล้ว อย่างนี้เรียกว่า กาลวิปตติ

๒. คติ ได้แก่ บุคคลใดได้เกิดอยู่ในสุคติภูมิ มีมนุษย์ เทวดา และพรหม อย่างนี้เรียกว่า คติสัมปตติ ถ้าบุคคลใดไปเกิดในทุคติภูมิ มีสัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่า คติวิปตติ

๓. **อุปธิ** ได้แก่ บุคคลใดเมื่อเกิดมาแล้วมีอวัยวะใหญ่่น้อย คือตา หู เป็นต้นนั้น ครอบถ้วนบริบูรณ์ อย่างนี้เรียกว่า **อุปธิสัมปตติ**

เมื่อบุคคลใดเกิดมาแล้ว มีอวัยวะใหญ่่น้อยขาดตกบกพร่องไปไม่ครบถ้วน อย่างนี้เรียกว่า **อุปธิวิปตติ**

๔. **ปโยค** ได้แก่ บุคคลใดอาศัยความเพียรที่ถูกต้อง และความคิดที่ถูกต้อง แล้วทำกายกรรม, วาจกรรม, มโนกรรม ที่เป็นสุจริต ไม่ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และไม่ผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างนี้เรียกว่า **ปโยคสัมปตติ**

บุคคลใดอาศัยความเพียรที่ผิด และความคิดที่ผิด แล้วทำกายกรรม, วาจกรรม, มโนกรรม ที่เป็นทุจริต ผิดกฎหมายของบ้านเมือง และผิดหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างนี้เรียกว่า **ปโยควิปตติ**

เมื่อขณะใดบุคคลบริบูรณ์ด้วยสัมปตติ ๔ อย่าง มีกาลสัมปตติ เป็นต้น ขณะนั้นนานักขณิกกรรมที่เป็นกุศลก็ได้โอกาสส่งผลที่ดีให้ปรากฏแก่บุคคลนั้น เช่น การได้ประสบกับอารมณ์มีรูปารมณ์ เป็นต้น ที่เป็นอิฏฐารมณ์ คือเป็นอารมณ์ที่น่ารักน่าปรารถนาต่างๆ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปอันเป็นที่น่ารักน่าปรารถนาเช่นเดียวกัน

เมื่อขณะใดบุคคลบริบูรณ์ด้วยวิปตติ ๔ อย่าง มีกาลวิปตติ เป็นต้น ขณะนั้นนานักขณิกกรรมที่เป็นอกุศลก็ได้โอกาสส่งผลที่ไม่ดีให้ปรากฏแก่บุคคลนั้น เช่น ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีต่างๆ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปที่ไม่น่ารักและไม่น่าปรารถนา ดังนี้

นี่เป็นผลในปวัตติกาล ส่วนผลในปฏิสนธิกาลนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมได้รับแล้วในขณะที่ปฏิสนธิ ตามสมควรแก่กรรมของตนๆ ในอดีตภพ ฉะนั้นจึงไม่ต้องอธิบายเป็นพิเศษในที่นี้อีก

วจนัตถะ และคำอธิบายในวิปากปัจจัย

วจนัตถะ

ปหายกปหาดพุพภาเวน อณุลมณฺณวิรุฑฺธานํ กุสลาकुสลาณํ ปากาติ = วิปากา
กรรมที่เป็นผลของกุศลและอกุศล อันเป็นปฏิปักษ์แก่กันและกัน โดยความเป็นปหายกกรรม*
และปหาดัพพกรรม* ชื่อว่า **วิปาก**

* ปหายกกรรม (กุศลกรรม) ปหาดัพพกรรม (อกุศลกรรม)

(วา) สวชฺชอนวชฺชภาเวน วา กณฺหสฺสกุภาเวน วา อญฺญมญฺญวิสสิฏฺฐานํ กุสลากุสลาณํ ปากาติ = วิปากา (หรือ) ธรรมซึ่งเป็นผลของกุศลและอกุศลเป็นพิเศษแปลกจากกัน โดยความเป็นสวชฺชธรรม* และอนวชฺชธรรม* หรือโดยความเป็นธรรมดำและขาว ชื่อว่า วิปาก

วิปากโก จ โส ปจฺจโย จาติ = วิปากปจฺจโย วิปากนั้นแหละเป็นปัจจัย จึงเรียกว่า วิปากปัจจัย

(วา) วิปจฺจยภาเวน ปจฺจโย อุปการโกติ = วิปากปจฺจโย (หรือ) ชื่อว่า วิปากปัจจัย เพราะอรรถว่า ช่วยอุดหนุนโดยทำให้สำเร็จ

อธิบายในวิปากปัจจัยโดยสังเขป

วิปากปัจจัย นี้ได้แก่ วิปาก คือผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรมนั้นมาเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันได้อีก หมายความว่า วิปากนั่นเองเป็นปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรรมซึ่งกันและกัน ทั้งช่วยอุดหนุนแก่ปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตชรูปด้วย คือในวิปากจิตที่เกิดขึ้นขณะหนึ่งนั้น มีเจตสิกประกอบอยู่ด้วยพร้อมทั้งปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตชรูป ในที่นี้วิปากจิตและเจตสิกซึ่งเรียกว่านามขันธ์ ๔ นั้น เป็นปัจจัยและปัจจัยูปันธรรมซึ่งกันและกันได้ ส่วนปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตชรูปนั้นเป็นปัจจัยูปันธรรมอย่างเดียว เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้

วิปากจิตนี้ ไม่ใช่เป็นจิตที่ต้องทำให้เกิดขึ้น เพราะเป็นจิตที่เป็นผลอันเกิดมาจาก กุศลกรรมและอกุศลกรรม ฉะนั้นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ดี เป็นธรรมที่ต้องชวนชวายกระทำให้เกิดขึ้น ส่วนวิปากนั้นเป็นธรรมที่ไม่ต้องชวนชวายกระทำให้เกิด ถ้ามีกุศลกรรม อกุศลกรรม อันเป็นเหตุแล้ว วิปากคือผลก็จะต้องมีแน่นอน และวิปากจิตนี้เป็นจิตที่สงบ ไม่ปรากฏอาการอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นจิตที่ไม่มีอุตสาหวิริยะ และเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ซึ่งต่างกับอกุศลจิต กุศลจิต และกิริยาจิต วิปากจิตจะปรากฏได้ชัดก็ในขณะที่นอนหลับ เพราะในขณะนั้นจิตอื่นๆ ไม่เกิดขึ้น คงเกิดแต่ภวังคจิตคือวิปากจิตเท่านั้น ส่วนเวลาอื่นนั้น ถึงแม้ว่าวิปากจิตจะเกิดอยู่ก็จริง แต่ไม่ปรากฏชัด เพราะในขณะนี้จิตขึ้นสู่วิถีเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้าง เสียแล้ว ฉะนั้นจึงปรากฏแต่ กุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิตมากกว่าวิปากจิต

ได้กล่าวมาแล้วว่า วิปากจิตนี้เป็นจิตที่มีกำลังอ่อน ไม่มีอุตสาหวิริยะ ซึ่งไม่เหมือนกับจิตประเภทอื่นๆ ฉะนั้นเจตสิกที่เกิดขึ้นประกอบกับวิปากจิตนี้ก็มีกำลังอ่อนตามไปด้วย ไม่

* สวชฺช (มีโทษ) อนวชฺช (ไม่มีโทษ)

เหมือนกับเจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยกุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิต ส่วนปฏิสนธิกัมมรูปและจิตตชรูปที่เกิดจากวิปากจิตนี้ก็เช่นเดียวกัน คือไม่ปรากฏอาการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นแต่เกิดขึ้นโดยอาการอันสงบอยู่เท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็โดยอำนาจของวิปากปัจจัยนั่นเอง ต่างกับจิตตชรูปที่เกิดจากกุศลจิต อกุศลจิต และกิริยาจิต เพราะจิตตชรูปที่เกิดจากจิตเหล่านี้ย่อมมีอาการปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจน

วิปากเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิปากนี้ ท่านอุปมาเหมือนความชราที่เกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลาย ความชรานี้เป็นสิ่งที่บุคคลทั้งหลายไม่พึงปรารถนา และไม่ต้องชวนขวยหาหรือกระทำให้เกิดขึ้น แต่ความชราก็ย่อมบังเกิดขึ้นแก่บุคคลทั้งหลายทั่วกันทั้งหมด ไม่มียกเว้นเลย ทั้งนี้ก็เพราะชรานั้นเป็นผลธรรมชาติอันเกิดมาจากเหตุ คือชาตินั้นเอง ถ้ามีชาติคือความเกิดแล้ว ชราก็ต้องมีแน่นอน และในความชรานั้นก็เป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกันได้ คือชราในตอนแรกนั้นเป็นเหตุอุดหนุนให้เกิดความชรามากขึ้นในตอนหลัง จะเห็นได้เมื่อทารกคลอดออกจากครรภ์มารดา ความชราก็ติดมากับทารกนั้นแล้ว แต่ความชรานี้เป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก เพราะเป็นธรรมอันสงบและละเอียดสุขุม เมื่อขณะที่ทารกค่อยๆ เจริญเติบโตขึ้นนั้น ก็หมายความว่าความชราในตอนแรกนั้นเป็นกำลังช่วยอุดหนุนให้ความชราเกิดขึ้นในตอนหลังเป็นลำดับไป หรืออีกอย่างหนึ่ง เช่น คนที่มีอายุมาก ผมนั้นเปลี่ยนจากสีดำมาเป็นสีขาว ในตอนแรกนั้นก็จะเป็นแต่เพียงเริ่มขาวเล็กๆ น้อยๆ ก่อน ต่อมาสีขาวของผมก็จะปรากฏมากขึ้นทุกทีๆ จนกระทั่งขาวโพลงไปทั่วทั้งศีรษะ ฉะนั้นสีขาวเพียงเล็กน้อยในตอนแรกนั้นเอง เป็นปัจจัยอุดหนุนให้เกิดสีขาวมากขึ้นในตอนหลัง นี่ก็เป็นความชราอย่างหนึ่งเหมือนกัน

ข้ออุปมาที่ยกมานี้ฉันใด วิปากปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือธรรมที่เป็นวิปากนั้นย่อมเป็นปัจจัยและปัจจัยูปันแก่กันและกันได้ เช่น วิปากนามขันธ์ ๔ ที่เกิดขึ้นพร้อมกันนั้น เมื่อนามขันธ์ ๑ เป็นปัจจัย วิปากนามขันธ์ ๓ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจัยูปัน เมื่อนามขันธ์ ๓ เป็นปัจจัย วิปากนามขันธ์ ๑ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจัยูปัน และเมื่อนามขันธ์ ๒ เป็นปัจจัย วิปากนามขันธ์ ๒ ที่เหลือพร้อมด้วยจิตตชรูปก็เป็นปัจจัยูปัน ส่วนในปฏิสนธิกาลนั้น วิปากนามขันธ์ ๔ ผกัฏกันเป็นปัจจัยและปัจจัยูปันซึ่งกันและกันนั้น ปฏิสนธิกัมมรูปก็เป็นปัจจัยูปันด้วย การที่วิปากธรรมเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่วิปากธรรมด้วยกัน และเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมรูป ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนี้ จึงได้ชื่อว่า วิปากปัจจัย

วจนัตถะ และคำอธิบายในอาหารปัจฉัย

วจนัตถะ

สกสภปัจฉยูปปนะ อาหารติ ภูโส หรตีติ = อาหารโร สภาพที่นำมา คือสภาพที่ประมวณมากมาย ซึ่งผลของตนๆ ชื่อว่า อาหาร

รูปารูปานํ อุปถมภกตเถน อุปการกา จตฺตาริ อาหารา = อาหารปัจฉโย. อาหาร ๔ ที่อุปการะ โดยอรรถว่าเป็นสิ่งที่อุปถัมภ์แก่รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า อาหารปัจฉัย

อธิบายในอาหารปัจฉัยโดยสังเขป

อาหารปัจฉัย นี้ แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือรูปอาหารประเภทหนึ่ง และนามอาหารประเภทหนึ่ง

รูปอาหาร ได้แก่ อาหารต่างๆ มีข้าว, น้ำ เป็นต้น

นามอาหาร มีอยู่ ๓ ชนิดด้วยกัน คือ

๑. ผัสสาหาร ได้แก่ ผัสสเจตสิก

๒. มโนสัทธเจตนาหาร ได้แก่ เจตนาเจตสิก

๓. วิญญาณาหาร ได้แก่ จิต ๘๕

รวมเป็นอาหาร ๔ ชนิดด้วยกัน

อาหารทั้ง ๔ อย่างนี้ มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่รูปธรรมและนามธรรมทั้งหลายให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ คือรูปอาหารนั้นช่วยอุดหนุนแก่รูปกายให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้ ส่วนนามอาหารทั้ง ๓ ก็ช่วยอุดหนุนแก่นามกายให้เกิดขึ้น และให้ตั้งอยู่ได้เป็นระเบียบ ขอนี้อุปมาเหมือนบ้านที่จะตั้งอยู่ได้ก็ต้องอาศัยมีเสาเป็นเครื่องค้ำจุนอยู่ ถ้าหากว่าไม่มีเสาค้ำจุนอยู่แล้ว บ้านนั้นก็ไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้ ฉะนั้น รูปธรรมและนามธรรมนี้ก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีอาหารอันเปรียบเหมือนเสาเรือนค้ำจุนไว้แล้ว รูปธรรมและนามธรรมนั้นก็ไม่สามารถที่จะเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ดุจเดียวกัน

ในกามภุมิ (เวณนิรยภุมิ) รูปอาหารเป็นปัจฉัยช่วยอุดหนุนให้รูปกายของสัตว์และบุคคลที่อาศัยอยู่ในภุมินี้เจริญเติบโตและตั้งอยู่ได้ ส่วนในรูปภุมิ (เวณอัสสญญัตตะ) อรูปภุมิ และนิรยภุมินั้น นามอาหารเป็นปัจฉัยช่วยอุดหนุนทั้งรูปกายและนามกายของบรรดาสัตว์และบุคคล ที่อาศัยอยู่ในภุมิเหล่านี้ให้มีชีวิตดำรงอยู่ได้ แต่รูปอาหารไม่มีในสัตว์บุคคลเหล่านี้ เพราะสัตว์บุคคลเหล่านี้ไม่กินอาหาร มีแต่นามอาหารอย่างเดียว

ส่วนอสังขยัตตพรหมที่อยู่ในอสัญญัตตภูมินั้น มีแต่รูปธรรมอย่างเดียว ไม่มีนามธรรม และมีอายุเป็นอยู่ได้ถึง ๕๐๐ มหากัป บุคคลจำพวกนี้ไม่ได้รับอาหารทั้ง ๔ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้นโดยตรง แต่ย่อมมีอาหารทางอ้อมเป็นเครื่องดำรงรูปชีวิตอยู่ได้ คือปัญจมนเจตนาที่อยู่ในอดีตภพนั่นเอง เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่รูปของบุคคลจำพวกนี้ให้สามารถตั้งอยู่ได้

สรุปความว่า อาหารปัจจัยนี้ รูปอาหารและนามอาหารเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่รูปธรรมและนามธรรมของบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายทั่วทั้ง ๓๑ ภูมิ ให้มีชีวิตตั้งอยู่ได้ ถ้าไม่มีอาหารทั้ง ๒ ประเภทเป็นเครื่องช่วยอุดหนุนแล้ว บรรดาสัตว์เหล่านั้นก็ไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นจึงนับว่าอาหารนี้เป็นสิ่งที่ทำคุณูปการให้แก่สัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในสังสารวัฏเป็นอย่างมาก ดังมีพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า สพุเพ สตฺตา อาหารญฺจติกา แปลว่า สัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ได้ก็เพราะอาหารนั่นเอง

วจนฺตละ และคำอธิบายในอินทริยปัจจัย

วจนฺตละ

อินฺทติ ปรมอิสฺสรียํ กรโถติติ = อินฺทริยํ ธรรมชาติใดเป็นใหญ่ คือกระทำซึ่งความเป็นใหญ่ยิ่ง ชื่อว่า อินฺทริยํ

อินฺทริยภาเวน อุปรการโก รมโม = อินฺทริยปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุดหนุนโดยความเป็นใหญ่ยิ่ง หรือโดยความเป็นผู้ปกครอง ชื่อว่า อินฺทริยปัจจัย

อิสฺสรยญฺเณ อธิปติยญฺเณ วา อุปรการกา อิตฺติอินฺทริยปริสฺสนฺทริยวหฺชา วิสฺตินฺทริยา = อินฺทริยปจฺจโย อินฺทริยํ ๒๐ เว้นอิตฺติอินฺทริยและปริสฺสนฺทริยเสีย เป็นธรรมช่วยอุดหนุน โดยความเป็นใหญ่ หรือเป็นหัวหน้า ชื่อว่า อินฺทริยปัจจัย

อธิบายในอินทริยปัจจัยโดยสังเขป

ใน อินฺทริยปัจจัย นี้ คำว่า อินฺทริยํนั้นแปลว่า เป็นใหญ่ เป็นหัวหน้า ปกครองในหน้าที่ของตนๆ ไม่ก้าวก่ายกัน อุปมาเหมือนในประเทศหนึ่งๆ มีรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าปกครองในหน้าที่การงานอยู่หลายคนด้วยกัน แต่ในหน้าที่อย่างหนึ่งๆ นั้นก็มีรัฐมนตรีคนหนึ่งๆ เป็นหัวหน้าควบคุมปกครอง ไม่ก้าวก่ายในหน้าที่ซึ่งกันและกัน ฉะนั้น ในอินฺทริยปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือหน้าที่ต่างๆ มีหน้าที่ในการเห็น, การได้ยิน เป็นต้นนั้น ก็มีธรรมที่เป็นใหญ่ควบคุมในหน้าที่นั้นๆ เช่น หน้าที่ในการเห็น ก็มีจักขุปสาทเป็นใหญ่ เรียกว่า จักขุนทริยํ และหน้าที่ในการได้ยิน ก็มีโสตปสาทเป็นใหญ่ เรียกว่า โสตินทริยํ ดังนี้

ที่ว่าจักขุปสาทเป็นใหญ่ในการเห็นนั่นก็คือ จักขุวิญญาณจิตที่จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัย จักขุปสาทเป็นปัจจัย ถ้าหากว่าจักขุปสาทนั้นมีกำลังอ่อน การเห็นนั้นก็ไม่มีสมบูรณ์ ถ้าจักขุปสาทมีกำลังแรง การเห็นนั้นก็ชัดเจนแจ่มใสดี ด้วยเหตุนี้จักขุปสาทจึงได้ชื่อว่า จักขุนทรีย์ และในปสาทอื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน แต่ละอย่างๆ นั้นต่างก็มีความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของตนๆ ด้วยกันนี้เป็นอินทรีย์ฝ่ายรูปธรรม

ส่วนนามธรรมนั้น ก็มีนามอินทรีย์ทำหน้าที่เป็นหัวหน้า ปกครองในหน้าที่เฉพาะของตนๆ เช่นเดียวกัน นามอินทรีย์นี้มีองค์ธรรม ๘ คือชีวิตินทรีย์, จิต, เวทนา, สัทธา, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา, ปัญญา นามอินทรีย์ทั้ง ๘ นี้ทำหน้าที่เป็นปัจจัยธรรม และในเวลาเดียวกันนั้น ต่างก็เป็นปัจจัยูปันทรธรรมซึ่งกันและกันด้วย ตัวอย่างเช่น เวลาที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นพร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบ ๓๘ นั้น ในจิตและเจตสิกเหล่านั้นก็มีสหชาตินทรีย์ คือนามอินทรีย์ทั้ง ๘ นั้นเกิดขึ้นเป็นปัจจัยและปัจจัยูปันซึ่งกันและกันอยู่ด้วย เช่น จิต คือมโนอินทรีย์เป็นปัจจัย อินทรีย์ที่เหลือ ๗ ก็เป็นปัจจัยูปัน และเมื่อชีวิตินทรีย์เป็นปัจจัย อินทรีย์ที่เหลือ ๗ ก็เป็นปัจจัยูปัน ดังนี้เป็นต้น ส่วนเจตสิก ๓๑ ที่เหลือจากอินทรีย์องค์ธรรมและจิตตชรูปนั้น ไม่นับเข้าเป็นอินทรีย์ และเป็นสหชาตินทรีย์ปัจจัยไม่ได้ คงเป็นได้แต่สหชาตินทรีย์ปัจจัยูปันอย่างเดียว

ในบรรดาธรรมที่เรียกว่าเป็นปัจจัยธรรมนั้น ต้องประกอบด้วยอำนาจอย่างใดอย่างหนึ่งในอำนาจ ๓ อย่างคือ

๑. **ชนกสัทธิ** มีอำนาจให้ปัจจัยูปันทรธรรมเกิดขึ้นได้อย่างหนึ่ง
๒. **อุปถัมภกสัทธิ** มีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยูปันทรธรรมตั้งอยู่ได้อย่างหนึ่ง
๓. **อนุपालกสัทธิ** มีอำนาจช่วยรักษาปัจจัยูปันทรธรรมไว้โดยสม่ำเสมออย่างหนึ่ง

อำนาจทั้ง ๓* อย่างนี้ย่อมมีอยู่ในปัจจัยธรรมทั้งหลาย ๑ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้าง ถ้าธรรมใดไม่ประกอบด้วยอำนาจ ๓ อย่างนี้แม้แต่อย่างเดียวแล้ว ธรรมนั้นก็ปัจจัยธรรมไม่ได้

ในอินทรีย์ปัจจัยนี้ เว้นภาวรูป ๒ คืออิตถิภาวะ และบุริสภาวะ เสียจากการเป็นปัจจัยธรรม เพราะอิตถิภาวรูปและบุริสภาวรูปทั้ง ๒ นี้ ไม่มีอำนาจทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้ แต่ในภาวรูปทั้ง ๒ นี้มีลักษณะที่ประกอบให้รู้ได้ว่า ลักษณะอย่างนี้เป็นอิตถิภาวะ และลักษณะอย่างนี้เป็นบุริสภาวะ ลักษณะนี้มีอยู่ ๔ อย่างด้วยกันคือ

* ในอรรถกถาปัญจกถา แปล ไม่ได้แสดงอำนาจของปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งไว้ในปัจจัย ๔๑ นั้นโดยตรงว่า มีอำนาจพร้อมกันใดทั้ง ๓ อย่าง คงมีได้ ๑ อย่างบ้าง ๒ อย่างบ้างเท่านั้น ดังที่คณะกรรมการฝ่ายวิชาการได้มีมติร่วมกัน สรุปไว้ในสรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๑ ซึ่งมีอยู่ในตอนท้ายของหนังสือหลักสูตรนี้

๑. **ลិងค** หมายถึงรูปร่างสัณฐาน เช่น หน้า, ตา, มือ, เท้า เป็นต้น
๒. **นิมิตต** หมายถึงเครื่องหมาย เช่น มีหนวด, ไม่มีหนวด เป็นต้น
๓. **กุตต** หมายถึงการเล่นต่างๆ เช่น ชอบเล่นของที่สวยงาม เป็นต้น
๔. **อาภป** หมายถึงกิริยาอาการที่เดิน, ยืน, นั่ง, นอน เป็นต้น

ลักษณะทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นผลของภาวะรูป ๒ คือ เมื่อมีภาวะรูปแล้ว ก็ต้องมีลักษณะ ๔ อย่างนี้เกิดขึ้นด้วยเสมอ ฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาถามว่า เมื่อลักษณะ ๔ อย่างนั้นเป็นผลอันเกิดมาจากภาวะรูป ๒ ซึ่งเป็นเหตุแล้ว ภาวะรูป ๒ นี้จะจัดเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้หรือ? ข้อนี้อธิบายว่าเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้ ถึงแม้ว่าภาวะรูป ๒ จะเป็นเหตุและลักษณะทั้ง ๔ จะเป็นผลก็จริงอยู่ แต่ว่าเป็นไปโดยธรรมดาซึ่งเรียกว่าปวัตตินิยาม ไม่เรียกว่าภาวะรูป ทั้ง ๒ นั้นเป็นอินทรีย์ปัจจัยอุดหนุนให้เกิดลักษณะทั้ง ๔ อย่าง และลักษณะทั้ง ๔ อย่างนั้นก็มิเรียกว่าเป็นอินทรีย์ปัจจัยอุปบัน ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ถ้าเป็นอินทรีย์ปัจจัยแล้วก็ต้องเป็นอตัปปัจจัยด้วย และธรรมดาสภาพธรรมของอตัปปัจจัยนี้ เมื่อขณะที่เกิดขึ้นก็ดี เมื่อขณะที่ตั้งอยู่ก็ดี ปัจจัยธรรมและปัจจัยอุปบันธรรมต้องปรากฏมีอยู่เสมอ

ส่วนภาวะรูป ๒ นั้น ในปฏิสนธิกาลย่อมเกิดมีอยู่แล้ว แต่ลักษณะทั้ง ๔ อย่างมี ลិងค เป็นต้น ยังไม่เกิดในขณะนั้น ต่อเมื่อในปวัตติกาลจึงจะปรากฏขึ้น แสดงให้เห็นว่าการเกิดของภาวะรูป ๒ และการเกิดของลักษณะทั้ง ๔ อย่างนั้น เกิดในกาลต่างกัน ฉะนั้นจึงนับเข้าเป็นอตัปปัจจัยไม่ได้ เพราะปัจจัยธรรมและปัจจัยอุปบันธรรมไม่ปรากฏมีอยู่ เมื่อเป็นอตัปปัจจัยไม่ได้แล้ว ก็ย่อมเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้เช่นเดียวกัน

ถ้าจะมีปัญหาต่อไปอีกว่า ในภาวะทสกกลาปทั้ง ๒ นั้น ภาวะรูป ๒ และรูปที่เหลือ ๘ นั้น ก็เกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน ปรากฏมีอยู่ ฉะนั้นในภาวะทสกกลาปจะจัดเอาภาวะรูปเป็นอินทรีย์ปัจจัย และรูปที่เหลือเป็นอินทรีย์ปัจจัยอุปบันไม่ได้หรือ? ข้อนี้ก็คงเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน เพราะภาวะรูปทั้ง ๒ นั้นไม่มีอำนาจ คือความใหญ่ที่จะปกครองในรูปที่เหลือ ๘ นั้น หมายความว่ารูปที่เหลือ ๘ นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะอำนาจของภาวะรูป แต่เกิดขึ้นเพราะอาศัยอำนาจของอดีตกรรมนั่นเองเป็นผู้ปกครอง ด้วยเหตุนี้ภาวะรูปทั้ง ๒ จึงจัดเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้

ถึงแม้ว่าภาวะรูป ๒ นี้ ว่าโดยปรมาณสถานะแล้ว จัดเป็นอินทรีย์ปัจจัยไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่ภาวะรูป ๒ นี้ก็ได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ คืออิตถินทรีย์ และปฐินทรีย์ การที่ได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ก็เพราะเหตุว่า ภาวะรูปทั้ง ๒ นี้ มีอำนาจปกครองต่อลักษณะ ๔ อย่าง มี ลិងค เป็นต้นดังกล่าวนั้น ฉะนั้น อิตถิลិងค, อิตถินิมิตต, อิตถีกุตต, อิตถีอาภป เหล่านี้จะปรากฏขึ้นได้ก็โดยอำนาจของอิตถีภาวะรูป, และปฐิลិងค, ปฐินิมิตต, ปฐีกุตต, ปฐีอาภป เหล่านี้จะ

ปรากฏเกิดขึ้นได้ก็โดยอำนาจของปฐการูป ฉะนั้นการรูป ๒ นี้จึงได้ชื่อว่าเป็นอินทรีย์ ทั้งนี้ว่าโดยการเป็นปกตูปนิสสยปัจจัยในสุดต้นตอ ไม่ใช่เป็นปรมัตถนัย

อินทรีย์ปัจจัยนี้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ สหชาตินทรีย์ปัจจัย ปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย และรูปชีวิตินทรีย์ปัจจัย สำหรับสหชาตินทรีย์ปัจจัยนั้นไม่มีคำอธิบายพิเศษ

ปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย

วจนัตถะ

ปุเรชาโต หุตฺวา อินฺทฺริยภาเวน อูปการโก ธมฺโม = ปุเรชาตินฺทฺริยปจฺจโย.

ธรรมที่เกิดก่อนแล้ว เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนโดยความเป็นใหญ่ ชื่อว่า ปุเรชาตินทรีย์-ปัจจัย

อธิบายในปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยโดยสังเขป

ปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย นี้ มีลักษณะ ๒ ประการคือ

๑. ปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อนปัจจัยูปันตรมอย่างหนึ่ง
๒. ปัจจัยธรรมนั้นเป็นใหญ่ในปัจจัยูปันตรมอย่างหนึ่ง

รวมลักษณะ ๒ อย่างมีอยู่ในปัจจัยนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นปุเรชาตินทรีย์ปัจจัย

ในปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมได้แก่ รูป ปัจจัยูปันตรม ได้แก่ นาม ปัจจัยธรรมอันได้แก่รูปนั้น หมายถึงเฉพาะปสาทรูปเท่านั้น ส่วนรูปอื่นๆ นั้นไม่สามารถจะเป็นปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยได้ เพราะไม่พร้อมด้วยลักษณะทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น ส่วนปัจจัยูปันตรมที่เป็นนามนั้น ก็หมายถึงเฉพาะทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ พร้อมด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงเท่านั้น นามธรรมที่เหลืออยู่นั้นไม่ได้รับการอุดหนุนจากปัจจัยธรรม คือปสาทรูป ๕ ฉะนั้นนามธรรมที่เหลือเหล่านั้นจึงเป็นปัจจัยูปันตรมไม่ได้

ปสาทรูป ๕ ที่เป็นปัจจัยธรรมนั้น ย่อมเกิดก่อนปัจจัยูปันตรมและยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างฐิติขณะ เช่น ในจักขุทวารวิถีที่เป็นอดีตมหันตารมณ จักขุปสาทที่เกิดขึ้นก่อน เมื่อถึงฐิติขณะแล้วก็ปัจจัยแก่จักขุวิญญาณจิตให้เกิดขึ้นได้ จักขุปสาทที่เป็นฐิตีปัตตรูปนี้มีจำนวน ๔๕ คือนับถอยหลังจากภังคักขณะของปัญจทวาราวชชนจิต มาจนถึงภังคักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ก็ได้จำนวนฐิตีปัตตรูป ๔๕ ซึ่งรูปใดรูปหนึ่งในจำนวนฐิตีปัตตรูป ๔๕ นี้ ย่อมปรากฏเป็นปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยได้ นี่เป็นนัยของท่านอาจารย์ภายหลัง

อีกนัยหนึ่ง ซึ่งเป็นนัยของท่านโบราณจารย์กล่าวว่า จักขุปสาทที่เกิดพร้อมกับอุปาทกขณะของอดีตภวังค์ดวงแรก รูปเดียวเท่านั้น ที่เป็นปุเรชาตินทรีย์ปัจจัยได้ ส่วน

จักขุปสาทรูปที่เหลือ ๔๘ นั้นไม่สามารถเป็นปุเรชาตินทรียปัจจัยได้ ในจำนวนฐิติปัตตจักขุปสาทรูป ๔๘ นั้น แบ่งออกเป็น ๓ หมวดคือ

๑. มันทายุกจักขุปสาทรูป ได้แก่ จักขุปสาทรูปที่มีอายุน้อยกว่ารูปารมณฺที่ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวํค มีจำนวน ๓๗ คือนับเอาจักขุปสาทรูปที่เกิดพร้อมกันกับภวํคขณะของภวํคจิตที่นับถอยหลังจากอดีตภวํคมาจนถึงภวํคขณะของจิตดวงที่ ๑๓

๒. อมันทายุกจักขุปสาทรูป ได้แก่ จักขุปสาทรูปที่มีอายุมากกว่ารูปารมณฺที่ที่เกิดพร้อมกันกับอดีตภวํค มีจำนวน ๑๑ คือนับเอาจักขุปสาทรูปที่เกิดพร้อมกับฐิติขณะของอดีตภวํคไปจนถึงภวํคขณะของปัญจทวาราวชชนจิต

๓. มัชฌิมายุกจักขุปสาทรูป ได้แก่ จักขุปสาทรูปที่มีอายุพอดีกันกับรูปารมณฺที่เกิดพร้อมกับอดีตภวํค มีจำนวน ๑ คือจักขุปสาทรูปที่เกิดขึ้นในอุปาทกขณะของอดีตภวํคจิตดวงแรกนั่นเอง ในปสาทรูปทั้ง ๓ หมวดนี้เป็นปุเรชาตินทรียปัจจัยไม่ได้ทั้งหมด เป็นได้แต่เฉพาะปสาทรูปที่เป็นมัชฌิมายุกปสาทรูปเท่านั้น ส่วนโสตะ ฆานะ ชิวหา กายทวารวิถีนั้น ก็เป็นไปในการทำนองเดียวกัน

ตามวาทะทั้ง ๒ อย่างที่กล่าวมาแล้วนี้ ท่านอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในสภาวะธรรม และอภิธรรมปิฎกได้วินิจฉัย มีความพอใจในวาทะแรกดีกว่าวาทะที่ ๒ แต่ก็ไม่ได้ลบวาทะที่ ๒ เสีย คงแสดงเป็นพิเศษอยู่เสมอด้วยความเคารพต่อวาทะของท่านโบราณจารย์นั้น

สรุปความว่า ปุเรชาตินทรียปัจจัยนี้ รูปซึ่งเป็นปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อนนามซึ่งเป็นปัจจัยูปันธรรม และรูปทั้งหมดเป็นปัจจัยธรรมไม่ได้ เป็นได้เฉพาะปสาทรูป ๕ ที่เป็นฐิติปัตตรูป คือรูปเมื่อถึงฐิติขณะแล้วนั่นเอง ส่วนนามที่เป็นปัจจัยูปันธรรมก็หมายเอาแต่เฉพาะทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ดวง พร้อมด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงเท่านั้น

อนึ่ง ในวัดอุปัเรชาตนิสสยปัจจัย และวัดอุปัเรชาตปัจจัยที่แสดงมาแล้วนั้น ก็มีเนื้อความในจำพวกรูปที่เป็นฐิติปัตตรูป และมัชฌิมายุกรูป ทำนองเดียวกันกับปุเรชาตินทรียปัจจัยนี้ ขอให้ท่านนักศึกษาพึงเข้าใจตามนี้ด้วย

รูปชีวิตินทรียปัจจัย

รูปชีวิตินทรียปัจจัย นี้ ได้แก่ ชีวิตรูป เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กัมมรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน เช่น ในกัมมชกลาปรูป ๘ มีจักขุทสกกลาปเป็นต้นนั้น ในกลาปหนึ่งๆ มีชีวิตรูปเป็นผู้รักษาอยู่ทุกๆ กลาป ดังนั้น ชีวิตรูปที่มีอยู่ในกัมมชกลาปแต่ละอันนั้น จึงเป็นปัจจัยแก่รูปกลาปที่เหลือ ๘ หรือ ๘ ในกลาปเดียวกัน

ในรูปชีวิตินทริยปัจจัยนี้ ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันตรมเกิดพร้อมกันในกลาปอันเดียวกัน ทำนองเดียวกันกับสหชาตินทริยปัจจัยซึ่งแสดงมาแล้วนั้น การที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงรูปชีวิตินทริยปัจจัยไว้เฉพาะต่างหาก ไม่แสดงรวมกับสหชาตินทริยปัจจัย ก็เพราะเหตุว่าสหชาตินทริยปัจจัยนั้น ปัจจัยธรรมเป็นนามช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยูปันตรมซึ่งเป็นนามและรูป ขณะที่ปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันตรมเกิดขึ้นพร้อมกัน ในขณะเดียวกันนั้น นามธรรมที่เป็นปัจจัยย่อมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยูปันตรมได้ตั้งแต่อุปาทกขณะทีเดียว ส่วนรูปชีวิตินทริยปัจจัยนี้ ถึงแม้ว่าปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันตรมจะเกิดพร้อมกันในขณะเดียวกัน และในกลาปอันเดียวกัน ก็จริงอยู่ แต่ว่าปัจจัยธรรมนั้นจะช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยูปันตรมตั้งแต่อุปาทกขณะทีเดียวนั้น ไม่ได้ ต่อเมื่อถึงฐิติขณะแล้วจึงจะช่วยอุดหนุนได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่าธรรมดาของรูปธรรมในอุปาทกขณะนั้นมีกำลังน้อย ไม่สามารถจะทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่ธรรมอื่นๆ ได้ เมื่อถึงฐิติขณะแล้วจึงมีกำลังพอที่จะช่วยอุดหนุนแก่ธรรมอื่นๆ ได้ ด้วยเหตุนี้พระพุทธรองค์จึงได้ทรงแสดงรูปชีวิตินทริยปัจจัยไว้โดยเฉพาะต่างหาก

วจนัตตะ และคำอธิบายในฉานปัจจัย

วจนัตตะ

อารมฺมณฺณํ ฌายติ อุปนิหฺมฌายตีติ = ฌานํ ธรรมชาติโดย่อมเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณฺณํ มีรูปารมณฺณเป็นต้น หรือมีกสิณเป็นต้น เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินั้นชื่อว่า ฌาน

อุปนิหฺมฌายนฺตฺเถน อุปการโก ฌมฺโม = ฌานปจฺจโย. ธรรมที่ช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณฺณํ ชื่อว่า ฌานปัจจัย

อารมฺมณฺณํ อุปกฺขนฺตฺวา ตสฺมี วา ภูสํ ทพฺพํ นิปฺปตฺติตฺวา วีย ฌายนฺนฺภูเจน โอลฺลเกน ฌายนฺนฺภูเจน อุปการโก ฌมฺโม = ฌานปจฺจโย ธรรมที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าเข้าไปใกล้ซึ่งอารมณฺณํ หรือประคองหนึ่งว่า ตกไปติดแน่นอยู่ในอารมณฺณํนั้นแล้ว และเพ่งคือจ้องดูอยู่ ชื่อว่า ฌานปัจจัย

อธิบายในฉานปัจจัยโดยสังเขป

ฉานปัจจัย นี้ คำว่า ฌาน นั้นหมายความว่า การเพ่งซึ่งอารมณฺณํทั้งหลาย มีรูปารมณฺณเป็นต้นอย่างแน่วแน่ เรียกว่า ฌาน โดยมีวิตก, วิจารณ์, ปีติ, เวทนา, เอกัคคตา เป็นหัวหน้า ชักจูงให้สหชาตธรรม คือจิตและเจตสิกกระทำหน้าที่เพ่งอารมณฺณํนั้นตามไปด้วย ฉะนั้นพึงเข้าใจว่า

ที่เรียกว่าฌานนั้นก็ ได้แก่ วิตก, วิจารณ์, ปิติ, เวทนา, เอกัคคตา ทั้ง ๕ อย่างนี้นั่นเอง หมายความว่า วิตกก็เรียกว่าฌาน วิจารณ์ก็เรียกว่าฌาน ดังนี้ เป็นต้น

องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ มีหน้าที่ทำกันคนละอย่าง แต่ทำในการงานอันเดียวกัน คือหมายถึง เพ่งจับอยู่ในอารมณ์อันเดียวกันนั่นเอง เช่น วิตกทำหน้าที่ยักจิดขึ้นสู่รูปารมณฺ์ วิจารณ์ก็ทำหน้าที่ ประครองรูปารมณฺ์นั้น ปิติก็ทำหน้าที่อิ่มใจในรูปารมณฺ์นั้น เวทนาจึงทำหน้าที่เสวยรูปารมณฺ์นั้น และ เอกัคคตาก็ทำหน้าที่ตั้งมั่นในรูปารมณฺ์นั้น ดังนี้ เป็นต้น

อีกประการหนึ่ง องค์ฌานทั้ง ๕ นี้ นอกจากจะทำหน้าที่ของตนเองโดยเฉพาะแล้ว ยัง สามารถช่วยอุดหนุนให้ธรรมทั้งหลายซึ่งเกิดร่วมกับตนนั้น ให้จับอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ตามไปอีกด้วย ซึ่งอุปมาเหมือนบุคคลที่อยู่ในที่สูง สามารถมองเห็นสิ่งต่างๆ ในที่ไกลๆ ได้ เมื่อตนเอง แลเห็นสิ่งเหล่านั้นแล้ว ก็บอกให้พวกที่อยู่ข้างล่างรู้ด้วยว่า ในที่ตรงนั้น ตรงนี้มีอะไรบ้าง ตามที่ ตนได้เห็น ขอนี้ฉันใด องค์ฌานทั้ง ๕ ซึ่งมีวิตกเป็นต้นนั้น เมื่อขณะที่วิตกทำหน้าที่ยักจิดขึ้น สู่อารมณ์ ตัวของวิตกเองก็เพ่งอยู่ในอารมณ์นั้น และช่วยอุดหนุนให้สหชาตธรรมคือจิตและ เจตสิกอื่นๆ เข้าไปเพ่งในอารมณ์นั้นตามไปด้วย โดยเป็นฌานปัจจัยซึ่งได้แก่วิตกเป็นต้น ฉะนั้น

ในการกระทำความต่างๆ หรือคตินึกต่างๆ อันเกี่ยวกับกาย วาจา และใจ ถ้าหากว่าไม่มี องค์ฌานทั้ง ๕ ที่กล่าวมานั้นทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนด้วยอำนาจฌานปัจจัยแล้ว การกระทำเหล่านั้น ก็จะเป็นไปโดยไม่มีระเบียบ ไม่ตรงกับความรู้สึก เช่น เมื่อเวลาเดินก็จะเดินเปะปะไม่ตรง หรือเวลาดูสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะดูไม่ตรงต่อสิ่งนั้นๆ หรือเมื่อเวลาพูดก็จะพูดเลอะเลือนไป ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น ฌานปัจจัยนี้จึงมีอำนาจที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายกระทำกิจต่างๆ ได้มั่นคง ตรงต่อ อารมณ์ตามความรู้สึกทุกประการ

องค์ฌาน ๕ ที่กล่าวมานี้ ว่าโดยเป็นองค์ธรรมปรมาตฺถ์ แต่ถ้าจะแจกออกไปโดยประเภท แล้ว ฌาน มี ๗ คือวิตก, วิจารณ์, ปิติ, เอกัคคตา, โสมนัสส, โทมนัสส, อุเบกขา และคำว่า ฌาน ซึ่งหมายถึงการเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์นี้ มี ๒ อย่างด้วยกันคือ

๑. การเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์มีรูปารมณฺ์เป็นต้น ตลอดจนกระทั่งการเพ่งอารมณ์ในการทำสมาธิภาวนา มีกสิณเป็นต้น เรียกว่า **อาร์มมณูปนิชฌาน**

๒. การเพ่งอารมณ์ในการทำวิปัสสนาภาวนา คือเพ่งอารมณ์ไตรลักษณ์ กล่าวคือ อนิจจะ, ทุกขะ, อนัตตะ นั้น เรียกว่า **ลักขณูปนิชฌาน**

ส่วนการเพ่งอารมณ์ที่เป็นนิพพานนั้น ก็จัดอยู่ในจำพวกลักขณูปนิชฌานเช่นเดียวกัน แต่ในที่นี้ ลักษณะ นั้นเป็น ตถลักขณะ หมายความว่า พระนิพพานนี้มีลักษณะที่เป็น สันติสุขโดยแท้จริง

ฉะนั้น ฅานปัจฉัยธรรม ซึ่งทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนแก่ปัจจุปปันธรรมทั้งหลายนั้น ย่อมทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนโดยอำนาจแห่งอาร์มณูปนิชฅานอย่างหนึ่ง และโดยอำนาจแห่งลักขณูปนิชฅานอย่างหนึ่ง ดังที่ได้อธิบายมาแล้ว

สรุปความว่า ฅานปัจฉัยนี้ องค์ฅาน ๕ คือวิตก, วิจารณ์, ปีติ, เวทนา, เอกัคคตา เป็นปัจฉัยช่วยอุดหนุนแก่นามขันธ์ ๔ และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับตน โดยอำนาจฅานปัจฉัย

* * * * *

วณัตถะ และคำอธิบายในมัลลปัจจัย

วณัตถะ

มกุโธ วียาติ = มกุโธ ธรรมที่เป็นประดุจหนทาง ชื่อว่า มรรค

สุคติทุกคตินิ นิพพานสุส จ อภิมุข ปาปนโต = มกุโธ ธรรมที่ชื่อว่า มรรค ก็เพราะเหตุว่าเป็นธรรมที่นำไปสู่สุคติ, ทุกคติ และนิพพาน

มคฺคภาเวน อุปการโก ฅโม = มคฺคปจฺจโย ธรรมที่เป็นผู้อุปการะโดยความเป็นมรรค คือนำไปสู่สุคติ, ทุกคติ และนิพพาน ชื่อว่า มัลลปัจจัย

อธิบายในมัลลปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า มรรค นั้น หมายถึงหนทางที่ให้แก่คนเดินไปสู่ที่ต่างๆ หนทางนี้มีทั้งทางดีและทางไม่ดี แล้วแต่ผู้เดินนั้นจะเดินไปทางไหน ถ้าเดินไปทางที่ไม่ดี ผู้นั้นก็จะได้รับความลำบากต่างๆ ถ้าเดินไปทางดี ผู้นั้นก็จะได้รับความสุขสะดวกสบาย

อนึ่ง มัลลปัจจัย นี้ เป็นสัมปปากเหตุ คือเหตุที่ทำให้ถึง หมายความว่า เป็นยวดยานพาหนะอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่สามารถพาผู้โดยสารให้ไปถึงจุดหมายนั้นๆ ได้ ฉะนั้น ยานพาหนะนี้จึงชื่อว่าเป็นเหตุที่ทำให้ถึงหรือเป็นมัลลปัจจัย ขอนี้ฉันใด มัลลปัจจัยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือเจตสิกที่เป็นองค์มรรคที่เกิดขึ้นพร้อมกับจิต ได้แก่ ปัญญา, วิตก, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, วิริยะ, สติ, เอกัคคตา, ทิฏฐิ รวมเจตสิก ๕ ดวงนี้เป็นมัลลปัจจัย ซึ่งเปรียบเหมือนยานพาหนะที่นำผู้โดยสาร อันได้แก่ จิตและเจตสิก ดวงอื่นๆ พร้อมทั้งรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนให้ไปถึงจุดหมายในที่ต่างๆ กันตามสมควรแก่ฐานะของยานนั้นๆ เจตสิกทั้ง ๕ ดวงนี้จึงนับว่าเป็นมัลลปัจจัย

ส่วนจิตและเจตสิกที่เหลืออยู่นั้นไม่นับเป็นมัลลปัจจัย แต่เป็นมัลลปัจจัยูปันธรรมได้ และเจตสิก ๕ ดวงที่เป็นมัลลปัจจัยนี้ ต่างก็ทำหน้าที่เป็นปัจจัยและปัจจัยูปันธรรมซึ่งกันและกันได้

ตามสมควร เช่น ในขณะที่มหากุศลญาณสัมปยุตต์จิตเกิดขึ้น เจตสิกที่เป็นมัลลปัจจัยได้มีจำนวน ๘ ดวง เว้นทิวฏฐิอกเสย ในเจตสิก ๘ ดวงนี้ เมื่อปัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยเจตสิกที่เหลือ ๗ ดวง ก็เป็นปัจจัยยุบกัน ดังนี้ เป็นต้น

ตามที่กล่าวมาแล้วว่า มัลลปัจจัย อันได้แก่ เจตสิกที่เป็นองค์มรรค ๘ ดวง มีอำนาจช่วยอุดหนุนนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้ไปสู่ทุกคติ สุกคติ และนิพพานได้นั้น ข้อนี้เป็นกิจพิเศษแห่งอำนาจของมัลลปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสนธิเท่านั้น ส่วนกิจกรรมดาที่เป็นอยู่ตามปกติของมัลลปัจจัยก็คือ ช่วยอุดหนุนนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนนั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนอย่างหนึ่ง และช่วยอุดหนุนแก่สหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้กระทำกิจไปตามหน้าที่ของตนๆ อย่างหนึ่ง

ส่วนองค์มรรคที่อยู่ในวิปากจิตและกิริยาจิตนั้นทำหน้าที่ในกิจพิเศษ คือนำให้ไปสู่ทุกคติ สุกคติ และนิพพานนั้นไม่ได้ เพียงแต่ทำหน้าที่ในกิจกรรมดา คือนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตนให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น เช่น ในภวังคจิต คือขณะที่นอนหลับหรือขณะที่จิตยังไม่ขึ้นสู่ชีวิตนั้น ภวังคจิตนี้ย่อมมีอารมณ์เป็นกรรม, กรรมนิมิต หรือคตินิมิต อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่เสมอ ในการที่ภวังคจิตรับอารมณ์เหล่านี้ได้ ก็เพราะอาศัยอำนาจของเจตสิกที่เป็นมัลลปัจจัยนี้เอง ทำหน้าที่นำจิตและเจตสิกที่เหลือนั้นให้ไปสู่อารมณ์เหล่านั้นได้

องค์มรรคที่ในผลจิตซึ่งเป็นวิปากจิตก็เช่นเดียวกัน คือผลจิตนี้ย่อมมีนิพพานเป็นอารมณ์อยู่เสมอ ในการที่ผลจิตสามารถรับเอานิพพานเป็นอารมณ์นี้ได้ ก็อาศัยองค์มรรคที่ทำหน้าที่เป็นมัลลปัจจัยนั่นเอง

องค์มรรคที่เกิดขึ้นในกิริยาจิตก็ทำนองเดียวกัน คือทำหน้าที่ได้เฉพาะแต่นำกิริยาจิตและเจตสิกที่เหลือนั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น

ส่วนองค์มรรคที่เกิดกับกุศลจิตและอกุศลจิตนั้น ทำหน้าที่ในกิจพิเศษและในกิจกรรมดาได้ทั้ง ๒ อย่าง ทำหน้าที่ในกิจพิเศษนั้นคือนำสหชาตธรรมนั้นให้ไปปฏิสนธิตามภูมิ คือทุกคติภูมิ และสุคติภูมิ และนำไปส่งให้พ้นสังสารวัฏคือนิพพาน ตามหน้าที่ขององค์มรรคนั้นๆ เช่น องค์มรรคที่เป็นอกุศล ก็นำธรรมที่เกิดร่วมกับตนนั้นให้ไปสู่ทุกคติภูมิ องค์มรรคที่เป็นโลกียกุศลก็นำธรรมที่เกิดร่วมกันกับให้ไปสู่สุคติภูมิ ส่วนองค์มรรคที่เป็นโลกุตตรกุศลก็นำธรรมที่เกิดร่วมกับตนให้ค่อยๆ พ้นจากสังสารวัฏ จนกระทั่งถึงนิพพาน

การนำสหชาตธรรมให้ไปสู่ภูมิต่างๆ และนิพพาน เหล่านี้เป็นการอุดหนุนโดยปริยายเท่านั้น หาใช่โดยตรงไม่ การนำส่งโดยตรงนั้นย่อมเป็นหน้าที่ของนาคกขณิกัมมปัจจัย

ส่วนที่ทำหน้าที่ในกิจที่เป็นธรรมดานั้น คือองค์มรรคที่เกิดกับอกุศลจิตหรือกุศลจิตก็ตาม ย่อมทำหน้าที่นำอกุศลจิตและกุศลจิตพร้อมด้วยเจตสิกที่เหลือเหล่านั้นให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องกับตนนั้นๆ การนำส่งให้ไปสู่อารมณ์นี้ เป็นการนำส่งโดยตรง ไม่ใช่โดยปริยาย

สรุปความว่า มัคคปัจจัยนี้ องค์มรรค ๘ ซึ่งได้แก่ เจตสิก ๘ ดวงที่กล่าวข้างต้นนั้น เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกับตน พร้อมด้วยจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูปให้เกิดขึ้นและให้ตั้งอยู่ได้โดยอำนาจของมัคคปัจจัยที่ทำหน้าที่ในกิจพิเศษอย่างหนึ่ง และทำหน้าที่ในกิจกรรมดาอย่างหนึ่ง ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว

* * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในสัมปยุตตปัจจัย

วจนัตถะ

สมํ เอกุปฺปาตตาภิการเหติ ยุตุนฺติ = สัมปยุตฺตํ ธรรมชาติที่ประกอบพร้อมโดยประการทั้งหลาย มีการเกิดขึ้นขณะเดียวกันเป็นต้น ชื่อว่า สัมปยุตต์

สัมปยุตฺตภาเวน อุปการโก ธมฺโม = สัมปยุตฺตปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนแก่กันและกัน โดยเหตุที่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า สัมปยุตตปัจจัย

อธิบายในสัมปยุตตปัจจัยโดยสังเขป

สัมปยุตตปัจจัย นี้ ได้แก่ จิตและเจตสิกซึ่งเป็นนามธรรมด้วยกันนั้น เป็นปัจจัยและปัจจัยอุปบันซึ่งกันและกัน และคำว่า สัมปยุตต์นั้น หมายความว่า ธรรม ๒ อย่าง เมื่อเวลาเกิดก็เกิดร่วมกัน เมื่อเวลาดับก็ดับพร้อมกัน มีอารมณ์เป็นอันเดียวกัน และมีที่อาศัยอันเดียวกัน เมื่อครบโดยลักษณะทั้ง ๔ นี้แล้วจึงเรียกว่า สัมปยุตต์

ธรรมทั้ง ๒ ที่เกิดร่วมกันเป็นสัมปยุตตธรรมนี้ ก็ได้แก่จิตและเจตสิกนั่นเอง และการเกิดร่วมกันของสัมปยุตตธรรมนี้ ก็เข้ากลมกลืนกันได้สนิทเป็นเนื้อเดียวกัน โดยไม่สามารถจะแยกออกได้ว่าอะไรเป็นอะไร ซึ่งอุปมาเหมือนยาชนิดหนึ่งเรียกว่า จตุมธุรส อันผสมด้วยของ ๔ อย่างคือ น้ำมันเนย, น้ำมันงา, น้ำผึ้ง, น้ำตาลโตนด เมื่อเอาสิ่งทั้ง ๔ ที่กล่าวมานี้ผสมกวนให้เข้ากันแล้ว รสของยานี้จะกลมกลืนกันได้สนิท จนผู้ที่บริโภคนั้นไม่สามารถจะบอกได้เลยว่า นี่เป็นรสของเนยหรือรสของน้ำมันงา หรือรสของน้ำผึ้ง หรือเป็นรสของน้ำตาลโตนด ข้อนี้นั้นใด จิตและเจตสิกก็เช่นเดียวกัน เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้นก็กลมกลืนเข้ากันได้สนิท ไม่สามารถจะแยกออกได้ว่าอันไหนเป็นจิต และอันไหนเป็นเจตสิก เหมือนกับจตุมธุรส ฉะนั้น

นอกจากจะมีลักษณะกลมกลืนกันได้สนิทแล้ว สัมปยุตตธรรม คือจิตและเจตสิกนี้ยังทำหน้าที่ช่วยอุดหนุนซึ่งกันและกันอีก เช่น เมื่อขณะที่โลกมูลจิตเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปารมณ์เป็นเหตุแล้ว เจตสิกก็เกิดพร้อมกันกับโลกมูลจิตนั้นตามสมควร จิตและเจตสิกที่เกิดพร้อมกันนี้

เมื่อกล่าวโดยขั้นแล้วก็ได้แก่นามขั้น ๔ ในนามขั้นทั้ง ๔ นี้อย่อมเป็นปัจจัยและปัจจัยูปัน ซึ่งกันและกันได้ กล่าวคือเมื่อเวทนาขั้นเป็นปัจจัย นามขั้นที่เหลือ ๓ ก็เป็นปัจจัยูปัน หรือเมื่อนามขั้น ๓ เป็นปัจจัย นามขั้น ๑ ที่เหลือก็เป็นปัจจัยูปัน หรือเมื่อนามขั้น ๒ เป็นปัจจัย นามขั้น ๒ ที่เหลือนั้นก็เป็นปัจจัยูปัน ผลัดกันเป็นปัจจัยและปัจจัยูปันซึ่งกันและกันในขณะที่เกิดขึ้นพร้อมกัน ดังนี้ก็โดยอำนาจแห่งสัมปยุตตปัจจัยนั่นเอง

เมื่อกล่าวโดยหน้าที่แล้ว นามขั้น ๔ นี้มีหน้าที่ทำกันคนละอย่าง คือเวทนาขั้นทำหน้าที่เสวยอารมณ์ สัญญาขั้นทำหน้าที่จำอารมณ์ สังขารขั้นทำหน้าที่จัดแจงปรุงแต่งอารมณ์ และวิญญาณขั้นทำหน้าที่รู้อารมณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็อาจจะทำให้เข้าใจไปว่า นามขั้น ๔ นี้เข้าทำหน้าที่กันคนละขณะ เช่น เมื่อเวลาเห็นรูปารมณ์ วิญญาณขั้นทำหน้าที่รู้ก่อน ต่อมาเวทนาขั้นทำหน้าที่เสวยอารมณ์ ต่อมาสัญญาขั้นทำหน้าที่จำอารมณ์ และต่อมาก็สังขารขั้นทำหน้าที่ปรุงแต่งอารมณ์ ดังนี้เป็นต้น ความจริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะตามธรรมดาตามขั้นทั้ง ๔ นี้ ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะและกิจการต่างกันก็จริงอยู่ แต่เมื่อขณะเกิดขึ้นย่อมเกิดพร้อมกันเสมอ ไม่ใช่เกิดเรียงไปตามลำดับทีละขั้น และในการทำหน้าที่ของแต่ละขั้นนั้นก็ทำไปคราวเดียวพร้อมๆ กัน โดยไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน การที่เป็นไปได้เช่นนี้ ก็เพราะการช่วยอุดหนุนอุปการะซึ่งกันและกันโดยความเป็นสัมปยุตตะนั้นเอง จึงได้ชื่อว่า สัมปยุตตปัจจัย

สรุปความว่า สัมปยุตตปัจจัยนี้ นามขั้นทั้ง ๔ เป็นปัจจัยและปัจจัยูปันซึ่งกันและกัน ขณะที่เกิดขึ้นคราวเดียวกัน ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกนั่นเอง โดยอำนาจของสัมปยุตตปัจจัย

วณัตถะ และคำอธิบายในวิปยุตตปัจจัย

วณัตถะ

เอกุปปาตาทิปกการิ น ปยุตตุนติ = วิปยุตตัม ธรรมที่ไม่ประกอบกันโดยประการต่างๆ มีเอกุปปาตาทา (เกิดร่วมกัน) เป็นต้น ชื่อว่า วิปยุตตะ

วิปยุตตภาเวน อุปการโก ธมโม = วิปยุตตปจฺจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยความเป็นวิปยุตต์ เรียกว่า วิปยุตตปัจจัย

อธิบายในวิปยุตตปัจจัยโดยสังเขป

วิปยุตตปัจจัย นี้ นามและรูปทั้ง ๒ เป็นปัจจัยอุดหนุนแก่นามและรูปทั้ง ๒ โดยเป็นวิปยุตตปัจจัย และวิปยุตตปัจจัยนี้ มีความหมายตรงกันข้ามกับสัมปยุตตปัจจัย คือไม่ประกอบด้วยลักษณะ ๔ อย่างคือ

๑. เอกุปปาตะ

๒. เอกนิโรธะ

๓. เอการัมมณะ

๔. เอกวัตถุกะ

เมื่อไม่พร้อมด้วยลักษณะทั้ง ๔ นี้แล้ว จึงได้ชื่อว่า วิปยุตตะ หมายความว่า นามธรรมกับรูปธรรมนี้ ถึงแม้ว่าจะเกิดร่วมกันก็จริงอยู่ เช่น เมื่อขณะที่จิตเกิด จิตตชรูปก็เกิดด้วย และในปฏิสนธิกาล เมื่อขณะปฏิสนธินามขันธ์ ๔ เกิดขึ้นนั้น กัมมชรูปก็เกิดพร้อมด้วย การเกิดพร้อมกันหรือเกิดร่วมกันดังนี้ก็ไม่เรียกว่าเป็นสัมปยุตตะ เพราะเหตุว่านามและรูปถึงแม้จะเกิดพร้อมกันเป็นเอกุปปาตะก็ดี แต่ก็ไม่ครบในลักษณะทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเป็นสัมปยุตตะไม่ได้ เรียกว่า วิปยุตตะ

อุปมาเหมือนคน ๒ คนอยู่ในบ้านเดียวกัน แต่ไม่ใช่เป็นญาติพี่น้องกัน และการกินอยู่หลับนอนตลอดจนเงินทองก็ไม่ได้ใช้ร่วมกัน เป็นแต่อยู่บ้านเดียวกันเท่านั้น ถ้าหากจะมีผู้ถามว่า คนสองคนนี้เป็นญาติกันหรือเปล่า ก็จะต้องตอบว่าไม่ได้เป็นอะไรกัน เป็นแต่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจการงานเท่านั้น ข้อนี้นั้นใด ในบรรดาสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหลายนั้น นามธรรมกับรูปธรรมที่เกิดร่วมกันก็ดี หรือที่อาศัยอยู่ด้วยกันก็ดี หรือรูปที่เกิดก่อนนามก็ดี เหล่านี้ ก็มีหน้าที่เพียงอุดหนุนเกื้อกูลต่อกันโดยความเป็นวิปยุตตปัจจัยเท่านั้น

อีกนัยหนึ่ง ท่านโบราณจารย์อุปมาวิปยุตตปัจจัยนี้เหมือนกับรส ๖ อย่าง คือหวาน, เปรี้ยว, ฝาด, เค็ม, เผ็ด เหล่านี้ เมื่อเอามาผสมรวมกันเข้าแล้ว ไม่สามารถจะกลมกลืนเข้ากันได้สนิทเป็นรสเดียวกัน เช่น ในหม้อแกงหม้อหนึ่งประกอบด้วยรสต่างๆ มีเปรี้ยว, เค็ม, หวาน, เผ็ด เป็นต้น เหล่านี้รวมกันอยู่ แต่รสต่างๆ นี้ก็ไม่สามารถจะกลมกลืนเป็นรสเดียวกันได้ ผู้บริโภคสามารถบอกได้ทันทีว่า นี่เป็นรสเปรี้ยว นี่เป็นรสเค็ม และนี่เป็นรสหวาน ซึ่งผิดกับจตุมธุรสที่แสดงมาแล้วในสัมปยุตตปัจจัย อีกประการหนึ่ง รสต่างๆ เหล่านี้ย่อมทำหน้าที่กันโดยเฉพาะของตนๆ และมีลักษณะโดยเฉพาะของตนๆ เช่นเดียวกัน คือรสเปรี้ยวก็มีหน้าที่ให้แกงนั้นมีรสเปรี้ยวปรากฏขึ้น รสเค็มก็มีหน้าที่ให้แกงนั้นมีรสเค็มปรากฏขึ้น และรสหวาน, ขม, ฝาด, เผ็ด ก็เช่นเดียวกัน รสใดรสหนึ่งไม่สามารถที่จะน้อมเอารสต่างๆ ที่อยู่ร่วมกับตนนั้นเข้ามารวมเป็นรสเดียวกับตนได้ เปรี้ยวก็คงเป็นเปรี้ยว หวานก็คงเป็นหวานอยู่นั่นเอง

ข้ออุปมานี้ฉันใด นามธรรมและรูปธรรมถึงแม้ว่าจะเกิดร่วมกันก็จริงอยู่ แต่ว่านามก็คงอยู่ส่วนนาม รูปก็คงอยู่ส่วนรูป หาได้กลมกลืนเป็นอันเดียวกันไม่ การทำหน้าที่ของนามธรรมและรูปธรรมนั้นก็เป็นไปกันคนละอย่าง คือนามธรรมเมื่อขณะเกิดขึ้นย่อมทำหน้าที่รับอารมณ์ ส่วนรูปธรรมนั้นทำหน้าที่ไปตามคำสั่งของนามธรรมอีกทีหนึ่ง การแตกต่างของนามธรรมและ

รูปธรรมเช่นนี้ จึงสามารถที่จะแยกออกได้ว่า นี่คือนาม และนี่คือรูป เช่น ในการเจริญวิปัสสนา พระโยคีบุคคลเมื่อได้นามรูปปริเฉทญาณแล้ว พระโยคีบุคคลที่เป็นสุทธวิปัสสนาญาณิกย่อมเห็นสภาพของรูปก่อนโดยมาก ส่วนพระโยคีบุคคลที่เป็นสมถวิปัสสนาญาณิกย่อมเห็นสภาพของนามก่อนโดยมาก เมื่อพิจารณาต่อไปจึงเห็นทั้งนามและรูป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า นามธรรมและรูปธรรมทั้งสองนี้ไม่สามารถจะรวมเข้ากันได้สนิท เป็นเนื้อเดียวกัน เหมือนเช่นจิตและเจตสิก ซึ่งเป็นนามธรรมด้วยกัน ฉะนั้น การที่เกิดร่วมกันแต่ไม่กลมกลืนเช่นนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นวิปยุตตะ เหมือนดังข้ออุปมาที่ยกมาข้างต้นฉะนั้น

คำว่า วิปยุตตะนี้มี ๒ อย่างคือ

๑. อภาววิปยุตตะ หมายความว่า เป็นวิปยุตตะโดยความไม่มี เช่น ทิฏฐิจิต-วิปยุตตะ คือจิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ หรือจิตที่ปราศจากทิฏฐิ หรือจิตที่ไม่มีทิฏฐิ

ฉานวิปยุตตะ คือจิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา หรือจิตที่ปราศจากปัญญา หรือจิตที่ไม่มีปัญญา

๒. วิสสัจจวิปยุตตะ หมายความว่า เป็นวิปยุตตะโดยความไม่ปนกัน ได้แก่คำว่า วิปยุตตะในวิปยุตตะปัจฉินี้เอง

สรุปรวมความว่า วิปยุตตะปัจฉินี้ นามธรรมและรูปธรรมเกิดร่วมกัน และช่วยอุดหนุนกัน หรือรูปธรรมที่เกิดก่อน ช่วยอุดหนุนนามธรรมที่เกิดทีหลัง หรือนามธรรมที่เกิดทีหลังช่วยอุดหนุนรูปธรรมที่เกิดก่อนตามสมควร การที่จะเป็นไปได้นี้ก็ด้วยอำนาจของวิปยุตตะปัจฉิ

วจนัตถะ และคำอธิบายในอรรถปิฎก

วจนัตถะ

ปัจจุปปนฺนลกฺขณเณ อตฺถิภาเวน ตาทิสฺสเสว ธมฺมสฺส อุปมฺภกตฺเถน อุปการโก ธมฺโม = อตฺถิปัจจโย ธรรมที่เป็นปัจฉิช่วยอุดหนุน โดยอรรถว่าช่วยอุดหนุนแก่ธรรมที่มีสภาพเช่นเดียวกัน โดยความเป็นสภาพธรรมที่มีอยู่ คือมีการที่กำลังเกิดอยู่เฉพาะหน้าเป็นลักษณะ ชื่อว่า อตฺถิปัจจโย

อธิบายในอรรถปิฎกโดยสังเขป

คำว่า อตฺถิ นั้น แปลว่า มีอยู่ ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ปัจฉิธรรมและปัจจุปปนฺนธรรมทั้ง ๒ ยังปรากฏมีอยู่ ยังไม่ดับไป คือปัจฉิธรรมที่เป็นผู้อุปการะแก่ปัจจุปปนฺนธรรมนั้น

ยังปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ ยังไม่ดับไป และปัจจัยูปันธรมซึ่งเกิดขึ้นโดยความอุปการะของปัจจัยธรรมนั้นก็ยังปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ ยังไม่ดับไปเช่นเดียวกัน การมีอยู่ของธรรมซึ่งทำหน้าที่เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยูปันธรมทั้งหลายที่ยังปรากฏมีอยู่เช่นเดียวกันกับตนเช่นนี้ จึงได้ชื่อว่าเป็นอตัลปิปัจจัย ซึ่งถ้าหากว่าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่ปรากฏมีอยู่ คือถึงซึ่งความดับไปแล้วนั้นก็ไม่ใช่ชื่อว่าอตัล และเป็นอตัลปิปัจจัยไม่ได้

ท่านโบราณจารย์อุปมาธรรมที่เป็นอตัลปิปัจจัยนี้ เหมือนหนึ่งพื้นดินที่ช่วยอุดหนุนอุปการะแก่ต้นไม้ทั้งปวงให้งอกงามเจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้ ในการช่วยอุดหนุนนี้เป็นการช่วยอุดหนุนโดยอาการที่ปรากฏมีอยู่คือ พื้นดินที่เป็นฝ่ายอุดหนุนก็มีอยู่ ต้นไม้ที่เป็นฝ่ายรับการอุดหนุนก็มีอยู่ ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มี ก็ช่วยอุดหนุนไม่ได้ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอตัลปิปัจจัยก็เช่นเดียวกัน คือปัจจัยธรรมและปัจจัยูปันธรมต้องปรากฏมีอยู่ด้วยกัน จึงจะช่วยอุดหนุนกันได้

อนึ่ง ในปัญฐานอนุฎีกา ท่านแสดงอตัลปิปัจจัยนี้ว่า คำว่า อตัล ได้แก่ ธรรมที่ปรากฏมีอยู่ในระหว่างอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ ยังไม่ดับไป แต่ในขณะทั้ง ๓ นี้ การปรากฏแห่งอตัลปิปัจจัยมีอยู่ย่อมปรากฏในฐิติตกขณมากกว่าอุปาทักขณะและภังคักขณะ เพราะในอุปาทักขณะและภังคักขณะนั้นเป็นขณะที่กำลังเกิดและขณะที่กำลังดับ ฉะนั้นการปรากฏมีอยู่จึงไม่ขัดเท่ากับในฐิติตกขณะ ในปัจจัยูปันธรมก็เช่นเดียวกัน คือการปรากฏมีอยู่ของปัจจัยูปันธรมนั้น ปรากฏที่ฐิติตกขณมากกว่าอุปาทักขณะและภังคักขณะ

ในปัญฐานอรรถกถาและปัญฐานมูลฎีกาแสดงไว้ว่า ธรรมที่เป็นอตัลปิปัจจัยซึ่งช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยูปันธรมนั้น มีอำนาจในการช่วยอุดหนุน ๒ อย่างคือ

๑. ช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยูปันธรมเกิดขึ้น เรียกว่า ชนกสัตติ

๒. ช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยูปันธรมตั้งอยู่ได้ เรียกว่า อุปถัมภกสัตติ

ในการช่วยอุดหนุน ๒ อย่างนี้ อุปถัมภกสัตติสำคัญมากกว่าชนกสัตติ ฉะนั้นอุปถัมภกสัตติจึงเป็นประธานในปัจจัยนี้

ในธรรมที่เป็นอตัลปิปัจจัยนี้ หมายเอาจิต เจตสิก รูป เท่านั้น ส่วนนิพพานเป็นอตัลปิปัจจัยไม่ได้ เพราะตามที่ได้แสดงมาแล้วว่าอตัลปิปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ยังปรากฏมีอยู่ ซึ่งหมายถึงธรรมที่อยู่ในขณะปัจจุบัน คือในระหว่างอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ นั่นเอง ถ้าพ้นจากขณะทั้ง ๓ คือดับไปแล้ว ก็เป็นอตัลปิปัจจัยไม่ได้ ฉะนั้น จิต, เจตสิก, รูป, ปรมัตถธรรม ๓ อย่างนี้เป็นธรรมที่มีอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ จึงจัดเป็นอตัลปิปัจจัยได้

ส่วนนิพพานถึงแม้ว่าจะเป็นธรรมที่ปรากฏมีอยู่โดยสภาวะของปรมัตถ์ก็จริง แต่นิพพานไม่ใช่เป็นธรรมที่มีอุปาทะ, ฐิติ, ภังคะ คือหมายความว่า นิพพานที่กำลังเกิด นิพพานที่กำลังตั้งอยู่ และนิพพานที่กำลังดับไปนั้นไม่มี เมื่อนิพพานไม่ได้อยู่ในขณะทั้ง ๓ นี้แล้ว จึงเป็นอตัลปิปัจจัยไม่ได้

อีกประการหนึ่ง นิพพานเป็นปัจจนิกธรรมของปัจจย ๒๔ ทั้งหมด ทั้งนี้เพราะนิพพานไม่เป็นปัจจัยปบันธรรมของปัจจย ๒๔ นั่นเอง การที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่ได้ทรงแสดงไว้ในปัจจนิกธรรมทั้งหมดในปัจจย ๒๔ นี้ ก็เพราะพระองค์ทรงละเอาไว้ในฐานที่เข้าใจแล้วว่า นิพพานนี้ เมื่อเป็นปัจจัยปบันธรรมไม่ได้ ก็ต้องเป็นปัจจนิกธรรมแน่นอน ดังที่จะแลเห็นได้ว่า องค์ธรรมที่เป็นปัจจัยปบันธรรมในปัจจย ๒๔ ทั้งหมด ไม่ปรากฏว่ามีนิพพานอยู่เลย และอีกประการหนึ่ง ในปัจจย ๒๔ นี้ ปัจจยปบันธรรมและปัจจนิกธรรมทั้งหมด พระองค์ทรงแสดงให้เห็นปรากฏโดยเฉพาะแต่สังขตธรรมเท่านั้น ส่วนนิพพานเป็นอสังขตธรรม ดังนั้นพระองค์จึงไม่ทรงแสดงให้เห็นปรากฏโดยตรง

* * * * *

วจนัตถะ และคำอธิบายในนัตติปัจจย

วจนัตถะ

ปรมุตตสภาวะน นตติตาย อุปการโก ธมโม = นตติปัจจโย

ธรรมที่ช่วยอุดหนุนกัน โดยสภาวะที่ไม่มีอยู่โดยสภาพปรมัตถ์ เรียกว่า นัตติปัจจย

อธิบายในนัตติปัจจยโดยสังเขป

คำว่า นัตติ แปลว่า ไม่มี ในที่นี้หมายความว่า ปัจจยธรรมอันได้แก่จิตและเจตสิกนั้น ไม่ปรากฏมีอยู่ในระหว่าง อุปาทะ สฐิตี ภังคะ คือดับไปแล้วนั่นเอง การดับไปของจิตและเจตสิกนี้แหละ เป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยปบันธรรม ซึ่งได้แก่จิตและเจตสิกเช่นเดียวกันให้เกิดขึ้นสืบต่อไป

ตามธรรมดาสภาพของนามธรรม คือจิตและเจตสิกนี้ เมื่อขณะที่ดวงแรกเกิดขึ้นและยังไม่ดับไปนั้น จิตดวงที่ ๒ และเจตสิกย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้ ต่อเมื่อจิตดวงแรกและเจตสิกดับไปเสียก่อนแล้ว จึงเป็นโอกาสให้จิตดวงที่ ๒ และเจตสิกเกิดขึ้นต่อไปได้ ดังนี้เป็นลำดับไป

นัตติปัจจย นี้ อุปมาเหมือนแสงสว่างกับความมืด ธรรมดาของความมืดจะมีไม่ได้ในเมื่อแสงสว่างยังปรากฏอยู่ ต่อเมื่อแสงสว่างไม่มีแล้ว ความมืดจึงจะปรากฏขึ้นได้ ดังนั้นความมืดจึงเป็นผลของแสงสว่างที่ดับไปแล้ว ขอนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นนัตติปัจจยนี้ก็เช่นเดียวกัน คือปัจจัยปบันธรรมที่เกิดขึ้นนั้น ต้องให้ปัจจัยธรรมดับไปเสียก่อนจึงจะเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ความดับไปหรือความไม่มีของปัจจัยธรรมนี้ จึงทำคุณอุปการะให้แก่ปัจจัยปบันธรรม คือให้ปัจจัยปบันธรรมเกิดขึ้นได้

ในปรหมัตถปิพนัมหาฎีกาและวิสุทธิมรรคอรรรถกถา แสดงนัตถิปัจจยนี้ว่า จิตดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายและยังไม่ดับไป คือยังอยู่ในระหว่างอุปาทะฐิติภังคะ นั้น จิตดวงอื่นย่อมไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้ในระหว่างนั้น ต่อเมื่อจิตดวงแรกดับไปแล้ว จิตดวงที่ ๒ จึงจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ การที่จิตดวงที่ ๒ เกิดขึ้นได้นี้ ก็เพราะอาศัยจิตดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้วเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนโดยอำนาจของความไม่มี คือนัตถิปัจจยนั่นเอง

สรุปความว่า นัตถิปัจจยนี้ จิตดวงที่ ๑ เมื่อดับไปแล้วเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่จิตดวงที่ ๒ จิตดวงที่ ๒ เป็นปัจจัยอุปบันของจิตดวงที่ ๑ ที่ดับไปแล้ว และจิตดวงที่ ๒ เมื่อดับไปก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๓ จิตดวงที่ ๓ เป็นปัจจัยอุปบันของจิตดวงที่ ๒ ที่ดับไปแล้ว และเมื่อจิตดวงที่ ๓ เมื่อดับไปแล้ว ก็กลับเป็นปัจจัยแก่จิตดวงที่ ๔ ต่อไปอีกเช่นนี้เรื่อย ๆ ไป นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้น จนถึงจุติจิต

ความหมายที่สำคัญในนัตถิปัจจยนี้ คือความดับไปหรือความไม่ปรากฏมีอยู่แล้วของนามธรรมที่เกิดก่อน จึงจะเป็นนัตถิปัจจยได้ ถ้านามธรรมที่เกิดก่อนยังไม่ดับไป คือยังปรากฏมีอยู่ ก็เป็นนัตถิปัจจยไม่ได้

นัตถิปัจจยนี้ นามเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยอุปบัน และปัจจัยนี้เหมือนกับอนันตรปัจจัยทุกประการ

วณัตถะ และคำอธิบายในวิคตปัจจย

วณัตถะ

วิคตภาเวน นิโรธสฺส ปตฺติตาย อุปการโก รมฺโม = วิคตปัจจโย ธรรมที่อุดหนุนกันโดยภาวะที่ปราศจากไป หมายความว่า ถึงซึ่งความดับไป เรียกว่า วิคตปัจจย

อธิบายในวิคตปัจจยโดยสังเขป

คำว่า วิคต แปลว่า ปราศจากไป คือหมายถึงดับไปแล้วนั่นเอง ในที่นี้หมายความว่า ปัจจุปปันธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็เมื่อปัจจัยธรรมนั้นปราศจากไปเสียก่อน คือดับไปเสียก่อนนั่นเอง การปราศจากไปของปัจจัยธรรมนั้น เป็นผู้อุปการะอุดหนุนแก่ปัจจุปปันธรรมให้เกิดขึ้น เช่นนี้จึงได้ชื่อว่า วิคตปัจจย

อุปมาเหมือนหนึ่งพระอาทิตย์และพระจันทร์ ตามธรรมดาพระจันทร์จะไม่ปรากฏแสงในเมื่อพระอาทิตย์ยังไม่ปราศจากไป ต่อเมื่อพระอาทิตย์ปราศจากไปแล้วนั้นแหละ แสงสว่างของพระจันทร์จึงจะปรากฏขึ้นได้ พระอาทิตย์จึงเป็นผู้อุปการะช่วยอุดหนุนแก่แสงสว่างของพระจันทร์

โดยอาการปราศจากไป ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นวิคตปัจจัยที่ช่วยอุปการะอุดหนุนแก่ปัจจัยุบัน-
 ธรรมก็เช่นเดียวกัน คือการปราศจากไปแห่งปัจจัยธรรมมีอำนาจช่วยอุดหนุนให้ปัจจัยุบันธรรม
 เกิดขึ้นได้ เหมือนหนึ่งพระอาทิตย์ที่ปราศจากไปแล้ว ย่อมทำให้แสงสว่างของพระจันทร์ปรากฏ
 ขึ้นได้ฉันนั้น

วิคตปัจจัย นี้ มีข้อความและองค์ธรรมทั้งหมดเหมือนกับอนันตรปัจจัย และใน
 นัตติปัจจัยที่ได้แสดงมาแล้วก็มีข้อความและองค์ธรรมทั้งหมดเหมือนกันกับอนันตรปัจจัยเช่น
 เดียวกัน ดังนั้นทั้ง ๒ ปัจจัยนี้จึงมีข้อความและองค์ธรรมเหมือนกัน แต่ถึงแม้ว่านัตติปัจจัยและ
 วิคตปัจจัยจะมีข้อความตลอดจนองค์ธรรมเหมือนกันก็จริงอยู่ แต่เมื่อกล่าวโดยอำนาจแล้วมี
 ความหมายที่ต่างกันเป็นพิเศษดังนี้คือ

ความหมายของนัตติปัจจัยนั้น หมายถึงปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยุบันธรรมให้
 เกิดขึ้นโดยอำนาจของการไม่มี คือหมายความว่า ธรรมที่เกิดก่อนนั้นต้องไม่มีแล้ว จึงให้โอกาส
 แก่ธรรมที่เกิดขึ้นทีหลังเกิดขึ้นได้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า นัตติปัจจัย ดังข้ออุปมาที่ได้ยกไว้ใน
 นัตติปัจจัยแล้วว่า ความสว่างต้องหมดไปเสียก่อน ความมืดจึงจะปรากฏมีขึ้นได้ถ้าหากยังมีย
 ความสว่างอยู่ ความมืดก็ไม่สามารถมีได้ ดังนี้

ส่วนความหมายของวิคตปัจจัยนี้ หมายถึงปัจจัยธรรมช่วยอุดหนุนแก่ปัจจัยุบันธรรม
 ให้เกิดขึ้น โดยอำนาจของการปราศจากไป หมายความว่าธรรมที่เกิดก่อนเมื่อปราศจากไปแล้ว
 ก็ให้โอกาสแก่ธรรมที่เกิดทีหลังเกิดขึ้นได้ และในที่นี้คำว่า ปราศจากไปนั้น ให้หมายเฉพาะแต่
 ปราศจากไปเท่านั้น เมื่อปราศจากไปแล้ว จะมีอยู่หรือไม่มีอยู่ก็ตาม ไม่ใช่เป็นหน้าที่ของ
 วิคตปัจจัย ลักษณะเช่นนี้จึงเรียกว่า วิคตปัจจัย ดังข้ออุปมาที่ยกไว้ข้างต้นว่า พระอาทิตย์เมื่อ
 ปราศจากไปแล้ว ยังโอกาสให้แสงของพระจันทร์ปรากฏขึ้นได้ แต่พระอาทิตย์เมื่อปราศจากไปนั้น
 ก็ไม่ได้หมายถึงว่าพระอาทิตย์นั้นไม่มีแล้ว และก็ไม่ได้หมายความว่าพระอาทิตย์ยังมีอยู่
 หมายเอาเฉพาะ แต่ความปราศจากไปของพระอาทิตย์เท่านั้น ซึ่งต่างกับความสว่างและความมืด
 ที่เป็นข้ออุปมาของนัตติปัจจัย เพราะความมืดจะปรากฏขึ้นนั้น ต้องให้ความสว่างนั้นไม่มีจริง ๆ
 เสียก่อน ฉะนั้น หน้าที่ของความไม่มีจึงเป็นหน้าที่ของนัตติปัจจัย และหน้าที่ของความปราศจาก
 ไปเป็นหน้าที่ของวิคตปัจจัย ดังนี้

ความต่างกันเป็นพิเศษระหว่างนัตติปัจจัยกับวิคตปัจจัย ในปฏิฐานมูลฎีกาท่านแสดงไว้
 มีข้อความดังนี้ คือ

อภาวมตฺเตน อุปการกตา โอกาสทานํ นตฺติปจฺจยตา สภาววิคฺคเนน
 อปฺปวตฺตมานานํ สภาววิคฺคเนน อุปการกตา วิคตปจฺจยตา,

นตฺติตา จ นิโรธานนฺตรสฺสยฺยตา, วิคตตา นิโรธปฺปตฺตตา อยเมเตสํ วิเสโส.

การที่ช่วยอุดหนุน คือการให้โอกาสแก่ปัจจัยุบันธรรมเกิดขึ้น โดยมาตราว่าความไม่มีชื่อว่า **นัตติปัจจัย**

การที่ยังไม่ได้โอกาสเกิดขึ้น เพราะยังไม่ปราศจากไปแห่งสภาวะธรรม คือการช่วยอุดหนุนโดยความปราศจากไปแห่งสภาวะธรรม ชื่อว่า **วิคตปัจจัย**

หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า ความไม่มี ซึ่งเรียกว่า นัตติปัจจัยนั้น หมายความว่าความดับแล้ว สูญไปจริงๆ

ความปราศจากไป ที่เรียกว่า วิคตปัจจัยนั้น หมายถึงว่าปัจจัยธรรมนั้นดับไปแล้วเท่านั้น ความต่างกันระหว่างนัตติปัจจัยกับวิคตปัจจัย เป็นดังที่กล่าวมานี้.

* * * * *

วจนัตตะ และคำอธิบายในอวิคตปัจจัย

วจนัตตะ

อวิคตภาเวน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา ตาทิสฺสเสว ธมฺมสฺส อุปมฺภกตฺเถน
อุปการโก ธมฺโม = อวิคตปัจจโย.

ธรรมที่เป็นผู้อุปการะ โดยอรรถว่า เป็นผู้อุปถัมภ์แก่ปัจจัยุบันธรรม (ที่ยังมีอยู่) เช่นเดียวกันกับตน โดยภาวะที่ไม่ปราศจากไป คือยังไม่ถึงซึ่งความดับไปเรียกว่า **อวิคตปัจจัย**

อธิบายในอวิคตปัจจัยโดยสังเขป

คำว่า **อวิคต** แปลว่า ไม่ปราศจากไป ในที่นี้หมายความว่า ปัจจัยุบันธรรมซึ่งอุปการะแก่ปัจจัยุบันธรรมนั้นยังมีอยู่ ยังไม่ปราศจากไป หรือยังไม่ดับไป และปัจจัยุบันธรรมซึ่งเป็นผู้รับอุปการะก็ยังคงมีอยู่ ยังไม่ปราศจากไปเช่นเดียวกันกับปัจจัยุบันธรรม

อุปมาเหมือนน้ำในมหาสมุทร ย่อมเป็นที่อาศัยแก่ฝูงปลาและเต่า เป็นต้น ให้ได้รับความสนุกสบายว่าเรไร และเจริญเติบโตขึ้นได้นั้น น้ำในมหาสมุทรต้องมีอยู่ จึงจะอุปการะอุดหนุนแก่ฝูงปลาและเต่าทั้งหลายได้ ฝูงปลาและเต่าทั้งหลายนั้นก็ต้องมีอยู่เช่นเดียวกัน จึงจะรับอุปการะจากน้ำในมหาสมุทรนั้นได้ ถ้าหากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มีแล้ว ก็ไม่สามารถจะอุดหนุนหรือรับอุดหนุนกันได้ ข้อนี้ฉันใด ธรรมที่เป็นอวิคตปัจจัยกับธรรมที่เป็นอวิคตปัจจัยุบันนั้นก็เช่นเดียวกัน ทั้ง ๒ ฝ่ายต้องมีอยู่ คือยังไม่ดับไป จึงจะเป็นผู้อุดหนุนและเป็นผู้รับอุดหนุนกันได้ เหมือนหนึ่งน้ำในมหาสมุทรกับฝูงปลาและเต่าฉันนั้น

อวิกตปัจจย นี้ ก็เหมือนกับอติปัจจยที่ได้แสดงมาแล้วนั้น แต่เหตุใดเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงอติปัจจยแล้ว ยังทรงแสดงอวิกตปัจจยนี้ซ้ำขึ้นอีก ข้อนี้เป็นเพราะพระองค์ทรงแสดงโดยเทศนาวิลาส คือทรงแสดงโดยต้องการให้เทศนานั้นวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น และอีกประการหนึ่งก็เพื่อให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ทั้งหลาย โดยที่บางเหล่าก็เข้าใจการแสดงโดยโวหารอย่างหนึ่ง บางเหล่าก็เข้าใจในโวหารอีกอย่างหนึ่ง ดังนี้พระองค์จึงได้ทรงแสดงอวิกตปัจจยซ้ำอีก โดยมีข้อความเหมือนกับอติปัจจย แตกต่างกันแต่โดยโวหารการแสดงเท่านั้น

อีกนัยหนึ่ง ในปฏิฐานมูลฎีกาแสดงว่า อติปัจจยกับอวิกตปัจจยนี้ ถึงแม้ว่าองค์ธรรมปรมาัตถ์เหมือนกันก็จริงอยู่ แต่ว่าโดยลักษณะอาการของอำนาจในการเป็นผู้อุปการะนั้นมีสิ่งที่แตกต่างกันอยู่บ้าง คืออำนาจที่เป็นผู้อุปการะโดยความปรากฏมีอยู่แห่งองค์ธรรมปรมาัตถ์ เรียกว่าอติปัจจย และอำนาจที่เป็นผู้อุปการะโดยความไม่ปราศจากไป คือยังไม่ดับไปแห่งองค์ธรรมปรมาัตถ์นั้น เรียกว่า อวิกตปัจจย

หมายความว่า ความมุ่งหมายของอติปัจจย หมายเอาตรงที่ยังปรากฏมีอยู่ สภาวะธรรมที่ยังปรากฏมีอยู่นั้น ย่อมปรากฏชัดในฐิติขณะมากกว่าขณะอื่นๆ และเมื่อยังปรากฏมีอยู่ก็หมายถึงยังไม่ดับไปนั่นเอง

ส่วนความมุ่งหมายของอวิกตปัจจย หมายเอาตรงที่ยังไม่ปราศจากไป สภาวะธรรมที่ยังไม่ปราศจากไปนี้ ย่อมปรากฏตั้งแต่อุปาทกขณะถึงภังคักขณะที่จะดับไปนั้น และเมื่อยังไม่ปราศจากไป ก็คงหมายถึงยังไม่ดับไปเช่นเดียวกัน

ข้อความที่แสดงถึงการแตกต่างระหว่าง อติปัจจยกับอวิกตปัจจยนี้ มีบาลีในปฏิฐาน-มูลฎีกา หน้า ๑๗๕ (ฉบับฉันทะสังคายนา) ดังนี้คือ

อตฺติตาย สสภาวโต อุปการกตา อตฺติปจฺจยตา, สภาววิกเมน นิโรธสฺส อปฺปตฺติยา อุปการกตา อวิกตปจฺจยตาติ ปจฺจยภาววิเสโส ฐมฺมาวิเสสปี เวทิตพฺโพ.

การช่วยอุดหนุนโดยความมีอยู่ คือองค์ธรรมปรมาัตถ์ยังปรากฏอยู่ เรียกว่า **อติปัจจย**

การช่วยอุดหนุนโดยยังไม่ปราศจากไปแห่งองค์ธรรมปรมาัตถ์ คือยังไม่ถึงซึ่งอันดับไป เรียกว่า **อวิกตปัจจย**

องค์ธรรมปรมาัตถ์ของอติปัจจยกับอวิกตปัจจย แม้เป็นอย่างเดียวกันก็จริง แต่อำนาจที่ทำการอุดหนุนต่างกันดังกล่าวมา

สรุปปัจจัย ๒๔

ใน ปัจจัย ๒๔ นี้ เมื่อแบ่งออกโดยพิสดารแล้วก็ได้จำนวน ๔๗ ปัจจัย มีดังนี้คือ

๑. เหตุปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๓. อธิปติปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ
 ๑. สหชาตอธิปติปัจจัย ๒. อารัมมณอธิปติปัจจัย
๔. อนันตรปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๕. สมันตรปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๖. สหชาตปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๗. อัญญมัญญปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๘. นิสสยปัจจัย มี ๓ ปัจจัย คือ
 ๑. สหชาตนิสสยปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย
 ๓. วัตถุธรรมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๙. อุปนิสสยปัจจัย มี ๓ ปัจจัย คือ
 ๑. อารัมมณุปนิสสยปัจจัย ๒. อนันตรุปนิสสยปัจจัย
 ๓. ปกตูปนิสสยปัจจัย
๑๐. ปุเรชาตปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ
 ๑. วัตถุปุเรชาตปัจจัย ๒. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย
๑๑. ปัจจาสหชาตปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๑๒. อาเสวนปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๑๓. กัมมปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ
 ๑. สหชาตกัมมปัจจัย ๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย
๑๔. วิปากปัจจัย มี ๑ ปัจจัย
๑๕. อาหารปัจจัย มี ๒ ปัจจัย คือ
 ๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. นามอาหารปัจจัย
๑๖. อินทริยปัจจัย มี ๓ ปัจจัย คือ
 ๑. สหชาตอินทริยปัจจัย ๒. ปุเรชาตอินทริยปัจจัย
 ๓. รูปชีวิตินทริยปัจจัย
๑๗. ฌานปัจจัย มี ๑ ปัจจัย

๑๘. มัคคปัจจัย มี ๑ ปัจจัย

๑๙. สัมปยุตตปัจจัย มี ๑ ปัจจัย

๒๐. วิปยุตตปัจจัย มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติวิปยุตตปัจจัย

๒. วัตถุปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย

๓. วัตถุธรรมมณฺเฑชาตวิปยุตตปัจจัย

๔. ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย

๒๑. อัตติปัจจัย มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติัตติปัจจัย

๒. วัตถุปุเรชาติัตติปัจจัย

๓. อารัมมณฺเฑชาตัตติปัจจัย

๔. ปัจฉาชาติัตติปัจจัย

๕. อาหารัตติปัจจัย

๖. อินทริยัตติปัจจัย

๒๒. นัตติปัจจัย มี ๑ ปัจจัย

๒๓. วิคตปัจจัย มี ๑ ปัจจัย

๒๔. อวิคตปัจจัย มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติอวิคตปัจจัย

๒. วัตถุปุเรชาติอวิคตปัจจัย

๓. อารัมมณฺเฑชาตอวิคตปัจจัย

๔. ปัจฉาชาติอวิคตปัจจัย

๕. อาหารอวิคตปัจจัย

๖. อินทริยอวิคตปัจจัย

รวมปัจจัยพิสดารมี ๔๗ ปัจจัย

สรุปปัจจัยธรรม และปัจจัยอุปบันธรรมในปัจจัย ๔๗

นามเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยอุปบัน มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย

๕. สัมปยุตตปัจจัย ๖. นัตติปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

นามเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยอุปบัน มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาตปัจจัย ๒. ปัจฉาตวิปยุตตปัจจัย ๓. ปัจฉาชาติัตติปัจจัย ๔. ปัจฉา-

ชาติอวิคตปัจจัย

นามเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัยอุปบัน มี ๙ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติาธิปติปัจจัย ๓. สหชาติกัมมปัจจัย ๔. นานักขณิกกัมมปัจจัย

๕. วิปากปัจจัย ๖. นามอาหารปัจจัย ๗. สหชาติอินทริยปัจจัย ๘. ฌานปัจจัย ๙. มัคคปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยูปัน มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. รูปอาหารปัจจัย ๒. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๓. อาหารัตถปัจจัย ๔. อินทริยัตถปัจจัย
๕. อาหารอวิคตปัจจัย ๖. อินทริยอวิคตปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยูปัน มี ๑๑ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุรชาตนิสสปัจจัย ๒. วัตถุารัมมณปุรชาตนิสสปัจจัย ๓. วัตถุปุรชาต-
- ปัจจัย ๔. อารัมมณปุรชาตปัจจัย ๕. ปุรชาตินทริยปัจจัย ๖. วัตถุปุรชาตวิปยุตตปัจจัย
๗. วัตถุารัมมณปุรชาตวิปยุตตปัจจัย ๘. วัตถุปุรชาตัตถปัจจัย ๙. อารัมมณปุรชาตัตถปัจจัย
๑๐. วัตถุปุรชาตอวิคตปัจจัย ๑๑. อารัมมณปุรชาตอวิคตปัจจัย

รูปเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัยูปัน ไม่มี

นามรูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยูปัน มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณิปติปัจจัย ๒. อารัมมณุปนิสสปัจจัย

นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยูปัน ไม่มี

นามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัยูปัน มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสปัจจัย ๔. สหชาตวิปยุตต-
- ปัจจัย ๕. สหชาตัตถปัจจัย ๖. สหชาตอวิคตปัจจัย

บัญญัติ นามรูปเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจัยูปัน มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณปัจจัย ๒. ปกตูปนิสสปัจจัย

บัญญัติ นามรูป เป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยูปัน ไม่มี

สรุปจำนวนชาติในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗ นั้น มีชาติ ๕ อย่าง คือ

๑. สหชาตชาติ ๒. อารัมมณชาติ ๓. อนันตรชาติ ๔. วัตถุปุรชาตชาติ ๕. ปัจฉา-
- ชาตชาติ ๖. อาหารชาติ ๗. รูปชีวิตินทริยชาติ ๘. ปกตูปนิสสชาติ ๙. นานักขณิกกัมมชาติ

ปัจจัยที่เป็นสหชาตชาติ มี ๑๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาตูปติปัจจัย ๓. สหชาตปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย
๕. สหชาตนิสสปัจจัย ๖. สหชาตกัมมปัจจัย ๗. วิปากปัจจัย ๘. นามอาหารปัจจัย

ธ. สหชาตินทรียปัจจัย ๑๐. ฌานปัจจัย ๑๑. มัคคปัจจัย ๑๒. สัมปยุตตปัจจัย ๑๓. สหชาต-
วิปยุตตปัจจัย ๑๔. สหชาตัตถิปัจจัย ๑๕. สหชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอรัम्मณชาติ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อรัम्मณปัจจัย ๒. อรัम्मณรูปติปัจจัย ๓. วัดถารัम्मณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๔. อรัम्मณูปนิสสยปัจจัย ๕. อรัम्मณปุเรชาตปัจจัย ๖. วัดถารัम्मณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย
๗. อรัम्मณปุเรชาตัตถิปัจจัย ๘. อรัम्मณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอนันตรชาติ มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย
๕. ปกตูปนิสสยนันทกณิกกัมมปัจจัย* (คือหมายเอาเฉพาะมรรคเจตนาที่เป็นผู้อุปการะแก่ผลจิต)
๖. นัตติปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นวัตถุปุเรชาตชาติ มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย ๒. วัตถุปุเรชาตปัจจัย ๓. ปุเรชาตินทรียปัจจัย
๔. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย ๕. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย ๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นปัจฉาชาตชาติ มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย ๒. ปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจัย ๓. ปัจฉาชาตัตถิปัจจัย
๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอาหารชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. ฐโปอาหารปัจจัย ๒. อาหารัตถิปัจจัย ๓. อาหารอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นรูปชีวิตินทรียชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปชีวิตินทรียปัจจัย ๒. อินทรียัตถิปัจจัย ๓. อินทรียอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นปกตูปนิสสยชาติ มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. สุทธปกตูปนิสสยปัจจัย* คือ จิต เจตสิก ที่เกิดก่อน และรูป บัญญัติที่มีกำลังมากที่
เป็นผู้อุปการะแก่ จิต เจตสิก ที่เกิดทีหลังได้

* ปกตูปนิสสยนันทกณิกกัมมปัจจัย สุทธปกตูปนิสสยปัจจัย มิสสกปกตูปนิสสยนันทกณิกกัมมปัจจัย ปัจจัยเหล่านี้ไม่ได้นับ
เป็น ๓ ปัจจัย ตามที่ได้จำแนกไว้ แต่นับรวมกันเป็น ๑ ปัจจัย คือปกตูปนิสสยปัจจัยเท่านั้น การที่เป็นเช่นนี้ ย่อมเห็นได้โดยชัดเจน เมื่อ
แบ่งปัจจัย ๒๔ ออกโดยพิสดารแล้วได้ ๔๗ ปัจจัยก็ดี สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗ ก็ดี รวมทั้งสรุปเนื้อความ ๓
ประการ และปัญหาการวิงวักก็ดี ไม่ปรากฏว่ามีปัจจัยทั้ง ๓ ซ้อนแต่ประการใดเลย คงมีแต่ปกตูปนิสสยปัจจัย ปัจจัยเดียวเท่านั้น
ด้วยเหตุนี้ การแสดงปัจจัยโดยพิสดารในหนังสือหลักสูตรนี้ จึงนับจำนวนได้ ๔๗ ปัจจัย ดังกล่าวแล้ว.

๒. มิสสกปคตูปนิสสยนานักขณิกกัมมปัจจัย* คือ เจตนากรรมที่มีกำลังมาก ที่เป็นผู้อุปการะแก้วิบากนามจันธได้ (เว้นมรรคเจตนากรรม)

ปัจจัยที่เป็นน่านักขณิกกัมมชาติ มี ๑ ปัจจัย คือ

น่านักขณิกกัมมปัจจัย* คือ เจตนากรรมที่มีกำลังน้อย ที่เป็นผู้อุปการะแก้กามวิบาก และเจตนากรรมที่มีกำลังมากและกำลังน้อยที่ผู้อุปการะแก้กัมมชรูป

สรุปจำนวนกาลในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ปัจจัยที่เป็นปัจจุบันกาล มี ๑๗ ปัจจัย หรือ ๓๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. สหชาติปฏิบัติปัจจัย ๓. สหชาติปัจจัย ๔. อัญญมัญญปัจจัย ๕. นิสสยปัจจัย ๓ ปัจจัย ๖. ปุเรชาติปัจจัย ๒ ปัจจัย ๗. ปัจฉาชาติปัจจัย ๘. สหชาติกัมมปัจจัย ๙. วิปากปัจจัย ๑๐. อาหารปัจจัย ๒ ปัจจัย ๑๑. อินทริยปัจจัย ๓ ปัจจัย ๑๒. ฌานปัจจัย ๑๓. มัคคปัจจัย ๑๔. สัมปยุตตปัจจัย ๑๕. วิปยุตตปัจจัย ๔ ปัจจัย ๑๖. อัตติปัจจัย ๖ ปัจจัย ๑๗. อวิคตปัจจัย ๖ ปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นอดีตกาล มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมนันตรปัจจัย ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย ๔. อาเสวนปัจจัย ๕. นานักขณิกกัมมปัจจัย ๖. นัตติปัจจัย ๗. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต ไม่มี

ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุต มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณปัจจัย ๒. อารัมมณปฏิบัติปัจจัย ๓. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย ๔. ปกตูปนิสสยปัจจัย

* องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจุบัน ตามที่มีปรากฏอยู่นี้ เป็นการแสดงตามนัยของอรรถกถาปัญญากรณ์ แปล หน้า ๒๐๕ นั้นเอง ถ้าจะแสดงองค์ธรรมตามนิเทศพระบาลี และปัญหาवरวิวงศ์แล้ว จะได้ดังต่อไปนี้

น่านักขณิกกัมมปัจจัย คือ เจตนากรรมที่มีกำลังมากและกำลังน้อยทั้งหมด ๓๓ (กุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒) ที่เป็นผู้อุปการะแก้วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่ประกอบ และปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐ ปวัตติกัมมชรูป ๒๐ อสัณฺณัตตกัมมชรูป

อารัมมณปัจจัย ที่ท่านแสดงองค์ธรรมของปัจจัยไว้ในอรรถกถาปัญญากรณ์ แปล หน้า ๒๐๕ ว่าได้แก่อารมณ์ที่ไม่ใช่อธิบดีเท่านั้น ส่วนอารมณ์ที่เป็นอธิบดี ย่อมรวมลงในอุปนิสสยปัจจัย โดยลักษณะแห่งอารัมมณูปนิสสยปัจจัย แต่อารัมมณปัจจัยในอารัมมณชาตินั้น องค์ธรรมของปัจจัยได้แก่อารมณ์ที่เป็นอธิบดีและไม่ใช่อธิบดีทั้งหมด ที่ทราบได้เช่นนี้ เพราะท่านไม่ได้แสดงการยกเว้นไว้ อาศัยเหตุผลดังกล่าวนี้ น่านักขณิกกัมมปัจจัย ที่เป็นน่านักขณิกกัมมชาตินั้น ก็ควรจะได้องค์ธรรมของปัจจัยและปัจจุบันทั้งหมดเช่นเดียวกัน

สรุปลักษณะของอำนาจที่ช่วยอุปการะในปัจจัย ๔๗

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นชนกสัตติ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย ๒. สมณันตรปัจจัย ๓. อนันตรอุปนิสสปัจจัย ๔. ปกตูปนิสสปัจจัย
๕. อาเสวนปัจจัย ๖. นานักขณิกกัมมปัจจัย ๗. นัตถิปัจจัย ๘. วิคตปัจจัย

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นอุปถัมภกสัตติ มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจาทปัจจัย ๒. ปัจจาทวิปยุตตปัจจัย ๓. ปัจจาทัตถิปัจจัย ๔. ปัจจาทอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นอนุपालกสัตติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๒. อินทริยัตถิปัจจัย (รูปชีวิตินทริยัตถิปัจจัย) ๓. อินทริยอวิคตปัจจัย (รูปชีวิตินทริยอวิคตปัจจัย)

ปัจจัยที่มีอำนาจเป็นชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ มี ๓๒ ปัจจัย คือ

ยกเว้นปัจจัยที่เป็นชนกสัตติ ๘, อุปถัมภกสัตติ ๔ และอนุपालกสัตติ ๓ แล้วที่เหลืออีก ๓๒ ปัจจัย มีอำนาจ ๒ อย่าง* คือชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

* * * * *

สรุปจำนวนภูมิในปัจจัย ๒๔ หรือ ๔๗

ปัจจัยที่เป็นได้ใน ปญจโวการภูมิ เป็นได้ทั้งหมด ๒๔ ปัจจัย หรือ ๔๗ ปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นได้ใน จตุโวการภูมิ มี ๒๑ หรือ ๒๕ ปัจจัยคือ

๑. เหตุปัจจัย ๒. อารัมมณปัจจัย ๓. อธิปติปัจจัย ๔. อนันตรปัจจัย
๕. สมณันตรปัจจัย ๖. สหชาตปัจจัย ๗. อัญญมัญญปัจจัย ๘. สหชาตนิสสปัจจัย
๙. อุปนิสสปัจจัย ๑๐. อาเสวนปัจจัย ๑๑. กัมมปัจจัย ๑๒. วิปากปัจจัย
๑๓. นามอาหารปัจจัย ๑๔. สหชาตินทริยปัจจัย ๑๕. ฌานปัจจัย ๑๖. มัคคปัจจัย

* รูปอาหารปัจจัย, อาหารัตถิปัจจัย (รูปอาหารัตถิปัจจัย) อาหารอวิคตปัจจัย (รูปอาหารอวิคตปัจจัย) ในอรรถกถापัญจปรณิแปล

หน้า ๘๔ แสดงว่ามีอำนาจ ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอนุपालกสัตติ

หน้า ๑๘๔ แสดงว่ามีอำนาจ ๒ อย่างคือ ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

สรุปว่า ปัจจัยที่เป็นอาหารชาติ ๓ ปัจจัยนี้ จัดอยู่ในปัจจัยที่มีอำนาจ ๒ อย่างเช่นเดียวกัน ไม่ใช่มีอำนาจ ๔ อย่าง ๓ อย่าง หรือ ๑ อย่าง แต่ประการใด เป็นแต่เพียงว่าอำนาจ ๒ อย่างนั้น ท่านแสดงไว้เป็น ๒ คู่เท่านั้น นักศึกษาจะแสดงฎีกาได้นั้น

๑๓. สัมปยุตตปัจจัย ๑๔. สหชาติตติปัจจัย ๑๕. นัตติปัจจัย ๒๐. วิคตปัจจัย
๒๑. สหชาติอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็นได้ใน เอกโวการภูมิ มี ๗ หรือ ๘ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. นานักขณิก-
กัมมปัจจัย ๕. รูปชีวิตินทริยปัจจัย ๖. อัตติปัจจัย ๒ ปัจจัย (คือสหชาติตติปัจจัย และ
อินทริยตติปัจจัย) ๗. อวิคตปัจจัย ๒ ปัจจัย (คือสหชาติอวิคตปัจจัยและอินทริยอวิคตปัจจัย)

ปัจจัยที่เป็นได้ในภายนอก คือเกิดได้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต มี ๕ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย ๒. อัญญมัญญปัจจัย ๓. สหชาตนิสสยปัจจัย ๔. สหชาติตติปัจจัย
๕. สหชาติอวิคตปัจจัย

ปัจจัยที่เป็น สัพพัญญานิกปัจจัย มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย ๒. นิสสยปัจจัย ๓. อัตติปัจจัย ๔. อวิคตปัจจัย (ปัจจัยที่เป็นเหตุ
ที่ตั้งแห่งสังขตธรรม รูป นาม ทั้งหมดเรียกว่า สัพพัญญานิกปัจจัย หมายความว่า ในสังขารโลก
บรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ต้องเข้าอยู่ในปัจจัย ๔ นี้ทั้งนั้น)

ส่วนปัจจัยที่เหลืออีก ๒๐ ปัจจัย เรียกว่า อสัพพัญญานิกปัจจัย หมายความว่า ปัจจัย
ที่เป็นเหตุที่ตั้งแห่งสังขตธรรมไม่ทั่วทั้งหมด เป็นปัจจัยได้เฉพาะแต่สังขตธรรมที่เกี่ยวข้องกับตน
เท่านั้น

ในปัจจัย ๒๔* นี้ พระองค์ทรงแสดงโดยความเป็นคู่ๆ กัน มี ๕ คู่ คือ

๑. อตฺตยฺย	คู่หนึ่ง
๒. สทฺทยฺย	”
๓. กาลปฏฺธิปฺกขยฺย	”
๔. อณฺโณณฺณปฏฺธิปฺกขยฺย	”
๕. เหตุปฺผลยฺย	”

๑. อตฺตยฺย หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยเนื้อความ ได้แก่ อนันตรปัจจัยและ
สมนันตรปัจจัย

* การแสดงสรุปปัจจัยธรรมและปัจจัยอุปบันธรรมในปัจจัย ๔๑ นั้น ในตอนหนึ่งกล่าวว่า นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยอุปบันไม่มี
แต่แล้วในวิธิพระบาลีและอนุาทพระบาลี หน้า ๓๑๕, ๓๑๖ ได้แสดงว่า กุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ
สหชาติปฺจฺจเยน ปฺจฺจโย. อกุสลา ขนฺธา จ มหาภูตา จ จิตฺตสมฺภูฏานานํ รูปานํ สหชาติปฺจฺจเยน ปฺจฺจโย. เมื่อเป็นเช่นนี้ การที่เขียน
สรุปไว้นั้นมิเป็นการขัดกันกับพระบาลีที่ทรงแสดงไว้หรือไม่หรือ? ขอเรียนว่าไม่ขัดกัน เพราะวิธิพระบาลีและอนุาทพระบาลีนั้น เป็นเพียง ๒
วาระเท่านั้น คือวาระที่ ๔ และที่ ๕ ในบรรดาวาระทั้ง ๕ มิใช่เป็นวาระทั้งหมดของสหชาติปัจจัย ดังนั้น สหชาติปัจจัยนี้จึงกล่าวไม่ได้ว่า
นามรูปเป็นปัจจัย รูปเป็นปัจจัยอุปบัน.

๒. **สาทุทยัค** หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยการออกเสียง ได้แก่ นิสสยปัจจัย และอุปนิสสยปัจจัย

๓. **กาลปฏิปักษ์ยัค** หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยตรงกันข้าม ได้แก่ ปุเรชาตปัจจัย และปัจฉาชาตปัจจัย

๔. **อณูลิณณปฏิปักษ์ยัค** หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยความตรงกันข้ามของลักษณะอาการ ที่ทำหน้าที่อุปการะ ได้แก่ สัมปยุตตปัจจัยกับวิปยุตตปัจจัย คู่หนึ่ง อัตติปัจจัยกับนัตติปัจจัย คู่หนึ่ง และวิคตปัจจัยกับอวิคตปัจจัย คู่หนึ่ง

๕. **เหตุปผลยัค** หมายถึงปัจจัยที่ทรงแสดงคู่กันโดยความเป็นเหตุและเป็นผล ได้แก่ กัมมปัจจัย (น่านักขณิกกัมม) กับวิปากปัจจัย.

๑. ปัจจยานุโลม ๒. สงฺขยาวาโร

สุทฺธัม

[๔๔๐] เหตุยา สุตต, อารมมณ นว, อธิปติยา ทส, อนนฺตเร สุตต, สมณนฺตเร สุตต, สหชาเต นว, อญฺญมมฺลเย ตีณิ, นิสฺสเย เทรส, อุปฺนิสฺสเย นว, ปุเรชาเต ตีณิ, ปัจจาชาเต ตีณิ, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม สุตต, วิปาเก เอกํ, อาหारे สุตต, อินฺทริเย สุตต, ฌาเน สุตต, มกฺเค สุตต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺติยา เทรส, นตฺติยา สุตต, วิคเต สุตต, อวิกเต เทรส.

เหตุสภาคัม

[๔๔๑] เหตุปัจจยา อธิปติยา จตฺตาริ, สหชาเต สุตต, อญฺญมมฺลเย ตีณิ, นิสฺสเย สุตต, วิปาเก เอกํ, อินฺทริเย จตฺตาริ, มกฺเค จตฺตาริ, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺติยา สุตต, อวิกเต สุตต. (๑๑)

เหตุสามญญนา^๑ (๕)

[๔๔๒] ๑. เหตุ สหชาต นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ สุตต.

๒. เหตุ สหชาต อญฺญมมฺลญ นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. เหตุ สหชาต อญฺญมมฺลญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. เหตุ สหชาต อญฺญมมฺลญ นิสฺสย วิปาก อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. เหตุ สหชาต อญฺญมมฺลญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๙. เหตุ สหชาต อญฺญมมฺลญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

๑. ส. สามญญอวิปากขญนา.

สอินทริยมกคณนา^๑ (๕)

- [๔๔๓] ๑. เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
 ๒. เหตุ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 ๓. เหตุ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 ๔. เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. เหตุ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. เหตุ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. เหตุ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

สาธิปติอินทริยมกคณนา (๖)

- [๔๔๔] ๑. เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
 ๒. เหตุ อธิปติ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 ๓. เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 (อวิปากํ. ๓)
 ๔. เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. เหตุ อธิปติ สหชาติ อลฺลสมฺมฺล นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๓)

เหตุมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

อารมฺมณสภาคํ

[๔๔๕] อารมฺมณปจฺจยา อธิปติยา สत्ต, นิสฺสเย ตีณิ, อุปนินฺสฺสเย สत्ต, ปุเรชาเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิกเต ตีณิ. (๗)

อารมฺมณฆฏฏนา (๕)

- [๔๔๖] ๑. อารมฺมณ อธิปติ อุปนินฺสฺสยฺนติ สत्ต.
 ๒. อารมฺมณ ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนติ ตีณิ.
 ๓. อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ ตีณิ.
 ๔. อารมฺมณ อธิปติ อุปนินฺสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ.
 ๕. อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนินฺสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ.

อารมฺมณมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

อธิปติสภาคํ

[๔๔๗] อธิปติปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อารมฺมณ สत्ต, สหชาเต สत्ต, อณฺณมณฺณเย ตีณิ, นิสฺสเย อฏฺฐ, อุปนินฺสฺสเย สत्ต, ปุเรชาเต เอกํ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สत्ต, อินฺทฺริเย สत्ต, มคฺเค สत्ต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต จตฺตาริ, อตฺถิยา อฏฺฐ, อวิกเต อฏฺฐ. (๑๕)

อธิปติมิสฺสกกฏฏนา (๓)

- [๔๔๘] ๑. อธิปติ อตฺถิ อวิกตฺนติ อฏฺฐ.
 ๒. อธิปติ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนติ อฏฺฐ.
 ๓. อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ จตฺตาริ.

ปฏิกุณฺณกฏฏนา (๓)

- [๔๔๙] ๑. อธิปติ อารมฺมณ อุปนินฺสฺสยฺนติ สत्ต.
 ๒. อธิปติ อารมฺมณ อุปนินฺสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ
 ๓. อธิปติ อารมฺมณ นิสฺสย อุปนินฺสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ.

สหชาตฉนุทาธิปติมฏนา (๖)

- [๔๕๐] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

จิตฺตาทิปติมฏนา (๖)

- [๔๕๑] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

วิริยาธิปติมฏนา (๖)

- [๔๕๒] ๑. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อธิปติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๕. อธิปติ สหชาติ อณุมมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
(สฺวิปากํ. ๓)

วิมฺสาธิปติขณฺนา (๖)

- [๔๕๓] ๑. อธิปติ เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
๒. อธิปติ เหตุ สหชาติ อณุมมณฺณ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
อวิกตฺนฺติ เทว.
๓. อธิปติ เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
(อฺวิปากํ. ๓)
๔. อธิปติ เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๕. อธิปติ เหตุ สหชาติ อณุมมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. อธิปติ เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.
(สฺวิปากํ. ๓)

อธิปติมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

อนนฺตรสภาคํ

- [๔๕๔] อนนฺตรปจฺจยา สมฺนฺนฺตเร สตฺต, อุปฺนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เอกํ,
นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต. (๖)

อนนฺตรขณฺนา (๓)

- [๔๕๕] ๑. อนนฺตร สมฺนฺนฺตร อุปฺนิสฺสย นตฺถิ วิคตฺนฺติ สตฺต.
๒. อนนฺตร สมฺนฺนฺตร อุปฺนิสฺสย อาเสวเน นตฺถิ วิคตฺนฺติ ตีณิ.
๓. อนนฺตร สมฺนฺนฺตร อุปฺนิสฺสย กมฺม นตฺถิ วิคตฺนฺติ เอกํ.

อนนฺตรมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

สมนนุตรสภาค

[๔๕๖] สมนนุตรปจฺจยา อนนฺตเร สตุต, อุปฺนิสฺสเย สตุต, อาเสวเน ตีณิ, กมุเม เอกํ, นตฺติยา สตุต, วิคเต สตุต. (๖)

สมนนุตรขณฺนา (๓)

- [๔๕๗] ๑. สมนนุตร อนนฺตร อุปฺนิสฺสย นตฺติ วิคตฺนฺติ สตุต.
 ๒. สมนนุตร อนนฺตร อุปฺนิสฺสย อาเสวเน นตฺติ วิคตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. สมนนุตร อนนฺตร อุปฺนิสฺสย กมุเม นตฺติ วิคตฺนฺติ เอกํ.

สมนนุตรมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

สหชาตสภาค

[๔๕๘] สหชาตปจฺจยา เหตุยา สตุต, อธิปติยา สตุต, อลฺลวมลฺลเว ตีณิ, นิสฺสเย นว, กมุเม สตุต, วิปาก เอกํ, อาหาเร สตุต, อินฺทฺริเย สตุต, ฌาเน สตุต, มคฺเค สตุต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺติยา นว, อวิกเต นว. (๑๔)

สหชาตขณฺนา (๑๐)

- [๔๕๙] ๑. สหชาต นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ นว.
 ๒. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๕. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(อวิปากํ. ๕)

๖. สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย วิปาก อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๑๐. สหชาต อลฺลวมลฺลเว นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สหชาตมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

อณฺณมณฺณสภาคํ

[๔๖๐] อณฺณมณฺณปจฺจยา เหตุยา ตีณิ, อธิปติยา ตีณิ, สหชาเต ตีณิ, นิสฺสเย ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหาเร ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌานเ ตีณิ, มกุเเต ตีณิ, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต เอกํ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิกเต ตีณิ. (๑๔)

อณฺณมณฺณขณฺนา (๖)

- [๔๖๑] ๑. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๒. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (อวิปากํ. ๓)
๔. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อณฺณมณฺณ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๓)

อณฺณมณฺณมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

นิสฺสยสภาคํ

[๔๖๒] นิสฺสยปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว, อณฺณมณฺเณ ตีณิ, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาเร สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌานเ สตฺต, มกุเเต สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺถิยา เตรส, อวิกเต เตรส. (๑๗)

นิสฺสยมิสฺสขณฺนา (๖)

- [๔๖๓] ๑. นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เตรส.
 ๒. นิสฺสย อธิปติ อตฺถิ อวิกตฺนฺติ อฏฺฐ.
 ๓. นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๔. นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ปญฺจ.
 ๕. นิสฺสย อธิปติ วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
 ๖. นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

ปณิณณกมฏนา (๔)

- [๔๖๔] ๑. นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๒. นิสฺสย อารมฺมณ ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. นิสฺสย อารมฺมณ อธิปฺติ อุปนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๔. นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

สหชาตมฏนา (๑๐)

- [๔๖๕] ๑. นิสฺสย สหชาต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ นว.
 ๒. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. นิสฺสย สหชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๕. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (อวิปากํ. ๕)
 ๖. นิสฺสย สหชาต วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. นิสฺสย สหชาต วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๑๐. นิสฺสย สหชาต อลฺลวมลฺลว วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

นิสฺสยมฺลกํ. นิฏฺฐิตํ

อุปนิสฺสยสภาคํ

- [๔๖๖] อุปนิสฺสยปจฺจยา อารมฺมณํ สตฺต, อธิปฺติยา สตฺต, อนนฺตเร สตฺต, สมฺนนฺตเร สตฺต, นิสฺสยเอ เอกํ, ปุเรชาเต เอกํ, อาเสวเน ตีณิ, กมฺเม เทว, วิปฺปยุตฺเต เอกํ, อตฺถิยา เอกํ, นตฺถิยา สตฺต, วิคเต สตฺต, อวิกเต เอกํ. (๑๓)

อุปนิสฺสยมฏนา (๗)

- [๔๖๗] ๑. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปฺติ สตฺต.
 ๒. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปฺติ ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๓. อุปนิสฺสย อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๔. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมฺนนฺตร นตฺถิ วิคตฺนฺติ สตฺต.
๕. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมฺนนฺตร อาเสวน นตฺถิ วิคตฺนฺติ ตีณิ.
๖. อุปนิสฺสย กมฺมณฺติ เทว.
๗. อุปนิสฺสย อนนฺตร สมฺนนฺตร กมฺม นตฺถิ วิคตฺนฺติ เอกํ.

อุปนิสฺสยมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

ปุเรชาตสภาคํ

- [๔๖๘] ปุเรชาตปจฺจยา อารมฺมณํ ตีณิ. อธิปติยา เอกํ. นิสฺสเย ตีณิ, อุปนิสฺสเย เอกํ, อินฺทฺริเย เอกํ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิกเต ตีณิ. (๘)

ปุเรชาตขมฺภนา (๗)

- [๔๖๙] ๑. ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๒. ปุเรชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. ปุเรชาต อารมฺมณ อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. ปุเรชาต อารมฺมณ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๕. ปุเรชาต อารมฺมณ อธิปติ อุปนิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. ปุเรชาต อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. ปุเรชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

ปุเรชาตมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

ปจฺจชาตสภาคํ

- [๔๗๐] ปจฺจชาตปจฺจยา วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา ตีณิ, อวิกเต ตีณิ. (๓)

ปจฺจชาตขมฺภนา (๑)

- [๔๗๑] ๑. ปจฺจชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

ปจฺจชาตมุลกํ นิฏฺฐิตํ.

อาเสวนสภาคํ

[๔๗๒] อาเสวนปจฺจยา อนนฺตเร ตีณิ, สมฺนนฺตเร ตีณิ, อุปฺนิสฺสเย ตีณิ, นตฺถิยา ตีณิ, วิคเต ตีณิ. (๕)

อาเสวนขมฺภนา (๑)

[๔๗๓] ๑. อาเสวน อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย นตฺถิ วิคตฺนติ ตีณิ.

อาเสวนมฺลกํ นิฏฺฐิตํ.

กมฺมสภาคํ

[๔๗๔] กมฺมปจฺจยา อนนฺตเร เอกํ, สมฺนนฺตเร เอกํ, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺญเย ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, อุปฺนิสฺสเย เทว, วิปาค เอกํ, อาหารเ สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, นตฺถิยา เอกํ, วิคเต เอกํ, อวิกเต สตฺต. (๑๔)

กมฺมปกิณฺณกขมฺภนา (๒)

[๔๗๕] ๑. กมฺม อุปฺนิสฺสยฺนติ เทว.

๒. กมฺม อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย นตฺถิ วิคตฺนติ เอกํ.

สหชาตขมฺภนา (๕)

[๔๗๖] ๑. กมฺม สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนติ สตฺต.

๒. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนติ ตีณิ.

๓. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ ตีณิ.

๔. กมฺม สหชาต^๑ นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๕)

๕. กมฺม สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ.

๖. กมฺม สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนติ เอกํ.

๑ ส. เอตฺนตฺเร “อญฺญมญฺญา” ติ อํ ปาโจ ทิสฺสติ.

๗. กมฺม สหชาต อญฺญมณฺณ นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอกํ.
๘. กมฺม สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๙. กมฺม สหชาต อญฺญมณฺณ นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

กมฺมมุลกํ นิฏฺฐิตํ.
 * * * * *

วิปากสภาคํ

- [๔๗๗] วิปากปจฺจยา เหตุยา เอกํ, อธิปฺติยา เอกํ, สหชาเต เอกํ, อญฺญมณฺณ เอกํ,
 นิสฺสเย เอกํ, กมฺเม เอกํ, อาหารเ เอกํ, อินฺทฺริเย เอกํ, ฌาเน เอกํ, มคฺเค เอกํ,
 สมฺปยุตฺเต เอกํ, วิปฺปยุตฺเต เอกํ, อตฺถิยา เอกํ, อวิกเต เอกํ. (๑๔)

วิปากขมฺมฺนา (๕)

- [๔๗๘] ๑. วิปาก สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๒. วิปาก สหชาต อญฺญมณฺณ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๓. วิปาก สหชาต อญฺญมณฺณ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๔. วิปาก สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. วิปาก สหชาต อญฺญมณฺณ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

วิปากมุลกํ นิฏฺฐิตํ.
 * * * * *

อาหารสภาคํ

- [๔๗๙] อาหารปจฺจยา อธิปฺติยา สत्ต, สหชาเต สत्ต, อญฺญมณฺณ ตีณิ, นิสฺสเย สत्ต,
 กมฺเม สत्ต, วิปากเ เอกํ, อินฺทฺริเย สत्ต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ,
 อตฺถิยา สत्ต, อวิกเต สत्ต. (๑๑)

อาหารมิตฺสสขมฺมฺนา (๑)

- [๔๘๐] ๑. อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สत्ต.

สหชาติสามคุณภฏนา (๕)

- [๔๘๑] ๑. อาหาร สหชาติ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. อาหาร สหชาติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
๕. อาหาร สหชาติ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. อาหาร สหชาติ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

สกมมภฏนา (๕)

- [๔๘๒] ๑. อาหาร สหชาติ นิสฺสย กมฺม อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย กมฺม อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย กมฺม สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. อาหาร สหชาติ นิสฺสย กมฺม วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
๕. อาหาร สหชาติ นิสฺสย กมฺม วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอกํ.
 ๘. อาหาร สหชาติ นิสฺสย กมฺม วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย กมฺม วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

สอินฺทริยภฏนา (๕)

- [๔๘๓] ๑. อาหาร สหชาติ นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อาหาร สหชาติ อญฺณมญฺญ นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. อาหาร สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. อาหาร สหชาติ นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. อาหาร สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. อาหาร สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. อาหาร สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. อาหาร สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๙. อาหาร สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สาริปฺตอินฺทฺริยฆณฺเณ (๖)

[๔๘๔] ๑. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.

๒. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๓)

๔. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๕. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ อลฺลสมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. อาหาร อธิปฺติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๓)

อาหารมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

อินฺทฺริยสภากํ

[๔๘๕] อินฺทฺริยปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อธิปฺติยา สตฺต, สหชาเต สตฺต, อลฺลสมณฺณเย ตีณิ, นิสฺสเย สตฺต, ปุเรชาเต เอกํ, วิปากเณ เอกํ, อาหารเณ สตฺต, ฌาเน สตฺต, มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต. อวิกเต สตฺต. (๑๔)

อินทุริยมิสฺสกกมฺภนา (๓)

- [๔๘๖] ๑. อินทุริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตุต.
 ๒. อินทุริย นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตุต.
 ๓. อินทุริย นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

ปภิณฺณกมฺภนา (๑)

- [๔๘๗] ๑. อินทุริย นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

สหชาตสามณฺณมฺภนา (๕)

- [๔๘๘] ๑. อินทุริย สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตุต.
 ๒. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. อินทุริย สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. อินทุริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. อินทุริย สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สมกฺกมฺภนา (๕)

- [๔๘๙] ๑. อินทุริย สหชาต นิสฺสย มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตุต.
 ๒. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย มกฺก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. อินทุริย สหชาต นิสฺสย มกฺก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. อินทุริย สหชาต นิสฺสย วิปาก มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อินทุริย สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. อินุทริย สหชาติ อลฺยมณฺณ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.
๘. อินุทริย สหชาติ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๙. อินุทริย สหชาติ อลฺยมณฺณ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ. (สวิปากํ. ๕)

สถานฆฏนา (๕)

- [๔๕๐] ๑. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย สหชาติ อลฺลภมฺมฺลฺล นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย สหชาติ อลฺลภมฺมฺลฺล นิสฺสย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๔. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
- (อวิปากํ. ๔)
๕. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. อินฺทฺริย สหชาติ อลฺลภมฺมฺลฺล นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๗. อินฺทฺริย สหชาติ อลฺลภมฺมฺลฺล นิสฺสย วิปาก ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.
๘. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๙. อินฺทฺริย สหชาติ อลฺลภมฺมฺลฺล นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.
- (สวิปากํ. ๕)

สถำนมกคณภนา (๕)

- [๔๕๑] ๑. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
๒. อินฺทฺริย สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๓. อินฺทฺริย สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๔. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย ฌาน มคฺค วิปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
(อวิปากํ. ๔)
๕. อินฺทฺริย สหชาติ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. อินฺทฺริย สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๗. อินฺทฺริย สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. อินทฺหริย สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๙. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย วิปาก ฌาน มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอํ. (สฺวิปากํ. ๕)

สาหารมฺภนา (๕)

- [๔๕๒] ๑. อินทฺหริย สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. อินทฺหริย สหชาต นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อฺวิปากํ. ๔)

๕. อินทฺหริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๖. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๗. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอํ.
 ๘. อินทฺหริย สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๙. อินทฺหริย สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอํ. (สฺวิปากํ. ๕)

สาธิปฺติอาหารมฺภนา (๖)

- [๔๕๓] ๑. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 ตีณิ.
 ๓. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อฺวิปากํ. ๓)
 ๔. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๕. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต อญฺญมมฺล นิสฺสย วิปาก อาหาร สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอํ.
 ๖. อินทฺหริย อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อาหาร วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอํ.
 (สฺวิปากํ. ๓)

สาริปติมกคณนา (๖)

- [๔๔๔] ๑. อินุทริย อธิปติ สหชาติ นิสฺสย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. อินุทริย อธิปติ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 ตีณิ.
 ๓. อินุทริย อธิปติ สหชาติ นิสฺสย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๓)
 ๔. อินุทริย อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. อินุทริย อธิปติ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อินุทริย อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๓)

สเหตุมกคณนา (๕)

- [๔๔๕] ๑. อินุทริย เหตุ สหชาติ นิสฺสย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
 ๒. อินุทริย เหตุ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 ๓. อินุทริย เหตุ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เทว.
 ๔. อินุทริย เหตุ สหชาติ นิสฺสย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. อินุทริย เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อินุทริย เหตุ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. อินุทริย เหตุ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. อินุทริย เหตุ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. อินุทริย เหตุ สหชาติ อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

สเหตุอธิปตีมกคณนา (๖)

- [๔๕๖] ๑. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
 ๒. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เทว.
 ๓. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
 (อวิปากํ. ๓)
 ๔. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. อินุทริย เหตุ อธิปติ สหชาติ นิสฺสย วิปาก มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอกํ.
 (สวิปากํ. ๓)

อินุทริยมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

* * * * *

ณานสภากํ

- [๔๕๗] ๑. ณานปจฺจยา สหชาติ สตฺต, อณฺณมณฺณ ตีณิ, นิสฺสย สตฺต, วิปาก เอกํ,
 อินุทริย สตฺต, มกฺค สตฺต, สมฺปยุตฺต ตีณิ, วิปฺปยุตฺต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต,
 อวิกตฺต สตฺต. (๑๐)

สามณฺณณนา (๕)

- [๔๕๘] ๑. ณาน สหชาติ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. ณาน สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. ณาน สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. ณาน สหชาติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. ณาน สหชาติ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. ณาน สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. ณาน สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 (สวิปากํ. ๕)

อินฺทฺริยฃณฺนา (๕)

- [๔๙๕] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอง.
 ๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
 เอง.
 (สวิปากํ. ๕)

สมคฺคฃณฺนา (๕)

- [๕๐๐] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก มคฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 (สวิปากํ. ๕)

สนิหุทริยมกคฆฏนา (๕)

- [๕๐๑] ๑. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺหุทริย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺหุทริย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺหุทริย มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๔. ฌาน สหชาต นิสฺสย อินฺหุทริย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 (อวิปากํ. ๔)
 ๕. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺหุทริย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๖. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺหุทริย มกฺค อตฺถิ. อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๗. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺหุทริย มกฺค สมฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๘. ฌาน สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺหุทริย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๙. ฌาน สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺหุทริย มกฺค วิปฺปยุตฺต อตฺถิ
 อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๕)

ฌานมฺูลกํ นิฏฺฐิตํ.

มกฺคสภากํ

- [๕๐๒] มกฺคปจฺจยา เหตุยา จตฺตาริ, อธิปฺติยา สตฺต, สหชาเต สตฺต, อญฺญมญฺญเต ตีณิ,
 นิสฺสเย สตฺต, วิปากเ เอกํ, อินฺหุทริเย สตฺต, ฌานเ สตฺต,^๑ สมฺปยุตฺเต ตีณิ,
 วิปฺปยุตฺเต ตีณิ, อตฺถิยา สตฺต, อวิกเต สตฺต. (๑๒)

มกฺคสามญฺญฆฏนา (๕)

- [๕๐๓] ๑. มกฺค สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๒. มกฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๓. มกฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๑ ศ. เอกตฺนฺตเร “มกฺเก สตฺตา” ตี อํ ปาโง ทิสฺสตี.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฆฏฺฐนา (๕)

[๕๐๔] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.

๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.

๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

สฌานฆฏฺฐนา (๕)

[๕๐๕] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.

๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๔)

๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
 ๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
- (สฺวิปากํ. ๕)

สอินฺทฺริยฌานขณฺนา (๕)

- [๕๐๖] ๑. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
๒. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๓. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๔. มคฺค สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
- (อฺวิปากํ. ๔)
๕. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
๖. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
๗. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
๘. มคฺค สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
๙. มคฺค สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย ฌาน วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
- (สฺวิปากํ. ๕)

สธิปฺติอินฺทฺริยขณฺนา (๖)

- [๕๐๗] ๑. มคฺค อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.
๒. มคฺค อธิปฺติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
๓. มคฺค อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
- (อฺวิปากํ. ๓)
๔. มคฺค อธิปฺติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.
๕. มคฺค อธิปฺติ สหชาต อญฺญมญฺญ นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอง.

๖. มกฺค อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๓)

สเหตุอินฺทริยฆฏฺเณ (๕)

- [๕๐๘] ๑. มกฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
๒. มกฺค เหตุ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
๓. มกฺค เหตุ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อินฺทริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
๔. มกฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
(อวิปากํ. ๔)
๕. มกฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. มกฺค เหตุ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๗. มกฺค เหตุ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๘. มกฺค เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๙. มกฺค เหตุ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๕)

สเหตุอธิปติอินฺทริยฆฏฺเณ (๖)

- [๕๐๙] ๑. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.
๒. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อินฺทริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
๓. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เทว.
(อวิปากํ. ๓)
๔. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๕. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อินฺทริย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
๖. มกฺค เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
(สวิปากํ. ๓)

มกฺคมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

สมปยุตตสภาคัม

[๕๑๐] สมปยุตตปัจจุยา เหตุยา ตีณิ, อธิปัตติยา ตีณิ, สหชาเต ตีณิ, อลุลมณฺเณ ตีณิ, นิสฺสเย ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหารเ ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌาเน ตีณิ, มกุเ ตีณิ, อตฺติยา ตีณิ, อวิกเต ตีณิ. (๑๓)

สมปยุตตมณฺนา (๒)

[๕๑๑] ๑. สมปยุตต สหชาต อลุลมณฺณ นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

(อวิปากํ. ๑)

๒. สมปยุตต สหชาต อลุลมณฺณ นิสฺสย วิปาก อตฺติ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๑)

สมปยุตตมฺลํ นิฏฺฐิตํ.

วิปยุตตสภาคัม

[๕๑๒] วิปยุตตปัจจุยา เหตุยา ตีณิ, อารมฺมเณ ตีณิ, อธิปัตติยา จตฺตาริ, สหชาเต ตีณิ, อลุลมณฺเณ เอกํ, นิสฺสเย ปญฺจ, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺจชาเต ตีณิ, กมฺเม ตีณิ, วิปาเก เอกํ, อาหารเ ตีณิ, อินฺทฺริเย ตีณิ, ฌาเน ตีณิ, มกุเ ตีณิ, อตฺติยา ปญฺจ, อวิกเต ปญฺจ. (๑๗)

วิปยุตตมิสฺสกมณฺนา (๔)

[๕๑๓] ๑. วิปยุตต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ปญฺจ.

๒. วิปยุตต นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ ปญฺจ.

๓. วิปยุตต อธิปติ นิสฺสย อตฺติ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.

๔. วิปยุตต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

ปภิณฺณกมณฺนา (๕)

[๕๑๔] ๑. วิปยุตต ปจฺจชาต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๒. วิปยุตต นิสฺสย ปุเรชาต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. วิปยุตต อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต อตฺติ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. วิปฺปยุตฺต อารมฺมณ อธิปฺติ นิสฺสย อุปนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๕. วิปฺปยุตฺต นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

สหชาตมฺภนา (๔)

- [๕๑๕] ๑. วิปฺปยุตฺต สหชาต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ตีณิ.
 ๒. วิปฺปยุตฺต สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (อวิปากํ. ๒)
 ๓. วิปฺปยุตฺต สหชาต นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 ๔. วิปฺปยุตฺต สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.
 (สวิปากํ. ๒)

วิปฺปยุตฺตมฺภกํ นิฉฺชิตํ.

อตฺถิสภาคํ

- [๕๑๖] ๑. อตฺถิปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมณ ตีณิ, อธิปฺติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว,
 อณฺณมณฺณ ตีณิ, นิสฺสเย เตรส, อุปนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺจชาเต
 ตีณิ, กมฺเม สตฺต, วิปาก เอกํ, อาหารเต สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌานเต สตฺต,
 มคฺเค สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อวิกเต เตรส. (๑๘)

อตฺถิมิสฺสกกมฺภนา (๑๑)

- [๕๑๗] ๑. อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เตรส.
 ๒. อตฺถิ นิสฺสย อวิกตฺนฺติ เตรส.
 ๓. อตฺถิ อธิปฺติ อวิกตฺนฺติ อฏฺฐ.
 ๔. อตฺถิ อธิปฺติ นิสฺสย อวิกตฺนฺติ อฏฺฐ.
 ๕. อตฺถิ อาหาร อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๖. อตฺถิ อินฺทฺริย อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๗. อตฺถิ นิสฺสย อินฺทฺริย อวิกตฺนฺติ สตฺต.
 ๘. อตฺถิ วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ปญฺจ.
 ๙. อตฺถิ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ปญฺจ.

๑๐. อตฺถิ อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ.

๑๑. °อตฺถิ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต° อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

ปกิณณกมฺภนา (๘)

[๕๑๘] ๑. อตฺถิ ปจฺจมาชาต วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๒. อตฺถิ ปุเรชาต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. อตฺถิ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. อตฺถิ อารมฺมณ ปุเรชาต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๕. อตฺถิ อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๖. อตฺถิ อารมฺมณ อธิปติ อุปนินิสฺสย ปุเรชาต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. อตฺถิ อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุปนินิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. อตฺถิ นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

สหชาตมฺภนา (๑๐)

[๕๑๙] ๑. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย อวิกตฺนฺติ นว.

๒. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๓. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๔. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ ตีณิ.

๕. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(อวิปากํ. ๕)

๖. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปาก อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๗. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๘. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๙. อตฺถิ สหชาต นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

๑๐. อตฺถิ สหชาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

อตฺถิโมลกํ นิฏฺฐิตํ.

นตฺถิสภาคํ

[๕๒๐] นตฺถิปจฺจยา อนนฺตร สตฺต, สมฺนนฺตร สตฺต, อุปฺนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ,
กมุเม เอกํ, วิคเต สตฺต. (๖)

นตฺถิมฺภนา (๓)

- [๕๒๑] ๑. นตฺถิ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย วิคตฺตฺติ สตฺต.
๒. นตฺถิ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย อาเสวเน วิคตฺตฺติ ตีณิ.
๓. นตฺถิ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย กมุเม วิคตฺตฺติ เอกํ.

นตฺถิมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

วิคตฺตฺติสภาคํ

[๕๒๒] วิคตฺตฺติปจฺจยา อนนฺตร สตฺต, สมฺนนฺตร สตฺต, อุปฺนิสฺสเย สตฺต, อาเสวเน ตีณิ,
กมุเม เอกํ, นตฺถิยา สตฺต. (๖)

วิคตฺตฺติมฺภนา (๓)

- [๕๒๓] ๑. วิคตฺตฺติ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย นตฺถิตฺติ สตฺต.
๒. วิคตฺตฺติ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย อาเสวเน นตฺถิตฺติ ตีณิ.
๓. วิคตฺตฺติ อนนฺตร สมฺนนฺตร อุปฺนิสฺสย กมุเม นตฺถิตฺติ เอกํ.

วิคตฺตฺติมูลกํ นิฏฺฐิตํ.

อวิคตฺตฺติสภาคํ

[๕๒๔] อวิคตฺตฺติปจฺจยา เหตุยา สตฺต, อารมฺมणे ตีณิ, อธิปฺติยา อฏฺฐ, สหชาเต นว,
อณฺณมณฺเฑ ตีณิ, นิสฺสเย เตรส, อุปฺนิสฺสเย เอกํ, ปุเรชาเต ตีณิ, ปจฺจชาเต
ตีณิ, กมุเม สตฺต, วิปาเก เอกํ, อาหาระ สตฺต, อินฺทฺริเย สตฺต, ฌาเน สตฺต, มกุเค
สตฺต, สมฺปยุตฺเต ตีณิ, วิปฺปยุตฺเต ปญฺจ, อตฺถิยา เตรส. (๑๘)

อวิคตมิสฺสกกมฺภนา (๑๑)

- [๕๒๕] ๑. อวิคต อตฺถิถี เทรส.
 ๒. อวิคต นิสฺสย อตฺถิถี เทรส.
 ๓. อวิคต อธิปติ อตฺถิถี อฏฺฐ.
 ๔. อวิคต อธิปติ นิสฺสย อตฺถิถี อฏฺฐ.
 ๕. อวิคต อาหาร อตฺถิถี สตฺต.
 ๖. อวิคต อินฺทฺริย อตฺถิถี สตฺต.
 ๗. อวิคต นิสฺสย อินฺทฺริย อตฺถิถี สตฺต.
 ๘. อวิคต วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ปญฺจ.
 ๙. อวิคต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ปญฺจ.
 ๑๐. อวิคต อธิปติ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี จตฺตาริ.
 ๑๑. อวิคต นิสฺสย อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.

ปภิณฺณกมฺภนา (๘)

- [๕๒๖] ๑. อวิคต ปจฺฉาชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๒. อวิคต ปุเรชาต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๓. อวิคต นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๔. อวิคต อารมฺมณ ปุเรชาต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๕. อวิคต อารมฺมณ นิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๖. อวิคต อารมฺมณ อธิปติ อุนิสฺสย ปุเรชาต อตฺถิถี เอกํ.
 ๗. อวิคต อารมฺมณ อธิปติ นิสฺสย อุนิสฺสย ปุเรชาต วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี เอกํ.
 ๘. อวิคต นิสฺสย ปุเรชาต อินฺทฺริย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี เอกํ.

สหาตมฺภนา (๑๐)

- [๕๒๗] ๑. อวิคต สหาต นิสฺสย อตฺถิถี นว.
 ๒. อวิคต สหาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย อตฺถิถี ตีณิ.
 ๓. อวิคต สหาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๔. อวิคต สหาต นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี ตีณิ.
 ๕. อวิคต สหาต อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปฺปยุตฺต อตฺถิถี เอกํ.

(อวิปากํ. ๕)

๖. อวิคต สหชาติ นิสฺสย วิปาก อตฺถิตี เอกํ.
๗. อวิคต สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก อตฺถิตี เอกํ.
๘. อวิคต สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก สมฺปยุตฺต อตฺถิตี เอกํ.
๙. อวิคต สหชาติ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิตี เอกํ.
๑๐. อวิคต สหชาติ อณฺณมณฺณ นิสฺสย วิปาก วิปฺปยุตฺต อตฺถิตี เอกํ.

(สวิปากํ. ๕)

อวิคตมฺลกํ นิฏฺฐิตํ.

ปฺลหาวารสฺส อนฺโณมกณฺนา นิฏฺฐิตา.

๒. ปจฺจนียุทฺธาโร

- [๕๒๘] ๑. กุสฺโส ฐมฺโหม กุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย, อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. กุสฺโส ฐมฺโหม อกุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. กุสฺโส ฐมฺโหม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
ปจฺจนาชาติปจฺจเยน ปจฺจโย. กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.
๔. กุสฺโส ฐมฺโหม กุสฺลสฺส จ อพฺยากตสฺส จ ฐมฺมสฺส สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย.
(๔)

- [๕๒๙] ๑. อกุสฺโส ฐมฺโหม อกุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๒. อกุสฺโส ฐมฺโหม กุสฺลสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย.
อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
๓. อกุสฺโส ฐมฺโหม อพฺยากตสฺส ฐมฺมสฺส อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย,
สหชาติปจฺจเยน ปจฺจโย. อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย.
ปจฺจนาชาติปจฺจเยน ปจฺจโย. กมฺมปจฺจเยน ปจฺจโย.

๔. อกุสโล ฌมโม อกุสสส จ อพฺยาทตสฺส จ ฌมฺมสฺส สหชาติปฺจฺเจน
ปฺจฺจโย. (๔)

[๕๓๐] ๑. อพฺยาทโต ฌมโม อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. สหชาติ-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุปฺนิสฺสยปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. ปุเรชาติปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.
ปฺจฺจชาติปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อาหารปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อินฺทฺริยปฺจฺเจน
ปฺจฺจโย.

๒. อพฺยาทโต ฌมโม กุสฺสส ฌมฺมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุปฺนิสฺสย-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. ปุเรชาติปฺจฺเจน ปฺจฺจโย.

๓. อพฺยาทโต ฌมโม อกุสสส ฌมฺมสฺส อารมฺมณปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. อุปฺนิสฺสย-
ปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. ปุเรชาติปฺจฺเจน ปฺจฺจโย. (๓)

[๕๓๑] ๑. กุสโล จ อพฺยาทโต จ ฌมฺมา กุสฺสส ฌมฺมสฺส สหชาติ, ปุเรชาติ.

๒. กุสโล จ อพฺยาทโต จ ฌมฺมา อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติ, ปฺจฺจชาติ,
อาหาร, อินฺทฺริย. (๒)

[๕๓๒] ๑. อกุสโล จ อพฺยาทโต จ ฌมฺมา อกุสสส ฌมฺมสฺส สหชาติ, ปุเรชาติ.

๒. อกุสโล จ อพฺยาทโต จ ฌมฺมา อพฺยาทตสฺส ฌมฺมสฺส สหชาติ, ปฺจฺจชาติ,
อาหาร, อินฺทฺริย. (๒)

ปญฺหาวารสฺส ปฺจฺจนิยฺมฺมธโร นิฏฺฐิตो.

ภาคผนวก

สภาะ - ฌณา

สภาะ หมายถึง การนำปัจจัยที่เข้ากันได้ ที่มีอำนาจเสมอกัน มาแสดงคู่กับปัจจัย ประธาน หรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน พร้อมทั้งแสดงจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยสภาะ และ ปัจจัยประธานนั้นด้วย เช่น ในเหตุสภาะมีพระบาลีแสดงไว้ว่า

“เหตุปจฺจยา อธิปติยา จตฺตาริ, สหชาเต สตฺต, อณฺณมณฺเณ ตีณิ, ฯลฯ อตฺติยา สตฺติ, อวิคเต สตฺต.”

หมายความว่า ในขณะที่ปัจจัยประธานหรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน คือ เหตุปัจจัย ส่วน ปัจจัยที่เข้ากันได้ ที่มีอำนาจเสมอกันกับเหตุปัจจัยนั้น คือ อธิปติปัจจัย (สหชาตอธิปติปัจจัย) และจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยสภาะและปัจจัยประธาน ในที่นี้มี ๔ วาระ ลักษณะหรือวิธีการ เช่นนี้เอง เรียกว่า สภาะ ปัจจัยสภาะของเหตุปัจจัยมีทั้งหมด ๑๑ ปัจจัย มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. ปัญญาเจตสิกที่ในสาธิปตขวันะ ๓๔ ได้แก่ อโมหเหตุและวิมิงสาธิปติปัจจัยได้ เพราะฉะนั้น อธิปติปัจจัยจึงเป็นเหตุสภาะได้

๒. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ ร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตปัจจัยได้

๓. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ ต่างมีอำนาจเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิด ร่วมกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและอัญญมัญญปัจจัยได้

๔. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถมีอำนาจร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรม ที่เกิดพร้อมกันได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาตนิสสยปัจจัยได้

๕. อพยากตเหตุ ๓ ที่ในวิปากจิต ๒๑ เป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดร่วมกัน กับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและวิปากปัจจัยได้

๖. ปัญญาเจตสิกที่ในติเหตุกจิต ๔๗ เป็นอโมหเหตุและปัญญินทรีย์ทั้ง ๔ ได้ ต่าง ร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดร่วมกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและ สหชาตนิทริยปัจจัยได้

๗. ปัญญาเจตสิกที่ในติเหตุกจิต ๔๗ เป็นอโมหเหตุและสัมมาทิฐิฐิมัคคังคะ สามารถ ร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและมัคคปัจจัยได้

๘. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยได้

๙. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติวิปยุตตปัจจัยได้

๑๐. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติตติปัจจัยได้

๑๑. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดขึ้นร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติอวิคตปัจจัยได้

กฎนา หมายถึง การรวบรวมปัจจัย ที่เป็นไประหว่างปัจจัย-ปัจจัยูปัน โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจของปัจจัยประธานหรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน พร้อมทั้งแสดงจำนวนาร่วมกันของปัจจัยกฎนาและปัจจัยประธานนั้นด้วย

เรื่องสภาวะและกฎนามีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงได้นำเอาพระบาลีสภาวะและพระบาลีกฎนา มาใส่ไว้ในภาคผนวกของหนังสือเล่มนี้ด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เสริมคุณค่าทางด้านหลักฐานให้แก่หนังสือหลักสูตรของสถาบัน
๒. ใช้เป็นเครื่องเทียบเคียงกับรายละเอียด หรือองค์ธรรมต่างๆ ในหนังสือหลักสูตร
๓. ใช้อ้างอิงหรือค้นคว้าได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องไปเปิดดูในพระอภิธรรมปิฎก
๔. เพื่อให้เกิดทักษะในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกในโอกาสต่อไป

หมายเหตุ พระบาลีสภาวะและกฎนาคัดลอกมาจาก พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา พุทธศักราช ๒๕๓๐ (ฉบับภาษาบาลี) เล่มที่ ๔๐ หน้า ๒๑๕-๒๔๕

๘. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยได้

๙. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติวิปยุตตปัจจัยได้

๑๐. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติตติปัจจัยได้

๑๑. เหตุ ๖ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑ สามารถร่วมกันเป็นปัจจัยให้แก่ปัจจัยูปันธรรมที่เกิดร่วมกันกับตนได้ เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นเหตุปัจจัยและสหชาติอวิคตปัจจัยได้

ขมูนา หมายถึง การรวบรวมปัจจัย ที่เป็นไประหว่างปัจจัย-ปัจจัยูปัน โดยเฉพาะๆ ด้วยอำนาจของปัจจัยประธานหรือปัจจัยที่ถูกยกขึ้นก่อน พร้อมทั้งแสดงจำนวนวาระร่วมกันของปัจจัยขมูนาและปัจจัยประธานนั้นด้วย

เรื่องสภาวะและขมูนามีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่ง ฉะนั้น จึงได้นำเอาพระบาลี สภาวะและพระบาลีขมูนา มาใส่ไว้ในภาคผนวกของหนังสือเล่มนี้ด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เสริมคุณค่าทางด้านหลักฐานให้แก่หนังสือหลักสูตรของสถาบัน
๒. ใช้เป็นเครื่องเทียบเคียงกับรายละเอียด หรือองค์ธรรมต่างๆ ในหนังสือหลักสูตร
๓. ใช้อ้างอิงหรือค้นคว้าได้สะดวกยิ่งขึ้น โดยไม่ต้องไปเปิดดูในพระอภิธรรมปิฎก
๔. เพื่อให้เกิดทักษะในการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกในโอกาสต่อไป

หมายเหตุ พระบาลีสภาวะและขมูนาคัดลอกมาจาก พระไตรปิฎก ฉบับสังคายนา พุทธศักราช ๒๕๓๐ (ฉบับภาษาบาลี) เล่มที่ ๔๐ หน้า ๒๑๕-๒๔๕

คณะนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย	๗๕๐	บาท
คุณอุไรลักษณ์ คงวัฒนา	๖๐๐	บาท
คุณปณณเชษฐ์ ภณญา, คุณลัดดา บุรทิพาพงศ์	๕๐๐	บาท
คุณอนันต์ เจียรวงศ์	๓๐๐	บาท
คุณชัชวาลย์ สุขก้องวารี	๓๐๐	บาท
คุณดลฤดี สุจิตตานนท์รัตน์	๒๕๐	บาท
คุณสุนันทา พรหมโรจน์	๒๕๐	บาท
คุณแม่บุญยงค์ ดิษฐศรี	๒๐๐	บาท
คุณเตี้ยเทียมแก แซ่ซิ้ม	๒๐๐	บาท
คุณยายแย้ม อังคสิริ	๒๐๐	บาท
คุณประภา สุจิตตานนท์รัตน์	๒๐๐	บาท
คุณราไฟ - คุณพงษ์ศักดิ์ ธรรมพิพิธ	๒๐๐	บาท
คุณประณีต - คุณรังสรรค์ สิริยาชน	๒๐๐	บาท
คุณมาลินี สุจิตตานนท์รัตน์	๒๐๐	บาท
คุณสมคิด - คุณศรีนวล สุจิตตานนท์รัตน์	๒๐๐	บาท
คุณพรชัย สุจิตตานนท์รัตน์	๒๐๐	บาท
คุณวัชร - คุณอิชยา สุจิตตานนท์รัตน์	๒๐๐	บาท
คุณปณณเชษฐ์ ภณญา, คุณลัดดา บุรทิพาพงศ์	๒๐๐	บาท
คุณสุธิดา นามวงศ์	๒๐๐	บาท
คุณแม่แข่ง แซ่เจีย, น.ส.ดร.ณรัตน์ เจียรธเนศ	๒๐๐	บาท
คุณสุชาย ปรีดาวรรณเพ็ญ	๒๐๐	บาท
คุณอรรวรรณ วิเศษสมวงศ์	๒๐๐	บาท
คุณสุพิชา สอนดำริห์	๒๐๐	บาท
คุณเกตุมณี มหามนตรี	๑๐๐	บาท
คุณอัมพร สมบูรณ์นะ	๘๐	บาท